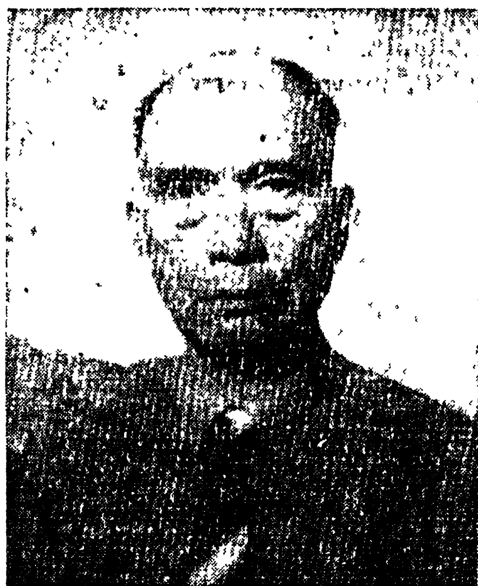
Mizo Pi Pute leh an thlahte chanchin

K. Zawla

Rivised & Enlarged

Mizo Pi Pute leh an thlahte chanchin

Mizo Pi Pute leh An thlahte chanchin

K. Zawla

Rivised & Enlarged

5th Edition — 1989
Copies 2000.

Published by the Gosen Press Aizawl.

FOREWORD

In a democratic Welfare State it is the duty of Government to promote cultural and intellectual pursuits among all the people of state by making easily accesible the priceless wisdom of the thinkers of the world and by encouraging and assisting the local talent to contribute their mite. With this end in view, the Publication Board was set up by the Govt. of Assam to work actively to foster and co-ordinate literary activities in the State and to promote through them all the cultural unity of the people of the state.

The Publication Board extends grant annually for publication of a few books in all the languages of the state. MIZO PI PUTE LEH AN THLAHTE CHANCHIN (a culture book of the Mizos) by Mr K. Zawla is one of such books, publication of which is aided by the Board.

I hope the readers will welcome the publication.

B N. Shastri.
Secretary,
Publication Board, Assam,
Gauhati.

Ist. March, 1964.

THUHMAHRUAI

Mizo Pi Pute leh an thlahte chanchin chhut ngana chhut thleng ka nunna Lalpan min zuah avangin a hnenah lawm thu ka sawi a ni. He lehkhabuah hian tun hmaa ka la telh ngai loh Mizo Pum' ka telh thar a. Thangtharte tan hriatna tizautu a nih ngei ka beisei. Tin, Lalawithangpa leh Hranzachhawni thlalak ka telh ta bawk a. Mahse, an thlalak a fiah ṭhat loh avangin chhut fiah a harsa a, an hmelhmang erawh a bo chuang lo.

Uluk taka min chhut saktu Gosen Press neitu chungah ka lawm hle a ni.

Mission Veng
20. 1. 1986.

K. Zawla

THUHMAHRUAI

1st Edition 24th Feb 1964-ah chhuah a ni a, ka mi rawnte: 1. Lumtuali (Chawnghnuni) Chawngthu Vanchiau. 2. Pu Bawksena, Lusei. 3. Pu Liankhuma (Darwithiam) Zahau. 4. Pu Vaihleia, Fanai. 5. Pu Lalchhawna. Hmar. 6. Bu Hrangluta (Puithiam), Renthlei. 7. Pu Dingkhuanga. Vangchhia. 8. Pu Dorikhuma Ztu, Ralte. 9. Atea, Ralte 10. Pu Hnawha. (Puithiam) Ralte Kawlni. 11. Rev. Thankunga, Khiangte. 12. Pu Tunga, C.I.

2nd Edition 17th July 1976-ah chhuah a ni leh a, ka mi rawnte :— 1. Rev. Liangkhaia. 2 Rev. P.D. Sêna. 3. Pu. Lungbala. 4. Brig. Ngurliana Sailo. 5. Pu Laldika Sailo te an ni.

3rd Edition aṭangin Khampat Bungpui Indo, thlir letna, Thangbulha te chanchin leh Sal, Bawi, Chhiahhlawhte leh mi ṭhenkhat chanchin kim chang deuh zawkin ka telh ta a. Ngun taka ka ngaihtuah hnuin, kum ṭhenkhat sawn hlat hret hi dik zawka ka rin avangin, kum tlem chu ka sawn hla hret a; kum dangte nen pawh a indawn zawk tawh ang.

Tin, Burma chhuahsan kum A.D 950 hi Capt Vutan Kawl lehkhabu ami a copy a rawn thawn Pu Bawnthanga mi hrilh chhawn a ni a. Khampat leh Tiau lui inkar kum chhui nan a ṭangkai hle a, ka lawm hle a ni. Kum ṭhenkhat hi chhui dawn kum a ni a, ṭhenkhat erawh chu Mizo leh Vai chanchinbu aṭangin lak a ni. Kum thuah chuan ngaihtuah buai a ṭul tawh lo vang. A dik thaw khat hle ang.

Tin, chanchin ka telh tharah mi huatzawng leh ngaihmawh zawng ka lo telh palh chuan an ngaihdam ka dil nghal e. Mite huatthu leh titi tlanglawn ringawt hi ziah ka duh lova, ka tum bawk hek lo tih chhiartute ka hriattir e.

Chhiartu zawng zawng chibai ka buk a che u.

K Zawla
Mission Veng

A CHHUNGA THU AWMTE

Mizo pianna bul leh an thlahte khawsak dan:

PART I :

PART II :

PART III :

Hla leh a phuahtute

Part I

MIZO PIANNA BUL LEH AN THLAHTE KHAWSAK DAN

MIHRING BUL MIZO PI PUTE CHHUI DAN

Hman lai hian Lal pakhat a awm a. Chu Lalpa pai chu thimhlim hian a han muhil ta burh burh mai a; chutia a muthilh hlan chuan Âwkin thla a lo lem a, a khaw pum pui chuan an buai ta ruai mai a, an mangang ta em em a. Nakinah chuan a chhak chhuak leh ta a. Lalpa mahil chu a lo ṭhanharh chuan a mumang chu a han a vi ta a. "Ka mumang ah chuan Âwkah ka lo chang a, Thla khi ka lo lem a, tunah pawh hian ka kamsirte chu a la nei hlur mai a," a han ti roh va. A kianga ṭhute chuan an han en chiang a, a kamsir te chu a lo la thi deuh phung mai a, mak an ti ta hle mai a.

Tin, a kum lehah chuan, chu Lalpa chu a thi ta mai a. Âwkah a chang a, van hi a lawn chho ta nghal a. Chu mi zan chu Thla arkai zan a ni a, thla chu a len em avangin a lem thei lo va, thla chu a tukah chuan a lo tê deuh va, a lem leh ta a. Leia mite chuan thla chu an chhim a, an au chai a, thil ri thei zawng zawng nen nasa takin an ṭang ta a. Chu mi thawm ri chu Âwk chuan a hlau va, a chhak chhuak leh ta a. Heta ṭang hian Âwkin thla a lem apiangin, a chhinchhiahna kan pi pute chu an au chel chul ṭhin a, ri thei zawng zawngte an khawngin an vaw ri ṭhin a ni.

Tuk khat chu, Âwk chuan Ni a lem ve ta thung a, a lem pil ta vek mai a, khawvel zawng zawng a thim zo ta vek mai a; an inhmu thei ta lo va, an mangang leh ta em em mai a. Chu chauh chu ni lovin, thil tinreng hian nunna an nei ta vek mai a, meia tuah tur thing pawh a awm ta lo va, engkim an hring zo ta vek mai a. Sakah lûte erawh chu a ro ngaiin a ro reng a, Pasalṭhaho chuan an sa kah lûte an tuah a; mahse a daih rei thei bik si lo; khawvel chu a thimin a buai ta mum mum mai a. Chu mai chu tawk ta lovin inthlakthlengna ropui deuh mai a lo thleng leh ta a, lawmrual lo lam pana hlim taka kal chhuak hmante kha Koro rualah an chang ta a. Chakai meichher chhit tura lui lo thleng hmante kha dumdêah. Nu ṭing dum laite kha Hauhukah. Thangchhuah nu leh pa paanṭial sin

te chu sakeiah; tin, mihring ran vulh zawng zawng chu ramsa-ah an chang zo ta vek a. Mihring hmelchhe deuh leh ṭha deuhte pawh rannung chhe deuh leh ṭha deuhvah an chang zo ta bawk a. Mihring chu Zawng lam chi-ah an chang deuh ber a. Chutichuan, khawvel pumpui chu mihring awm lovin a ruak-in rannung leh thing leh mau chauhvin a lo luah ta a ni. Hei hi Thimzîng an tih ṭhin hi a ni.

He thil rapthlak tak mai lo thleng tur hi lal pakhat chuan a lo hre lawk a, a ro hlu zawng zawng chu lungpui lian pui kawrawngah chuan a chhep relh zo vek a, lung bawkin a chhin leh ta a. Hei hi tun thlenga kan sawi ṭhin Chhinlung hi a ni.

Nikhua a lo rei a, he chhinlung aṭang hian mi an lo piang chhuak leh ta a. Chhinlung ènkawltu pa chuan a chhin a han hawng a, hnam hrang hrang hi nupain an lo chhuak ta a. Ralte nupa an lo chhuak ve a, an 'bengchheng dun ta hle mai a. Chhinlung vawngtu chuan an tam tawk tawhin a ring a, a khar leh ta a ni.

Tin, mihring ran vulh ṭhenkhat lo pian chhuahna hi he-tiang hi a ni thung; Sial hi Um-mu aṭanga piang chhuak a ni a, a bû pawh hian, "Um-mu" a ti a, Vawk hi Rih Dil aṭang-in a lo piang chhuak a, a koh dan pawh "Ririh ririh" tih a lo ni a. Ar hi chirh aṭangin a lo piang chhuak a, a koh dan pawh "Chiri, chiri" tih a ni leh a ni.

Mi leh Sa an lo pung deuh deuh va, mi hausa tak leh ropui tak Thlanrawkpa an tih chu a lo awm ta a. Chung lai chuan mihring leh rannung zawng zawng hi an inbe thei vek a. Thlanrawkpa chuan Khuang a chawi dawn ta a, mi tin chi tin mai a chah khawm ta a, Thlanrawkpa khuangchawinaah chuan an lam ta mup mup mai a. Changpat te lam hi an tel ve avangin chu mi lai chuan Ni khi lo chhuak rih lo turin an ngen a, ani pawhin a remti a. (Ni lo chhuak lo tura a ngen theih chhan chu Thlanrawkpa hi Pathian makpa a nih vang a ni a. Tin, a nupui hi khuavang nula a ni. Khuavang chu Pathian chi khat a ni). Mahse, chu lâmna ropui tak chu Ni chuan han hmuh ve zawk a duh a, a han dak chhuak zawk a, Changpat lâm laite chu a em hlum ta a. Changpat tle virver lâm lai kha Sahuaiin a hmu a, a ngaizawng ta hle a. Mahse, ni chuan a em hlum tâk avangin, Sahuai a thinrim ta a, Ni chu a do ta a, tun thleng pawh hian Sahuai chuan ni a la en duh ngai reng reng lo a ni.

Tin, Chhimbuk chuan sathau a ei tam lu'uk a, sathau chuan a ngei ta a, zu han khawn ve lawk a tum ta a; mahse Sazu lian pui hian a lo khâwn a, a khawn zo hlei thei lo va, a kiangah chuan chhimbuk chu a ṭhu kun lup reng mai a. Chu Sazu chuan "Buka chu i va tlai awm ve le," a han ti a; a zu khawn chang lo chu a thinur ta a; sazu lian chu a tihlum dawn ta mai a. Chu sazu chuan zu a khawn rei avangin 'Zurei' tih a lo hlawh ta a; nakin deuhvah chuan Zuhrei an lo ti ta a. Mahse tun thleng hian chhimbuk leh zuhrei hi an inhmelma a, chhimbuk hian zuhrei hi a châng in man a ching bik a ni. Tin, sava pakhat chu a tlai khawp mai a, lehlam lehlamah a chiar zat zat reng mai a, Thlanrawkpa khuangchawinaah hian nang hi i tlai ber mai an ti a. Tun thleng hian chu sava chuan Tlaiberh hming a put phah ta a ni. Tin, vanlaizawlah khian Pheng (thil phek) a phe a phe mai a. Chumi chu han hlep thla turin an intihsiak a. Thlawk thei zawng zawngin an bei a; mahse, an hmu fuh thei ṭhin lo va. Thlawk thei zinga pakhat chu thliin a chhem kawi kual vel avangin chu phêng chu a hmu fuh ta hlauh va, a hlep thei ta a. Phêng phe a hlep thei tiin a hmingah Phêngphehlep an vuah ta a.

Tin, Thlanrawkpa khuangchawinaa tel turin rannung pakhat hi tlai khawhnuah a lo kal boh boh va. An lo hmuh chuan "Saw pui ruh hlir (ruh ringawt) a lo kal," an ti a. An han en chiang a, tisa pawh tlem tel vein an hre ta a. "Sa a tel ve" an ti a. a hmingah Satel a put phah ta a ni. Tin, kil knatah chuan Uṭawk leh Laiking hi an lo inrim a. Laiking chuan Uṭawk chu a lo zut hauh hauh mai a. "Tawki chu i va mam tak ziar zuar em ve aw ! a ti a. Uṭawk chuan, "I ti duh Laiking chawn mawi ban kawi teh chai e," a ti e an tih chu !

Tin, Laiking pakhat chuan, challan duhin lehlamah awr a sen a lehlamah awr a dum ve chhen bawk a. Tun thlengin lehlam lehlama tlaktium tuma thusawi tawn chhen ching mi hi, he mi hi zawng lehlama awr sena, lehlama awr dum ching mi a nih hi an ti ṭhin. Tin chung laia lei chunga thli leh ruaha thuneitu pakhat pathian, Sabereka an tih chuan a makpa khuangchawi tur thu, an lo hrilh loh avangin a thinur ta a. Ruahpui vânawn nasa tak a surtir ta chiam mai a, Thlanrawkpa khuangchawi chu a kaiṭet (tidarh) ta vek mai a. "Saberekan a makpa khuangchawi hlim lai a kaiṭet e," tiin an sawi ta huai huai mai a. Tun thlengin ruah tam tak a sur a, kawr kam a len fai hun hian Sabereka khuangkaihna tiin kan sawi ta a ni.

He mi ropui Thlanrawkpa hi a ropui em em a. Ni lo chhuak rih lo tura an ngaih theihna pawh hi amah hi Pathian makpa a ni a, a nupui chu Khuavang fanu a ni. Khuavang chu pathian chi khat a ni.

Tin, mihring zingah chuan Khuavang thlahte an lo awm ta a, an hmel te pawh a lo tha bik a. Vawi khat chu mihring zing ah nula hmeltha bik, ngaihno bei em em mai, en chet chet pawha sawiselna awm lo hi a lo piang ta a. Tupawh mai hian a kianga awm hi an chak a, an ning thei ngai lo va. Mihring zingah chuan chu nula ngaizawng lo chu tumah an awm lo va. A hming pawh Ngaiteii an ti nghe nghe a.

Ni khat chu tui huai lal tlangvalin a hmu a, nupui atan a rim tan ta a. Mahse Ngaiteii chuan chu Tuihuai lal tlangval chu neih a duh si lo va. Tuihuai lal chuan a ûm ta a Ngaiteii chu a tlan zel a, tui a let a ni ta mai a. Mi zawng zawng chu tui chim hlauvin tlang sang sangah an tlan khawm ta a; tui lah chu a so bit but zel mai a, a luang ri lah chuan 'Ngai, Ngai, Ngai,' a ti zel mai a. Mipui chu an mangang ta em em a tihngaihna an hre ta lo va, Ngaiteii chu an hum ngam ta lo va. An vaia chimih vek an hlauh avangin a tawp a tawpah chuan tuiah chuan an nam thla ta hram a. Tuihuai chu a lungawi ta a, a luang let leh ta a, tui chu a kim leh ta vek a. Mahse tui chim hnu lei chu a rualrem lo em em mai a. Chhûrburan talhtum lian pui a siam a, a vaw zawl ta a; Champhai te, Vanlaiphai te, Thenzawl te hi a vaw zawl hman chauh vi, lei chu a khal sak leh ta a ni an tih chu!

Tin, Bible chanchin kan lo hriat hnu hian hetiang hian mi thenkhat chuan an ring: Tui let hi Nova dam laia tui let kha a ni ang a; Thim zing hi Isua thiha khâwvel thim ta mup kha a ni ang a; Thlanrawkpa khuangchawi hi Penticos nia Thlarau Thianghlim lo thlen phut kha a ni ang. Hun a rei a, pa titi thiamin an belhchhah ta ni ngeiin an ring.

MIZO BUL LEH BAL

Mizo hi mithiamte chhui dan pawh in Mongolian thlah kan ni tih hi chiang kan hre theuh ang a. Mahse khawi aṭanga lo kal nge kan nih tih erawh chu, sawi thui thei an awm meuh lo Kan pi pute lah hian RUN kam vel leh KHAMPAT BUNG te mai lo chu sawi theih an nei lo va, an chhuahna hi CHHINLUNG, lungpui kawrawng chhin leh mai theih niin an sawi leh nghal a, chu a chhinpah hnam (cni) khat chi an bengchhen avangin an chhiah kim lomain, chu lungpui chuan khar hnan leh tain an sawi.

Tin, lehkha nei lo kan nih avang hian, hun rei tak thil dik tak vawng zel tur a inzirtir hi a harsa a, a zir bikte an lo insiam si lo va Chuvangin kan pi pu te chanchin chiang zawka chhui tur hian kan bangbo deuh lo thei lo va lehkha hi chu eng hun lai emaw hi chuan an nei ve a ni ang, an sawi tel fo mai Mi dang lehkha ainn a tha bik a, savuna ziak a ni a, a vawngtu a fimkhui tawk loh avangin uiin a ei sak a ni tiin an sawi ve fo bawk a ni a dik mai thei a ni.

Tunlai hian Chhinlung chu mi ṭhenkhatin an han chhui ta a. Hnam pum pui lungpui kawrawng aṭanga lo chhuah (lo pian chhuah) mai chu thil awm thei niin an ring ta lo va Hetiang hian chhinlang chu an hrilhfiah ta zawk a ni —

1. China lal fapa pakhat chu a pa nen an inrem ta lo va, chhim thlang lamah mi tam tak hruaiin a kal ta a, tlang sang tak bulah chuan an awm ta a. Hetah hi chuan kan him tawh ang a ti a, Himale Eitue an ti a, awm hmun an khuar ta a, chu tlang hmingah chuan Himalay an vuah ta a Chu lal fapa chu a lo chho leh a, tuna Shan State ah khian a awm a, a hming chawiin CHINLUNG, tiin a vuah a tun thleng pawh hian a la awm reng a. He China lal fapa Chinlunga hi hun a lo rei a, kan hre dik ta lo va, Chhinlung kan ti ta mai a ni. Himaleyas tlang bula Ladhak-hote khuan 'ṭhiani' kan tih hi, Ruah an la ti ve nghe nghe a, kan hnam puite ngei an ni tih a lang hle a ni, tiin an sawi.

2. China lal hmasa ber Shih Huangti an tih lal lai khan, 228 B.C ah China kulh bang sei ropui tak khi an siam ṭan a, mi zawng zawng deuh thaw an ruai a, hmun dangah mipa chu awm pawh an phal lo va, an thawhrim avangin mi tam tak an thi bawk a. He kulh hi kalsan an chak em em ṭhin a, mahse sipaiin

an ven tlat avangin an chhuak thei si lo va. An lalpa chu kulh siam zawh dawn ţepin zachham lakin a thi ta a, roreltu mumal awm loh laiin mi tam tak chuan chu kulh chu an kalsan a; thenkhatin Sanghai lam an pan a, ţhenkhatin hmun dang. Chu mi laia lo chhuakte zingah chuan kan thlahtute hi an tel a ni ngei ang. Hei hian lungpui kawrawnga lo chhuak chu a ang ber alawm maw, tiin an sawi bawk. Hei hi a dik chuan Chhinlung chu 200 B.C. laia piang a nih chu.

3. Kum 1941-a Kawl puithiamin Pu Thangvunga hnena a sawi dan chuan—"In pi pute chu Sanghai khawpui aţanga chhuak an ni a. China lalin a fapa indang zui turin a tir a, in pi pute chu mi puithu tak an nih avangin chuti maiin an kal thei lo va, vawkpuiin ai an en ta a. An ai enna vawkpui chu chhim lamah a kal a, an zui ta a. Sanghai leh Burma inkarah kum tam tak an thang a. (Thailand khi an tlawh ngei niin a lang. Thailand khi Siam tih a nih lai 1910 vela kan puithiam hlaah chuan, 'Siam kan ram,' 'Siam aţanga chhuak ka ni,' tih an chham ţhin. Tin, Chinzua hi 700 A.D. ah a thleng niin a lang). Tun kum 1941 hi chhuan 47-na a ni ta. In pi pute hian Sanghai aţangin vaibel leh tuibur hi an nei tawh a. Kawlphai an lo thlen chuan Kawlho chuan 'Chinlu an lo kal e,' an ti a. Chinlu tih hi khua reiah 'Chhinlung' in ti ta mai a ni ang.

"In pi pute lo luhna khaw hmasa hming la tihdanglam loh pakhat chu Rangoon leh Zinengchhaw inkara Chinzua khua hi ni. Anmahniin lal pawh an rawn nei ve a, Burma lal thlafemah rei tak an awm a. Kawlho chuan Chinlu an ti a. Tin, an vanneiha siamin chhungrual leh mi thiltithei tak an lo awm ta a. Kawl sipai zingah general kaite pawh an lo awm ta a. Kawl sipai general hmingthang tak Bandula an tih kha Chinlu mi niin ţhenkhat chuan an ring. Vandula a ni zawk ang. An lam danah 'V' hi B tiin an lam zawk a ni ang," a ti.

Chutia chhungrual tak tak an lo nih tak hlawm avangin Kawlho chuan 'Hmar' tiin an ko leh ta zawk a. Hmar awmzia chu piangrual chhung, fa tam hring, dam chhung tihna a ni. A lam dan chu hmarcha tia hmar lam ang chiah hi a ni. Tin, anni chuan Kawl ti mai lovin ke ţial an chin avangin 'Kawlkerang' tiin an vuah ve ta a ni.

Tin, hun a lo rei deuh va, hnam tenau zawk chuti taka thiltithei chu, Kawlkerangho chuan an elrel ta a, an lakah an inluling ta hle mai a. Tin, nula hmelţhaten lal an hlauh avangin

hmel tihchhiat nan hmai tihṭial a lo ṭul ta bawk a. Kan pi puteho chuan Kawl lal hnuaia awm zel chu an duh ta lo va. Siampahranga kulh Mandalay hmuna an sak hi a hautakin a a hahthlak hle a. Tun thlengin a 'intikawl e' tih pawh kan la chin hi. Chutichuan Kawl lal Siampahranga I lal laiin (Mandalaya kulh siam laiin) a hlawpin an chhuak ru leh a, an thing thelna hmun kha Sakai hi a ni a. Tin, Burma lal beltute kha Mizo, Shan. Kachin, Miru, Lusi, Karen, Chinpoh, Manipur, Naga leh Satikang tlang mite an ni a. Tin, an muk thel, hlui tawh rin avanga chambâng tate kha Kachin, Maru, Chinpoh, Lushi te hi an ni a ti. He lai hun hi kum 950 A.D vel a ni.

Kan pi puten Mandalay an chhuahsan hian, ṭhenkhat chu tuna Shan State-ah khian an kir leh awm hle mai. Tin, Sakai aṭang chuan an kal ta zel a, Mingin an thleng a, awm hmun an khuar ta a. Hetah hian kum 45 lai an awm hnuin Kawlho nen an lo inhre pawp leh ta a. An duh anga thil awm thei dawna an hriat loh avangin zawi zawiin Mingin aṭang chuan kum 990 A.D ah an insawn leh ta Tin, Khampat chu kum 1000 A.D. ah an thleng a, Khampat hming awmzia chu Rangkachak Thi (Golden rosary) tihna a ni. Kawl lal fapain kan pi pute lal nula a neih avangin he ṭhi hi lawmmanah a pe a, chu ṭhi hming chu an khua chuan hmingah a pu ta a ni.

Lal ropui takin a ho ve zel avangin ṭengkim fel tak leh lungrual takin an la ti thei zel a. Tuman an tihbuai mai mai theih loh nan Khampat khua chu, Mandalay lal in ang khan tuiin an hual chhuahtir a, kum khuaa khawpui ni turin an chei nasa ta hle a. Khampat bulah chuan lui a luang a, chu chu a len ve em avangin, Paihte leh Râlte ṭawngin 'Gun' (lui lian) tiin an vuah a. Hei hi a ni kan pi puten 'Run' an lo tih fo ṭhin hi. Nuam an tiin an hlim em em a, Run lui kam lehlam te chu lovah an nei ṭhin a. Feh leh ramchhuakte pawh fûr lai ruah tam phut changte hian a dang ṭhin a ni. Tin, he ta an awm lai hian lal ropui, Lersia hi a han zin a. Liandova te unau inah a thleng ta a, sial a pe a, chuta ṭang chuan an lo langsarin an khaw hausa an ni ṭan ta a ni.

Heng hlate hian an chanchin chiang zawkin min hrilh thei ang :—

1. A na kau hêk hûk e, gun titungah
   Thangtlâng leh hmar pa lu.

2. Ka nau gûn tui kuamin tai e,
Ka pan phailêng a sat e.
3. A sa a sa tam lo bang e,
Kei ka ngen bang gulpui zia kawi e.
4. Buh nai piak a, buhsi nai piak,
Sa nai piak a, a guhbâwk nai piak,
5. Ka tawi tawi e, tawi lem bang lam e,
Ka sumtualah lentual kawlva bang lam e.
6. Ka kuan lamin pal iau siau tàng,
Ka chhiah lamin gûn tui a lian,
7. A khuah khuan ka zut ta a,
Gun in lungah ka zut ta a,
Ka phei Gun lungin a do.
8. Gun tui tungah châwnbanah kai,
Ka thai Tawng âw na pam luàh hi.
9. Gûn ah ti ti a tam, Thân tlang kai ing.e,
Thàn pui tlangah kai ing, ṭumṭhe fak tang e.

Thu khirhkhan : na—beng; hêk hûk—zau diar duar; gûn (Run) lui lian; tai e—la e; bang—ang; ngulpui—Rûnpui; piak—pe; guhbawk—ruhkawl; kuan lam—kal lam; chiah lam—hawn lam: tui tungah—lui dungah; ka zut ta a—ka zu kal a; phei—ke, kephah; ing—ang; ṭumṭhe—fangra chhumhmin, chawa an rin ṭhin (Tiau chhak lamah).

He 'Gun' tih hi Rûn lui lian tihna a ni a. Len tlang chhaka Rûn khi a ni lo va. Khampat bung an phunna bula lui lian khi a ni zawk. Khi lui khi ruah sur tam lai emaw, a hnuah emaw chuan dai kai a harsa ṭhin a. Chutiang hun lovah chuan hmeichhia pawhin duh duhin an dai kai thei ṭhin a ni tih heng hlate hian a tilang chiang hle.

Tin, kan nu Ich pate khan "Hmanlai chuan saiha bengbeh hi mipa ta a ni zawk a, tunah erawh hi chuan hmeichhe ta a ni ta," tia an sawi ṭhin—mipa beng beh hun lai chu Khampata an awm lai a ni tih hla pakhat khian a tilang chiang hle bawk a ni. Khampata an awm lai hian fei an nei tawh niin a lang.

Khampatah chuan an lal chuan lal dan a thiam ta lo va, an ning deuh ta hle mai a. Chu achhapah run lui lianin nunna a lak tam avangin Khampat chu chhuahsan an lo duh ta bawk a ni.

Chutichuan, Sanghai khur pui chhuah ihsan dawn ang khan, ţhuang hnihin an chhuak ta a ni. Hei hi kum 1250 A.D. vel a ni. An chhuah hmain Bung an phun a, "Hei hi kan ram a ni, kan lo kir leh ang," an ti a. An vela mite pawhin an hriatpui a, an lo chhinchhiah ve ta tlat bawk a, (Bungpui chanchin hi kim chang zawkin kan la sawi ang)

Thuang khat chu an chhuak a, Nattak (ramhuai kawnah) an kal tlang a, khaw ropui tak Dîdim (Tiddim) khua chu an din a Thenkhat chuan Than tlang dung hmar lam an pan a, chungho chu Meitei, Ralleng, Mîrawng, Thahdoh, Paihte, Zoho leh tlang mi dangte an ni Tin, ţhuang hnihna chuan chhim thlang an pan a, an lalnu, a pasal thihsan kha a tel ve a, a tawlh-thlukna pawh tun thlengin "Lal tluk mual," tiin an vuah hlen ta a ni. Than tlang an thlen chuan lal an neih tak loh avangin a chi chiin an inhlawm ţan ta a ni Than tlang awm lai hian hlado tawi te chauh an la nei a, chu hlado chu hei hi a ni — "Vi li liu, Vi li liu, haw haw haw, ku ku kui," tiin an au vak vak a, an ke bulah an fei ken chu an sawh bur chut chut ţhin a ni. Heta tang hian kan pi pute chu an insuan leh a, Ngawnho te, Lente te, Tlaichhun te, Zangiat te erawh chu an chambang ta a ni A hlawp pui ber chu hun rei fe hnuah an insuan zel a, Laizo Zahau, Khuangli, Thlanrawnhote chu Lentlangah an chambang ve thung a Than tlang leh a chhehvelah hian kum 200 aia rei mah an cheng niin a lang Heta an awm lai hian tlang sang taka awm an nih avangin an vela mite chuan 'Zomi' an ti a Ni khat chu pa pakhat hian Sanghal muhil lai mau feiin a vit hlum a, "Keimah Mizo pa, phulraw chawia satin kapa," tiin hla a phuah a, 'Zomi' tih aiin 'Mizo' tih chu a lar ţan ta hle a, heta ţang hian Mizo tih hi a lo chhuak ta niin upa ten an ring. Lentlang chhim lamah Haka, Hakazo, Thlantlang leh Thlanrawn ţhenkhat an chambang leh a. Tin, he lai ramah hian hmun serh hming-thang tak, Pawla-kawt-chhuah, Zinghmu a awm a ni Matu leh Lakher erawh chu chhim lehzualah, Mawg, (Kawl siper) nen an lo indep ta a ni.

Tin, kan pipute chu 1460 A.D. vel lai hian Lentlang chhim thlangah an awm khawm a, a chi chiin hmun an nei ta a, hengte hi kan hriat theihte chu a ni.—

1. Luseiho — Seipui leh Khawkawkah
2. Kawlniho — Suaipui leh Saihmunah
3. Chawngthu — Sanzawl leh Bochungah

4 Khiangteho Pelpawl, Belmual leh Lungchhuanah
5. Hauhnar. Chuaungo leh Chuauhang—Hauhnar tlangah.
6. Ngentê. Partê leh Punteho—Chawnghawih leh Siallamah.

Tin, hun a lo rei deuh va, hmar lam kawtchhuaha kal ta, Paihte nen khan Hualngoho chu an inhmu thiam ta lo va, a lo zual deuh deuh ta a, Ni khat chu Sihsinga fapa Ralnaa (Galnaa) chu sa tlangzarh (sa phalrai) inchuhnaah ṭhian pakhat kutpalh a tawk a, a thih phah ta a. Ralnaa nupui chuan rai ṭeuh chungin a pasala ruang chu a lo hmuak a. An ṭhiante chuan an khawngaih ta a, an sa hawn chu pek khawm zai an rel ta a. An hotupa chuan, "Chhuah ve vu lâwm lâwm" a han ti a, an sa chu an han thawh khawm a, Ralnaa nupui chu an pe ve ta a. Nakinah chuan Ralnaa nupui chuan nau a hring ta a, an sa chhuah lawm (pek khawm) chawiin Chhuahlawma an sa ta a ni. Kum khat chu an inngeih lo zual leh ta a. Paihte leh Hualngoho chu an indo ta a. Hualngoho chuan tleirawl te Chhuahlawma kha an man ta a. A mantupa chuan fapa a nei lo va, fapa atan a nei ta nghal a, a duat em em a, nupui te lam a neih sak ta a, Chhuahlawma nupui chuan fa tirah mipa a hring a, sala an manna lo hmuaktu kha za an tling e tiin Zahmuaka a sa ta a. Tin, khing khaw hrang hrangte khi an inzin pawh fo va, an inngeih hle tih hla hian a tilang. Mikhual pakhat hi hlain :—

"A khu khual khu khawi khua maw ?
San khual ka ni, Sanzawl khual ka ni.
Keimah Sanzawl chungtiang muvanlai
A thla chan te kan iang na law maw," a han ti a,

Tin, Kawlniho Suaipuia an awm lai hian Pawi nen hian vawi hnih an indo va. A vawi khatnaah chuan Pawi lal Chawngluia pawh an man a, kum kua dawn lai an tantir a. A vawi hnihnaah chuan, an zuam lutuk avangin an che sual a, an tlawm phah ta a; an khua pawh an ṭeh phah ta a ni.

Tin, Chhuahlawma fapa Zahmuaka kha a lo puitling ta a, nupui, Lawitlang mi Lawileri a nei ve ta a. Lawileri hi a nulat laiin a ler deuh niin upaten an sawi ṭhin. An nupa chuan tuikhur kawng thlangah in an nei a, mi'n an hmusit avangin kal pahin lungin an deng ṭhin a. Lawileri chuan fapa a han hring a, kan indengtute kha za an tling tiin, a hmingah Zadenga an sa ta a. A dawtah chuan fapa lianpui a hring leh a, a

hmingah 'Pahana' an sa leh ta a An nei leh a, kan pu sal nih kha a thang nasa em mai tun Thangluaha' an sa leh a An nei leh a, a ute aia a ţhit em avangin Thangura' an sa leh ta a An lo chhangchaiain an lo bengchheng thei ta hle mai a, an fapa pangana chu Rivunga' an sa a Chung lai chuan indo a tam avangin mipui hi rohlu bei an ni a A paruknaah chuan mi ro kan khum ta e tiin Rokhuma' an sa leh ta a An unau zinga pakhat chu a thi a, inawichawi hi an thei rih lo va, an ba ta nghe nghe a An fapate an lo puitlin chuan Zahmuaka hi Seipui khurah chuan a lo lar tan ta a ni. Tin, hetih lai hian Khawrua leh Tlangkhua Hnamteho lal Thlanpiala a thi a lal an nei ta lo va Seipui khuri mite chu lal atan an han sawm a tuman an lo duh lo va Paruala te chhung sawm rawh u ' an lo tihsan mai a Zahmuaka te nupa chu an sawm ta a ni Zahmuaka chuan a hnial deuh va mahse Lawileri chuan ' Keini tehlul hotu atan min sawm chu kan kal ngei tur a ni a ti a an kal ta a Hotu nih pawh an lo thiam kher mai a an lo ropui tan ta a ni Rei lo teah Zahmuaka chu Seipui khurah chuan lal a lo ni ta

Tin Zahmuaka chuan a fapa upa ber Zadenga chu Tlangkhuaah a laltir a Pahnina erawh chu Khuanglungah tih chauh kan hre thei Chhakchhuak lal Lalvunga Pahana fapa Lianpuia, Far khuaa mi hnawtchhuaktu an beih rawn lai khan Zahmuaka fapate kha an lal theuh tawh a Hetin lai hian Zahmuaka fateho hi an tangrual hle a, tin Tiau an rawn hnaih lai hi chuan Thangura thlahte hi an inhlawm ta deuh bikin a lang a Sailova thlah ni ve lote chuan hma zawk deuhvin Tiau an rawn kan thlak tak avangin Thangura thlahte Tiau chhak lama an la awm lain an unau dangteho chuan Tiau an rawn pel vek tawh a Chu chu kum 1700 A D hma lam lai vel a ni Tin, Thangura thlahte erawh chuan 1730 A D inkar vel hian Tiau chu an rawn kan ve a ni Pawi rawlral an nih avangin Chungnunga fapa pali leh a unaupa Lianlula fapa pathumte chu Pukawlha khua Selesih-ah chuan an inchhung khawm a he khuaa lal pasarih (7) te chu —

1. Chungnunga fate —	(1)	Rohnaa	(2)	Lalchera
	(3)	Lalhluma	(4)	Thangphunga.
2. Lianlula fate :—	(1)	Pukawlha	(2)	Darhanpuala
	(3)	Darpuihana		

Hetih hun lai hi kum 1750 A.D. a ni. Selesih khuaah chuan mi an tam em em mai a. Kawlhawk thlawkte hi an lo au huai huai a, thlawh ngaihna a hre lo va, a tla mai ṭhin a ni. Tin, tunge Sechhun pawh hriat loh hian tlangvalho hian kawmkarah sialte hi a rawn chaih chhuak leh huau huau mai ṭhin a ni. Tin, in kâng te pawh hi, veng lehlam hriat ve hma hian an ṭhelh zo hman leh mai ṭhin a ni. Selesih chu Mizoram khaw ropui ber a ni a, Zawlbuk ringawt pawh sawmhnih lai a awm. Lal pasarih lai awm mah se an inngeih em em a ni. Tin, Selesihah hian 'Mi kan kim' an ti ṭhin. A chhan chu. mi kawng hrang hranga hmingthang panga lai an awm vang a ni. Chung mite chu hengte hi an ni :—

1. **Lianchia** : Hmelṭha hmingthang a ni. Amah tluk an la hmu ngai lo. A hnar ngul san avangin tuium tan bial a in ve thei lo va, fenthlirah a bun a, a in ve ṭhin a. A lenna pa chuan Lianchia tui in tur a hmuhin, a tuiûm rawng a sahthlau ta a, heta ṭang hian a ni, tuium rawng sahthlau pawn hi an chin ṭan tak ni. Lianchia hi ngo tak, sâr tak si a ni. An sawi dan tlangpui chuan, 'Khuavang Nutè' ang a ni,' an ti ber a. A heh chu Zohniar kaih luh ang, a nui chu Chuankite kau ang mai a ni an ti. Tin, ngaihno hi a bei em em mai a. a hmu tawh reng rengin ngâizawng lo an awm lo va. A muhil pawh hi a êng phat a, ralin mihring a nih an ring lo ṭhin a ni.

2. **Aihniara**: Ani hi ṭuanran lama hmingthang a ni. Lui dunga Chînrang chhuk zawnga thlawkte chu a ûmin a mei a pawt ṭhawt hman zel a ni. Tin, tumpâng a ûmte pawhin a khel hi a beng thap thap hman zel bawk. Tumpangin a ûm ve pawhin a mawng a hnim pha ve zel bawk. Tumpâng a kah theih em avangin ram chhuahpui tur hi a hmu zo lo fo va; a ṭhiante hian an itsik avangin, ramchhuahnaah an kap hlum ta nghe nghe a. "Tumpângin a si hlum a ni," an ti a, mahse a pa chuan tumpângin si hlum theia a ria loh avangin a ring thei lo.

3. **Buizova** : Pawi hmai hmuar ir iar, zai thiam hmingthang a ni a, Sunhlu lera a zai chuan a hnah hi a ṭil cham cham a. Lêngzem zai a han sak lek phei chuan nula chu sawi loh nute pawhin kaih tak hi an nap ṭhin a ni. A zaina sunhlu kung pawh E. Phaileng kawnah hmuh theih a la ni. An sawi dan tlangpui ber chuan, 'Lelte hmuam chu nep te a ni' an ti. A hmel erawh chu a chhe hle a ni ang, hmelchhe thah tur, ti se chuan thi hmasa ber pawl tur a ni.

4. **Chula**: Awmhmun râwta chak hmingthang ber a ni. Thawk khat chu tlang chil an tum a, nau paw chungin a lo ṭang a, tluangrel a pawt dawk a, a lo hawl chiam mai a, an tlangchil ngam ta lo va. Tin, Lallulan Zopui Thlânrawn a rawt dawn khan thupek hmain thawm hriat hauh lovin, a mikhual pa pakhat chu a lo ulh hlum hman reng mai bawk. An sawi dan be- chuan, 'Sai ang' a ni an ti ṭhin.

5. **Saichawnkhupa Hmar** : Hetih hun lai hian hmelchhe hming thang a ni a; a ha a kuh em avangin, Dawnfawh phel phawk a dît zo thei an ti. A lam hawhin nula pawh an nui duh lo va, nupui pawh a hmu zo lo.

Hmar hian Sikpui kût an nei ṭhin a. He kûtah hian an nula kawppui tur tlangvalin an sawm ṭhin a. Pnûllen leh Zâwngin inkara an awm laiin Sikpui kutah nula a sawm ve a. Tuman an duh lo va, an Thirkhai an lo pe zel hlawm a. A thinrim chuan an thirkhai pek khawm chu a so belhbawm ta vek a. Chumi tlang chuan Thirhlum hming a lo put phah ta a ni.

"Nula tumahin min han duh lo vei a, buh kan ngah ang a, min duh huai huai mai ang" tih beisein Tuivawl râl thlang lam ram ṭha lovah a zu nei a. Haw miah lovin hlo thlawh chhung zawng chu a zu riak a; leilung lan theih chhung zawng hian hlo a thlo a, a mut pawhin a diar pawh a phawk ngai lo va, a diarah chuan hlo a ṭiak ṭhat e an ti.

Buh a lo ngah ta em em a, a phur zo seng ta lo va, a bang ta rui mai a. Chumi hmun chuan Buhbang hming a put phah ta a; tun hnuah a ram pum hmingah Buhbân an ti ta a ni.

Selesih khua hi lal pasarih (7) awm khawmna a ni bawk a, in pawh 7,000 a tling a ni. Khing mi hmingthang panga avang leh an tam vang hian a hmingthang em em a, an beisei ang ngeiin Pawi râl pawh an lo lang ngam ta lo va. Mahse, thing, tui leh thlawhhma lamah an lo harsat tak em avangin an lo darh leh ta a. Sailo lal ṭhenkhat chu thlang an tla nghal a, tlem chauh an awm ta a ni. Tin, Pawiho chuan lal an hrawt leh ta a. Chhiah te an khawn ta a, an pe lo ngam si lo va, an Sialte an kawi sak ta dum dum mai a. Hetiang hian hlate an siam a :—

1. Hrum sawm lo lian ka dang zo lo ve,
   Ka chang sialin Tiaupui dung a zui.
2. Ka chang sialin ţiaupui dung a zui,
   Hrum sawm daiah ka luaithli ka nul.

Kum 1760 A.D-ah khan Rohnaa fapa, Lallula chuan a khua Zopuiah chuan Pawi ninawmho chu a râwt ta chawt mai a ni.

KHAMPAT BUNGPUI

He bung hi kan pi pute titi tui tak pakhat a ni fo va, a chanchin sawi tam tur hria erawh an awm lo a ni. An sawi dan tlangpui berah chuan kan pi pute chuan an chhuahsan tur khuaah chuan bung an phun a, "Hei hi kan ram a ni a, 'he bung zar hian lei a khawih tikah kan lo kir leh ang,' an ti" tiin an sawi a. Chu thuthlung chu a vela mi chengte (Kawlho) pawhin an hria a, an lo chhinchhiah a; an tu leh fate hnenah pawh an lo inhrilh chhawng zel a. Keiniho ai mahin chu laia Kawlho chuan an lo la hre chiang ţawk daih a ni.

Kum 1936 khan Rev. Dengkunga Ralte, Methodist Minister leh a ţhianten he bung hi chiang zawka hriat duhin an tlawh a, a len lam chu awm thlenga sangah an teh vel a, hlam sawm pariatin a vet tawk tih an hre thei ta a. Bung awmna khua hi Khampat (Rangkachak Thi) tiin a hming an vuah a ni tih kan hriat tawh kha. Kan pi pute awm laia a hming erawh chu hriat a ni tawh lo. Heta ţang hian Khampat bung tiin kan sawi thei ta a ni. Pu Dengkunga te ţhian za chu an lawmin an hlim em em a. 1936 June thla Kristian Tlangauvah an rawn chhuah a; hei hi kan bung chanchin chiang zawka kan hriat theih lehna chu a ni.

Kan bung bulah lui lian, dam tak, dai kai theih a luang dam duai a, hman lai chuan a la lau avangin feh haw lam leh kal lamin an dai kai ţhin a; ruah sur chang chuan dai kai a har a, tla hlum pawh an awm zeuh zeuh fo va. Liandova nupui Tuaichawngi latu kha he lui (Gun—Run) hi niin an sawi. He Gun (lui) hi an ning a, Thantlang kai an tum a, heti hian hla pawh an phuah a :

Gun-ah titi a tam, Thanpui tlang kai ing
Thanpui tlang kai ing, Tumţhe fak tang nge,

an ti a; Thantlang an kai ta a nih kha. Tin, he bung zar lehlam rah chu he Gun (Run)-ah hian a tla a, sanghain an tlan a; a zar dang chu chungleng sava leh ramsain an tlan a, a ṭangkai em em a ni. Tin, Pu Thanghleia chuan he bung chanchin hi kan pi pute sawi ni lovin, hma khawsang aṭanga a vela cheng Kawlho leh an puithiamte ka aṭanga kan lo hriat a ni zawk mahin a ziak bawk. Chuvangin, rinhlelh rual lohvin a dik ngei a ti bawk.

Kum 1952 February 9th niin, Pu B. Lalthanghana, Mandalay University leh a ṭhianten he bung hi an tlawh a, an rilru a khawih hle a, an hnuk pawh a ulh hial a, he hmun hi Mizoten tluang taka kan luah zel theih nan Pathian hnenah an ṭawngtai a. Kin bung kan aiawha lo ding, Mauruangi nu anga lo ṭang fan fan, a ziding diar veta lian chu sang takah a lo tla tliak thar sur an hmuh chuan an ngaih pawh a ṭha lo hial ta a; him lohna nei si lo, thli pawh tleh si lo va, chuti taka thing lian tliak mai chu thil mak, ngaih ṭhat lohna tham a tling reng a ni. A bula awmte pawhin engmah an hre lo va, bung ziding tlah hi ni hnih khat dan lek la niin an ring a.

He laiah hian bawkte an khawh ta a ni. Tahan lamah châk (in sakna hmanrua) dapin an kal ta a; 20th March 1952 ah an lo kir leh a, Bungpui kakpui hnuai mar ṭha lai tak, in chung chena sanga lo tliak sawm rup an hmu leh ta mai a; chutia, him lohna nei si lo, thli pawh tleh si lo va, thing ro ulh tlah anga sawm rup an hmuh chuan an ngaih a tiṭha lo lehzual ta a, Kawl upa leh an puithiam thil chhinchhiah mi an zawng chhuak a, bung awmdan chu an zawt ta a ni.

An mi zawh chu Yazaju, puithiam kum 90 mi a ni a. Ani chuan, "He bung hi in pi pute thuthlunna a ni a, in awm loh chhungin in aiawhin a lo ding hram hram a, a vela thing dang aiin a lian em em a, a rah pawh a tui bik a, nungcha tinreng, leia mi leh luia mi leh chung lama miten an tlan huai huai a, hlim takin bung zar hi an zo a ni. Hetiang bawk hian Seifate hi hetah hian in la ropui dawn a, miten in zar an la zo dawn a ni. Tunah chuan nangni in lo awm tak tak ta a, a la nun reng hi a ṭul tawh lo a ni, ngaih ṭhat loh tur a ni lo," tiin a lo hrilh ta a, an rilru a dam ta huai a ni.

1953-ah Khampat an chhuahsan a, lamlian bulah in 70-in kum 1954 March-an bawktê an khawh ṭan ta a ni. Kawl Minister zinga hmingthang ber pakhat U Kyaw Nein chuan Khampat a rawn tlawh a, bûngpui chanchin a hriat hnuin, "Bûng chu ka hmu duh e" a ti a, an hruai a; a vela Kawl upate a zawh chian hnu chuan kan pi pute an lo awm tawh a, kan hmun ngei a ni tih a hriatpuiin a puang chhuak ta a ni. Kyaw Nein haw hnu rei lo têah bûng chu ram kangin a kang fai ta vek a, a zung lamin a chhui fai ta vek a. A kum leh 1955 February thla thlengin a khu vung vung reng a ni. Kum khat chhung a mutin a kang a nih chu. A va ropui em !

Hnu lam chhuituten hun rei tak an chhui hnuin, he bûng phuntu hi Puha, puithiam a ni tih an chhui chhuak thei ta a. Urhsun taka chham phualin,

"Ka phun bûngpui dawn ai ka sanna,
Mi khawih loh, sa khawih lohten,
Thangin lian la, khuanu leng hualin,
I ṭang zarin piallei a zawm tikah;
Seifaten vangkhua rawn din leh nang e," a ti a ni tiin

C.Rosiaman Mizo sakhua 1971-a a ziaknaah a lo ziak ta a ni.

KAWLNI CHANCHIN

Ralte hnam reng reng hi Thahdo hnam aṭanga chhuak an ni. Thahdo Râlzina'n Chawngvawna leh Râlhlaha a hring a. Ralhlaha hi Kawlni te, Lelhchhun te, Siakeng te, Khelte te thlahtu a ni a; Chawngvawna erawh chu Chawngthuaho thlahtu a ni. Ralhlaha chuan Zaluna leh Mangkhaia (Champhai lal ni lo) a hring a. Zaluna chu Kawlni leh Lelhchhun thlahtu a ni. Mangkhaia chu Siakeng leh Khelte thlahtu a ni. Tin, Mizo hnam inhnaih dan chu mahni sakhaw sawngbawl vel dan hian a tilang chiang thei ber a ni. Tin, Kawlni lal tlawm lai hi Zadeng lal ṭantirh lai niin an sawi ṭhin.

AN INTHLAH CHHAWN DAN

Ralzinan Ralhlaha leh Chawngvawna a hring a. Ralhlahan Zaluna leh Mangkhaia (Champhai lal ni lo) a hring. Zalunan Kawlnia a hring a, Kawlnian Ralkhama a thlah a. Ralkhaman Zahuata a thlah a, Zahuatan Chalbawka (Thailungi neitu) leh Dobula a hring. Chalbawkan Kawltunga, Kawlvawma, Chalchunga leh Chalsawpa, Chaltuma, Chalchianga a hring. Dobulan Renghanga, Bungsuta, Thangchhuana a hring. Hengho hian thlahtu hming an pu ta a, an fate pawhin thlahtu hming an lo pu chhawng leh zel thei a, hun rei fe an lal a ni awm e. Renghanga thlah aṭangin Rengsi, Rengngo a lo chhuak a. Chalbawk thlah aṭangin Chalchung, Chalsawp, Chaltum, Chalchiang, Kawltung, Kawlvawm te an lo chhuak a. Thlahtu hming pu tham an lo chhuak zel a, Kawlni hnam peng sawmhnih aiin an lo tam ta hial a ni.

Kawlni hnama lal hmasa berte chu Zahuata fapa Chalbawka leh Dobula an ni tih hi upa thurochhiah vawngtuten an hre chiang thei ṭheuh va, an fate lal zel dan erawh chu an sawi fiah thei lo. Chalbawk hnam hi Kawlni lal hnuhnung ber an ni tih an sawi chiang leh thei ṭheuh bawk. Darbu hmingthang Chalbawk Dar pawh hian lal hnuhnung an ni tih a tilang chiang hle.

Zahuata, Chalbawka leh Dobula pa hi mi huaisen tak a ni a, vawi khat chu Kawlni hnam zawng zawng humhimtuah a ṭang a, a nupui hi Siakeng hnam a ni. Hei vang hian a ni, Siakengin Kawlni hi kan tute in ni e, an tih ṭhinna chu.

AN LAL DAN :— Chalbâwka fapa Chalchhunga Muallunah a lal a, Dobula fapa Renghanga Suaiah a lal. Bangsuta hi Haimualah a lal. Heng pathumte lal thu hi chu chiang takin upa thurochhiah vawngtuten an sawi thei ṭheuh a ni. Suai-ah Kawlni an lal lai hian ṭam rapthlak ber leh nasa ber, "Thingpui tâm" an tih chu kum thum a zawnin a tla a. Mihring leh ran ei tur pawh a awm loh avangin an thi nasa em em a. Vawkpui chaw ngen pawh pal nghengin a ding a, nguk lovin a ṭhenin a ṭhen tlawk tlawk chauh a ni tiin upaten an sawi ṭhin; hemi ṭuma Thingpui tâm hi 'Hnahkiah' a ni. He ṭam hi Shan ramah phei chuan a nasa zual a. Chuvang chuan he rama Mizo awm pawh khan thlang an rawn tla a, zawi zawiin an rawn intawlh thla a. Zawngtetui leh Riangtlei inkarah an awmna Chhinlung tlang pawh a awm. Hengho hi Hmar-ho an ni deuh ber awm e. He laia Hmar-ho awmte hnuhma chu Chhinlung tlang chhim lama tlang pakhat "Sirte tlang" an tihah chuan Sunhlu tlar nalh tak takin an phun kual a, chungte chu tun thlengin hmuh theih a la ni. Hmarho buhtuh khuang lawm zaiah chuan heti hian an ti a:—

"Shan khuaah lênpûr a tla,
Miraza tlan thiera e."

Tin, he hla hi kan hre leh a:—

"Shan fa tlang khup pu tling tleng e,
Ka do thlunglû Bakin chhaih,
Ka mi thah ka lai mi do,
Thal khatin la eih den ning."

Heng hmarho hi, Sailoho Zoram luh thlak hma hian hmar lamah an lut ta a ni. Saihmunah hian Kawlni lal chu an awm ngei tih hriat a ni a, an lal hming erawh chu sawi thei an awm lo. An darh dawn lamah hi chuan Suaiah Chalbâwk hnam hi an lal ngei tih heng hian a tichiang :—

(1) Chalbâwk hnam hian Kawlni lal chi an inti ṭheuh va, upa thurochhiah vawngtute pawhin an nemnghehpui ṭheuh bawk.

(2) Sailoho hnena dawvân kaina hi Chalbâwk dârbu a ni ngei bawk. An lal hming hriatna awm lo mah se, Kawlni lal hnuhnaung ber chu Chalbâwk a ni tih hnial rual a ni lo.

Ralte hnahthlakho hian lal hran an nei a, an indo fo va, an khuate pawh hi an inluah chhawk fovin a lang. Siakângho khuate kha Kawlniho khua a lo ni leh a. Indonaa chak zawk apiangin khua an luah ṭhin ni berin a lang.

Vawi khat chu Saihmuna Bungsûtho chuan, Haimuala Siakngho chu an tihduhdah luattuk avangin, an unau khaw danga miten an ṭanpui a, Bungsûtho chu an do va, bawiah an siam ta a. Bungsût se talh apiang a khêl an her sak a, vawk talh apiangin a dar chu Siakêng hotu hnenah an pe a. Bungsutho chuan an ning ta a, an unaute hnenah an zualko ta a. Kawlniho chuan Bungsut chu Siakêng bawi ata chu chhanchhuah an tum ta a ni. Hetih lai hian Bungsutho zinga an mi huai leh chak chu Dârbunga a ni. Dârbunga chu Kawlniho chuan an fuih ta a, "Siakênghovin se khêl her an rawn tum leh hunah-lo phal lo la, an lak luih dawn chuan se khêlin lo hlap hrep ang che," an ti a. Siakêngho chuan Bungsut se khel chu an rawn la leh dawn a, Dârbunga chuan se khel chuan a lo hlap ta hrep hlawm mai a. Anniho chu an thinur a, an tlan tau ta a, indo an puang ve ve ta a ni.

AN INDO THU :— Hnam unau ṭangho fo an nih avangin, chhechhham meuhvin indo dan tur an rawt ta a. Heti hian an ti a. Mipui inbei lovin, khua pawh inrun sak lo vang; hman lai indo angin pasalṭha leilawnah intawk rawh se. A daih lo hmasa chu an tlawm zawk a ni ang. He dan bawhchhia apiang Ni leh Thlain tlakpui rawh se," ti meuhvin chhia an chham tawn ta a. Lei'âwn mal zawha insah thlak tur an ti a. An mi huaisente chu an buatsaih ve ve ta a. A huai ber leh chak ber chu hnehtu atan an khek ve ve a. Saihmuna Dârbunga hi Kawlniho huaisen chhuan tawlawl a ni a. Haimual Suangsapuia hi Siakêngho huaisen chhuan tawlawl a ni bawk a. Thla khatah vawi khat an intawk zel dawn a ni. Kawlni mi huaisenho chuan an daih ta lo va, hnuhnung ber atana an khêk Dârbunga chhuah chu a ṭul ta mai a; mahse a lo chak kher mai a, a bitum apiang a sat thla ta zel a, Suangsapuia pawh chuan a hneh ta lo va. Kawlniho chu hnehtu an ni ta a, an hlim hle a, hla an phuah a—

"Suai hnuaiah Vangkhua ka siam,
Akhua kipin ai ruan e,
Suangsapui ar ang ka thah,
Ka do cheng hnuaisiah ing e,"

an ti a. Chawnna Vawk vel hlaah an hmang ta nghe nghe a ni.

Siakêngho tlawm ta mai chuan, tlawm an ngai ta em em a, Thlanrawn lalpa Chawngluia, Thangmanga pa an ṭahawh ta a. "Kan chhechhham avangin Kawlniho hi kan beih a thiang tawh si lo va, nang kan unau ber, kan ṭaha min ṭahpuitu leh kan nuiha min nuihpuitu hian Kawlniho hi run la, keinin a rukin kan

pui ve ang che," an ti a. Chawnglula chuan Suai run turin a bialte a ko khawm ta a; mahse, Kawlniho chuan an lo hria a, Suaiah chuan ţan an lo khawh ve a. Chawnglula ho Suai run tur chu an puang sual a, Kawlniho chuan chhim hawiin an um vak ta zawk a. Seipui khur chung tlang bawkah, Chawnglula leh a mi ţha 80 in ţan an khawh ta a. Kawlniho chuan tlang bawk an tlan pel a, kawnah an lo chang ta a, kalna dang a awm si lo va, an han inbeih chuan Kawlniho chuan Chawnglula mi ţha 80-te kha an that vek a, an lal Chawnglula chu an man sak ta a. Chu tlang bawk chu tun thlengin Chawnglula manna tlang an la ti fo. Chawnglula meipek silai pawh an lak sak a, hei hi Mizovin silai an hmuh hmasak berna a ni. Chawnglula chu Suaiah a tang ta a, Kawlniho chuan hla an phuah ta pek a :—

"Han ngai ve, han ngai ve ua, Chawngtual pa'n
Chawnglula ringah ka kaih, han ngai ve ua, an ti a.

Hetih lai hian Chawngtuala Siakengho lalpa a la dam a ni ang. Chawnglula tlan nan Siakeng leh thlanrawnin sum an thawh khawm a; mahse tan reitir an duh avangin Kawlniho chuan sum chu an la duh lo va, Behliang kum vawi thum hmuin a tang ta a ni. Tlan an rawn tum leh chuan, an lo phal ta a, Vaimim thar laiin an chhuahtir a, mahse Run an kan thei lo va, Siakeng lal pakhat Suangphei khaw lal Sawnlama inah tui kam a nghak ta a ni. Tin, Kawlniho chuan hla an phuah leh ta a : -

"Pawino cha cha hawng thawk e, Kawlni run ang,
Ka Suaipui leh ka Langmual a nuam o ve;
Ka suaipui leh ka Langmual a nuam o ve
Hnahthing hnuaiah sakruang pal thing ang kan tian;
An thlunglu leh kawl silai tui ang kan lak" an ti a.

Tun thlengin chung lai vela Paihte lam khian "Behliang kum, kum thum a tlin hmain, Chawnglulan a khua a zawng lo ve," tih hla hi an ţawngin an la sa ţhin an ti.

Chawnglula Suai run 2-na :— Chawnglula tang chhuak chu kum khat a chawl a, Suai run turin mi tam tak a sawm khawm ta a. Kawl (Burmese) silai neite pawh a pun chiam ta mai a. Kawlniho Chapchar Kut lai an va ţhawng a, anniho chuan an lo zuam lutuk a, a tam thei ang ber lut rih rawh se, thah tur kan indaih ţhin lo ve an ti a. Chawnglula ho chu hmun thumah an lo lut a lo ni a, an han inbeih meuh chuan ral chuan an tam hneh ta a, silai an nei bawk si a, Kawlniho

chu an che hlei thei ta lo va, an mi huaisen Darbunga malpui an kah tliah sak leh ta nghal a. Darbunga chuan "Ka chau dawn ta, a thei thei tlan chhuak zawk rawh u," a ti a, chhuak thei apiang an chhuak ta a. Hmana mi ṭha 80 te phuba lak nan khan, Suai mualah pa chang 80 zet Chawnglula chuan a thahtir ve ta thung a; hlawhtling takin a haw ta a ni

Chutih lai chuan, Suai chu han luah leh mai rual a ni lo va, thisen luang pawh a nasa lutuk a, mitthi ruang lah a tam lutuk a, han phum sen mai mai rual a ni lo. Kawlniho chuan an khawpui Suai chu chhuahsan an tum ta zawk a, a chi puma luh sum pe lova luhna tur khua an zawng a, anmahni unau Siakengho bawkin an lo luhtir leh a; Siakengho khaw pakhat Mualpuiah bâwk an khawh ta chuk chuk mai a, Mualpui bâwkah hian kum thum an awm a; hetih lai hian Khelte lal hmasa ber Chiangkhaia fapa Mangthawnga fate Champhai velah ropui takin an lal a ni. Kawlniho chu chau an inti ta hle a ni ang :—

"Kawlni ka phat lai chun,
Vanah ka dak lau lau va;
Kawlni ka chau kah,
Chawnglul man thei kau," an ti ta hial a ni. Champhai thlanga Khawzawl ram khi Mangthawnga hnen aṭangin Se sawmin an lei a, an kai ta a; kulhte an theu leh a, hla an phuah leh a :—

1. "Khawzawl pui siala ka lak,
Ka do cheng nuaisiah ing e;
A khua e, ka phal o ve, ka Sai khua,
Sak leh thang namchema ka nawhna," an ti a.

2. "Zim khawpui ka phat lai chun,
I ka ngai o hi;
Do kim thlunglu awn thingah,
Kawlngo leng bang," an ti bawk.

Champhaia Khelte lalte chu Zadeng lal Khawzahulhan a titlawm ta a, chu mi hnuah chuan Kawlniho chuan, Lallula Zopui lal hnenah luh sum atan Chalbawk dar kengin a chiin, englai maha bawi ni thei ngai lo turin a lut ta a ni. Tin, kum 1880 khan Kawlni ram a ruaka awm ta reng kha, Luairuma Chalchung miin silai fung 6-in a han hralh an ti.

Kawlni hnam pengte :—

1.	Chalbawk	9.	Thangchhuan	17.	Thasum
2.	Chalchung	10.	Renghang	18.	Saphaw
3.	Chalsawp	11.	Rengsi	19.	Uikhawl
4.	Chaltum	12.	Rengngo	20.	Khonghawr
5.	Chalchiang	13.	Arte	21.	Baleng
6.	Kawltung	14.	Chuangeng	22.	Hlamvel
7.	Kawlvawm	15.	Lawisut	23.	Thangkhawp
8.	Bungsut	16.	Helhhlah	24.	Holat

RALTE HNAHTHLAK THANGCHHUAH DAN

Lersia Chawngthu hi Chawng hmasa ber a ni a; Chawngthu leh an sadawi kilpuiteho hian Chawn leh Lam hi an ta a nih avangin, a hmain engmah tih tehchiam tur an nei lo va, vawk pa sutnghak an talh hnuah, an remchan hun apiangah an Chawng nghal thei a ni. Hetianga ti thei hnamte chu—Chawngthu, Kawlni, Lelhchhun, Siakeng leh Khelte te hi an ni. Dawisa kilho thei an ni vek a, an tih dan chiah erawh chu tlemin a dang hrat thei awm e.

1. **CHAWN :—** Chawn huna zu atan zan tin, nula leh tlangvalhovin sum hawh khawmah, chawng tur pa tualah buh an deng tlut tlut a. Zu bilh thlum bel thum, val upa leh a hote in atan chawng-pain a ṭheh hmasa a; val upa chuan chawn huna awm dan tur tlangvalte chu a hrilh a; a zilh pah bawk a. He zu hi chawng zilh zu an vuah bawk ṭhin. Tin, zu bilh zawng zawng a thlum veleh, Chawngpain luhkapui a dawh a, chawng thing phur turin nula leh tlangval a sawm khawm bawk a. He mi ni hian chawnna vawkpa a talh a, nula leh tlangvalho hnenah zu belpui hnih leh bel te hnih hnawh khah tlat sumdeng zu atan a pe a; tin, vawksa a hmin velah, tul hnihah sa sei hleiin an thil a, a sei zawk chu tlangval tlawmngai ber leh huai ber an pe a, a hmeh atan lalin nopuiin zû a tâwk a. A tawi zawk changtu chu val upain nopuiin zû a tâwk thung a ni. He sa thil chang thei tur hian tlangval tinin an bei nasa hle a; mahse a berte an lo awm thei ṭhin hi a mak zawk a ni, mi tin an taimaka an huaisen tehlul vei nen.

Tin, vawkpa kha an talh hmain luhkapui tharah khan in-kaihkuahin an vel a, chawngnuin sahmim a phur a :—

"Lersia chawng mata,
Vanlaizawla chawng mata, ho ho ho,"

an ti rual a, vawk kha an chhir zauh zauh va, an ṭhu leh ṭhap ṭhin a. Hla dang an sa leh a :—

"Pha dîm dêm e, pha dîm dêm e,
Ka Hmawngzawl lo pha dîm dêm e;
Mim leh zuchang a lawmna ho ho ho!"

an ti a; vawk an chhir leh zauh zauh va, an ṭhu leh ṭhap a. Hla dang an sa leh a :

"Suai hnuaiah vangkhua ka siam,
Akhua kipin ai ruan e;
Suangsapui ar ang ka thah,
Ka do cheng hnuaisiah ing e, ho ho ho,"

an ti a; vawk chu an chhir leh zauh zauh va, an ṭhu leh ṭhap a; vawk vel chu an zo ta a ni.

Tin, vawkpa chu an talh dawnin, Chawngnuin haitein sadawt vihna lai turah tui a leih a, chutah tak chuan sadawtin a vit ta a ni. Sadawtin a serh kim a hlan a, bawm phui takah khungin, thingkhawn chung ditipah an khai a, tlaiah rual an ṭheh hmain naupang an ko khawm a, mual buh an pe a. In sawi leh den leh buh thai a ṭul ve lo. Sakhaw biakna a nih avangin Sadawtin engkim an sawngbawl a, vawk ngum pawh a hlawh ṭhin a ni. Zanah nula leh tlangvalho chawngpa inah an lam tlaivar zak a, hei hi Thingfâr zan an tih chu a ni. A tukah chuan an ṭin darh ta a ni Chawn chu zawh khat chuan an zo a ni ta a; mahse, an inthen leh hma loh chuan, mikhual an thleng thiang lo va, an chhung zinga mi tumahin luipui an kan thiang lo bawk a. Ralte hnam ṭhenkhat phei chu mahni inah an thi thiang leh tawh bawk lo va, chuvangin inthen hi thlitih ṭul ber pakhat a lo ni ta a ni.

Inthen dan :—Hnuaipui leh chung lam an hmang a. Hnuaipui atan vawkpui an talh a, a serh kim kawmchar ban bulah an phum a, mitin lai chhuak palh sela, vawkpui a chawi ang. Chung lam atan kelte an talh a, a serh kim thingkhawn chung ditipah an khai a; sakhaw biakna urhsun tak a nih avangin puithiamin engkim a sawngbawl vek a ni. He mi zawh hnu hi chuan engkim an tih a thiang tawh, luhkapui pawh a dawh fo thei tawh, tukverh pawh te deuh chuan a hawng thei ta a ni. Sedawi chhun chauh a hmabak ta a ni.

2. SEDAWI : Sedawi chhun hian kawngro a su tehchiam lem lo va, khuangchawi tihnaitu a ni chauh va A tih theihna tê ber chu se pa ki hmawr hawng a ni. Sakhaw biakna bawk a ni a, Sadawtin a sawngbawl vel leh a. An se talh tur thlunna atan Seluphan a nei a, chu chu Thingsia hman ngei tur a ni. Seluphan ziding ber chu sang tak a ni a, a kakpui erawh chu ban phak lek a ni. Seluphan suih tur hian se nei ve bawkte lo chu an hmang ngai lo. Tin, se sa kha an insem ve ṭhin a ni. Tin Seluphan bulah Talhkuang tê tak tê Farṭuah thing, a vuakfung nen an dah ziah ṭhin. A neitunu emaw, pa zawkin emaw mut dawnin se lu târ chhung chu an vaw ziah ṭhin. Se chhuntu nupuiin sial chu a lu tan hou kha feiin zawi tein a va chhun zeuh va, ruaiṭheh nan an hmang a. Nula leh tlangval leh naupang pual engmah a awm lo. Tin, se lu kha a luphan bulah an dah a, an vêl leh a, an inzui kual a, sechhun pain a khat tawkin se fei a vilik zauh zauh va, hla an sa a, nula leh tlangval thiang hlim hlir an sawm khawm ve thei. Ho, ho, ho, an tih zawr veleh an ṭhu ṭhap a, zu an in leh ṭhin a. Tlaiah ruai an ṭheh a an zo a ni te. Se lû chu a phanah tar lovin, luhkapuiah an tai zawk a ni. Chawn ang bawk khan inthen hma chuan thil eng mah a neituten an tih a thiang lo leh bawk a ni. Chawn ang chiah khan sedawi chhuntu chu a inthen zawh veleh Khuangchawi a hmabak ta chauh a ni.

3. KHUANGCHAWI :— Khungchawi nân hian se pa, ki la nâwt chin leh se pui a ni tur a ni. Chawn lai ang bawkin sum deng buh den leh chawng zilh zû a awm. seluphan pahnih kawtah an phun a, sepui rai lai talh palh sela, luphan a hlawi ve a, se pathum talha ngaih a ni. Seluphan hi Sedawi luphan ang chiah kha a ni. Ralteho hian Sathing zâr lovin, khuangchawi dawn ṭepah tlang an sawm mai zawk ṭhin.

Tin, se talh sa lu kha a neitunuin a chhun leh a, an ve leh bawk a ni. Se talh ni khan chumi khuaa Khuangchawi ni leh pa zawng zawng an ko khawm a, an inthuamna ropui ṭheuh vin an lo chhuak a. Sepui (tlangphal) sa kha an insem ṭhin; a then mual buh atan an hmang bawk. Heta khuangchawi ni leh pa lo kal khawm hi laisen lungmawlho chuan ropui an ti a an zah em em ṭhin a ni. Tlaiah naupangho an ko khawm a mualbuh an pe a, ruai an ṭheh nghal bawk. Tin, Khuanghlâng an phan a, zawn nân thingtuai rinawm tawk tak an hmang a Khuanghlang an chawi dawn chuan a chungah thil vawrh tu

chuan a ran talh thlarau zawng zawng nen mitthi khaw lam panin an kal a, Pawla pawhin a lo sai ngam lo va, 'Ropui,' tiin a lo thlir reng zawk a. Pawla kawt aṭang chuan ropui takin pialral lam panin a kal a, Pialralah a lut a; chutah chuan Faihawtin chatuanin an lo chawm ta a ni.

Tin, miin khuang vawi thum a chawia, dan anga a tihfamkim leh vek chuan, Zau a dawh thei nghal tawh a. Zau dawh dan chu, a kawt mual lai takah in an sa a, bahzar a hawng vel vek a, chutah chuan a fanu leh a ṭhianten puan an tahho va, a fapa leh a ṭhiante pawh an cheng ho thei bawk. Miin, khawlai a tihnawk ti lovin, a va ropui em, an ti zawk a. Lal pawhin a chawisang em em a, kawng tinrengah a voh bik tawh a. Tin, pasalṭhate chauh khim theih 'Zawngchal' a khim thei ve tawh a ni.

Tin, neinungte chuan, Nau awm hrai an ti a, a khaw puma pitar leh putarte leh naupang zawng zawng an hrai a, sial emaw, vawk emaw talhin Ruai pui an kilpui ṭhin. Thangchhuah pate tih mi a ni deuh ber.

Kan Pi Puten Thangchhuah an duh chhan –

1. Thih hnuah chatuana pialrala faihawta chawm an nih theih nan.
2. An damchhunga mi ropui leh zahawm, lal duhsak, khawtlang nu leh pa an nih theih nan.
3. Mitthi khaw kalkawngah Pawlan a lo sai ngam loh nan.

Tin, Khuangchawi pate hian ropui lehzual nan Vapual hi vawk puiin an ai ṭhin. Tin, neinung pain Sawngpui an ai thei a, hei hi hnam tin tih theih a ni; mahse, Thangchhuah pain an ching deuh ber. Sawngpui chu Sial emaw, Vawk emawin an ti ṭhin. A aih dan chu, Ramsa zawngin a khaw tlangval zawng zawng an sawm a, an rawn hawn apiang kha a ina an thlen vek a, a lo ai ta a ni. Hlawhchham ai chuan Thehlei emaw kah thiang lo Hauhuk emaw tal an rawn hawn ngei tur a ni. Te mah se, a ai tho tho vang. Mi inthazo deuh pathum laiin a ran aih nunchan kha an zir ang a, an hmuhnawm hle ang. He mi ṭum hi chuan ran zawng zawng aih theih vek a ni.

Tin, khuangchawi pa kha khaw dangah pem sela, khuangchawipa a nih zel theih nan, a pemna khaw lal hnenah, mual

2. SEDAWI : Sedawi chhun hian kawngro a su tehchiam lem lo va, khuangchawi tihnaitu a ni chauh va A tih theihna tê ber chu se pa ki hmawr hawng a ni. Sakhaw biakna bawk a ni a, Sadawtin a sawngbawl vel leh a. An se talh tur thlunna atan Seluphan a nei a, chu chu Thingsia hman ngei tur a ni. Seluphan ziding ber chu sang tak a ni a, a kakpui erawh chu ban phak lek a ni. Seluphan suih tur hian se nei ve bawkte lo chu an hmang ngai lo. Tin, se sa kha an insem ve ṭhin a ni. Tin Seluphan bulah Talhkuang tê tak tê Farṭuah thing, a vuakfung nen an dah ziah ṭhin. A neitunu emaw, pa zawkin emaw mut dawnin se lu târ chhung chu an vaw ziah ṭhin. Se chhuntu nupuiin sial chu a lu tan hnu kha feiin zawi tein a va chhun zeuh va, ruaiṭheh nan an hmang a. Nula leh tlangval leh naupang pual engmah a awm lo. Tin, se lu kha a luphan bulah an dah a, an vêl leh a, an inzui kual a, sechhun pain a khat tawkin se fei a vilik zauh zauh va, hla an sa a, nula leh tlangval thianghlim hlir an sawm khawm ve thei. Ho, ho, ho, an tih zawh veleh an ṭhu ṭhap a, zu an in leh ṭhin a. Tlaiah ruai an ṭheh a, an zo a ni te. Se lû chu a phanah tar lovin, luhkapuiah an tar zawk a ni. Chawn ang bawk khan inthen hma chuan thil engmah a neituten an tih a thiang lo leh bawk a ni. Chawn ang chiah khan sedawi chhuntu chu a inthen zawh veleh Khuangchawi a hmabak ta chauh a ni.

3. KHUANGCHAWI :— Khungchawi nân hian se pa, ki lai nâwt chin leh se pui a ni tur a ni. Chawn lai ang bawkin sumdeng buh den leh chawng zilh zû a awm. seluphan pahnih kawtah an phun a, sepui rai lai talh palh sela, luphan a hlawh ve a, se pathum talha ngaih a ni. Seluphan hi Sedawi luphan ang chiah kha a ni. Ralteho hian Sathing zâr lovin, khuang chawi dawn ṭepah tlang an sawm mai zawk ṭhin.

Tin, se talh sa lu kha a neitunuin a chhun leh a, an vel leh bawk a ni. Se talh ni khan chumi khuaa Khuangchawi nu leh pa zawng zawng an ko khawm a, an inthuamna ropui ṭheuhvin an lo chhuak a. Sepui (tlangphal) sa kha an insem ṭhin; a ṭhen mual buh atan an hmang bawk. Heta khuangchawi nu leh pa lo kal khawm hi laisen lungmawlho chuan ropui an ti a, an zah em em ṭhin a ni. Tlaiah naupangho an ko khawm a, mualbuh an pe a, ruai an ṭheh nghal bawk. Tin, Khuanghlâng an phan a, zawn nân thingtuai rinawm tawk tak an hmang a, Khuanghlang an chawi dawn chuan a chungah thil vawrh tur

chuan a ran talh thlarau zawng zawng nen mitthi khaw lam panin an kal a, Pawla pawhin a lo sai ngam lo va, 'Ropui,' tiin a lo thlir reng zawk a. Pawla kawt aṭang chuan ropui takin pialral lam panin a kal a, Pialralah a lut a; chutah chuan Faihawtin chatuanin an lo chawm ta a ni.

Tin, miin khuang vawi thum a chawia, dan anga a tihfamkim leh vek chuan, Zau a dawh thei nghal tawh a. Zau dawh dan chu, a kawt mual lai takah in an sa a, bahzar a hawng vel vek a, chutah chuan a fanu leh a ṭhianten puan an tahho va, a fapa leh a ṭhiante pawh an cheng ho thei bawk. Miin, khawlai a tihnawk ti lovin, a va ropui em, an ti zawk a. Lal pawhin a chawisang em em a, kawng tinrengah a voh bik tawh a. Tin, pasalṭhate chauh khim theih 'Zawngchal' a khim thei ve tawh a ni.

Tin, neinungte chuan, Nau awm hrai an ti a, a khaw puma pitar leh putarte leh naupang zawng zawng an hrai a, sial emaw, vawk emaw talhin Ruai pui an kilpui ṭhin. Thangchhuah pate tih mi a ni deuh ber.

Kan Pi Puten Thangchhuah an duh chhan –

1. Thih hnuah chatuana pialrala faihawta chawm an nih theih nan.
2. An damchhunga mi ropui leh zahawm, lal duhsak, khawtlang nu leh pa an nih theih nan.
3. Mitthi khaw kalkawngah Pawlan a lo sai ngam loh nan.

Tin, Khuangchawi pate hian ropui lehzual nan Vapual hi vawk puiin an ai ṭhin. Tin, neinung pain Sawngpui an ai thei a, hei hi hnam tin tih theih a ni; mahse, Thangchhuah pain an ching deuh ber. Sawngpui chu Sial emaw, Vawk emawin an ti ṭhin. A aih dan chu, Ramsa zawngin a khaw tlangval zawng zawng an sawm a, an rawn hawn apiang kha a ina an thlen vek a, a lo ai ta a ni. Hlawhchham ai chuan Thehlei emaw kah thiang lo Hauhuk emaw tal an rawn hawn ngei tur a ni. Te mah se, a ai tho tho vang. Mi inthazo deuh pathum laiin a ran aih nunchan kha an zir ang a, an hmuhnawm hle ang. He mi ṭum hi chuan ran zawng zawng aih theih vek a ni.

Tin, khuangchawi pa kha khaw dangah pem sela, khuangchawipa a nih zel theih nan, a pemna khaw lal hnenah, mual

chu vawk puiin a lei leh tur a ni. A lei loh chuan khuangchawi paah an ngai thei lo vang. Tin, khuangchawi pa hian eng kawng pawhin nupui dang nei sela, khuang a chawi nawnpui leh loh chuan, a nupui chu khuangchawi nu a ni ve thei chuang lo.

FAMZAR

Hmar hnam chauhvin an nei a. An zar dan chu:—Thlan ṭhut niin kawtchhuahah ṭhangte an dawh a, mitthi chhiah an dah khawm a. Chuta ṭang chuan kawng thlangah thing an phun tlar a, phelsêpah hnahkiah hnah ulh thleh an kilh bet thliah a, chhawng thumin kawng dung zuiin banah an phuar bet ta a ni. Thalai thi tana famzar chu a sei bik a; tar leh naupang tan chuan hlam thum lekin an zar ṭhin. Hnahkiah hnah hi mitthi puan an vuah a ni.

HMAR THI TIN DAN

A hmain sa chi hrang hrang a vun lih an khawl a; khaw pumin an ngaihtuahpui a, an kap parh ro va, an dah ṭha zel a. Zuhrei erawh chu Uicho an ti a, an lip pum bik a, favai an thun khat a. An rannung duh ang an ngah hunah mitthi an ṭin ta a ni. Ran lu kim an talh a, sial tel kher lem lovin, an savun lih khawl khawm zawng zawng kha hruiah an khai tlar a, a hnuaiah naupangho an ṭhu tlaivar a, upaho erawh chu inchhungah. Tlaivar zawng kha thiṭintu chuan englai pawhin ei tur chi hrang hrang a hlan reng a, ka a awl hman lo. An laichinte pawhin an ṭhi leh puan ṭha ṭhate chhiahin an rawn zar chhuak a, a ropui hle a ni.

Tin, Hmarin Mai leh Bekang an ching thiang lo; an thlahtuin ânchhia a inlawh khum avangin. Tin, vawk pa reng reng an hralh thiang lo. Luseiin vawkpui a hralh thiang lo ang hian. Tin, Lusei in chhungah hian an chawn hma chu Chawngchen zai sak a thiang lo va, khuang lak luh pawh a thiang lo. Tin, Hmar Thuk puiah sakhi sa an chhum thiang lo va, an rep thiang lo bawk.

RAM LAMA THANGCHHUAH

Ram lama thangchhuah hi, pasalṭha, mi huaisen, sa kah lama hmuingilte chuan thih ṭih lovin an bei ṭhin a; mi ṭhenkhat phei chuan hemi kawngah hian Thangchhuah hman lovin an boral phah ṭhin a ni. An tumna chhan berte chu :

(1) Thih hnuah Pialralah faihawta chawm an nih theih nan.
(2) Mitthi kawngah Pawla sai pumpelh nan.
(3) An damchhunga mi ropui leh zahawm nih an hlawh theih nan.

Ram lama Thangchhuah turin heng sate hi kah a ngai a ni: Sai, Tumpang, Savawm, Zukchal, Sanghal, Vahluk te hi. Savawm hi chu aih loh chuan mitthi kawngah a hruai mai ve theih loh va, chuvangin aih nêm a ngai a ni. Savawm aih hnu chu a nun a nem ve ta a, mitthi khaw kawngah a hruai ngil theih ve ta a ni. Tin, Vahluk hi aih a ngai bawk a ni.

Chutiang sa kaptupa chu a thih hunah, a sahrâng kahte khan hma an hruai a, ani chu a hnung berah sai chungah a chuang a, Pawla te nupa chuan ropui an tiin an lo zah em em a, an sai ngam lo va, Pialralah faihawta chawm turin ropui takin an lut nghal ṭhin a ni.

Tin, muvanlai leh rûlngàn aih tel lek phei chuan, a ropui zual a; zukchal kha mitthi kawngah chuan hmahruaitu a ni; a ki hreuvah rûlngân a inzem kual vel a, muvanlai khan, "Kawk kawk kaw lek, kaw lek," tiin a chhaih vel vat vat reng a. Thangchhuahpa kha a hnung berah sai chungah a chuang a, Vahlukin thlawk chungin a lu chungah daihlim a zar a, Pawla kawt an thlen veleh Pawla hmuh theih loh turin, a hmai hliahin a thlawk leh ta thung a. Pawla te nupa chuan ropui an ti mai pawh ni lovin, a hlauhvin an hlau ta zawk a; in chhungah an tlan lut a, bang awngah an bih dek dek ngam chauh a ni. Faihawta chawm turin Pialral panin Thangchhuahpa chu Pawla te nupa hmel hmu lovin a liam ta zel a ni.

Mi dang thangchhuah lova thite chu Pawlan a lo sai a, a saina sairawkherh chu phulraw phel phawk a ni a, a saihlum chu artui tiat a ni a, kum thum a ngâwt lo thei lo lehnghal a ni. Chuvangin mitthite chuan Pawla kawt thlen an huphurh a, an thep khawtlai ṭhin. Chutia thep khawtlaiho chu Sanu chuan an banah a han kai dawr dawr a, Pawla chuan a lo sai ta ṭhin

a ni. Sai tur an lo kal khat deuh chuan Sânu chu a thawk chhuak a, nau chaw hrai chungin a han tlan a, rang takin mi nunna a han la a; Pawla hnenah a tlanpui dawr dawr ṭhin, anin a lo sai ṭhin a ni. Pawla sai tur ngaiatuah hian a iohmang tal e, a puan tah lai pawh a vawng hman tawh lo va, a tah sa chu tun thlengin zung khat bawk lek a la ni reng mai an ti ṭhin. Chuvangin tui hri leh kawng danga thi thut hi Sâuu lak an a ṭhin :—

'Sânun banah kaih lo rel lo la,
Enchimlohpui Tuaia thlafam
Tumkawng a lai lo kian rawh." an ti a ni.

Tin, thangchhuah nana sahrang an aih nan hian sial emaw vawk emaw an hmang ber. Sa aitu kawtah khan thingse ṭang, naupang lawn theihna khawpa lian, a hnah nen, khur zau puiah an phun bawr luih a, vawm hruiin an phuar ve a. Thingse par lai an duh bik. Aitupa inah chuan zu an in a, hla an sa a, hladote an chham a; silai an kap chamchi bawk. Tin, sakhi hi sa malsawm an ti a, an ai ṭhin, a aihna zu pawh a thlum bik a; sakhi ai lote in a thiang ve lo va; Putarte erawh chu, "Awngah ka lo ṭang ang e," tiin, mahni no kengin an tel ve a, awnga an leih buak ai, tlem tlemin an chhun ve a, an rui ve der thei bawk ṭhin. Anmahni pualin chawhtawlha zu kha pek ve a thiang lo a ni. Tin, vahluk aih nan hian vawk a ngai a, zu pawh hei te sawmbnih a ṭul a ni. Tin, kan pi/puten an aih theih zawng zawng chu: Ral, Sakei, Savawm, Sakhi, Vahluk, Muvanlai, Rulngan, Buhza te hi an ni. Sahrang aihnaa an hlado chham ber ṭhinte chu hengte hi a ni :

1. Kawla e, hawng-luai mai law, tlangah luai mimang a thliak e,
   Pialral e, kai khamtu e, vawmphuai e, kai hlang ka duhin e.
2. Ka run e, hnawmna hman se, sumtual rah phiat ulaw,
   Hawli e, za bawi na maw mual za tlung lang kan runah e.
3. Kawl khua e, eng mah sela, vala ka lungphang lem hlah e.
   Tuipui e, sen vung karah, ka sakhming thang maw leng hnenah.
4. Ram leng e, paikip tlantu, tlang len kal mawi fungki ṭial e,
   Rualin e, sel na ulaw, kan tualah zingna thing lenchhawl e.
5. Ka chung e, bawngvapi leh nem ziar hmarin chhawn chi maw,

Ram ṭha e, chhawn ta ngai e, ṭial nghian thanhawl ka vah liau ve.

6. Ka sên e, pianpui nei law, mahlawng sathang va kaih chu.
Lêng hnen e, than harai law, kei chu e, rual mi an thang dah e.

7. Zo tui e, nem hnuaiah khan, valpa thang ngai ka thang leh e, Mi-ah e, hrat chi awm e, kei chu ka hming dai lem' hlah maw.

8. Ki tung e, zo lei mawitu valpan Pialral a kaitir e,
Rua-nâwn e, i lak u law, hreu ngen dawn lai lak chang e.

9. Sai lian e, khek chelchul law, hmingṭha Lalngova than nan e,
Chunglûm e, phaikip tlantu thlangah pai mawi fungki ṭial e.

10. Chung tur e, sa vung vung law, ni hnuai, valpan a sul kan zui
Sai lian e, kan kaih pên e, val ṭha keini zui u law.

11. Vawmphuai e, nang hmasa law, hnungah kâwlfung a zuitu e,
Sa tin e, leng lakah khan, sai lian, mual bang a chungnung e.

12. A hnu e, vawng tlun ning law, valpan kal lai ka hloh awk e,
Lu ṭha e, târ mawi le maw valin, hmatiangah chhawm hlang e.

13. Mual liai e, luiah khan e, valpan tumpang ka chhaih awk e,
Zantiang e, ka man loh ve; runah thang kim nan ka tlun e.

14. Ar di e, kû tuah ning law, lengnu sawmthum hmachhuan [hlâng e,
Val hawi e, zachhingin e, ngai u law, than thiamte unau e.

15. Rengpan e, awi mu che maw, rûnah rul ang i vial chu
Tawnmang e, chhâlah khan e, chengrang buan ang rak pawm che maw.

16. Pem tlai e, luatah khan e, mim leh sawmfang ka ti hman lo
Mi thlawh e, vauvah khan e, ha ṭha, ngo var, ka lum liau ve.

17. Ka rûn e, hnawmna hman se, Chawngler nau bang a ṭah [chu e,
Rawnglawi aw, pan rûnah e, ningzû e, aisa tam mai e.

18. Ka nu e, ṭap ṭap hlah law, bilhpuan khum lai rak hlip ulaw,
Thlafam e, nghilh nan emaw kawlah e, vûitûm a rak tlung e.

SAPUI AIH DAN

Sapui hi sakei tihna a ni a, khuain sakei eng kawng pawhin tihlum sela, aih lovin a awm ngai lo. Lal emaw, lal upa emawin an ai ngei tur a ni. Lal chuan a hringin an ai thei a, zu tam tawk tak, zu thlum sa a neih theih ṭ un vargin. Chuvangin khaw lian tak lal chuan, sakei a hringin a ai thei ṭhin a ni.

Aihna ran :— Ran lu kimin lal chuan an ai ṭhin. Ran lu kim hi :— sial, vawk, kel leh ui te hi a ni.

A aih dan :— Sakei aih ni chuan, awm ni an kham a, an serh nasa em em a, tlachham zualin tui an chawi thei hram a ni. Chu pawh chu mipuiten an ven loh chuan hmeichhia ni dang angin tuikhurah pawh an kal ngam lo, a lang thei tlang bawk leh sawntlung pawngah te lain, an sakei aih kha, sakeiin thlir ṭhupa an rin avangin. He mi nia ram kal chu sakeiin a seh duh bik a ni an ti.

Aih ni:— A aih niin ran lu kim kha an talh a, zû leh sa chu vantlangin an eiin an in thei a. Chawhnu her aṭangin a aitupa kha a ṭhiante nen, hmeichhe incheiin an inchei a, hmuithlûr an thlûr a, êm an phur a, pawnfen an feng a, tuibûr an zu a, hmeichhe vaihlo ipah vaihlo ni lovin, vut an pai a; chu chu vaihlo bengin an beng a, an ham khu sut sut a. Tin, aitu ṭhiante zingah chuan, khaw khat nuihza siam thiam pahnih pathum an tel a, mipuite chu an nui dur dur ṭhin.

Tin, aitu leh a ṭhiante kha inzuiin an kal tlar a, aitu kha a hmasa ber a; chu thil chu an zawh dawnah, a hmuithlurin sakei lu kha a va khaktir a, chumi zawh chuan inah an lut leh ta a. Tin, dai aṭanga lo thlirtu sakei zawng zawng khan, kan ṭhian chu, sawng ang hmeichhe ngam lo sawn a lo thi ta a ni maw, a va zahpuiawm em, thi tlak a ni rêng mai a, an lo ti a ni, an ti. Sakei aitu kha hmeichhe lema a chan laiin nuih a thiang lo va, a nuih palh chuan ai lo ang a ni ang a, a nih loh leh thil ṭha lo a chungah lo thleng theiin an ring. Chuvangin sakuh a zakzeh a, a nuih palh pawhin sakuh a nui a ni an ti a, engmah a pawi thei ta lo a ni. Tin, aitu leh a ṭhiante kha mipa incheiin, ralthuam famkim inbelin an lo chhuak leh a, nuihza siamtute kha an lo tel leh bawk a, an tih hmasak ang bawk khan mipui chu an tinui leh dur dur a.

itu inthuam dan: — Thangchhuah puan a kawrtawng hak a, ngki a ak a, a kàwlnnam a pai a, diar ṭial a khim a, Vakul hang a tawn a, silai a pu a, sahmim ipte a ak a, a iptêah huan, sailungvar leh artui chhum hmiasa a ak bawk a, hmeichhe cheia inchei lai ang bawk khan mualah a lo lam chhuak leh ; a ṭhiante chuan fei ringawt pawh keng se a pawi lo; kawlnam ringawt pawh a pawi lo. Naihzai siamtute erawh chu meichhe inchei leh mipa incheiin an la inchei reng a ni.

Tin, an muallam lai leh lam loh lai pawhin nilengin darbu, arkhuang, khuang leh darmang an tum ilut tlut reng a ni. Darbu hla chu heriang hi a ni :— "Chhimbû leh pêngpèng inu tu, A lû lám kâwng, lû lam kâwng," tih a ni.

Tin mipa inchei'a inralthuama an muallâm zawh dawn khan aitupa chuan artui kha a khen a, sailungvar nen a ken pawlh, Sakei bulah chuan a ding a. Artui i ei dun ang, a ti a, anin rtui kha a ei a, sakei chu sailungvar kha a barh a. Artui a em zawh chuan, 'Nang chu i va ei thei lo ve, min va tluk lo e. Ngai rawh nang ain ka chungchung zawk a ni; nang kawng nualah kal la, kei kawng chungah, chhim tlang hmam angin i niam a, kei hmar tlang sâng pui ai gin ka sang ta a. Chhim asalṭha zawng i ni ve a, kei erawh chu hmar lam pasalṭha a ni,' tin a sakeh ta rem rum mai a, silaiin a kap zui leh , a ṭhiante pawi khan sakei chu an han riam ve a; inah an ut a, sakei aih chu zawh a ni ta. A aitu chu chumi zan chuan tlaivar ngei ngei tur a ni, muthilh a thiang lo.

Tin, tlang lang thei tin aṭanga lo thlirtu sakei khan "Saw hu ngam rual a nih loh saw, a va hlauhawm em," an ti a, Huk, huk, huk,' tiin mei kawhin an tlan chhe ṭhin an ti. Tin, akei aitu leh a nupui hi an thih hunah thihtniap vèn an hlawa hei tawh; chuvangin mi neinung deuh lo chuan sakei an ai gam lo a ni.

Min sa kah hmasakna berah sakhi a kah chuan, mal a sawm m em a, sa kap thei tur mi a ni, an ti ṭhin. Sa kah tirhna erah sa lian kap chu an kut a chawl hlen duh hle an ti.

Tin, sa kap thei, neinung site chuan, sa an aih fo avangin tualah sa ngul, thingsia, a hnah nena phun bawr luih, vawm ruia phuarin an phun zing chûk ṭhin; salu lâm hlaah pawh eti hian an phuah nghe nghe a :—

1. Ami ngul maw zing zawk, a sa ngul maw,
   Hrualhrui an ban kherh chiai e, kan tual hmaiah.
2. Hrualhrui an ban kherh chiai e, kan tual hmaiah,
   A zik a thim hman lo ve, a tual ṭo ang, an ti a.

Tin, Saikuti pawhin a u sa aih tuala ngul an phun zing chhuk chu a phuah ve kha :

'Tualah ngul chhawl a zing tu run emaw,
Sa tin kap dai sakhmingah Thanghlei chhung lo ti u," tiin,
Sa aih hi an ngaisang hle tih heta ṭang hian a chiang hle a ni.

Khing sate hi ram lama thangchhuah nan a famkim tawk; tam tawk kap mah se Pialralah nawmsakna a siam chuang lo, mitthi khaw kawngah erawh chuan a ropui bik a ni.

Mitthi khaw kawng hi pasarih a ni a; mahse Pawla kawtah a infin vek. Pawla hnathawh ber chu mitthi lo sai hi a ni a, a nupui hnathawh ber chu a pasal sai tur, mitthi thlarau Pawla kawt thlen huphurha zuzi deuhte khaih chhuah hi a ni ber.

PAWI THANGCHHUAH DAN

Vawk pa pahnih leh Vawk puiin an chawng a. Vawk pui chu Farla vawk an ruah a. Ruai atan sa an chan lai khan, a sa pawimawh lai deuh deuh naupanghovin an lo ruk sak ṭhin a, sa ril tawi te leh sa dangin an tlan leh zel a. Hei hi 'Pawi a ril ruk,' an tih chu a ni. Tin, a sa dang chu Pawiho zawng zawng an sem a; chawng pawh an chen a. Sabehbuh ngen a awm ve lo. Tin, vawkin an tlip leh a, Sedawi chhun a bak ta a ni.

Sedawi : He mi atan hian se ki hmawr hawng an hmang ber. Vawk pa ril an ru leh a. Khaw khatah Pawi an tlem chuan an sa sem chu an chang tam hle ṭhin. Engmah dang tih a awm lo va; zu erawh chu an in ho leh. Vawk pain an tlip a, Tlaihraden (Khuangchawi) a hmabak ta a ni.

Tlaihraden : Sial pathom leh vawk pa an taih a. He mi ṭum hian sa a tam tham avangin sa ril naupang hovin an ru nasa bik a ni. Tin, an sa sem pawh an chang tam hle ṭhin. Tin, tlaihraden hian lukaah a dengtupa ring takin a tang a, an ngai-

la thup thin. Ama hmingin a tanga hmasa a, a nupuiin awt a, a fate hmingin a upa ber atangin a tanga kim vek thin.

anga Hla: Keimah tanga lailuna, lurhpi hnuaia aikama Khumui lûmin aikama, tappui lumin aikama, tiin ring takin a au ak vak a. A nupui Thangi ni sela, 'Thangi tanga,' tiin a au ch ang. Tin, Chawn ang khan chawngchen a awm leh.

Tin, sialin a tlip leh a, selulâwk ti lovin 'sekhawzim' an zawk, Sekhawzim sa hi laichin hnai bikte chauh ei theih a i a; ni thum chhunga ei zawh vek tur a ni; ei zo thei khawp n awm thin lo va, sa an paih teuh thin.

Tin, Tlaihradengtu hi thangchhuah, zawhzazo a lo ni ta a, tlin chuan Zau a dawh thei nghal a ni, Fanai tih loh chuan a an sem vekin an sawi.

PATHIAN, RAMHUAI, MITTHI LEH THLARAU

Pathian :— Kan pi pute chuan pathian hi chi hrang pali wmin an ngai a.

a) **Puvana** : Puvana hi chu khawpui siamtu leh tiritu a ni. an chhuatlaiah a thleng pui a hnuk ri rum rum thin; leia mien chumhi thawm chu, 'Khawpui a ri,' kan lo ti thin. Puvanan thlengpui a hnuh rual chiahin tui huai a lo thawk chhuak e a, tekah a lo chang a, a duh duh a rawn deng thin.

b) **Vanchungnula** : Vanchungnula hi chu ruah chunga thuneitu ni, leia miten tui an mamawh veleh a chawi a, leiah a zuk eihbua a, leia miten 'Ruah a sur,' kan lo ti thin a ni.

c) **Vanhrika** : Vanhrika hi chu lei leh van finna leh thiamna science) vawngtu, lei mite hnena pe chhawng thintu a ni; a hnen tangin Lalruangan dawi a la chhawng a nih nghe nghe kha.

d) **Khuavang** (**Khuanu**) : Hei hi chu lei leh vana malsawmna awngtu a ni. A hnen atangin mitinin malsawmna an dilin an awng thin. Tin, rama chaw ei dawn apiangin, 'Khuatlai' tiin haw leh tumeh tlem te an pe ve ziah tur a ni.

2. **Ramhuai leh Phung** : Ramhnuaia chengte hi ramhuai an ti a, n leh dai vela mi hi 'Phung' an ti ber. Kan pi pute hian ramhuai chi hrang engemaw zat an lo hria a, chungho chuan mihring hungah natna rawn thlen thinin an hria. Tihlungawi nan

chungho hnenah chuan an inthawi thin a ni Tin, ramhuai zawng zawng hi an hlauhawm vek lem lo; tin, an ramhuai hriat langsar deuh deuhte chu hengte hi a ni :—

(a) Tlang Lal : Hei hi tihlungawi chuan malsawmna tenau deuh chu nei vein an hria a, an be thin. Tihthianur erawh chuan thlipui leh ruahpui vanawn an nuaitir hrep thin a ni. An huatzawng chu—Tlang lal awmna tlanga kelchal kaih tlang te, chu mi tlanga Purun a mai maia lek te hi a ni. Tihlungawi nan engemaw tal pek tur a ni. A te berah pawh vaihlo beng khat tal pek loh chuan, kan sawi tawh ang khian, thlipui leh ruahpui vanawn an thlentir thin a ni. Chuvangin khua a thal rei hian Tlang Lal an sawm thin.

"Lurhpui tlang nuar leh la khua hnim rawh,
Zawlkhaw siktui za tam tlang dawn a kam e;
Chawnpui par Chhingpuii ruang buaina.,, (Chhunkunga)

"Chhailai ngaia Laldochhuanga pan luaithli a Zul lai angin,
Lurhpui tlang nau ang nuar e;
Samtiang a insut vel a." (Awithangpa)

Tin, tlang lal zingah Mawmrang tlang lal hi chanchin ngah pawl tak a ni; a thlahtute pawh an hre nghe nghe. Mawmrang tlang lalpa chu (a) Sahmula a ni, a fanu chu Lengthuampuii, Sahmula pa hi Saberek a ni. Sabereka pa chu Belebuta, Bele buta pa chu Tuanlchmanga a ni. A hnaihtu khaw thenkhat chuan Mawmrang tlang lal chu kum tinin kel chelin an bia a ni.

"Sallo Laldanga chang tel a sual ngai lo,
Kelchalpa lu tar mawi kan hlan chhuahtlangah;
Dam nan Lengthuampuii kan bia e."

Tin, Chalhfilh tlang lalnu chu (b) Chirhchohpuii a ni; a chanchin engmah hriatna a awm teh chiam lo. Tin, Reiek tlang lalnu chu (c) Khawluahlali a ni a, a fanu chu Darthaikawii a ni. Vawi khat phei chu Chhawrpial hnaihin an rawn run nghe nghe kha.

2. Lasi :—Lasi hi tlang lal ni ve meh se, an hnathawh danglam bik tak a awm. Lurh leh Tanah an cheng bik a; zawl theih an ni. Chawngtinleri kha an hring lak a. Lasiho chuan ramsa vawngtuah an hmang ta a ni. Tun thlengin ramsa reng reng chu lasi zawlin an khap thei bik a ni. An kah atan dai bul lawkah sanghalte an rawn hruai a, an kahtir thin a ni. Tin, Mizo za w

reiten an zawl ber pawh Lasi hi a ni. Heng zawlneite hmang hian vawk tê te ngen chang an nei ṭhin.

"Cham a rel e, laisen khaw ṭawlah,
Zeltluang tuai te Thantinchhinghniangin;
A ngen a ngen e."

3. **Huai** :— Huai hian tih ngawt hian a huap ṭan thei hle. Lui huai te, thing huai te, puk huai te, lungpui huai te leh a dangte pawh an la awm. Heng huaiho reng reng hi nei mi an ni lo va, mi tihnatte an ching a, an hlauhawm em em a; chuvangin kan pi pute chu hengho hnenah hian ranin an inthawi ṭhin.

4. **Tau** :— Mi tinatute zinga mi a ni ve a, a chang phei chuan zanah meichhher chhia inzui nguah nguah an ching hle; kan hmu theuh tawh awm e. Taumeichhherchhi kan vuah a ni. An hnenah chuan ranin an in thawi bawk ṭhin.

5. **Chawm** :— Chawm hi hmeichhia a ni a, nu lian pui, sa ṭha tak, hnute fual diai duai a ni. A hmu a piangin a hnute lenzia an sawi zel ṭhin. Lui dung chhuk zawnga a zawh lai an hmu deuh ber. Buhban ramah khian, an hmuhna lui chuan Chawm-lui a put phah ta. Heng chawmho pawh hi mihring tinatu an ni a, rania damlo ṭhenkhatte chuan an be bawk ṭhin.

6. **Phungkhur** :—Hei hi chu sang tak, thing ler chen lai a ni. Khaw chhunga a inlar chuan inthumkar an vuah. Mi a tihṭhaihin a chhiat thei a, hmuh palh hlauhawm tak a ni.

7. **Maimi** :— Hei hi chu, mi muhil lai zial ching mi a ni a, mi a zial apiang chu an rum ṭhin; a hnai berin koh harh vat tur a ni, ko harhtu an awm loh chuan, ke zungpui tihchet tum tur. Chet theih veleh a reh ṭhin.

8. **Tulum** :— Hei hi chu mihring emaw, ran emaw thi hnu kawchhunga lut mi a ni. A luhna tawh chu an dam lai aiin an chak zawk em em a, hlauhawm tak a ni.

9. **Pheichham** :— Hei hi chu ke lehlam chauh nei a ni a, khawngkhawbaiin lui dung a zawh ṭhin. A hniak chu naute hniak ang lek hi a ni. Hmuh fuh chuan pawm beh chawt mai tur a ni. Pawm beh veleh, "Eng nge ni i duh a" a ti a, an duh apiang chu a pe nghal thei a ni. Duh thlan sual palh a hlauhawm hle. Paihte pakhat pawhin a thlang sual a, tuk tin lal bangah a bah phah an ti.

10. Khawnu :— Hei hi chuan mi nung lai a chawi bo thin a hmuh chhuah leh an awm a; bo hlen ta pawh an lam mai.

11. Khawhring :— Hei hi chu mi kawchhunga luhs pum tih nat sakte hi a ching a, puithiamin chu natna chu a tai thei thin a ni; thihpui em chu an vang hle.

MIHRING CHUNGA THIHNA THLENTUTE

Kan pi pute chuan mihring tihlumtu hi Sâpu leh Mangl hi niin an [illegible] ber thin. Dam loh vanga thi zawng zawng (a) Manghauva— lak niin an ring. Mumang lama hmutute chuan bawmrang lian pui a phur a, mihring lu hi a dah khat tlat a chuan thler dangah a la inphur ham fovi [illegible] chuvângin an hlau em em a ni.

tuai chawnban a kai Manghauvan,
Suanglung tih loh ngunhnam chawi ila;
Zunfeiin sial ang chhun i." (Darpawngi)

(b) Lalthatkhupa— hi a chawnphing sakuh karin a kap ke a, Tuluan a tut a, an man pha ta lo a nih kha. Nausen kai leh nuhi awmtirtuah a tang ta a. Kaih leh suala thi reng ren hi Lalthatkhupa lak an ti thin.

(c) Dawi— Dawi hian mi an thi zeuh zeuh thin. A dawi hriat chian chuan thah theih an ni a, an fimkhurin, rin ai dawi an len lo hle. Dawia thi chu pum na te, ngawrto hi berin an hria. Tin, heng dawithiamhote erawh hi chu a la pawhin an inbei nasa hle : (1) Keichala Keisaithi, huana nei (2) Lalruanga, Dawi bur tha ber neitu, (3) Hrangsa Sekiphir neitu, (4) Zangkaki, mi piang danglam biki kha.

Lalruanga leh Keichala inhuphurh kha nunchan an chhawk thin a, an lungawi loh deuh apiangin Keichala khan "Thian tha chu [illegible] thung chuan, [illegible] tha chu mi lo la, Thallang char," a thin. Lalruanga khan Keichala a that a, Hrangsaipuia a daw hlum leh a, Hrangsaipuia farnu Zangkaki a hmuh dawn ngo [illegible] a, a zawl ta hlauh mai a; a chan a chhe ta thung nih kha.

Tin, khingho [illegible] hian, thiam ve tak tak pahnih tu lai mi [illegible] zawl an la awm ve a; [illegible], [illegible] pawh an thihn [illegible] a kal [illegible]. [illegible] chu Tinsuma a ni. Taunu

Run tui leh Ruang khanah a khawhringin a buan tlu a, Tinsuman a kaitho a nih kha. Tin, Vuta puithiam Khupvunga kha chhamphual ringawta mi dawi thei a ni. A thiam em em a, hriampui a thawi hman tawh chu thi reng reng an awm ngai lo a ni. Tun lai hian Khupvunga chu la dam sela, Daktawr babu ai mahin kan pan duh zawk ang tih upaten an sawi thin.

Mitthi :— Kan pi pute an thih veleh an bual fai a, an dam laia an incheina tha tha leh ropui deuh deuh kha an bel a. Ralte hnahthlak an nih chuan, khumpui lu banglaiah pawn lam hawiin, thing banpuam tiat pahnih, tangphel lai zau tun chungah thing te zawk deuh pathum tawn khamphei chungah khum 'dap an tung a, chu mi chungah chuan thu awnin an zalh a. Lusei hnahthlak an nih chuan bang thlangah, tapchhak lam hawiin an zalh thung a ni. Tin, an thuam leh incheina an bel sen loh te kha an kiangah a chhiahin an chhiah vek bawk a ni. Sial te pawh an chhiah thin a, an dam laia an thiltih hriat theihna tur chhinchhiahna chi hrang hrang a awm vek a, chutiang chiah chuan mitthi ruang chu an cheibawl thin a ni.

In lama thangchhuahpa chu diar tial khimin vakul chang an tawntir a, ral that chu chhawndawl an tawntir a ni. A ral thah siala a aih chuan, chhawndawl leh vapual chang a tawn kawp a. Tin, mi thah sa, ina naupan laia lo sat ve a nih chuan thih chhawn a tawn a, a mi lu sah kha siala aih a nih chuan vapual chang a tawn tel thei a. Tin, zaudawhpa a nih chuan vakul chang buk tak a tawn a, mihrangte chauh khim chi Zawngchal a khim bawk a, Tin, nula tleirawl a nih chuan puanrin a sin a, vakiria a khim bawk a.

"A mawi mang e Pawla lam kaiah,
Kiva chang thliten a her let e;
Lengdawn a pâm e." (Belhema)

Tin, nula unau ngai kawp chuan archangku a thiangin a tawn a, nufa ngai chuan arpui hang mei thler an tawn 'a. Lai nula ngai chuan vapual chang mai a tawn ngawk a. A awmna lai te kha a ngaih laichiu hnai an nih chuan an tawn ngam lo va, a zalhnaah an delhphahtir zawk. Mi pawm lai ngai chuan arpui hang mei a tawn thin a ni.

Inphumna thlan chu chi hrang hrang panga a awm.

(1) **Tianhrang thlan** chu thuk takin an lai âwh a, lung kuang an rem chho va, mitthi chu ding awn deuhvin an phum a ni chu. Hei hi lênglai thlan a ni bik.

(2) **Lungkuang thlân** chu thlán pangngaiin an lai a,a chhuatah lungkuang tha takin an rem a, lungin an chhin leh vek a ni. Hei hi mi tha thlân a ni.

(3) **Khaukhurh** thlân chu thlàn pangngai kil kha mihring mu theihna khawpin an ker a, ruang dah hnuin thing tuai an tu phui vek a ni. Hei hi mi chhe thlân a ni a, tha tak a ni

(4) **Thingkhawn** hnuai thlàn . chu a chunga thlan chi thu engpawh khi hman theih a ni; a thia nih dan athu a ni zawk Thingkhawn hnuaia an laihna chhan hi, nula thianghlim, tlang val la ngai lo a ni, tuthlawhha nên an phûm a, Zingvawnzâwla Pawlan a lo sai ve lo.

(5) **Hlamzuih** thlan chu in hnuaiah an lai a, bellâm chhûngah nausên kha an khung a, an phum a. Nausên kum thum hnua lam thlân a ni ber. Chu aia upa pawh fa tir a nih chuan a hlamzuihtir thin.

'Mim leh sawmfàng ka ching dûm dûr e,
Ka tuai ka ling chhuatpui hnuaiah;
Dawntuaiin ka ring lo ve.' (Darpawngi)

Tin, mitthi hi thlaichhiah ngei ngei tur a nî. Mi neinun phei chuan ran lu kimin an thlaichhiah thin. A tê berah paw Ui talin an thlaichhiah tur a ni. An thlaichhiahna hi mitt khaw kawnga hmahruaitu tur a ni a; a mitthi thlarau chu hnung berah a kal ang a, ran hi a chhawm turte a ni. Tuchhing pa kha silai kau sa an chhiah a, a per a, Pawla kap ta nge an ring.

'Tuchhingpa, zingvawnzâwl i thlen chuan,
Pawla kawtah chengrâng kau vang che;
Hnam lên la, sat dai rawh.'

Ran hian mitthi khaw kawng hi an la kalna ngai loh ni ma sela an hre theuh a ni. Tin, ral that phei chu a thaha khan rawn lam a, a chhiahhlawhah a rawn inpe nghal a. In lam le

m lama thangchhuahte phei chuan an thlaichhiahna bakah an angchhuahna ran leh sa zawng zawng khan an rawn hruai a. thu thuin an awm a, nghah a ṭulna hmun apiangah an nghak l a. Hlamzuih leh nula thianghlim kha chu thlaichhiah an ṭai ve lo. An hruaitu atan artui an keng a; chu chu an hmaah lum zel a. Pawla kawtah a lum chhuak ve hlawl mai a ni.

'Thlafamin ṭumkawng an ṭai lo ve,
Lum biang biang rawh bawartui lungfingtea;
Tuaiin sûl a zui.'

Tin, thih veleha thlarau kal dan chu hetiang hi a ni. Miring thlarau chuan chhip a tawn kau va, a chhuak ta a; tunghawah a lawn a. khanchhuk a zawh chhuk a; liangah châr lam anin a kal a, a hmawrah a chhuak a. Rih a han thleng a, a kir leh a, an in vel leh daiahte a cheng deuh ber ta a ni. Dam laia mi hrohrang chhe deuh te chu chhipah an chhuak a. hawihfaah an chang a, an thlawk chhuak êng pup pup ṭhin ni. Pawnchhhia an pawm khawm ṭheuh va, an thlawh pahin n thlauh zung zung a, a kang êng pup pup zel a ni. Tin, meichhe thlarau chuan Zawlbûk an tlawh ziah a, mipa thlarauin tuikhur an tlawh ziah bawk a. Hmar chuan Thlanpial an lawh hmasa zet a, Rihah an kal ta a ni.

'A fam po po, mual an khûm Thlanpial kawtah.
Rih li tui an dawn hmasa, pathian an chang,' tih hi Hmar laah a awm. Mitthi chhungten Thiṭin an hman hma loh chuan n an tlawh fo avangin, buh leh sa te, thli i thar leh thil lak uh thar apiang an chhiah zel ṭhin. Chaw eina hmunah pawh n thutna an kian ṭhin a ni. Tin, thla thum hnuah mitthi thlarau mar nan mitthi an ṭin ṭhin; chu chu Thiṭin an vuah. Mitthi hhungte kha thla thum tlin hma kha chuan, ''Sa mhram phur'' n ti a, thil tihnaah an sawm duh lo: Kelkhal sa eiah phei chuan oh ve a thiang lo a ni. Thiṭin zawh veleh mitthi thlaraute huan, kan chhungten min duh ta lo an ti a, ṭap chunin Rih n pan a, an kal zel a: Hringlang tlang aṭangin an hawi kir zin vangin an kal sawt thei lo va, Hawilo par an behtir a, an hhungte ngai chungin hawi kir thei si lovin an kal zel a, Lungoh lui an thleng a. An chhungte an theihnghilh nan lungloh ui chu an in luihtir a, an ṭap zawih zawih a, chhungte theihghilh kha an hreh em em a ni.

'Ami zuapa bel lian khawn ṭhiang karah,
Kei ka zuapan lunglohvi tui ṭapin dawna e' (Tualzuami)

An kal zel a, Zingvawnzâwlah mi ñaran chu an hlau chung chung Pawlan a lo sai ta a ni. Pawla sai hian an mihring zia a tihbo sak hmiah mai. An kal zel a, Pial lui thlen hmain mitthi khuaah an lut ta a ni. Thangchhuahpa erawh chuan ropui takin Pial lui an kan a, khaw nuam sawi hleih theih loh Pialralah kumkhuaa faihawta chawm turin an cheng ta a ni. Chu khua chu Pial lui rala awm a nih avangin Pialral an vuah a ni.

KUT

Kut hi a lo chhuah ṭanna sawi chiah theih an awm tawh lo. Thenkhatin Thlanrawkpa khuangchawi aṭanga awm ṭan niin an ring a; thenkhat erawh chuan tlai deuh hlekah. Engpawh ni se, Burma rama kan pi pute an lo luh thlak hma pawhin an neih tawh ngei a rinawm; kan tlang mi pui Burma ram chhunga mite pawhin an lo neih ve avangin. Tin, hnam a lo fing deuh deuh va, tihdan ṭha leh mawihnai zawk an lo thlam zel a, vantlang hlim theihna kawng ṭha ber zelin an lo hmang ta a ni. Tin, sawrkarin Zoram a awp tirh laia Kut hman dan khu chu, pi puteho siam ṭhat tawh a ni. Hman dan ṭha zawk lo chhuah dan leh hman dante chu hetiang a ni:—

1. **Pawl Kut**: Kan pi pute Run kam awm laiin ṭhenkhat chu tuna Shan State-ah khian an awm a, kum thum a zawnin Thingpui a tam a; nasa takin ṭam a tla a, mi tam takin an thih phah a, ṭam tak an tlan darh bawk. Tin, a kum linaah chuan puar kum a lo thleng ve ta ṭhung a, an hausa ta em em mai a; an buhte chu dahna pawh awm lo khawp hialin a chhawngin a chhawng ta et ut mai a ni. Chaw pek tur a lo tam tak avangin ran vulhah pawh an hmuingil ta a ni.

Hetih lai hian Suai tlangah Kawlni lal a awm a, chu lal chuan Khawzim pathian a awm a, mal min sawm leh ta, kan hausaa, buhchangrum bar leh theih min siam leh ta a nih hi. Kan hausakzia hi a chhawngin a chhawng et ut mai si a, a lawmawm em mai. Sa of rual zan siam ila, in tinin ar talh theuh ila, chaw pawh i chhum uar theuh vang u. Chu mi zan chuan malam chhunga chaw kil lovin, thenawm khawvengte insawm tawh ila, kan hausakna chhawng ta et ut hi duh dubnaah i hnawh teh ang u. Kan khua mi retheite ber berte pawh hlim takin i siam ang u," a ti a. A upaho remtihzawng takah a lo ni ve a. Tuk khat chu tlangaupin, Kum thum chhung ṭampui mitthi tuara kan awm hnuin, Khawzim pathian a awm a, mal min sawm leh ta a; buhchangrum leh sa bar theia kar

m leh ta hi a lawmawm em a, naktuk zingah in tinin ar
h ṭheuh ula, mi rethei berte pawh hlim tlan theih nan zan-
h eiah insawm tawn ila, hlim takin i awm tlang teh ang u,'
n an au ta a ni. Sa ei rual nia zanriah ei tur chu an ṭhenawm
awvengte chu an insawm tawn ta a ni. Buhchangrum leh sa
u an lo ngah ṭheuh mai a, kham tawh hnute pawhin an in ei
htir ta a; puar lutuk nawna tlan chhuakte pawh an inbarh
i ta hawng hawng mai a, an hlim tlang ta em em mai a ni.

A tukah chuan pa neinung deuhte chuan vawk an talh
i leh ta a, tlangval phawk ṭhenkhatin intihhlim nan sakuh-
lut an siam a, lam hnai lo aṭangin buhpawl an la a, sakuhuilut
u an khuh zut mai a, a tawpah chuan sa an dah a, bawkvaka
tin sa chu an inchuh ṭhin. Pa zu ruite pawh an lut ta kut
it mai a. An sa inchuh kha 'Luh kut sa' an ti a. Hun a lo
i a, Kut nia sa apiang kha luh kut sa an ti ṭhin a ni.

Hun a lo rei leh deuh va, luh kha an ban a, 'Kut' an ti ta
ni. Tin, chaw leh sa inbarh kha an ching zel bawk. An buh
eih chhawng tak el ul chu, mi kàah te an hnawh hawng hawng
fo a ni. A hmingah chuan, "Chhawnghnawh' thil neih tam
i kâa hnawh tinna a nih chu. Tunah chuan, "Chhawnghnawt."
h a lo ni ta. Tin, Sakuhuilut khuhna buhpawl kha buh la zo
ta an lo la tel palh hlauh mai a. A neitupa chu a lungawi
va, mahse, lal leh upaho chuan, "Sa ei rual ni atan thil
man reng reng hi tuman insawisel thei lo vang, mahni lo
ma pawl in phal dawn loh chuan, he mi hma hian in inpeih
l vek tur a ni. Pawl a tla tawh alawm, mi tlem tê chauh buh
zo lo in awm a, tun hnuah pawh in sawisel thei lo vang, lo
m peih fel ve thuai ula a ni mai alawm," an ti ta a ni.

Chuvangin Pawltlak Kut an vuah ta a. Kum thar a lo ni
. He kut hnu hian, mahni lova mi buh Thlama la lut hman lo
huan engmah an hauh thei tawh lo; "Pawl Kut," tiin an lo
uah leh ta a ni. Tun laia kum thar an lawm mup mup hi,
an pi pute ṭawng dik tak chuan, pawl kut a lo nih chu.

A hman dan :— Pawl kut hi hun rei hau chuan naupang
ualah an dah bik ta deuh va. In tinin kut zanin buhchangrum
eh sa ei an tum ṭheuh, artui pawh an chhum ṭeuh ṭhin. Tu
eh fa neiten, an tu leh fate he mi ni hian armit an rawh ṭhin.
An tute chuan armit rawhna arfep kha an awrh a, mawi an inti

hle ṭhin. Tin, tlaiah min an fate an chei nalh a, buhchangrum leh sa leh artui, thlengin kawtchhuah lungdawh lam panin kalpui a, lungdawhah chuan chhawng an hnawt ta a. Tin hmeichhe tleirawlte pawh an tel a, puanrin an sin a, vakiria khim a, chhawng an hnawt ve ṭhin. Nula, tlangval leh pa tel bawk. Tin, nuin puak leh kaih fawmin lungdawh an pan chhawng an hnawt ṭhin a ni. Buhchangrum leh sa leh artui hmin sa hi, 'chhawng, chhawng, chhawng' tiin an tubarh hawng hawng ṭhin.

Kutpui serh khua an kham ni'n e,
Kei chu lung lem ka nei lo;
Mi nuṭhai tualah an lêng e,
Hrinhniang bânah an kai e (Chêngmaluaia)

Tin, kût ni atan hian, nula leh tlangval leh naupangte pawh in zûlawm an khawn ṭhin. An thil khawn chu zûah an sa an hralh a, duhzawng dang lei nan an hmang ṭhin. An zûlawm khawn dan chu in tinah an dil lawr a :—

"Mîm neiin mîm pe u,
Fâng neiin fâng min pe u;
Chhawhchhi pawng e, lai pawng e," tiin.

An lo pek chuan mal an sawm a :—

"Dam ang che, dam ang che,
Tarkûn khûp bihin dam ang che,
Kum tin buh za thlo vang che," tiin.

Pe ve duh lote chu anchhia an lawh a :—

"Thi ang che, thi ang che. I ngalngetin thi ang che," tiin. Tin, naupangte chuan zû te an inkhêk ve ṭhin a ni.

2. **Chapchar Kut** :— Suai tlanga Kawlni lal laia chhuak bawk a ni. Kum khat chu an lalpa hovin tlangval tam tak an ram chhuak a, an hlawhchham ta hlauh mai a. Lalpa chuan a hote hrilhhai tur chu a khawngaih a, vawk a thawh a, a hote chu ar a thawhtir a, nula leh tlangval an sawm khawm a, hlim takin an awm ta a. Ramchhuak hlawhtlin ṭum aiin an hlim ta zawk a, inah an leng ta lo va, pawnah te zu leh sa an chen ta a. Upa zu ruite chu an inkaihkuah a, an hlim khawp a, an insawi an insawi ta a. Naupangte chuan hmuhnawm tiin an en a; upate chuan, "Min entu chuan zû chawi rawh u," an ti a. An chawi a, an inkaihkuah kual lai chu zû te an tulh ta a ni. Hetah tang hian Chai leh Kut min zû chawi hi a lo chhuak ta a ni.

kût hi lo vah zawha hman a ni. Zum leh hriam laka dam a an chhuah avangin, lawmna entir nan an hmang ta fo a He kût hi mi zawng zawng tan a ni; mahse, nula leh tlangten an chen nasat bik deuh avangin, nula leh tlangval ta deuh anga ngaih theih a ni.

hman dan: A hma fêt aṭangin an lo ur lawk a. Zû an sa Pa leh tlangvalte kût sa zawngin ram daiah an che a. Tin, la leh tlangval leh naupangten zûlâwm an khawn bawk. Tin, t ni lo thlen dawn chuan Lusei leh Ralte vawk talh ni Tlangau autir leh a. Lusei leh Raltehó chuan, mahni vawk talh niah uan vawk an talh chum chum a. Lusei leh Ralte vawk talh a hrana an siamna chhan chu:— Mizoram hi Lusei leh lte ram a ni a. A kap zautu chu Ralte an ni a, thang ṭhat u erawh chu Lusei an ni tiin upaten an sawi.

Lusei vawk talh ni an au hmasa a, atipah Râlte vawk talh an au leh a. A chhan chu Lusei sa hi talh tukah pawnah k chhuah a thian loh vang a ni. Pawl kût ni ang khan, tu leh ten an pute zû an khek a, annin armit an rawh ṭhin. Pawl ıt ang khan lungdawhah chhawng an hnawt leh bawk a ni.

Tin, lungdawha chhâwng an hnawh zawh chuan, lal mualah ula leh tlangval an chai ta a. He mi zan hian tlaivâra chai tur ni. An chai tlaivâr zawh loh chuan, chai zawm zel a thiang wh lo. Tin, Chapchar kût hian ni thum aṭanga ni sarih a awh in a. Zoram chhûnga Chapchar kût awh rei berte chu:—

) Kawilâm Tlo:— Ruallungah, Vakiin buhvui khuaah a rawn u kût hial a ni.

2) Chawngtui khaw kût:—An kût rei lutuk a, an pamṭul a, o an nei thei ta lo va, an khua chu a ṭeh phah ta a ni.

MIM KUT: He kût hi Tlingi leh Ngama aṭanga chhuak a i. He mite pahnih hi an sên têt laiin Thlangraah hnung lam chhawna an muttir pawh hian inhmachhawnin an lo mu leh ai ṭhin an ti! An lo puitling a, an innei ta a ni. Tlingi chu thi ta a, Ngama lunglêng lutuk chu khuih lovin a ṭap a ṭap ta . Tin, mitthiin a thluk ta a. Mitthi khuaah a zuk kal a, 'lingi chu a zuk hmu a; a lo cher êm êm mai a. Ngama chuan chêr chhan a zawt a. Tlingi chuan ei tûr vanzia, ch r lo hei a nih lohzia a hrilh ta a. Ngama chu haw leh thuai tur eh, an lova thlai rahte rawn pe tûrin a tir ta a. Tlingi nêna n lovah chuan a feh a, thlai rahte chu a phur hâwng ṭeuh mai

a. A lunglêng lutuk mittui avangin Ngama chuan khua a hn fiah thei lo va, tuiûm hûnna bulah a tlu a, a phur chu a ke ta rui mai a. Tuiûm hûnna sirah chuan a thlai rah phurh ch a dah ta reng a. "Tlingi, i thlai chin rahte hi ei rawh aw," ti khuih lovin a ţap a ţap leh ta a.

Tin, Ngama lungleng ţap chu, favâng ni êng, Nghavâng lunglên lai hian mitthlin a thlûk leh ta a. Mitthi khuaah a zu kal leh a, Tlingi chu a lo thau ta hle a, a ţo hlim em em a Ngama chuan, Tlingi hlim chhan leh thau chhan a zawh chua Tlingi chuan thlai rah a rawn pek avanga thau leh hlim nun insawi ta a; Ngama chu a hawng a, a harh leh ta a. Heta ţa hian Ngama chuan a nupui Tlingi chu kum tin thlai thar hmas ber a chhiah thin. A thiltih dan leh a chhante miten an hu a, an ti ve ta fo a ni.

A hman dan: —He kût hi mitthi pual bik a ni. Mitth chhungten thil chhiah an uar a, chhang an deng a, chhangpai siamin an chhiah a, zû te an in a, lusûn zaite an sa a, lung lengin an ţap an ţap ţhin. Tin, kût thlen hmain naupangte mimpâwng an khawn a, zûlawm khawn ang bawk kha a n Tin, chhangpai kha naupangten an ak a, an lawm em em ţhi a, an nu leh pate erawh chu an lung a leng hle ţhin Ni thum chinah mitthi chhiah kha a tawp a, an thil chhiah ei theih ch chu ei a thiang ta a ni. Heta ţang hian mitthi chhungten tûk zana an thil chhiah kha a tawp ta a ni.

Mitthi zai an sak fote chu hengte hi a ni:—

1. Bûngpui a ţang bal e, a zik a thim reng a,
   Milai kan ţang bal e, laikhum a ţhing reng a.

2. Lurhpui a sang khi e, van hnuaiin an hrilh e,
   A chhipah chuang ila, fam ka ngaih khua lang maw.

Tin, ni thum hnuah chuan, mitthi thlarau chu an kalna tui lam pana kal turin an tir ta a ni; anni chu hreh chungin mitthi khaw lam pan chuan an kal ta a. Mitthi an ţintir tak avangin he thla hi thi ţin thla an vuah a ni.

MIZO INTHAWINA TE

. **Daihawl** :— Khawsik thawina a ni. Arnu leh arpa an mang kawp thin; nei zo lo tan chuan pakhat zawk ram tlak nih chuan pakhat chu artê pawh hman theih a ni.

Bawlhlo : 1 Thembu 6 (mau ziah ran). 2. Theibial 5 (mau ai fik hmawk, zufe bel theun tur), 3. Rawhcheh 5 (mau meh awr, hnahthial puan anga zai tar tur), 4. Maicham 1 ba bun ho ang, 5. Lenglep 2 (la dum var, a sena phan pawlh, ngui ei thembu kawrawngah thun tur). 6. Sial 5 (hluma siam). . Darbu 3 (hluma siam). 8 Nghaleng nupa (hluma siam), . Tuikhur tui (maicham bulah khur siamna hnah no phaha, hhun tur, tah chuan nghaleng nupa kha dah tur).

Heng thil hi bawlhmu i pin oui hnuin, puithiamin in chhung h thiam hla hetiang hian a chham hmasa a, bar vawi thum hhemin, "Chibai ... (ar khaiin a then darh derh reng a) Ram hawngnu a ti maw, Ramchawngpa a ti maw. Ramchawnglala am vua vua a ti maw, Sumseng zawlah sum sen tang a ti maw, Paisem zawlah paisem tang a ti maw Ka rawcheh a tha hlang ang a ti maw ?" Hetiang hian bawlhlo kha a chham kim vek , arpa kha pawn lam hawiin a then thak a; ar leh bawlhlo leh hawfun te an phur a, bawlhmun an pan ta a. Tin, pawn lam awiin hmun an phiat ta a. Tin, bawlhmunah bawlhlo an rem im vek hnuin puithiam chuan, inthawina chu a tan dawn chauh ni. Hetiangin, 'Vawiin chu chunga Pathian, hnuaia Pathian-n min lo en rawh u aw,' a ti hmasa te te a. bur chhemin, 'Chibai ...Ramchawngnu'n ka nlui khuang lo chhang ang che, Ramchawngpain .. che, Paisem . che, Thing bula min ...che Lung ul .. che, Ka chham thelhin.. che, Ka lawh thelhin ka hlui huang lo chhang ang che.

Thanga (Damlo hi Thanga lo ni ta sela) mantu hi lo hav awh u, a lu a ban tlan nan ka ti. Hruia in hlin chuan phe h la, lungin a delh chuan phawk ula, thingin a delh chuan phawk la. Chibai ka thembu a tha a ti, ka theibial a tha a ti, ka awhcheh a tha a ti, ka maicham a tha a ti, ka englep a tha ti, ka changsial a tha a ti, ka darbu a tha a ti, ka nghaleng tha a ti; tui bungpuinu, Thanga chawnban rawn vuan che Thanga pheiphunga rawn vuan che, i vuan thei tawh lo vang. ' iin ar chu puithiamin a zai hlum a, a thi chuan bawlhlo kha

a pertir a, a serh chu maichamah a pe a, an chhim ta a ni. A hmin veleh arsa chu an ei a, an ei bang leh beltê kha an hawn thei. Tuikhur tui kha tlem an hawn a; tin, in an lo lût thei mai lo va, ina miten tui an lo theh a, an lut ta à. Tuikhur tui kha damlo bân zut nan an hmang a. Hetiang an tih zawh vek hnu hian Daibawl chu an zo ta a ni. Tin, àra inthawi apiangin puithiamin ar phuhrin chu aien nan a hmang thin.

2. **Bawl khat:** Daibâwla damlo an thawi hnuin, a khawsik la reh thei lo sela, bawlkhat hian an thawi leh tur a ni. Daibâwl nen khan a sawngbawl vel dan chu a inang vek a. danglamna awm chhun chu hei hi a ni. Thembu a tel ve ta lo va, lênglep pawh kha pakhat chauh a tawk a; thiam hla zawng zawng pawh kha a la inthuhmun vek. Daibâwl nen a inan lohna dang leh chu Arsa chhumna bel leh er bâng hawn a thiang lo, paih mai tur a ni. Puithiamin Daibawl leh Bawlkhata a thawi hnu-in, khawsik reh zo lo an hre ngai lo va, a mak hle a ni.

3. (a) **Chhim:** Hei hi inneih hnu kum khat tlin nau la pai lo te thawina a ni. Ar nu var hlak a tui lai hman tur a ni. Ar nu var tui lai an neih loh chuan, artui dang an la a, artuibawmah ar nu var an khuh hnan a, puithiam a lo thlen veleh, "E, in ar chu a tui alawm le," a rawn ti a, ar chu an man a, khum-pui lûah thiam hla chham zawh veleh an talh a, a serh bâwm têah an pe a, khum hnuaiah an dah a, zing ni chhuahah a serh chu an paih a, a sa an ei ta a ni.

(b) **Nauhri** :—Chhim ang kha a ni a, âr hanga hman tur a ni thung. A serh chu changêl hnahin an fûn a, bawmtê chhûngah khum hnuaiah an dah a; a hmul chu hmeichhe sam tawnin hmawlhtêah an tawn khawm a, tap zawn ban thlang lamah an thiat a. A serh chu ni chhuahah an paih a, zingah a sa an ei.

(4) **Artepumphel:** Hei hi nau har thawina a ni. Arte a laiah an zai bung a, a lu lam chu hnang kual 7 nen khaw lû lamah an dah a; a mawng lam chu hnang kual 5 nen khaw mawng lamah an dah. Nu chu tui chhampual hnan tlem tê puithiamin a intir a; chu chuan nu chhul a keu zau a ni. Nausên kha ni 7 chhung pawnah chhuah loh tur a ni. Enkawl that loh vanga nausen bawl sen kha "Bawh" an vuah. Thiam hla: Tau tek tuk nu, tau tek tuk pa, khaw dunga hrûng nu, khaw vânga tan nu, khaw

dung hrung nu, khaw vang tan nu tak hi aw, ka thal tak e ka sumtual zawlah, tin arte kna puithiamin a phel ta a ni.

5. (a) **Hring** : Chak loh vei, tha kham, luhai te thawina leh anchhe lawh dan nan Uia hman a ni. A hla chu, hnam hrang hrang chhamin. Hring lo chhang ang che, a ti a, a tawpah (an thawi kna Thanga ni sela) 'Thanga hringin lo chhang ang che,' Hnam tina hringin aw, ka Lêngui lo chhang ang che,' a ti a. Ui chu puithiamin a zai hlum ta a ni. Ui thi chu damlo kiu kawnah te, kaihzaah te, thinah te, chalah te a hnawih a, damlo na deuh bik chu a hawptir bawk ţnin. Tia kawtah chuan Uingul khiang phun bulah khâi Lên leh Khâm amaha ţo ni ve awm takah an phun tel a. Tin, a sera thil khâwm, sa tui sova leih hnuin, uingulah chuan an tar ta a, a sa chu a hmin hnuin an ei ta a ni.

(b) **Khuavang hring** : Hei hi tha kham, mit eng leh luhaite thawina uia hman a ni. Ui an neih zawh loh chuan, a zakham nan, Arin hman theih a ni. Neih hun apiangah uiin an hmang leh tur a ni. A hla chu 'Hringin aw, ka lengui lo chhang ang che, a ti a. A serh chu bur chhungah a dah a, a lu kha a chung berah a dah a. A ngul chu thingsia hman tur a ni. A serh dahna bur kha thingse ngulah khan khai tur a ni a; thingsia lo chu hman a thiang lo.

6. **Zunthiang** : Hei hi kaih leh sual thawina, uia hman tur a ni. A dam lova chu an au ruah ruah ţhin a, daipawnah rang taka thawi vat tur a ni. A hman dan : Ui a nih chuan a te berah a hmulthi tla, Ar a nih chuan a fep tla sik sek tal.

A hla : Puithiam chuan saisawm tlanga ţanin, a tlang hriat zawng zawng chhamin an khaw tlangah a chham lut a, 'Se kawngrau rawn zui che, vawk kawngrau rawn zui che, Thanga hnenah i awm thei tawh lo vang, a pheiphungah rawn vuan che, a chawnbanah rawn vuan che, a sakruangah rawn vuan che, a thlungluah rawn vuan che, Thanga hi i man thei tawh lo vang," a ti a. Ui chu a zai ta a. Ngul a nei lo va, ţhangteah a serh a pe a. Chawmnu lim, hluma siam maichâm bulah a dah a, ui thin a lehtir a, an ei bang leh a ruhte belah daiah an dah a, an hawnsan ta a. Hei hi tihchhiat a thiang lo a ni.

Zunthiang hi a thawi nghalna tur ran an neih mai theih loh chuan Saisen tal an tung tur a ni. A tak chu an neih theih hma

berah an hmang vat tur a ni. Zunthiang a nih phawt chuan saisên tun pawh hi an dam phah tho a ni.

Saisen tun dan: Thlai chi kim leh hmunphiah, mipa a nih chuan ipte chhia nen paikawngah an khung a, puithiam chuan, "Hei Chhînga neih, Thanga neih kan han puk dawn a ni, an rethei em a, lo ngaihhnathiam rih rawh u khai," a han ti a, an dam nghal ve mai ṭhin.

A bawlhlo: Theibial leh rawhchch 5 ve ve. Maichamah chawmnu lim, ui thin sehin dah tur. Tuiûm paelin ṭhangte ban pali neih a dawh a, ban fiIawr hmawrah la sen la dum, la varin a thlung kual a, a hma lam tih lohvah chuan. A ban hma lamah lêaglep pakhat ve vein a tar a. Thangte hma hnuaiah khan Maicham kha a dah a. Mipa a nih chuan ipte chhia, hmeichhia a nih chuan pawnfen chhia, a banah tar bawk tur a ni.

7. **Khalpui (Kêlkhal):**— Hei hi dam lo na tak mai khan, a kut zung ṭang pahnih chauhva a tihkak chuan an hmang ṭhin.

A hla:— Khawphunpuiah lo tho che, Sangauvah lo tho che ngau tarah lo tho che, ngau buangah lo tho che' Zawngte tlangah lo tho che, Pautu tlangah lo thovin, ka mualhawih lo chhang ang che; tihtawp nan an khaw tlangah a chham lut a, kel nakah a vit e, a vaw hlum ta a ni.

A bawl hlo: Sam ṭawn leh hmawng hnah. Ngul a neih leh avangin, a tualah a l. an tar a, sam ṭawnin an zem a. Tin, kel talh lai khan hmawng hnah an delhphahtir ṭhin.

A serh pek dan: —A lu chu arkhai serh pekna hmun chiahah sam ṭawn leh sam khaiin an zem a, an tar a. A serh dang chu patêah hawn theih lohvin an chhin tlat a, a lû tarna hnuaiah an dah ta a ni. An thawia khan kel mei chu a awrh tur a ni, a awrh duh loh chuan thul chhinah khai tur a ni. An thawia khan ni thum a hrilh ang a, pûm a tlawh thei lo va, mikhual biak a thiang lo va. Mikhual thlen a thiang lo tih hriat nan pawn bangah chhawl an bang ṭhin. Mikhual lut lui an awm chuan, kel man kha an chawitir a, khalpui chu an hmang ṭha leh ṭhin.

8. **Bawlpal:** —Hei hi khawsikpui leh sual thawina a ni ber. Tin, Khawpal thawi nan an hmang bawk. A ṭhawitu puithiam nen pasarih an nih loh vek leh, pathum emaw panga emaw an

tur a ni. Khawpalah phci chuan a tinatu hisal sarih an ni, ti.

hla :— Ramnupui thawina hla ang bawk a ni.

Bawlhlo :— 1. Thembu paruk hnahthial pawnfen ar ga zui an tir theuh va ting dum leh senin an tawn bet a, 2. Maicha a akhat, 3. Rawhcheh panga 4. Lenglep pahnih, 5 Thaibial anga, 6. Nghaleng nupa, 7. Thi leh Dar, 8. Chawmnu lam.

A tinatu hi Chawm riin an ring; Zunthiang nen hian a thawh an dang mai chauhvah an ngai. An thawina hmunah pawnfen a, puithiamin a neih duh loh chuan a tuaote hnenah a bawk.

awlhmunah âr leh vawk an talh a, a serh pekna erawh hu a hrang hlek chauh va. Mi[redacted]a lu vawk rangin an uam a, a thin an sehtir a. Ba[redacted]g chu thiin an uan vek a. Tuik[redacted]n la a[redacted] chiah, hum iahah, hnah zi[redacted]phah

Hrilawn l[redacted]— He[redacted]a arhluisen n hmang be[redacted]h chuan[redacted] kai kawp bin. Natna [redacted]n an ngai [redacted]n crawh chu lam zelin a[redacted]

Bawlhlo :— [redacted]gthli leh Hmutau zik dawng leh uihahni ni.

Hla :— "Kawlkungah lo thawk che, ni zang rawn zui che, hla zung rawn zui che, Thanga pangti-ah i sen thei tawh lo vang, ka hluikhuangin ka tin che; vân thim puiah lo thawk che, hhûm thuah karah lo thawk che; tûmpui kauvah lo tam che, ham tûk kârah lo tawm che, Sazapan a lak tak che. Saipui neiah lo uai che; tumpang pui meiah lo uai ang che; se kawng-au rawn zui che, vawk kawngrau rawn zui che; Thanga angti-ah lo sen che, Thanga pangti-ah i sen thei tawh lo vang, nai sen i chhuah thei tawh lo vang, hnai var i chhuah thei awh lo vang. Ka hlui khuangin ka tin che emaw, ka khai awpin ka tin che." Chutah chuan puithiamin ar a zai hlum , vawkte a tel chuan vawkte nen. "Engmah dang an nei lo a, unau neih an rawn puk a ni e, i nupui i faau hnenah, hhunzan zawmin tlanpui rawh," tiin a thi chu dam lo natna aiah a hnawih a. Hei hi thimhlimah an hmang thin, mangan awpkhawkah erawh chuan chhunah pawh hman theih a ni.

A sa hi in chhûngah lak luh theih a ni lo va, pawn ei tur a ni. Ei bang a awm chuan, pawnah dah thata a tuka leh tur a ni. Tin, a serh chu an phum a, lungin an delh tl a, Puithiam chuan, 'Hei, ka suang lungpui hi a nghin hma lo chuan i chechang thei tawh 'o vang,' tiin a han chham leh Tin, a sa chhumna hâra meihawl zawng zawng kha an phu vek a, a hâra meihawl hi khawih a thiang lo mai pawh ni lo rah palh pawh a thiang lo va, miin an rah palh loh nan a phum bo vek thin a ni.

He natna hi hlauhawm tak ni mah se, tawng thei [redacted]h pawh hi, a thawina sa tui sa han hawptir chuan an [redacted] leh thei a, sa viltuah an tang leh thei thin.

10. Nausen lu[redacted]bel : Hei hi nâusen damlo, su leh kaih ve[redacted]ava d[redacted]kher bel tur a n He mi lo [redacted]g hi[redacted]alpui ram, kha serhsuang[redacted]novin[redacted]m a; sakuh k hmun kha[redacted]k a. [redacted] Lalthatkhup chuan, sa[redacted]mah c[redacted]a hote chua thangpui h[redacted], chawfak h[redacted]ghah pawh a lo thleng [redacted]a, an hotupa c[redacted]am ta a. Ka tual chu a lo thi phung mai a, an hotu[redacted] an zawng hm zo ta lo va, an beidawn hnu chuan an han au vak a, an thlan lawkah chuan a lo ei ta luah luah mai a. An zuk tlan vat a an hmu leh ta si lo va, an ko leh a, a ei leh thin si avang zanriah chhum hun thlengin an um ta a ni. A tawpah chua Lalthatkhupa chuan, 'Naute u, min um min um duh tawh su u, sakuh kar khan ka châwnphîngah a kap a, hei, tulûm lo an tih ang thin kha ka ni ta e, min man thei chuang lo van min hawn san tawh rawh u. Mihring zinga ka rawn inlan lo dan tur chu — Naupang kaih leh sualah ka lo tang tawh zaw dawn a ni. Hawng ula, ka tu leh fate hnenah khan, anmah ka chhinchhiah theih nan, nâusen lûah sava dawp sen lo be theuh rawh se,' a ti a, an hawsan ta a. A thu sawi chu chhungte leh a laichinte chuan an zawm ta a, an fate lûa chuan sava dawp sen an bel ta hlawm a, rei lo teah hri lêng ta a. Nausênte chu kaih leh sualin an thi ta zawih zawih mai a. Lalthatkhupa chi leh kuang nausen, an lua sava daw belte chu nat pawh an na ve ta lo va. Heta tang hian nause lûa sava dawp bel hi an ching ta a ni. Tin, Lalthatkhupa ka tualah khan, ramvah pawhin an tawng ri ngam ta lo va, a tu

pawhin an phun ru ser ser ngai[illegible]hauh a ni. Tun thlengin ltiatkhupa kâr tual' an vuah ta a. Tin, chung lai chuan nu knat hian mumangah Lalthatkhupa chu bawmranga nausen phur ţeuhin a lo hmu a. Heng thu avangte hian, sava wp bel hi an chawisangin, an lo ching ta a ni.

Chungbawl :—Hei hi lu hai, na bawk si, tho thei lote awina a ni. Zâwlneihovin an sawngbawl ber ţhin,

bawlhlo :— Rawhcheh pathum, hnah sen pali hmawlha thil r leh Bung lem) phuai meha phun tur)

thawina :—Vawkzel hman tur a ni.

thawl dan:—In chung tlung hmawr, luhka zawnah rawhcheh thum an phun a, rawhcheh pahnihah khan hnah sen thil awm kha an kham a, bung lem kha an phun bawk a. Vawk u in chungah an la chho va; tin, damlo kha mi pahnihin an iàh chhuak a, in chung hmawr zawn luhkaah an kuah ding a, o an chhipchhuantir a. Damlo kuahtute khan kho chu wk tlak huna a ring a delh nat loh nan an veng a. Thiam hla ham zawhin puithiamin in chungah chuan a vit hlum a, m lo kho chhipchhuan chhungah khan a tlak a, an zo ta ni. Vawksa chu pawnah an chhum a, pawnah an ei a, zu wh pawnah an in a. Zu leh sa hi in chhunga lak luh a iang lo, ei bang pawh paih mai tur a ni.

. **Lo-hman** :— Hei hi hmun neitu, siamtu hnenah hmuingilna h hriselna leh zahngaihna dilna a ni ber. Lo neitute kha hrisel , bawrhsawm se lo-hman hi a ţul tho. Kum tin, mi tinin lo n hmang ţhin a ni. Tin, lo-hman hi chi thumah ţhen theih a i, a vauva thil awm dan a thuin.

) **Lo thiang-hman** :— Hei hi lovah thil engmah ngaihmawh tur wm lote hman ţhin a ni a, pa sakhaw mi deuhte chuan puithiam uai lovin an hmang ţhin, a duh chuan puithiam an ruai thei awk. Ar nupaa hman tur a ni, pakhat zawk ramtlak a tlin huan, a dang chu te deuh mah se a pawi lo.

bawlhlo: Thlam char ban thlang bulah hum an hiat a, chhang hut leh tui an dah a; hum thlang lawk hmawlh khamah, hhungkaw zatin tuthlawh lem (hmawlh ulh kawm) an bat tlar awk a; tin, ar thi chuan tui leh chhangphut chu an fartir a ni.

hla :— "Khai, khai! Vawiin ni chu rawn inkhawm rawh u aw. Tim za, fang za ka rawn dil dawn e, nun tluak, pang dam ka

rawn dîl dâwn e, Upa leh upa inkâwm ila, tlangval leh tlangval inkâwm ila, nula leh nula inkâwm ila, naupang leh naupang inkâwm ila. Hei buh leh sang za ka ngenna a ni," an ti a, a kha an zai hlum a, hmma chhangphut leh tui kha an fartir a ni.

(b) Vauvah thingsaihrua emaw, thingzungkai emaw awm sela an sat sawm vek a, humah khan a har chu'a dah a, lo thiang hman nen tihdan a inang vek a; amaherawhchu, puithiam a ruai ṭhin a ni.

(c) Vauvah sih awm sela, an luh ṭhin.

A bawlhlo :— Sih hnarah phuai phun tur sial panga, pakhat chalah lawngbarh bel tur; theirual panga zûfe bel ṭheuhvin rawhcheh panga, darbu pathum, ṭhi panga, ng'halêng nupa leh lungkuang tha nghet tawk taka siam tur. A tlem berah mi pathum an ni tur a ni, puithiam leh a tleirawl hruai, bawlhlo kim leh arpa hluisen kengin sihah an kal a, pakhatin arna nen thlam a lo nghak a.

A hla :— "Naupang tê i nu i pa an awm em ? Awm lo; ko rawh, ko rawh—Manmasipa lo ṭum e; hui, hui, hui; Manmasipa lo thleng e. A lo thleng tawh em ? Thleng tawh e, engnge i duh ? Engmah dang ka duh lo; i hnenah hian nun tluak pang dam, he mite tan hian ka rawn dil a ni. Chibai, kung pui pathian rawn inkhawm rawh u, Chibai, Tui chhim luanga mi, tui hmar luanga mi, hei nun tluak, pang dam ka rawn dil e; lo kal rawh u. Hei i inah sial ka rawn khalh lut e, tiin se khalh tak tak angin, mawng lang puan venin, puithiam chuan nasa fein a bei a bei a, zâwng lemah changin, zâwng nunchan tamfe a zir bawk a. Hemi chhung hian, a mi hruai kha a nui tur a ni lo va, nuih heh lo mi an thlang ṭhin. 'Hei nun tluak, pang dam ka rawn dîl e, sial i inah ka rawn khalh lut e. Hei darbu te, nghaleng nupa te ka rawn khung vek e,' tiin ârpa hluisen kha a zai hlum a, bawlhlo zawng zawng kha phuai tih loh chu ârpa thî chuan a fartir vek a. Bawlhlo dangte kha kuang chhungah a dah a, nghet takin tawh chet mai mai theih lohvin a chhin a ni.

Tin, puithiam leh a hruai kha an hawng a; thlam an thleng chuan, arpui kha an talh leh a. A hla chu Lo-thiang hman hla ang vek kha a ni. A serh pek dan pawh a dang chuang lo. Tichuan, lo-hman chu an zo ta a ni.

Kawngpui siam :— Hei hi khawtlang tana inthawina a ni. ṭum ber chu-sa leh ralah, khawtlang tan malsawm dilna a ni. him lam kawtchhuahah an inthawi ṭhin a, a tukah awmni an am ṭhin a ni. Tin, he inthawinaah hian, lal puithiam dawt) in a sawngbawl vek a. Sadawt hi an hman loh chuan, hpawiin a ai a awh thei chauh va. Inthawina atan ar leh wkte kum tin an thlak ṭhin a, chu chu tlang chhuakin an ṭhawh chhawk ṭhin. Tin, inthawinaa kal tur hi mi pathum naw, panga emaw, pasarih emaw, inkawp kim lo an kal tur a a; a kalte chu hming malsawm chi hlir an ni tur a ni.

Tin, in aṭanga an chhuahin, vut leh ran inthawina tur an ng a, puithiamin sahmim a ak a, a hmunah chuan kawng hak leh kawng thlangah thingsia an phun a. Ar a nih ṭumin thlate a hnahah an tar a, vawk a nih ṭumin a keṭhiahte ngsiaah an tar a; a sa chu ramah khan ei zawh tur a ni. aiûm leh zupengin zà an keng bawk.

Aizawlah hian Thanga lal ta sela, a vel khuaah Puia te hhawna te lo lal ve sela, a hla chu hetiang hian an chham g :— "Hual ang, hual ang, Thanga thlah hual ang; Thanga chhung hual ang, mi thuai chhiahah tla lovin, mi ralvanah a lovin, mi chem pelin hual ang, mi fei pelin hual ang," a n ti hmasa phawt a, "Kawng ka siam e, kawngpui ka siam mi lû lawi nan ka siam e; sa lû lawi nan ka siam e, buh za wi nan ka siam e. Khua ding e, khua ding e; Aizawl khua ng e. Khua tlu e, khua tlu e; Puia khua tlu e, Chhawna hua tlu e," a ti a, a ran chu a talh a, an chhum ta a. A sa a ei zawh hnu chuan, an vut ken kha thingse inkar kawngah han a kal apiang hniak lang turin an phul a, an haw ta a ni. uithiam chuan a sahmimah lungtê leh thing har te a ak haw uh va; Lal in an thlen chuan, "Kawng min hawn r'u, kawng i hawn r'u," an ti a. An lo hawn duh lawk lo va. "Khual a nge in nih, khual chhia?" tiin an lo zawt a. Anni chuan Khual ṭha kan ni e, mi lû sa lû kan rawn hawn e, Punte an ni, punna kan rawn hawn e, Parte kan ni parna kan rawn awn e," puithiamin a ti a, kawng an lo hawn ta a. Chhum lûm han dawh r'u," an ti a, an han dawh a, puithiam khan chhûng ta a ni.

A tuk zîngah chuan, an vut phul kha tlangvalin an va en a, thau a awm chuan ṭhaah an ngai a, mihring leh sakei hnu a

lo awm chuan, kawngpui siam that leh a tul thin a ni Kawng-pui siam hi Chapchâr kûtin a zui nghal thin. Kawngpui siam zawha sa lut hmasa ber chu, sahrang a nih chuan khaw pumin awm ni an kham thin. Tin, kawngpui siam lai khan mikhual hming tha pû lo kal sela, an hming an hriat hnuah zu an intir ve thin. Hming chhe pu erawh chuan an in ve thei lo. Kawng-pui siam leh Fanodawi hi, "Khuabâwl," tiin an vuah ve ve.

14. **Fanodawi** :— Hei hi khawtlang buh hrisel taka a puitlin theih nan leh buh ngah theih nana inthawina a ni. Lal buh zem bulah sa dawtin thiam hla, "Kumin hian kan thlawhma tluang rawh se, lengrual ram tuanin phei lai khai zang rawh se," tiin ar hang an talh a; an chhum a, lal chhungkua leh an tlian duh sak bikten an ei thin. Kawngpui siamna ar ang bawk khan kum tinin tlângchhhuakin an inthawh chhawk a, he mi ni hian awm ni an kham a, buh zing den chenin an khap vek a ni. Buh zing den an khapna chhan hi he Fanodawi tuka dan pangngaia buh an den chuan thosi an tam duh an ti.

15. **Ar thlahual** :— Hei hi, mi tupawlhin thlaphanna nasa tak lo nei sela, anmahni thlamuan nan an puten arthlahual an talh thin a ni. Hetiang kawnga thlaphanna nei hi an thla an hual sak bik thin :—

1. Mumang tha lo.
2. Chhungte thihin.
3. Bawiha luhin.

Thlahualna ran :— Ar emaw, Vawk emaw, Ui te emaw an hmang thin. Ar hi an hmang tam ber a ni. Tin, mumang tha lo kha reh thei lovin mang fo sela, Uin a thla an hual ang. Ui hian min ui zo nge nge ber ang e, tihna a ni, an ti. Thlahualna ah hian bawlhlo a ngai lo a ni.

A hla :— "Hual ang," tiin mi pakhat hming a han chham tel a; thiamhla a chham zo vek a. A dang hming lamin a tan leh a; an chhung hming chuan a chham zo vek a; a tawpah ar chu puithiamin a vaw hlum thin. "Nun tluakin hual ang, pang damin hual ang; khup bihin hual ang, tar kunin hual ang, nipui dam chen hual ang, buh ba thlovin hual ang, fang za thlovin hual ang," a ti a.

Tin, bawiha lut thlahualtu chu, pu ni tawh lovin, bawiha a luhna pa khan a thla a hual zawk thin. A chhungte, a laichinte zawm tawh lovin, a luhna pa kha a zawm tak zawk vang a ni.

Vawkpui phurh :— Kawchhe pumna thawina a ni ber. A vawk kha dam lo chuan a phurh tur a ni a, a thei loh pawhin a

wmpui a, an phurhtir hran thin. Bawlhmunah an chhûm a, a h atan chuan a ril hmawr tawp leh pumpui hi a ni a, wlhmunah thlangtêah an dah a, a sa chhiah an chhiam hmin veleh ah an hawpui a, an ei ta a ni.

Sih hung :- Sih hi Mizo ngaihdanin huai nei a ni a, an u em em a, a hmun tak hi chu lovah pawh an nei ngam lo. n tlantu ramsa pawh hi a thang an kam ngam lo a ni. Puiiamho erawh chuan an kam thin a; an awh zawng zawng chu ithiam in an thlen hnuin an insem thin a; sa lu erawh chu ithiam ta vek a ni. Sihah puithiam hova thang an kam hian, hang' ti lovin, 'Sih hung' an ti zawk thin a ni. Puithiam wh sa ko haw thiam bik awmin an hria a, chutiang puithiam va sih hung chu an duh bik thin.

hung dan — Puithiamin sihah mau kaw tlang a khai a, sak [illegible] hian a han euh lauh lauh va, "Hei hi a hmulin a ah[illegible] chuan, awk rawh se," a ti a. [illegible] berah an[illegible] cho va, a kam a. chu chu [illegible]; he an[illegible] uithiamin a kam zawh hma [illegible] mun [illegible] tawng leh nuih a thiang lo. [illegible] uan [illegible] tel zawng zawng chu, amah [illegible] dan [illegible] a, hetiang hian thang en dawn [illegible] n te, [illegible] te chenin an inzui dawt ang khan [illegible] t thliah n[illegible] puithiam kha, Thangpa tiin an ko ta zawk a. An ang kam zo haw chu, thangpa inah an lut vek a, hah zû an awn a, indawt zinha khawn tur a ni leh bawk; an zuvaia h khawn chhuah vek hma chuan tawng leh nuih a thiang lo , an khawn kim theuh hnuah chuan an zalen ta a, a kam lo pawhin khawnpui a thiang ve ta a ni.

Tin, sih hungna kawng an sah lai pawhin, kawng an sat h a thiang lem lo va, sa phurhna tur kawng, tih kher tur a . Tin, sa an awh apiang chu, inang theuhvin, inhming kimin chhep a, mahni chan tur indawt zelin, ngawi rengin an la in a ni. Inlak khalh a thiang lo va: kalkawngah inlehpelh a iang bawk hek lo. Tin, thang kamtute hian thangpa in an wh phawt chuan, lut lovin an kir leh mai tur a ni lo; in hung lut lova an kir chuan, sa khan thang dai duh lovin a r leh mai ang tih an ring tlat a ni. An zinga tuinemaw chu u lo theihnghilhin, lut lovin thangpa in tlawh sela, chi berha khat tal a chawi tur a ni. Tin, an sa awh kha, en har ngin lo uih sela, 'a uih' tih a thiang leh lo va, 'a hmui' an zawk tur a ni.

18. Hmarkhal :— Arpa hluingo, var hlak an hmang thin. L ropui Savunga phei chuan a duhtui zual a; kai dum awm lo var hlak chu, Savunga hmarkhal tlak a ni an ti thin. "Savun hmarkhal tlak" tih awmzia chu arpa var hlak tihnaah an hma a ni. Arkhal dang ang bawk a ni a, a hla erawh chu tlemin dang hlek.

A hla :—Khalin aw, ka hluikhuang lo chhang ang che; Than khalin aw, ka hluikhuang lo chhang ang che; Hmar thimpuia thovin, ka hluikhuang lo chhang ang che, an ti a. Tlang hm an hriat hmar ber atangin an chham zel a an awmna tlangah a titawp thin.

Inthawia a serh tur kha, a serh pek dawnin an chham l vek a, hetiangin—Thanga hmar khalin, ka sa thin, ka sa lung chhang ang che, tiin, a bul atangin an chham nawn leh th a ni.

19. [illegible] Mizo pi pute chuan nau piang [illegible] pathi thi[illegible] an ngai a, an lawm em em a, a entute at[illegible] an lo eitir thin a. Mi rethei [illegible] pawh fa [illegible]wm khawvengten an lawmpui [illegible] u hua[illegible]angin mi an lo pian ni hi a[illegible] a hming[illegible]masa ber a lo ni thin a. Mizo hla [illegible] w "Mi mang piang" (hmingthang hi ropui ni) tiin an lo hmar thin reng a ni. Thangchhuah nu leh pa khawlai len puan paw "Mang puan" an vuah hi. Tin, lawmthu sawi nan nauhri a hmang nghal a. Hei hi chi thum a awm a :—

(a) **Arluilam :—** Hei hi ar nupain an hmang thin.

(b) **Uiluilam** leh (c) **Zunhnawm** erawh chu uiin an hmar Heng nauhri chi thum hi nausen pian chungchangah pathia hnenah lawm thu sawina a ni. Tin, naute pa chuan ni thum hrilh a; naute pa awm ni kham hi a ni, naulaihrilh an tih ch

Tin, ni thum niin buhfun te tak te pathum emaw, pang emaw, pasarih emaw mau pheiah an zep tlar thliah a, a tawp arte nung chung a nghawngah an chep a, pawn bangah an t a, a duh a piangin vulh atan lak theih a ni. Naute pa kha hna a thawk thiang tawk a; bawrh chhuah hma chuan hnan hmerh leh tawn erawh chu a la thiang lo. Hei hi Artehriba an tih chu a ni.

Tin, bawrhin nausen chu a tihnat zual loh nan bawrh an va, nausen kha vawm hrui kual chhungah malsawmna hla amin Puithiamin vawi thum a hlang tlang a, mei an thawlh an mu ta vang vang mai a ni. A tuk zingah lo chuan mei em a thiang tawh lo. Hei hi bawrhkeu an tih chu a ni.

Bawrh chhuah veleh nau zu an in leh a. Lentiang hawl lote nei lote) in a thiang ve lo. He mi zawh hian naute pa khan ţkim a thawk thiang ta a ni.

wm :— Vawm hrui hi hrui ţangkai tak a ni a, Ral aih ni sa aih ni te, buh chil ni te, nausen bawrh keu nan te leh wi sutnaa hlorualah te a tel loh chuan a tih theih loh. ape hrui nen a inang hle. A lam rik dan chu Lung ka vawm a vawm rik ang chiah hi a ni.

Arhnuaichhiah :— Hei hi mihring that leh sazu tihlumin an nang ngei ngei ţhin. A hman dan chu : Ar hang an talh a, awhtawlh emaw, thlengpui emaw an khup hnan a, a chunga uin, a hmangtu chuan belpui zu a khawn ţhin. A khawn zawh uan, a thianten an inkhawn chhawk ve thei chauh a ni. Ar-uaichhiah hi in thlen veleh hman nghal vat tur a ni. An mi-ing thah emaw, saza tihhlum emaw khan, an zan mumanga rawn tihbuai loh nana hman a ni ber.

Khawhring :— Hei hi thawk khata pumna thut thawina a . An thawi dan chu, fenthlirah tui an bun a, meiling an zu hiah a, heti hian an chham ta a :— 'Khua vul vul maw, Tui-uang kuamah khua vul vul maw; chungtianga hring maw, nutianga hring maw; khâw lûa hring maw, khaw mawnga ring maw, nula ruala hring maw, tlangval ruala hring maw; hhuak rawh, chhuak rawh. Mi ring a chhum ang, sa ring a hhum ang; ki chhuak e, ki chhuak e; khurpuia mi ki chhuak , khur tea mi ki chhuak e. Tinsum tupa dawikungpuia ki lam , ki mal lam e. Nghanu, i lairilah chhawk rul ang lut ning ki , chhawk rûl ang tawn ning ki ti. Tlang tinah rêl ai ki chhiah, i tluanin nghanu ki phah; Simbunun sial ta e, ai chawiin tlâng a lâm e; nghanu hnuaitiangan ka chhiah,' an ti a. Mi tam ber u, a hla chham zawh hmain an muhil bawrh bawrh ţhin. leihawl tui kha an thinah an hnawih chauh ţhin, a la men huan an intir ţhin a ni.

ghanu :— Hei hi khawhring neitu sangha Manu dawi.

Taunu :— Hei hi khawhring nei hmasa ber a ni a. Ru... Ruang khanah a khawhringin a buan thlu a, T...sama, d... thiam hmasa ber hian a kaitho a ni, an ti.

22. **Khangpuizam**:— (Dawisut): Hei hi ngawr leh pumpui na... natna dam thei lo thawina a ni ber. Tin, a ... chi a tam... sei em em a; chuvangin ziah sen leh ziah hleih the h pa... ni lo va, tlêm chauh ziah a ni. Inthawina hmaa bawlnlo saw... bawl vel ngawt pawh hi thil harsa a ni a, mi tam fe a ng i a...

A bawlhlo :— Dam lo in chu a khat tawkin ngul phunin a... chhuak vek a, kawtah uingul an phun a, a ngulah chuan ... bu an chhep a. Tin, ngul zawng zawngah khan kawi hrui... thlung kual chhuak vek a; ngul inkarah kawi hrui tum bawk... khai leh vek a; tin, ngul tin'ah khan phairuang panga an tu... leh ţheuh bawk. Tin, dam lo thawi huna hman tur, sakei ng... kham leh ai chi li an la bawk. Tin, hlo rual atan lêm, th... kham hrui (siali nu theihmu) leh vawm an la bawk. Tin, p... thiam chu thuam thar vekin a inthuam a, puan thar a ka... tawnghak a, diar a khim bawk a, muvanlai thla leh chhimbu... pui thla a tawn bawk a; tin, milim pahnih, a dawitu leh p... thiam aiawh an siam bawk a ni.

A thawina Ran :— Ui, vawk, kel, âihluisen. Hengte hi che... lovin an ţawn vek a, puithiam hovin ak churgin t'û g an z... pui a. Ui akin puithiam a hmasa ber a, vawk akin a zui a a... akin a zui leh a; àrpahluiseh aktu kha a hnuhnung be a T... tlûng kawmchar hmawrah puithiamin a chhampual ... â... hluisen kha a paih thla a, pawn lam hawiin tlûng an zawa... a. Chhampual zawhah kawmchhakah vawk an paih thla leh a... kal zel a, chham zawhah kawmthlangah kel a paih thla... bawk a. Pawn lam tlung hmawrah chham zawhin puithiam... ui ah kha a paih thla a; chu veleh luhka aţangin ui chu ... mu awm lovin an lo kap ri dur a. Tin, ran kha arpahluisen... loh chu an talh a, a serh an pe kim vek a. Sa chaum laiin d... lo kha an thawi ţan tak tak ta a ni. Ui thi dam lovin a... zawhin a fian chu a vaw phel a. Tin, dam lo chu kawmch... chhuatah zangthalin, pawn lam hawiin an muttir a, kawi h... sei tak, a ke lerah an chentir a, a taksa dung zuiin, pawnah... la chhuak a, a hmawr tawp chu uingulah khan an khangka... tin, puithiam khan hlorual kha a hum khawm a, zupeng a ke... bawk a; thiam hla chham chungin hlorual chu a zep vel a, z... penga zû chu a changin a phuh a, lâm ang rengin zawi tê t...

uat dung a kal chh..k a. Tin, damlo chalah khan sakei o a dah a, . khâm a dah leh a, a chungah chhampual ngin, ai chi li a tan leh a, ai them chìah khawm tui chu lo tlemtê a intir a.

Tin, pawnah ngul p.khaṭ phunna tur chawh sa milim ngul chu puithiamin kawtah dawm lovin a pu a, a lampui a. hi mipuiin an thlir ṭuai ṭhin. Tin, khurah chuan a dawitu leh ui phîng an dah a, puithiam chuan phun pahin a sawh k dup a. Ngul chu an vur ta a, puithiam lim chu ngul ah chuan an dah a. Tin, ruai an ṭheh a, puithiam chuan a e lo. An ei khamah, a ṭhuihruai pakhatin årpahluisen akin ui haw a, sumhmun an thlen chuan, puithiam chuan ârpa kawngka biang hem (vuak) nan a hmang a, a thî chu ngka biang khinghnih leh a chungah a tat a, inah a ṭhuiaiin a zui lut ta a.

im ngul lampui chunga Dawi let venna hla:—
mah tak pum va rit e, ka zaiin mual tin a hrut chiai e, ngtiang e, ki,hei en leh, turnipui mâwt tâng a ti, thangpui mâwt tâng a ti, chhawrthlapui mawt tâng a ti. Hnuaig e, ki hei en leh, en leh aw, ngulraw zing chîl chêl hnuaimi tin ka sai thlu, sa tin ka sai thlu; khum phel khatah h ing e, pasalpa, a thu thovaiin bawm chiai e. Ka râla mi aw, in ṭhat ni nge in chhiat ni ? In ṭhat ni nawn ing e, thih lam dàr emaw, in fam ni ? I nu'n ka nu ngam ngai wh, i pan ka pa a ngam ngai nawh, nangin kei mi ngam ngai wh," a ti a, milim ngul chu a khurah a zuk sawh a, ui phing a sawh puak dawp a, a phun nghal ta a ni.

He inthawina Khangpuizam (Dawisût) an tih hi, Mizo amah chuan a ropui berin, a harsa ber a ni. Tin, damlo la ai tan phei kha chu, puithiamin a ken loh chuan Mizoram w tinah hian a awm meuh lo a ni. Damlo chalah khan a. n berah ai chi li an tan ṭhin a ni, hengte hi :— Khualtawn, zo, Aithim, Ailaidum. He ai chi li bakah hian heng aite n ṭul chang an nei ve ṭhin. Lalruanga ṭai sa, Palkhê, Ding, Aizâm, Aileilut, Aikhawhrâng, Aihliap. Lalruanga ṭai sa chu heng laiah a awm ve lo, a hmanna tur dawi hla chham m pawh an awm bawk hek lo. Ai hlauhawm ber, seh hlek wha thih theihna a ni. Dawithiam hmingthang Lalpua hian a a, ropuia nu leh Helkâwnga pawh hian an nei ve mai thei.

Helkâwnga hi Ropuia nu zirtirna aṭanga thiam ve niin an sa...
He inthawina hian nileng a awh a, an thim rum rum ṭhin a...

Milim ngul phun dan hi kawng hnih a awm thei:— Dar... lo dawitu kha tualkhat nia an rin chuan, milim leh ui phi... awmnaah khan, ngul phun lovin khiang tawi tê an phun a, ... vur pil leh vek a, a ngul tak kha a bulah chuan an ph... zawk ṭhin. Zanah tuma hriat lohvin a dawitu khan a ng... kha a sawi kau chuan, dawi kha a lo chhuak leh ang a, dar... lo kha a rawn bei leh ang tih hlauh vang a ni.

Dawithiam hmingthangte chuan, an thiam zawng zaw... tumah an hrilh duh lo, unauvah inkai dawn mah se. Anmah... fapate ngei pawh, an la dawi mai ang tih an hlauh avangin ... hrilh kim duh lo a ni. An fapa roluahtu tur nena Sa-zangth... dawh an ngam erawh chuan, an mi rin zawng leh duhsa kzaw... te chu hrilh an hnial lo chauh a ni.

Kawi hrui hian damlo kalna kawng kha a hruai tawh a... a, luipui leh khamah pawh a zâm kai zel ang a, kawi hr... vuanin kal theih lohna a nei tawh lo vang, tih entirna a ...

Muvanlai chang tawn hian, a dawitu dawi kha muvan... sing taka thlawkin hla taka a thlawk bo thei angin, a la ... vang, tih entirna a ni.

Tin, dawi sûttu hian ui âtin ai a en a, a thî aṭang khar... dawitu chu a hneh dawn leh dawn loh a hre thei ṭhin a. ... hneh loh chuan a thih phah mai ṭhin a ni. Rahsi hmasa b... Lailak khuaa mi Lalrithanga pawh Zawlmangan, "A dawitu... ka hneh lo," a ti a, an sut luitir a, a tukah pum na bawk... a thi ve nghal mai a ni. A mak hle mai.

23. Tuihrithlang: Hei hi ruhseh thawina a ni a, ârpa vavu kh... hman tur a ni a. A bawlhlo chu, inthawina dang ang bawk... ni. A danglamna chu a tinatu nia rin tui laka, luhka thlan... lei laih khuarah, hnah phui tak phaha chhûn tur a ni. ... tinatu awm puh tur, lui emaw hriat loh erawh chuan, tuiu... tui, a lu lam leh a mawng lam chhawkin hman theih a ni. T... âr thî khan, chu tui chu an fartir a. Tin, a serh an pek k... vek hnuin, luhka thlangah ar sa chu an chhum a, in chhun... ah pawh ei theih a ni.

A hla: "Tuihrithlangin aw, ka hluikhuang lo chhang ang che, i kûngpuia lo thovin, ka hluikhuang lo chhang ang che. Tui him luanga tuihrithlangin ka hluikhuang lo chhang ang che. anga tuihrithlangin aw, ka hluikhuang lo chhang ang che, 'nun ak, pang dam ka rawn dil sak a ni e, palai ngai lo ka palai ni e," tiin mahni awmna luiah chham tawp tur a ni.

. **Ui ha awrh** : Dam thei lo, baksam sen thing theng awina a ni. Rulhut pai tam an ni ber awm e.

A bawlhlo : Thlangtiang leh saisiak, hlawi lohvin banah an wn bet a, la sen leh la vâr leh la dumin, ui mei chu, thlang- angah leh saisiakah khan an khai nulh nulh ṭhin. Hei hi a rh pek dan a ni; an thawia khan ui ha chu a awrh ta a ni.

. **Inhliam thaw'na hla** : Hu chhuak, hu chhuak; thirpui hu huak. Changzawla pângpui nula rualin chhunah an tuk zanah m; zana an tuk chhûnah dam. Lui dung ka zawh vai pûmah irêk leh thirêk inman, Râltawna hi ti leh ti inman, tha leh a inman vun leh vun inman, thi leh thi inman. Sakhipan irhsen a daipui dam chaih.

6. **Ngawn chawn** : Hei hi Renthlei sakhaw biakna a ni. Vawk- a an talh a, nu pû te, pa pu te, zawhzazo te, fafâr te an am a. Chungho chu an ṭhu kual pup a, puithiam chuan "Kur- i sîng e, rul hreu ve, lût e; luah ang e, luah zo vang e; kan êngzawl khua luah ang e, luah zo vang e, kan Minpui khua ah ang e, luah zo vang e, fafarin ngai u, e ti aw, ti aw," han ti a. Thu kualho khan, "E" an lo ti rual dial dial a. aitêin puithiam chuan zû a sem a, hetiang hian vawi sarih n tinawn a, an zo ta a ni.

Minpui hi rul ngaitu Chawngchilhi awmna khua a ni. Kur- ii hi Chawngchilhi fa, rûl, naupang la ṭhintu lu chhum hmin o lotu kha a ni. A ûm tuh pawh Lèng zawlah a zam chhuak , pakhatin a rah a nih kha.

7 **Khuala se lei kal duh lo thawina** : Kan pi pute chuan se eitu an hriat hmasak ber chu Thaisimi a ni. A sial chu Pâng- awl sih a tlantir ṭhin a; chu sih chu sial chuan an ngeih em m a, no a nei dam zel nghe nghe a. Lersia lal ropui tak mai ian, Thaisimi se ngah thu chu a hria a, a lei tụrin a thawk hhuak ta a ni. Thaisimi sial chu Lêrsia chuan a lei ta a,

kawngah chuan a kai thei ta lo va, a thawi ta a ni. An thawina hla chu hei hi a ni :— "Siala kal rawh, Thaisimi siala kal rawh; hnutiang lêochhûn a zîng e, hmatiangah lê kawl a var e. Hnutiangah râl a ți (awm) e, hmatiang lê chhawm a ri; chu mi sih chuan a ma che, chu mi sih chuan a ko che. Ka sial kal rawh, Thaisimi siala chal rânga kal rawh," a ti a. A mei hmawr hmul pathum a pawt a, a iptêah a ak a; phaiphêng huahin a vua a, sial chu a kal ta a, awl takin Lêrsia chuan in a thlen ta a ni. Heta țang hian se kaih kal duh lo chu he hla hian an thawi kal țhin a ni. Tin, se talh mai tur phei chu "Hnutiangah kamkei a awm e," tiin an chham zawk țhin.

Tin, Lêrsia chuan Thaisimi sial chi țha ber mai chu a lo lei fuh hlauh mai a, a din chhuah phah ta a ni. Hei hi Lersia ropuina bul chu a ni Liandova te unau ina a thlen khan. sial pek a tiam a, an unauvin hmeithai fin varna hawhin Lersia se chi țha ber an va kai ta thung a nih kha. He se chi țha avang hian Liandova te unau pawh an lo ding chhuak ve leh ta a, khuang te lam an chawi thei ta a nih kha. Liandova te se chi țha thlah kha tun thleng hian, țâwng deuh chuan Zoramah hmuh tur a la awm zeuh zeuh va, Liandova te se chi țha thlah chu an lei a la dum zel a ni, an tih chu.

Sakhaw biakna leh Inthawinaa ran talh dan :

(1) Sial hi a chhunin an chhun.
(2) Vawk leh Kel hi a dawhin an dawt.
(3) Ui hi a ahin an at..
(4) Ar hi a talhin an talh (tuthlawhhha kherin).

Remâr erawh chu buhtlei hmanlai khera talh tur a ni. A chhangin an zai bawk țhin.

Kawngpui siam leh fanodawi hi inthawina a ni ve lo va, khawtlang tan pathian hnena malsawm dilna a ni zawk a; sakhua erawh chu a ni chiah si lo. Inthawina leh sakhaw inkara mi a ni.

SAKHUA

Sakhua tih lo chhuahna chu. Sa leh khua hi Pathian an ni ve a. Sa leh khua chu a kai kawp a, Sakhua an ti a ni. hi vawkin an be ṭhin a, Khua hi sialin an be ṭhin. Sakhaw akna hi chu mahni hnam Sadawt chauhvin an sawngbawl ei a ni.

thawi : Hei hi chu damlo tihdam nana a tinatu tlawn nan h tihlungawi nan a ni. Natna chi tinreng hi a thawina tawk n a awm hrang thliah a ni. Inthawina sawngbawltu hi a ni uithiam (Bawlpu) an tih ṭhin chu. Hnam tinin puithiam an nṭawm thei vek. Inthawi hi tun laia daktawrin damdawi min hawh kan ei ang hi a ni a; daktawr hi puithiam ang an ni. akhaw sâwngbawltu erawh chu mahni hnam sadawt hman ur a ni a, inṭawm theih a ni lo.

akhua: Hei hi chu inthawina a ni lo va, thiam hla erawh chu nei ve tho, mihring siamtu leh venghimtu leh malsawmsak heitu pathian hnena chhungkaw inhlan thianghlimna a ni. um tina hman a ṭul kher lo va, ṭul hun erawh chu a awm hei ṭhin a ni. A ṭul hun chu mahni emaw, mahni hnam sadawtin emaw a hriatpui thei a ni.

akhaw hrangte : (a) HNUAIPUI : Hei hi Lusei leh Ralte leh nam dang ṭhenkhat sakhua a ni a, vawkpui khera hman tur ni. Inthuaiah vawkpui chu an talh a, inthuaiah an chhum a, serh leh a lû kawmchar ban thlang bulah thûk takah an phum , ui hai chhuah the h loh turin an delh nghet a; a sa chu in hhungah an ei a. Sakhaw sa a nih avangin ṭhian ṭhate ei ve thiang lo va, laichin hnaite chauh ei theih a nih avangin ni hatah ei zawh theih a ni lo va, mahse ni thum aia rei kawl heih a ni lo. Ei zawh hman loh chu paih mai tur a ni. Sadawt-n a sawngbawl vek a, thiam hlaah chuan vawkpui ti lovin ka hhulpui a ti ṭhin. A sa tui lai deuh deuh hmawm tawk lek eka zai thlak, a neitu nuin faikhiatin tam fe a keng a. Ni lak hnuin sadawt chu inthuai ṭhawmmawl kar tinah a neitu u nen an lut tlang kim vek a. Sadawt chuan thiam hla a hham zel a. A neitu nu sa ken kha an hmawm dun zel a. humi hnuah inchhungah an inzui kual vel dun leh ta zel a, anglai chhungah te an va inzui lut leh a, sa kha an ei zawh nuin hnuaipui sawngbawl chu an zo ta a. Ruai kha a ei hei tur chinin an kil ve ta a ni.

Hetia sadawt leh neitu nu an inzui an inzuina chhan h hmanlaiin sadawt leh a neitu nu an inngaizawng a, an inzui r a; danah neiin an ching hlen ta a ni tiin an sawi. Tin, hnuai -pui hi inthuaiah kher sawngbawl tur a nih avangin kan pi pu chu lei chhuatah an cheng thiang lo a ni. Miin a serh phur chu lai chhuak palh sela, vawkpui a chawi ang a; hnuaipui ch an hmang tha leh ang.

Tin, hnuaipui hmannaa an biak ber chu in hmun enkawlt leh vengtu hnena malsawmna leh hmuingil dilna a ni ber. L hi thuah riat awmin an ring a. Chumi thuah tina awm pathia an biakna chu a ni.

Sumchawng : Paihte leh Khelte hnam sakhua a ni. Liandova t unau siam liantu pitar Tlanglaunu an tih thin hnena malsawmn dilna a ni. Vanduaina emaw, hmuingil lohna ne'a an inhri apiangin sumchawng hi vawkte hnute hne lai leh arpui hang si kawmin an hmang thin. Tlanglaunu khan Liandova te unau kalsan dawn khan, "Tanpui in ngaih hun apiangin, sumhmuna sumchawng rawn hmang thin ula, ka lo tanpui zel ang che tiin thu a chah a. Sumhmun vai zingah a vir terh terh a, bo ta a ni tih Paihte upaten an sawi.

Nutar :— Pawi sakhua a ni ber a. Sakei biakna a ni. An hma a tul chuan, sakei an hmu an hmu a; an hman lawk loh chua a lo hnai tawlh tawlh a, an inthuaiah a lo bawk ta a; an la hma loh chuan sakei chuan an chhung zinga mi pakhat a seh thin a ti. Nutar hmang zat zattute chu sakeiin a seh ngai lo va a ran pawh a seh ve ngai lo va, hlauh pawh an hlau lo. 'Sak seh kan ba ve lo,' an ti tlat mai. Nutar sakhua neitute chua sakei an khawih thiang lo va, a tihhlumna tur siam nan ta ngial pawh an hriamhrei hman an phal lo a ni.

Sakei tihhlum khuaa an rawn zawn luhin Nutar sakhu neitu chuan, tuibur thehin, zu an tulh a. 'Ka pu, tu kutpa kher nge i lo tawn le ?' tiin lungchhe takin an tap thin a n Sakei aih hmuhnawm em em, mi zawng zawngin an en thu pawh an en ve duh ngai lo a ni. Nutar hman nan vawkpui a vulh hram hram thin. Sumhmunah an talh a, sumhmun bawk an ei thin. In chhung leh pawnah he sakhaw sa hi chhuakin a lut thiang lo va, ei zawh vek tur a ni. An ei s loh leh an ei nawn leh thin a ni. Sakei aih ni hian an thla thu a; thenrualin an ral ve thin.

k : Hei hi H amte Sakhua a ni a. Sakhua zawng zawngah n huaisâr berin an sawi ṭhin. Lolak hman a ṭul chuan n velah sava a gin a thlawk ri fia fia ṭhin a. An la hman chuan, an liang filawrah a lo fu leh a, an la hman loh fo n, an sumhmunah sumah a lo fu a, an la hman leh loh fo n an inah ruang chhuakin an sawi ṭhin.

Tin, Lolak suma fu hmutute chuan, "Ar ngo var hlak ang " tiin an sawi. Lolak hi ar nu ngo vâr hlakin an hmang a, ni engemawti chhung chu mikhual an thleng thiang lo . Vawi khat pawh Lêntlanga kan pi pute an la awm laiin, mte pa pakhat siam tumin pathian a inlar a; mahse Hnamte huan. "Lolak ka hmang a, mikhual ka thleng thiang lo a tih avangin Zahmuaka fapa Thangura inah a thleng ta h kha. Thangura chu pathian chuan a siam ta a, Hnamte- lal a lo ni ta a. A thlahte pawh Mizorama Sailo lala kan te hi an ni.

Hnam dang chuan Hnamte sakhua Lolak hi an ṭih viau va, i atan pawh Hnamte chu an hnualsuat deuh va, an buh ni pawhin hnam darg chuan buh an chil duh lo. Lolakin ruk sak ang a, kan neih tur ang kan nei pha lo vang an hin a ni.

Tin, Lolak thlawk ri hriate chuan, "A ri fia fia" ti an n a. 'A ri far far mai' ti an awm bawk a. Haw haw ang h bian a ri ham ham mai, ti an awm bawk.

RAL THAH SAWNGBAWL DAN

Kan pi pute hun hi indonain a khat tlat tih theih a ni. uate an inrûn sak a, nunau chenin an insawisak sak a, inte vh an inhal sak ṭhin. Tin, chung ai mah chuan rawlrala t an ching hi a hlauhawmin, a ninawm em em zawk. Zing chhuak hmasa lûte a bunga an va hmuh changte a awm; lam feh râlin an lû an lak tak mai te pawh hi a awm fo. vangin mipa silai keng tel lo chuan chhak lam leh hmar dep khua te chu an feh ngai lo tih theih a ni. Kan pi pute an hmelmate khuaah chutiang bawk chuan an che ve tho He tih avang hian mi huaisen ral that chu an chawisang em a ni. Râl lû mual lampui theite chu pasalṭha chungchuang hovin 'Knight' an tih ang hi an ni. Chuvang chuan Rammu

leh râwlrâ'a che tur hian an chhu k ṭhin a ni. An fimkhurin a puithu em em bawk. Hun tha bik awmin an hria a, chu mi hun nang fuhte chu an hlawhtling b kin an hre ṭhin a. Chu mi hun chu, Thla de chho lam bul ding lamah arsi a awm chuan chem a chawi an ti a; vei lam panga a awm erawh chuan, mi lû a khai an ti thung a; chu chu rammut hlawhtlin hun ṭha bera nin an ring. Tin, ral tan pawh hun ṭha a ni ve thovin an ring a, an rammut hlana lo fimkhur turin an chhungte an hrilh ṭheuh va. Tlangval zawng zawng rammua kal fai vek chu Lalin a awih ngai lo.

Tin, rammua an chhuah lai leh râwlrâla che tura an chhuah laiin an khaw lam aṭangin ram lam hawia thlawkin, bâwngpui a hram lauh lauh chuan an hlawhtlinna ngei dawnin an inring a, an hlim hle ṭhin a ni. Chu mi hun laia bawngpui in lam hawia hram chunga a lo thlawh erawh chuan, vanduaina tawk dawnin an inhria à, an kir leh vek ṭhin. Bawhhlaah pawh :—

"Ka chung e, bawrgvapi leh nemziar hmarin chhawn chi maw, Ram ṭha e, chhawn ta ngei e, ṭialaghian thanhawi ka vah liau ve," tiin an phuah. Hei hi ram lam hawia bâwngpui thlawh vanga an hlawhtlin thu sawina a ni. Tin, ral huaisena chhiar tlak muallâm thei tur chuan, ral thah satliah mai hi a tling lo va, Ral lû chu in an han ihlen ngei tur a ni a; a hlat erawh chuan, a chhip vun sam telin an rawn hawn tur a ni. Chutiang ti theite chauh chu ral thatah an chhiar a ni. Tin, ral an thah hian a thattu chu a tnaha bulah emaw, a chungah emaw dingin a hming vawi thum a chhal a, bawhhla a chham ṭhin. Chuti khawpa a hneh hnu kha chu, mitthi khuaah chatuanin a chhiahhlawh tur a lo ni tawh a; hming vawi thum a chhal khumna chhan pawh kha, a thattu thih veleh a inah a han hmuak ang a, chu mi huna tumah zawh ngai lova a hming a hriat theih nan a chham khum a ni. Ral that tam phei chuan hmuaktu an ngah ṭhin.

Tin, mi hrangho rammu tam tham hlawhtlin ṭum chuan, ên laiin khaw luh a thiang lo va; daipawnah an ṭhu khawtlai a, zanriah ei khâm lenglen hnuah dai aṭang chuan thawm lian deuh an han neih a, silai an lâwn un un a, bawhhla an chham bawk a. Chu veleh khuaa mite khan rammu an hlawhtling tih an hria a, an helhhawlh a, tlangval nula rimte kha an tlan hawng phiar a. Zawlbukah silaiin an inthemthiam tlaivar zak ṭhin a. Upaho pawh awmtual âiin an tlaivar zak bawk ṭhin. Nulaho

h chu rammuho an lo hawn hnna an duhsak mite an lo bân an arkeziak buatsaihin an bawi zankhua ve bawk a. Mihrango khan silai an inkah chhawk chhen a, bawhhla an chhamng bawk a, Khawchhung leh pawnah silai a ri tlaivar zak in. Khuaa miten rammu dua inhrosa tlaivarho hi zuk kal awh a thiang lo.

Tin, a tuk zing vartian, leilung lanah rammuho khan silai awnin thawm lian deuh mai an han neih leh a. Khua an lo ut dawn ta tih mipuiin an hria a, mi zawng zawng a hmuak urin an chhuak ta a. Nulate chu, mihrang lo hawte bân turin rkeziak nen an thawk chhuak a.

Chuta rammuho leh mipui han intawk khawm hlimzia chu awiin a siak lo a ni. Wellington-a'n Nepoleana Waterloo-a a neh hnua London khawpui a lut an lo lawm nen, mahni phu awkah chuan a intluk hial awm e. Nulaho chuan, chung mi uaite chu an lûah te, an banah te, an ngal rekah te, an ghawngah te lam arkeziak chu an ban ta noh noh mai a. Lalu leh mi tha nute phei chuan an mi huaisente chawimawi han arkeziak aiah Thihna te, thimal te, thifen te an lo ban thin a ni. Hetiang dawng tute chuan khua leh tui chhana nun pek hu an ui lo lehzual sauh va; arkeziak chauh dawngte pawhin ehzuala chet ve an ngaihtuahin an tum ta thin a ni.

Tin, rammuho tan ral thah theuh chu thil harsa a ni a, hiante thahsa kha an sat ve a, ral thata ngaih an ni ve a, he mi tum pawh hian an muallam ve thei tho a ni. Arkeziak baka hil tha leh hlu dawngtute hi, mi thattu milû khaitute kha an ni. Tin, rallak an rawn hawnte kha in hranga an chhungte emaw, an laichin hnaiten emaw an lo chhawk a. Chung chu silai, fei, chem, darkhuang te a ni deuh ber. He mi an rallak hawn hi a mai maiin an dilin an laksak thiang lo; a tlanin an tlan kher tur a ni. A tlanna sum cha lian lutuk a awm lo va, te lutuk a awm thei bawk lo. A lo chhawktute hi an duhsak leh sak loh a thu leh, a tlantu neihnun a thu a ni zawk. Mi thenkhat chuan sialin, thenkhatin vawkin, thenkhatin puanin, thenkhat chi berhbu khatin, thenkhatin artuiin an tlan thin.

Tin, mi hrangte kha mahni in theuhvah bawhhla chhama silai kah hnuin an lut a. Tin, an milû lakte kha pûmah an dah a, Tukthuan ei khamah chuan muallam turin inthuamna famkim nen milû khaiin lal mual lam an pan ta theuh va, chu chu feh-

rehsan a ni deuh ber ṭhin. Mi hrâng muallâm tur inthuan chu hetiang hi a ni :—An puan ṭha ber kawrtawnghakin ema arpuinawihlawhin emaw an ha a, fungki leh ipte te tak te p tung leh tawngkawla leh pailung dah khawmna an ak a, ka hnâm an pai a, chhàwndâwl hrukin emaw, ngêachiin emaw tawn a, arkeziak an lo bun zawng zawng kha a ngai tein a inbel a, tuirual an tawn bawk, zawngchal neite chuan an kh bawk. Ral siala lo ai tawh chuan Vapual chang an tawn tel ṭh silai thun sa mu tel lo an pu bawk. Tin, anmahniho chawim turin nula sawm vel tuirual tawna arkeziak khimin puand an archempai a, an hnunga lam ve turin an inbuatsaih ve lam veleha sawi thlek tur 'tuirual' pakhat ṭheuhvin an k bawk a. Tin, lal mual milu dahna tur bulah lampei chawṭh tlemte dahna chu a awm a. Lal mual hi a zawl tawk loh chu milu dah khawmna turin ṭhangte an dawh zawk ṭhin. Chutia muala mihràng hun infam chu, farṭuah leh vaube vul inpa ang chûk hi a ni, a ropui em em a ni. Hei aia ropui za tawn tur kan pi pute hunah a awm tawh lo a ni. Tin, h muallàm turte bakah hian darbu tum tur mi pathum, tum tum tur mi pathum, khuang bengtu pakhat leh darkhuang tu tu pakhat an inbuatsaih bawk. An inpeih fel veleh mihrang te khan muala an milu dah khawm kha an kal hual a, chu zawhah lâm hmahruaiin malchaw a pe a.

Malchaw pek dan chu :— Lam hmahruaitu chuan artui chh hmin sa a ah kha a chanve a ei a, a chanve chu a vei la a hmet sawm a; milu dah khawmna bula lampeia chawṭh dah kha a vei lam kherin a zuk phul leh a. A phul pa "Hei malchaw ka vei lamin ka pe a che; lumthlang i rap a, lamchhhak ka rap zel ang; i meithal chawi kha zawp s keia meithal chawi i thin leh lungah tla rawh se," a ti a. Bu hla a chham a, silai vawi thum a kap zui a, chu veleh rîma ho inpeih saa lo awm reng tawhte khan an rimawi tum chu an han chheu ṭan ta a ni.

A hmasa berin darbu leh tumphît pathumin, "Ral haw in dal e, ral sial hawlna in dal e," tiin an han tum a, mihr ho kha thatho tak, zawi hnalh siin an han kal kual leh a. C mi zawh veleh darbuin, "Siakzapau ṭhuam ang kan do, thla pui thlunglû kan lam e," a han ti ta vut vut mai a. Da chuan "Ralin sial hawl na maw e, hawl na maw e, ral ch

sial hawlna maw e, hawlna maw e, hawlna maw e," a ti ta vut vut mai a. Tumphît pathumin, "Ralin sial hawlna maw phît; hawlna maw phît; Ral chalin sial hawl na maw phît, hawlna maw phît." a han ti fawn khur leh ta hleuh hleuh mai a. Chu veleh mihrângho khan an ke ding lam kha vei lamah khauh ang reng zawi hnalh si hian an han theh vet leh a, kal rem ropui chu an ṭan ta a ni. A rei deuh deuh va, an zual ta tulh tulh a, an ri ta vut vut mai a; mi zawng zawngin mit tla lek lekin an thlir nileng zak ṭhin a ni. A lain an milu dah khawm kha riam chi tinrengin an riam ta a. Silaimu awm lovin an kap dum dum reng a, an ka chhungah te an zuk kap a, an leite chu silai hlo phuhin a tawm dum ten tun mai a. Tin, mual laiah chuan zu thlum deuh mai an hung a, mi hrangho khan an inkhawn chhawk a. Siala ral ai tawhten an khawn hmasa ber a ni. Tin, siala ral aitu khan, "Lu chung e, thlang vapual e, her law luai samah e," tiin a chham a, ral lu kha a riam a, a kap dum dum reng bawk a. Ral lu dahna aṭanga hla deuhvah te an lam kawi vel a, nula rual khan an hnungah an zui a, an tuirual ken kha an sawi thle nghiau nghiau ṭhin a. Tin, tlai lam a lo ni a, mitthite kha tlak lamah an vui ta a. Thingtuai banpuam tiat velah mi lu kha an tar a, lungdawhah an phun tlar ṭhin. Chumi hnu chuan kawtchhuahah, thingah an khai a, choakin an ei huai huai ṭhin. An mi lu khaina thing hi a ni, 'Sahlam' an tih chu. Zihnghal leh Phân an duh bik. Lal Mangpawrha pawhin Zadeng lal a phuahnaah :

> "Zadeng an thlung-ah kulva chang chuang lovin,
> Lian âk chuang rawh se," a lo ti nghe nghe kha.

Tin, muallìm tuk aṭang hian mihrângho khan chhawndawl an tawn thiang ta lo va, an dah a, lênchhâwn erawh chu ni sarih chhung an tawn thei a ni. Lênchhawn chu an tawn ṭan leh ta a; nula rimnaah te an tawn a, miin an ngai ropui em em a, tuman an tithinur ngam lo. Misual awmhlei deuhte chu, "Kiang rawh, ka chhawnin a hem ang che," an ti a, an ngawi hle hle ṭhin a ni.

Tin, hun remchang hmasa berah, mihrangho chuan an ral thah kha an ai a, ṭhenkhatin sialin, ṭhenkhatin vawkin an ai ṭhin. Tin, ral lu nei lote chuan an duh chuan an ai lo thei bawk. Tin, an mi lu hawnte kha, thih chhawn tal neih theih nan tiin mipa naupang puak lai chenin an sahtir ṭhin. Hengte pawh hian

an duh ang angin ral kha an ai thei tho a ni Amaherawhc
ţhian chi hnin an nei tur a ni; pakhat chu ţhian bul an ti
ral aihna ran dar a hlawh a; tin, a neih ang angin a ţ ian
tih chu a do ve a. Siala a aih chuan a thih hunah Vapu
chang a tawn thei ang. Pakhat chu ţhian 'ê' an ti a, aih
sa beng a hlawh thung a. Hei hi chu ţhian satliah chung h
chauh a ni; ţhian bul kha chu dam chhungin unau ang mai
an in vuan nghet ţhin a ni.

Tin, ral thattu ngat kha chuan, a aih loh chuan a tha
thlarau kha a nem lo vang a, amah pawh chovin a bei nga
ang a, a â mai ang. Mitthi khuaah pawh chhiahhlawh ata
nei thei bik lo vang Chuvangin ral thattu chuan a ai ngei ng
tur a ni. Tin, siala ral aitu kawrah hrânghrual ngul pahnih sa
tak phuiraw kuai an phun a, a kuaiah chuan hrânghrual c
an khai a, thli tlehte chuan a invaw ri ţhuau ţhuau va. mi
ropui an ti em em ţhin. Tin, a kawt hrânghrual ngul b
khan, hum zau takin an lai a, thingse ţang naupang lâwnlem t
a hnah tam tak neiin an phun khawm luih a, vawm hrulin
phuar vet luin bawk a, rambuai angin a zing chuk thei a n
thingse par lai an duh bik a ni. Tin, chumi bulah chuan th
phel sei tak, ban pahnihah an kham a, kawkvahai an fuk tla
tir ţhut ţhin. He mi ni hian mihring pahnih pathumin sil
leh phaw ren, ral beih laia veh dan an zir a; silai kap
bawhhla an cham a, hmuhnawm an ti hle ţhin

Tin, muallaiah 'Thingserh' an phun a, chumi bulah chu
zu thlum elkhen chawhtawlhah an siak tling luau va; thingse
bulah khan chempui an dah a. "Kei ka ni" inti deuhte chu
thingserh kha an pan nal nal a, chempui chuan an kik kerh
a bula ţhu khan nopuiin zu a lo pe a a in zawh veleh a k
bo va. Miten thingserh sat ngam hi hriat an chak a, an enth
ru deuh reng ţhin a ni. Thingserh sattu rilru chu heti ang
a ni:— "Ralah hian a ţal hle loh chuan ka tlan ngai lo van
Kan khua rawn runtute phei chu ka chhuah lo vang. Kan kh
leh nunau hum tur chuan ka hnungtawlh ngai lo vang a, hre
loh ai chuan thih hi ka thlang zawk tawh a ni Chuvangin, k
khua leh tui chhan nan nun pek ka phal e, tih lo hre rawh u,
tihna tluk a ni. Khaw khatah thingserh sat ngam an tam h
chuan, chu khua chu a thlamuang em em ţhin. Tawkthia
Hmar, Tawkhuaisena an tih ţhin, Vana pa pawh sit ţhintu kha

ngserh a sat a, a kika kik keuh mai chu a duh tawk lo va, at fik hmawk mai an ti. He pa hi an chhuang hle. Chawngna nen hian huaisen lamah an hming a thang lawr bik hle . Tin, ral aitu chuan zu a sa ţheuh va, an in mup mup mai vk a, khawtlang an hrai tih tur a ni ve a ni.

Tin, ral vawkpaa aitu pawh hian siala aitu ang bawkin eng- a tih ve a ngai vek a hrànghrual ngul erawh chu a phun ng ve lo; kawkvahaite chu a khai leng ve dawr dawr a. , aih theih chi zingah ral aih hi an ngaisangin a ropui ber a, tlangin an zah chung ni lovin an thlamuanpui em em ţain. aihnaah hian hla dang an sa teh chiam lo va, bawhhla wh chu an chham chamchi a, silai an kap reng a; an bawhchham zin pawlte chu hengte hi a ni :—

Arsi e, tulapa châw law, râlvawn zâl ang ka duhin e,
H,wikawm e, thanglung thâwn e, ka do rimnampa ka tlun e.
Zanin e, thainu khan e, zei mang nan mang si hlah maw e,
Thingsir e, par hnuaiah khan, thanglung nau bang ka ţahtir [e.
Chhimah e, hei thating khaw, ka do hmar zawl khua ka [tlun e,
Tual leh e, val rawi thul e, keini thatkimi ti u law.
Phaia e, sumpi thawk e, a duh tlangtin a cnaih awk e.
Kei pawh e, thawk ve ing khaw, mi hrai hringhniang ka [tlaih awk e.
Nan khua e, ngui sêl sûl law, hming ţha laidanga than nan e,
Ar bang e, kho khuh ning law, mu bang lêng law nan [chungah e.
Zu din e, zanah khan e, valin ka hrang nan ti chiau ve,
Leido va, khen thlah lo ve, nan hming vai ram pha lên [hlang e.
Ka nu e, phâng nawn nai law, kei than rial bang a daih [chu e.
Mai bang e, zam chang se law, tluang khual väl rawi [zachhingin e.
Kan ruang e, a rûltu e, ka do rimnampa ka tlun e, Lungkhin e, ţap vial ing e, mualan tinkim ra thiat u law.
A lung e, phâng hlah tin e, lamtawn biahthu ka tiam kha e, Chin phei e, tlung law tin e, ka au a nu lung zam nak e.
Kei chu e, mi that ing khaw mualah thle hlang ka duhin e,
Lu chung e, thlang vapual e, luai sam ka lu-ah e.

11. Kei chu e, ka sentet e, chhawn fual ka laibrui ah nak e.
Tlang râwn e, sial khaw tun e, thang chem ka pun mi
(roh ngai e.

12. Thanghlei e, hmarpa lian e, rawngluai mai law rual kan
(khûm e,
Kan mual e, rei vung vung e, hawng law mang zûn a duhin e.

Ral aitupate hi vantlangin an ngaisang em em a, an awmnaah chuan mi an thlamuang ṭhin. Fehna apia-gah duhsak an hlawh a, zu hmunah phei chuan no pui dawm hmasatu an tling a, Saikuti pawhin an hlutzia chu hlain a tilang a ni.

1. Laimi man la tanchhawn ka hlan ang che,
Tualah lêng la lenrual su hèrin.

2. Nangmah hi maw lian khawpui chhan mihrâng an hríl chu
Khâwnlai dan u, ṭiau ralah hnâm len valte zawng chu.

He hla pahnih aṭang mai pawh hian milu hawn theite chu an hlutzia a lang thei a ni. Tin, heng ṭingṭang hla pahnih hian nulaten tuirual tawn leh ken fawmin, mual an lam ve tih a tilang chiang hle a ni.

1. Theirual zai e, mîhrâng sûlah,
Lêngi ka thle e.

2. Di loh sialin lam chhawn ka hlan,
Tuirual chawiin lengi ka thle e.

Tin, "Ka lû chhawntual, ka ban ralsamkuai" tih hi ṭawng kam hnih khat lek ni mah se, ṭawng chungnung leh sang tak a ni a; ral lu hawntuten thinur laia inhrosak nan an hmang ṭhin. A awmzia chu, tualah (kawtah) hranghrual ngul te, seluphan te leh a dangte an phun ṭhin ang hian ka lûah hian Chhawn tawnna fung ngênchi ka phun (tawn) fo va. Chuvangin ka lû hi Chhawnin tualah an hmang a; tin, ralsamkuaiin a kianga thil dang a kuai bet tlat ang hian ka kutin ral lu ka khai a, a samah ka zungṭangin ka ṭham tlat a: chuvangin ka ban hi ralsamkuai a ni," tihna a ni.

Tin, he muallam hi lam lal a nih avangin, darbu tum hla hun bik nei thliah pawh kha an tum a thiang vek a, darbu tum hla zawng zawng an tum vek thei a ni. Chung darbu tum hla lar zual deuh deuhte chu hengte hi a ni:—

Ralin sial hawlna maw e, hawlna maw e,
Ral chalin sial hawlna maw e, hawlna maw e.

Chhimbu leh pêng pêng intu tu,
A lû lam kâwng lû lam kawng.

Kal rawh, kal rawh, sai kal rawh,
Tlawng dung zawh rawh, Hau rawn chil rawh, Pawi chil [rawh.

Arin khûp tui a dawt a dawt e,
Sai rualin a phei a khawng a khawng e.

Kinga lu thlelekah.
Laikinga lu kinga lû thlelekah;
Dàrkawlchhunchheka, ama Dàrkawlchhunchheka,

Liando te unau, unau, dar zenge in tum in tum ?
Dar zeng mah kan tum lo ve, Liando bur chhe te kan tum kan tum.

Chawngvungi man tam e; ṭui ka peka duh lo va,
Dar ka peka duh lo va, ka dar huai kher i ngen e,
Chawngvung man tam sumhluani.

Thu mal hrilhfiahna :

hhawndawl :— Kel chal hmul sei tak, saphit thing pil leh hruiena chhum sem; ngenchi emaw, hruk emawa buk taka an thun hawm, muallam ni leh thih ni chauhva an tawn theih ṭhin chu.

Lenchhawn leh Thihchhawn:—Chhawndawl aia buk lo deuh Lenhhawn bi muallam tuk aṭangin ni sarih chhung khawlai lennah an tawn leh thei chauh vi. Thihchhawn erawh chu thih nuah chauh tawn tur a ni a, mitthi an phum hmain an tawnir ṭhin.

Arkeziak :—Latluak var sei taka phiar, a hmawr tawna pehbuk wm.

Zawngchawl :—Kel chal hmul sei tak, chhum sen leh chhum dum leh a var, sei taka phiar pawlh, hlûm chuan kuttum ahnih tiat, mihrâng filawr neinung deuhte khim chi a ni ber.

Ngenchi :—Ngen leh dar zunghrual pathum neia chhun pawlh, ehlam kawrawng, lehlam zum, chhawndawl tawnna fung a ni.

Hruk :— Ngenchi bawk a ni a, a kawrawng lam kha ṭhuam humin a kak a, a laiah kel chal hmul var an thun a, a sir

tuakah a sen ve ve. Buk tak a ni vek a, mi hausa deuh lal chauhvin an nei zo a ni. A thei apiangin neih theih a ni mahse, a chhûn man a tam bik em em a ni.

Fungki : Silai hlo bawm, Sele kia siam, mawi taka chei.

Tuirual : Latui te tak tê pathum, mau nên taka suih t... thum hmawra kûr zêt zêk theia tar, a chanve chung lam ... hnuai lam sen, mihrâng leh a chawimaw puitu nu aho tawn t... chu. Tuirual pakhatah latui pathum a awm, fungkhat tiha...

Pailung : Meitalh.

Malchaw : Malsawmna chaw.

Kawrtawnghak leh arpuinawihlawh : Mihrângho muallamna ... puan phelh mai mai theih loh tura siu dan.

Hranghrual : Ral siala aiin, phulraw kuai sang taka bur ... bun, a bul lam an khai chu. Thing suih mum a velin an khai ... chu chu thli tlehin a invaw ri thuau thuau thei thin.

Thingserh : Ral aih nia khaw humhim nana nun pe ngim z... hriat theih nana sah tur thing tê takte a hnah tela aitu kawt... an phun, a bula chempui leh zu thlum elkhen chawhtawlha ... dah luau chu. Hei hi pa pakhatin a thutchilh ran a, thing s... ngam apiang chu no puiin chawhtawlha zu cnu a lo intir zel thi...

Lianak : Choak.

Ral sial hawl : Ral bei, rammu.

Tumphit : Mau, ke zungpui tiat emaw, a aia te emaw, zai fi... hmawk a mawng lama a châng awm. Mual lam ni leh buh aih nia a tum thiamin rimawi nalh taka an ...hem rik thin ch...

Bawngpui Bawngvapi : Irliak

Chhimbu : Chhimbuk.

Pengpeng : Kiltheihrawk.

Intu : Inchhawn.

Khup : Berhbu lian, sai khup an vuah

M

kaitu.

Darhuai : Liando darbu.

tung : Saza ki, silai hmatheh (bengchah) atana a hlo dip dahna.

wngkawla : Thir te tak tê tubh anga chher kawm, mei-g bil tawh tihhriam leh theihna.

wkvahai : Râl aih nia hman tur farţuah suih pheka sava n an siam ţhin chu.

mmu hlawhtling : Rammu sawm aia an tlem ţum chuan, wtchhuahah bawhhla chhamin silai an kap a, khua an lut hal mai thei a; mipuiin an hmuak nghal mai bawk ţhin. wm aia an tam chauhvin daiah an tlaivar kher tur a ni.

whhla thu hrilhfiahna :—

Chaw law...tâl, phe. Zâl—zawng; Hawikawm—ţhian, len-al. Thâwn—ţhawng, tichê; Rimnampa—mi tluk lotu, hmel-a; Tlun—hâwn, thlen.

Zei—eng, enge.

Tual .. rawi -thûl e mipui leh tlangval chenin.

Sumpi - chhûmpui; chhaih âwk—tuam, khuh; tlaih awk man.

Nan—nangni, in.

Chiau—ţheuh, vek; Khen—hlen, fuh.

Hawiza—ţhentualza, ţhianza.

Lungkhîn—tuala lung tian khawm; Vial—avaiin, vek; Ra—lo Nâk—Nàn; Law—Rawh.

0. Zûn—chûl, zûl, zui.

MIZO INNEIH DAN

Kan pi pute chu nupui pasal chungchangah hian an fimkhur in an puithu em em a. An fate nupui leh pasal tur atan chuan a lang maia mi ṭha ni awm hi an thlang ngai lo. An nu leh pate, an pi leh pute chenin mi sual, mi nunrawng, mi kamtam kutkem nei, piangsual, hri ṭha lo vei, mi â, zungawl vei leh hnam nei an awm emaw tiin an chhui ṭhin. Hetianga an inchhui chhan hi chu, pianphung leh mizia hi thui tak thlenga inthla chhawn theih a nih vang a ni. Khawlaia pa au uar uar, zai ka rût rût leh luipui tlak dawna pa kûk ruih ruih leh hmeichhe hri atana pa aw thian kuk kukte tan phei chuan nupui ṭha chu vang rah ang mai a ni. Tin, tlangvalin, dan naran chuan, an ngaih theih an duh lo va, an ngaih theih lohte neih an duh zawk a ni. Inngaih vanga innei hi an awm meuh lo. Nu leh pate remtih innei an ni deuh vek. Chuti khawpa nu leh pate an inchhui tawna innei chu, an hmuingil bikin an ring. A chunga mi ang te khi an nu leh pate zingah emaw, an pi leh pute zingah emaw lo awm sela, chu mite chhûn chuan an fate a tlem bera ah pakhat tal lo piangin an ring tlat a ni.

Tlangval thu lo thlun lawk dan :— Mi neinung leh mi ṭha fapa, fel tak siin khualah nupui zawng sela, a nula va en kha a dinhmun chu amah tluk bawk lo ni sela; a nei duh dawna an hriata, an rinhlelh loh hnuah, nula pa chuan an inlengpa leh a fanu chu khawnṭhiang a khawntir thei. Innei ngei ngei tur tihna a ni. Hetianga khawnṭhiang khawn the tlangval hi chu an induh bik ṭhin a, kei ka ni inti deuhte tawn mi chauh a ni. Khaw tualah chuan hetianga khawnṭhiang khawn hi an awm lo. Tin, tlang alin nula kha nei duh sela, nula leh a nu pawhin lo duh ve sela, engemaw vangin inneih chu la rem thei si lo sela, inhualna angin thil nghet takin, a nu hriatpuiin an ti a; chu chu 'Zawl-puanphah' an vuah. Nula nuin a fanu leh a inlengpa mut nan, khumpui lùah puan dam a phah sak a, chutah chuan an mu dun a. Chhunah a ni ber ṭhin. Hetia an mut dun zawh hnu chuan, innei ngei ngei tur an ni tawh a, remchang hmasa berah inneih zai mipa khan a rel ngei ngei tur a ni. A neih leh duh loh chuan zawl puan phah man kha i he lovin sial (sawmli) a chawi nghal tur a ni. Hei hi kan pi puten inhual dan an lo neih ve chhun chu a ni a; hmeithai tih mi a ni deuh.

l tlangval nupui ea dan : – Lal nula nu khan an khumah an a zar phui vek a, pawnfen chauh fengin leh puan chauh ngin piansualna a nei emaw, tiin an inen tuak ṭhin. Inzawl han pawh an awm ṭhin. Tin, inneih tum tak tak hunah uan, tlangval lam khan palai an tir a, a man leh inneih hun r an sawi fel zawhin an inbuatsaih tawn ta a ni.

npui : Hnamchawm chu se li leh se nga manin an kal ber Pachuau leh Lal chi dang erawh chu se sarih manin an kal Sailo erawh chu lal lo mah se se sawm manin an kal ṭhin. **eta** sial tih hi tlai sial (Rs. 20) a ni, se nufa erawh chu Rs.);- a ni. Tin, hnamchawm sawn man chu tangka sawmli a a; Sailo erawh chu sawmriat a ni. Tin, hnamchawmin tang- i sawmhnih (tlai sial) an ṭhutphah a, Sailovin tangka sawm- (sepui) an ṭhutphah ṭhin. Tin, Mizoramah tangka an hman na chuan man atan:— Silai te, fei te, ṭhihna te, ṭhifen te, ival te, ṭhibeh te, sial te leh an pawmzam theih apiang an pe ṭhin. Nu hi in hranga awm a nih chuan, a fanute pasal eih apiangin nu man cheng hnih a ei ve ziah a; chu chu anpui aṭanga pek a ni. Tin, nulain a zinnaah pasal nei la, a awmna pa, a buaipuitu khan tangka sawm a ei a, u chu Chhuatkîlkaimin an vuah. Hei pawh hi manpui anga pek bawk a ni.

um zan lut ;— Man inhlan zana sum pek zawng hi a ni.

um hmahruai :— Manpui tur nei zo lovin manpui atana Tlai ial (Rs. 20) an pek kha pa chan a ni.

ui sawm sial:— Manpui atan Rs 20/- pawh tlin zo lovin Rs. 0/- manpui at na an pek kha, a hming koh mawi nan pui awm sial an vuah mai a ni. Pa chan a ni.

umfang:— Hei hi Rs. 8/- a ni ber, pami chan ve a ni, man- ui aṭanga pek chhuah a ni

usum:— Hei hi Rs. 6/- a ni ber. Mo pu (nu lampang) ei tur ni. He pu hi pu dang leh nu leh pa aiin a pawimawh zawk , a tel lovin a tute nupa hi an khawsa thei lo tih theih a i. **Lâwm** ni leh mangan ni apiangin he pu hian a tute chu lâwmpuiin a ṭanpui a, a thlamuan ṭhin a ni. Chawn leh huangchawi pawhin he pu tel lo hi chuan tih theih a ni lo. **Lât ni vangthla** apiangin a tute ârmit rawhtu a ni a. Mangan eh thlabarna khawp thil an tawh pawhin a reh theih nana rthlahual talhsak theitu chu he pu chauh a ni.

A tupate lukhawng a ei vek a, a tunute pusum a ei vek bawk a ni. Lukhawng hi cheng hnih a ni a; a tupa hi chawngpa a nih chuan a lukhawng hi cheng nga a ni a; a sekhuan chuan chêng sawm a ni a; Thang a chhuah chuan, cheng sawmhnih a ni. Tin, a lukhawng eitu hian tualmei a khuk ngei ngei thin. A tuteho hian an pu hi pûr nasa hle mah se engmah hen a nei thei lo, a thlawnin a ni zel. An pu hian a tute hi a pur chuan hen tawk a nei zel thung si.

Nu leh pa leh unaute bân theih a ni a, chawina a thlen thei lo. He pu erawh chu bân a thiang lo va. He pu bantu chu a hmaingil tawh ngai lo va, vanni an sâl thin an ti. Tin, he pu bântu hi chuan, leichawi theih sang ber sial (tangka sawmli) a chawi tur a ni.

Ni ar :— Hei hi cheng hnih atanga cheng li a ni. Mo pa farnu ei tur a ni.

Nau puakpuan :— Hei hi Rs. 2/- a ni, mo u (laizawn) ei tur a ni.

Palal :— Hei hi Rs. 5/- a ni ber. Karkalak zau nana pa siam chawp ei tur a ni. Khual khuaa pasal nei tan phei chuan a tul lehzual bik. Manpui atanga pek chhuah a ni.

Se bomawh : Hei hi chi hrang pathum a awma, hengte hi :
(a) Hei hi nulain a pasal tur luhkhung sela, hmingchhiat man ah tangka Rs. 20 (mana chhiar tel theih loh) pek a ngai a, sum chhuah nikhua pawhin a chhuak tel ve lo va, tlai sial a tlin si avangin se bomawh a ni.

(b) Nulain sâwn pai chungin emaw, sawn man pek hnu daihah emaw pawh lo innei ta sela, sawn man Rs. 40-a mi Rs. 20 kha hmingchhiat man se bo mawha chhiar tur a ni. Sumchhuah nikhua pawhin a chhuak ve thei lo.

(c) Nula unau a naupang zawk tlangvalin nei duh ta tlat sela, a u zawk tan khan hmingchhiat thlaka ngaih a ni a; chuvangin a man atan chhiar tel loh tur Rs. 20 a pe chuang ang a, hmingchhiat man ti lovin Charsutphawi man an vuah zawk a ni. Hei pawh hi sumchhuah nikhuaa chhuak thei lo bawk a ni.

Khing pathumte khi man leh mual inkar laia sawi tel, engkawng maha chhuak leh thei lo a nih avangin se bomawh a ni vek. Tlan kohna— Miin a nupui titlan sela, koh man atan a thu azirin Rs. 5–20 thlengin ngiat theih a ni a. Heng inkoh-

na hi sumchhuah nikhuain a chhuak tel thei lo ve. Man leh mual sawi laia tel ve lo a nih avangin Fanghmano ei an vuah zawk a ni.

Nula khan pawnpui, thul leh zawlken puan dum, a ken luh tur a la neih loh chuan, an ngaihtuah chûk chûk a. A enga pawh hi keng thei lo sela, man hen thlak tawk a nei a. A pasalte in lamah heng pathum a hi buatsaih theih a ni tawh lo. Tin, insawi niin, inremlohna thu a chhuak thei a, an inţhulh hlen fo a ni. Man thu lam vang a ni deuh ber ţhin. Palaite khan an neih loh thu ţawngkam taima takin an lo sawi zo tawh a, an rempui tawh a; mahse mipa lam kha nasa takin an lo thup a, an pek theih ngei tur pawh pe thei lovin an lo sawi ţhin. Hmeichhe lam hian, an inmun chhung hian an lo hre chhuak leh ve ta ţhin a, man bi kha tipung ni lovin, pek nghal tur thuah khan thu thar a awm leh ta ţhin a ni. Inţhulhna tling lo mah se an insawi rem har phah hle ţhin.

Man bâ hi ţhin leh a harsat em âvangin, pek theih theih chu pe nghal turin hmeichhe lamin an ngen a, mipa lamin an Sial te chu pe rih lovin, a no neih hnuah tam zawk hena pek an duh si. Palai an vir tuak nasa hle ţhin a ni. Kei ka ni inti deuh fanu chu, manţang leh sepui emaw, tlai emaw tal lo chuan an lak mai theih meuh loh a ni. Tin, Selâ hi lo rai sela inhnial a ngai duh hle. A neituin a no neih huna pek a duh a, a teltuin a neih hma ngeia tel a duh bawk si a; mahse an ui thei chuang ţhin lo; hen sang chuang lovin a hming an tidanglam a, tlai tuau an vuah a, sawmhnih henin a kal tho tho ţhin.

Tin, an insawi rem hnuah man an inhlan a, chu mi zawhah hmeichhe lamin lawi nan ran an talh a, an ran talh chu mipa lam nen an inphel phawk a, mipa lamin a lu an chang tel leh nghal a. A tu zawk pawh hian ruai daih dawn lova an inhriat chuan, anmahni ran an talh belh ţhin. Tin, zanah mo chu mipa inah a va lawi a, chu chu 'Lawi chhiat zan' a ni a, a hruaitute rualin a hawng leh a. Tin, lawina kawngah hian tlangvalin chirh emaw, vut sawhin emaw an lo theh a; mahse lawichalin a theih ang tawkin a chhanin a humhim a. Miin hnai lutuka an hlauh tura an rawn ţibuai ven nan mau emaw, tiang dang emaw sei tak lawichalin a keng a, a vuak phak leh hawl phakte chuan tuar na deuh mah se huat a thiang lo. Monu khan a hlauhva a

tlanna lamah a tluk palh vaih chuan a kir leh a, inneih kh: an ṭhulh hlen ṭhin a ni. Chuvangin, lawichal huaisen, hmangaitu tak tak, chak deuh an thlang ṭhin. A ngen ang an pek dawn loh phei chuan, mo chu hawnpui leh mai thei a ni. A ngen ang pe duh lo hlen sela emaw, amah inhnuk hniam d h lo sela, an inṭhulh leh thei hial a ni.

Tin, mo lawi kha uir kna hmunah chuan an hnam s dawtin khawnṭhiang a khawntir a, an chhip sam zai thum emaw, zai nga emaw ve ve, chhamphualin a suihkaihhlih a, a khawn zawhan chhamphual bawkin a pheih leh a. Chutah chuan mipa ar pahnih remâr atan an talh a, an inrem a, an innei nghet tihna a lo ni ta. He remâr hi buhtlei hman lai ngeia vuak hlum tur a ni. Thil dang hmanga vuak hlum a thiang lo. Zingah mipa chhungten ar pahnih sa chu an ei a; tin, ar talh dawn hian chhamphual a nei ṭhin. Remâr talh hnu hian a tu zawk emaw lo hel leh ta sela, inneih hnua inṭhenna dan chiahin a kal tawh a ni, la mu dun lo mah sela. Tin, he ar pahnihte hian kawngro pahnih a su a ni.

Inremna:— Inremna chungchangah hian remâr hming a pu a malsawmna chungchangah Arzangtuak hming a pu thung a ni. Ar pahnih an khai iak lam lam tawh chuan, innei nghet tawh tihna a ni.

"Ka tak chang se, rauthla lungmawl hi,
Thaleng siali ka run chhung a lo lawi e;
Bawar ṭhiang khaiin ka lo hmu e". (Awithangpa)

Tin, monu kha a haw leh a, a tuk zanah lawi ṭnatin a lawi thung a. A bungrua zawng zawng. ~ ho a bang awm lovin a keng nghal vek a. A pawnpui a.. ..an mi hlawh neiin a ruai nghe nghe a ni. He mi zan hian a riak nghal tawh a, a pasal kha a ṭhianten an rawn khung a. Mahni thuin nupui nei, induh zanin an haw mai ngai lo a ni. Khungtu, ṭoian ṭha nei lo sela chuan, tlangval kha haw lovin zawlbukah a riak zankhua leh zak mai ang. A khungtu, a ṭhiante khan, mut hunah an rawn khung a, an phawk deuh phei chuan hnungkhirhin in chhungah an va dah a, an chetdan an ngaithla a. He mi zan hian a duh apiangin ngaihthlak theih a ni. Nula zak thei deuh phei chuan an pheih ngam lawk lo va, an tlaivar ṭhelh ṭhin a ni. "Min han pheih rawh," mipain a han ti a, monuin pheih a han tum veleh, a ngaithlatute khan, "Chei, a pheih chuan leh...." a

a ngial a nganin an lo ti ṭhin a, a tim leh ṭ' in a ni. Tin, lawi ṭhat zan hian an chhungte zawng zawng an riak chhuak vek ṭhin. A chhan chu : he mi zan hian mo ṭhenlhante chu an tawm duh lawk lo va, tlawm thei lote pawh an awm zeun zeuh a ni. Tin, fa an neih hma chu mipa hi zawlbukah a riak emaw tih turin, zan rei hnuah chauh. a nupui hnenah chuan a mu ṭhin a, puanchuah pawh zawlbukah a la dah ve reng. Tin, monu pawh kha, zing varṭian hma deuhin a pasal rual khan, an inah a hawng leh a, zing chaw chu anmahni inah hun engemawti chhung chu a ei reng a; hnathawk tur erawh chuan a pasal te in lamah a va kal ṭhin. Tin,.mo lawi lo sawngbawltu atan khan puithiam ni lo, mahni ina Khàl siper lo hmang ve theite hman theih an ni.

Tin, inneite hi nuthlawi leh pathlawi, sehring (sengalding) man khera an inneih chuan, an khua nula leh tlangvalte khan Chângchi an vawr ṭhin a ni. Chângchi hi induh (lawi ṭhat) zana vawr kher tur a ni. Cnângchi vawr dan chu :

Inneite buhfai tlem an la ve ve a, zan mut dawnah an hum pawlh a,

"Vawr ing e, chang zai fawr ing e,
Zanina ka mumangan, ka tawn tur leng min hri h la,
Kan mi duh leng zuangin tho rawh,
Hmarah dingdi par kumtluang hrai ka chawipui tur,"

tiin an lu an vawr khûn a, an mu ta vang vang ṭhin a ni. Tawng a thiang tawh lo va; an ṭawng leh vaih chuan an chhamphual zawng zawng kha a insut len vek ang a, an hlawhchham nghal ang. Tin, ṭawng hauh lova an muthiih vang vang erawh chuan, an zan mumangah chuan, an nupui pasal tur an lo hmu ang. Hei hi khaw khat nuthlawi leh pathlawi sehring man khera innei, nula leh tlangvalten an lo chhawr vena kawng khat niin an ngai ṭhin.

Tlangval pakhat chuan, Chângchi a vawr ve ta a, a nula duhzawng tak a mumangah chuan a hmu ta ngei a ni. Mahse theihtawp chhuaha a beih pawhin chu nula chu a nupui atan chuan a thlem thlu zo ta si lo va. Hlain :—

"Fâng kan 'duh, kan fai e iun nuamah.
Nuthai kan duh, Vuaian Chângchi ka vawr e,
Leng kan duh, Lalngo ka zawl thei lo," a ti ta a ni.

Diktawn tawn erawh hi chu, mi tupa vhin an neih tur hriat lawk chakna bik nei sela, a duh hun hunah a mut dawnin diktawn a tawn thei. 'Ka chhun mu loh, ka zan mumangah, ka neih tur ê ıg min hrilh rawh; leng tnar tuai tir te,' tiin a mu vang vang tawh ang. A mumangah châ ıgchi vawr ang bawkin, a neih tur hmu dawnin a inring ţhin a ni.

Tin, Laksâng lak hi chu, nupui pasal tur, mi taima leh thatchhe enna a ni. Laksang chu an kutphahah an dah a, a vah that that chuan an neih tur chu mi taima. viak ţha tak; a vah peih lova a bawh reng chuan, mi thatchhia, zawmthaw tak ni dawnin an ring. Tin, Kumleng an pawt bawk ţ i ı; hei hi chu len rei leh rei loh tur enna a ni. A chang zat apiang chu an len tur kum zat niin an ring.

"Chaltuai di tuah nan emaw,
Ramloh kumleng ka phawi e;
A chang a tam, Chhingpui, mi chhiarpui rawh," tih hian, he thil hi an ching ţhin tih a tilang a ni.

Tin, Tian ral awm lai chuan mo hi lenglen ar khuan lai takin lawi turin, a hruaitute nen, zawı dapa kaliu an chhuak ţhin a, mipa pawh an tel ngai lo va, lawiar pawh a awm ngai lo. Dim takin, tluk hlau takin an kal a, tluk chu inneih ţhulh hlenna, inchhuih palh chu kir leba zan danga lawi leh tur a nı. Khuandim tih pawh hi ar khuan ruala dım taka kal tihna mai a ni a, tunah erawh chuan pasal nei tih nan kan lo hmang ta zawk a ni.

Tin, lawichal leh intheh (mo theh) leh, lawiar kan lo neih ţan dan chu hetiang hi a nı:—

Lawichal :— Vawi khat chu tlangval pakhatin a ngaihzawng pasal nei tur chu tihţhulh theihna kawng a zawng a, an lawina kawngah chirh leh se êkin a lo theh chiam mai a; mahse, tlu lovin an tlan kir leh thei hram a. An lawi nawn leh veng him turin pa huai tak, chak tak tiang hawl meuhin an kaltir ve ta a, an lawi thei ta a ni. Heta ţang hian a vengtu tur lawichal patling pakhat kal ve zel leh mo lawi kawnga theh hi a lo awm ţan ta a ni.

Lawiar :— Lawiar hi a awm ngai lo Khual khuaa pasal neite hruaia cham a lo ngai ta a a; cham chh ıngin thlen inte tihautak hlein an lo inhre ta a. Vawi khat chu khualkhuaa mo hruai turte chuan 'Thlen inte tihhautak lutuk loh nan man ţang ei

zawng hian ar hmui zum i keng ve teh ang u,' an ti a, an keng ta hlawm a, remchang hlein an hria a, khuala pasal nei hruaitute chuan, ar hmui zum man eituten an keng ta zel a. Hun a lo rei a, tual khatah pawh an lo ching ta zel a, lawiar an vuah ta a ni.

Palal : Palal hi khualkhuaa pasal neiin mangan leh lawm nia pa anga an belh tur a mamawhzia an hre ta a. Chutichuan, Pain a ai lo awh thei tur, a fanu tan Pa a siamsak ta a. Manpui aţangin cheng nga a pe ve a. Thunei thei, lal tak a nih avangin, 'Palal an ti ta a ni.

Inthen dan :— Inţhen dan hi kawng sarih a awm :

(a) Mipain a nupui rem thei lovin ma sela, man zawng zawng a batte nen a pe kim vek tur a ni; chu chu 'Mak' an vuah.

(b) Hmeichhiain a pasal rempui thei lovin sum chhuah sela, man zawng zawng manţangte nen a chhuak leh vek ang; chu chu, ' Sumchhuah" an vuah.

(c) Hmeichhe pasal neiin mipa dang lo ngai sela, man zawng zawng a chhuak vek a, pasal ina a ken luh zawng zawng chu a tang vek bawk a; chu chu "Uire" an vuah.

(d) Mipain nupui thlak nan nula dang la lut sela, man zawng zawng a pek kim bakah, khumpui luah a nih phei chuan, an kum khat hnathawh kha zat leh zatin an insem a. Hei hi, "Kawngka-sûla mak" an vuah.

(e) Nupa ngam leh ngamin inţhen sela, sum a zatve chhuahin an inkaltir ţhin, a man pek sa a lo tam chuan a ţhen a chhuak leh a, pek sa a tlem chuan a pek belh leh a, hei hi, "Sumlaitan" an vuah.

(f) Mipain a nupui rem thei lovin a nupui pawhin inhţen duh ve sela; man pek sa zawng zawng changin a chhuahtir thei a; hei hi "Peksachang" an ti.

(g) Mipain nula fan sela, thutiam hlen hmain chhuak leh si sela, a luhpui zawng zawng a chân vek a, hei hi "Sazumeidawh" an tih chu a ni.

Mizo ţawng hman dan dikah chuan Moneitu hi a pasal ni lovin, a pasala pa kha a ni zawk. Nupui neiin "Mo ka nei," an ti ngai lo va, "Nupui ka nei," an ti zawk ţhin. "Mo ka nei," ti theitu chu 'Mo pasala pa' kha a ni zawk.

ZAWLNEI

Khawvel hnam tin zingah hian Kristian nih hma chuan mahni phu tawk zelin Zawlnei hi kan nei theuh awm e. Tin, zawlnei kan hman dan leh chhawr dante pawh a inang deuh hle hlawmin a lang. Mizo pipute pawh hian zawlneite an lo nei ve a, an manganna tivengtu ropui tak an ni. A dan tlangpuiin zawlnei hi tidamtu an ni lo va, tihdam dan tur kawng hretu an ni zawk, tidamtu chu puithiam lam hi an ni.

Kan pi pute sawi dan chuan zawl hi a zira zir an awm a, a neiha nei tak tak an awm bawk. Chutiang mi chu an thiam hik a, a to pawh an to em em a, zah pawh an zah bik a ni. Zawl a zira zirte chuan thian fel tak tak panga laite an hruai a, an tlawh khuaa damlote kha a rak tein an lo zawi lawk thin a ni. Mi tam ber chuan zawlnei a zira zirho hi an hre hrang thei lo va, ngun taka lo chik chauhvin an hre thei. Zawl nei dikte chu 'siamtutak' kan tih angte hi a ni an ti.

Zawlnei dik takte chu an zawl lo chhuah hian an mitmengte a lo sen rum a, an awte a danglam vek thin. Chutianga an awm lai chuan mi rilrute an hre thei a, lova fehte thil tih pawh in atangin an sawi thei thin; an zawl a tin hnu chuan engmah an hre thei bik lo a ni.

Mizoramah hian zawlnei eng emaw zat an awm a, khuate an fang thin; damlo chhungte vanduaina tawk zing bika inngaite, fa dam thei lote leh ching fa hring thei loten an rawn bik thin. Zawlnei hnena an manganna sawi tura an kal dawnin buhhum kho khat leh artui pum khat emaw, buhfai faikhiat khat leh artui pum khat emaw, latui lea artui pum khat emaw an keng tur a ni; hei hi an thum vawrna tur chu a ni. An thil ken hi zawlnei pek tur a ni. Tin, zawlnei khan thuihruai pahnih atanga panga an nei deuh ber, an thuihruaite khi "BERHVA" an vuah; tin, nula leh tlangval hi "Lengpuipar" an vuah; mi dang zawng zawng hi chu 'Laiseolungmawi' an vuah a ni. Zawlneite hian hla bik an nei theuh va, a thluk pawh a hrang deuh vek; an lam dan pawh a inang lem lo, an thumvawr dan pawh a dang hret zel a ni, inang tak takte pawh a awm bawk. Dan naran chuan an zawl lo chhuah dawnin rei fe chhuatah an han mu ving vang a, an zawl lo chhuah veleh an lo tho va, an mitmengte a lo danglam vek a, thenkhat phei chu an aw hi a pawr lian vang tha ta em em mai a, pitartê pawh ni mah se, pa aw thum ber pawhin a tluk thin lo. An

zawl chhuah hun chhung chu an ṭawng leh zaiah pawh anmahni aw pangngai ang chhuahin chu aw lian pui chu an hmang reng a ni.

An zawl chhuah veleh khan ṭhumvawr an ṭan ta a, an ṭhumvawr dan chu: Artui kha an kutphahah an han thlur a, artui thlur hla lar ber chu hei hi a ni :—(A ṭhumvawr sakhming kha Ramliana lo ni ta sela) "Ramchungnunga thlunglû buktu hi maw, pheiphunga vuantu hi maw, lam ṭhuam thumah kûlpui lungfing dîr ing dîr ing e" a ti a, a kutphahah artui a dintir a, letling mah se a tla chuang lo va; chu mi avang chuan mi'n an rin phah ṭhin a ni. Chu mi zawhah chuan khovah emaw, thlangraah emaw, buhfai no chanve lai a sawi a sawi a, a intlar dan leh awmkhawm dan aṭangin, an ṭhumvawr saka tana thiltih dan chu a sawi sak ṭhin. Chu mi zawhah chuan an lâm a, a berhvate khan zawl zai an sa a, a thiam apiangin hla chu an sakpui thei a, an thiam phawt chuan khuang an ben sak thei bawk.

Tin, zawlneite hian tlang lal leh Luailung puk huai zawlin an insawi deuh ber, chung tlang lal huai chanchinte pawh hre nualin an insawi a, an sawi pakhat chu hei hi a ni:—Vawi khat chu Reiek tlang huai lalnu hovin chawng an chên a, an hlim em em mai a. Chhawrpial huaiin an rawn run ta a, an hriat lohvin Reiek tlang lungpui chu kar lum vek an tum a; hemte an lo thlak a, an hem ta tlut tlut mai a; Reiek huai chawngchenho lah chuan, an hlim avangin engmah an hre thei si lo va. Tlang dang Bêlkhai huaiin a manganpui a, a va hrilh ta a; chu veleh an chawngchen lai chu an lo chhuak huk mai a, Chhawrpial huaiho kha an han um a Reiek kham velah chuan sialsirah an chang a, an inbei ta vak vak mai a, a ṭhen chu lu bungin an tla ta vawn vawn mai a ni. Tun thlengin Tlawngnuarah khuan chu mite indo thisen luang hmuh tur la awmin an sawi. Tin, Reiek tlang huai lal nula hi Chhawrpial huaiin an man a ni awm a, Reiek huai lalnu Khawluahlali chu a ṭap a ṭap mai, tiin an sawi bawk.

Tin, Mizo Zawlnei zinga lar tak pakhat chu pitar tê hi a ni a, hei hian Luailung puk huai a zawl a, a zàwl pawh dik hlein an hria; a zawlte chuan Darkunga an vuah a, a hlate pawh a ṭhente chu hengte hi an ni :—

1. Reiek tlang chu chhawrpialin an rûn
Khawluahlali chaw reng ei thei lo,
A ṭap a ṭap e.

2. Ka bul ka bal hril ning raw ka nu,
Reiek Sialsir Darthaikawi ka ni;
Awi raw awi raw e.

3. Darkunga e, luailung Darkunga,
Dawntlang muvanlai, muvanlai, muvanlai.

4. Châm a rel e, laisen khaw zawlah,
Zeltluang tuaitê, Tan tin chhînghniangin,
A ngen a ngen e.

5. Thangtinluaii pi rauthla ka hmu,
Losûl hawna vaimim kawm mi pe,
Ka suihlung a leng.

6. Ruangtui chhuahah nipui par ka hmu,
Ka chung bâwngtê an lo chiar nghian e;
Thangdânga kan ngai.

7. A mawi mang e Pawla lam kaiah,
Kiva chang thlitê'n a her lêt e;
Lengdâwn a pâm e.

8. Mual liana rûn hlam sawmthum hnuaiah,
A laiah Chhingi a her liai e;
Châm zai maw kan rel.

9. Kan mi duhte laichhuatah an zal,
Nêmrang puan inzâwn dêl dêl tang e;
Awi maw ka lungdi.

Tin, chhim chhak lamah zawlnei hmingthang tak, Bêlhema an tih hi a awm a. Mipuiin an ngaisang em em a; mahse, berhva, patling panga a nei tlat mai a; mi thil chik mite ngaih a ṭha zan thei lo.

A thiltih dan : 1. "In hi lazaiin ka hnuk nghing thei ang," a ti a. Liangah lazai an thlung a; ani chu dawhthlengah a ṭhu a. "Aw, aw, aw, kan ṭang e" a ti a, a hnuk nghing luai luai ṭhin a, a mak an ti em em ṭhin a ni.

2. A kutphahah artui a thlûr a, a dintir a, a duh duhin a kutphah pharhin a lek vel ṭhin a ni.

3. Ni khat chu nausen tê thi an lenpuinaah a zawl a tichhuak a; a lam a lam a; nakinah chuan nausen lu kengin a lâm ta mai a, a entute chuan mak an tiin, rapthlak an ti em em bawk a. In neitu naupang chuan, 'Ka nu, ka nau lu a ang em mai, ka nau lu chiah a ni,' a ti a. Inthuai bellama naute phum chu an zu en a, vur ţhat lohin a lo awm a. Bellam chu an han phawrh a, naute lu chu a lo bung reng mai a. Belhema leh a berhvate chu chhim lam khaw dangah an kal ta vat a. He thu hi a than zau tak zel avangin miten Belhema thiltih dan chu an lo chik ta a ni.

Ni khat chu artui thlur dawna a kutphaha bel tur khawitehnun, khanchhuka a bel kha pa pakhatin a lo lak ruk sak a. Belhêma chuan a zawl tichhuakin a lâm ta a. A kutphaha artui bel tanna tur khawitehnun, khanchhuka a dah kha a la awm emaw a ti a, a lam pah chuan khanchhuk chu a han khawih zoh ţhin a; mahse, a lo awm tawh si loh avangin artui a thlur thei ta lo va. "Ka zawlte an lo kal lo a ni," tiin chhuanlam a siam a, a ţhu ta a. Rei lo teah chuan khawitehnun lak ruk saktu chu a hre chhuak ta a, an inhau ta a. Belhema thinrim veleh chu pa chuan, "La zaia in i pawh nghin lah, i berhvaten inthuai bana an sawi nghin a ni si a; i kut phaha i artui thlur lah, khawitehnun i bel avanga thlur thei chauh i ni si a; khaw pakhatah lah khan naute lu i phawrh a, i lampui bawk vei nen, kan that ang che," a'n ti a. Belhêma chu a tlanchhe ta a; mahse, an um zui a, dawhkilhin an chiu hlum ta a ni.

Darkunga erawh hi chuan berhva a nei meuh lo va; hmeichhe mawl ve bawkte a hruai mai ţhin. A zawl chhuah lai chuan lo lama fehte thiltih dan leh awmdante a sawi thei ţhin a; a dik zel ţhin avangin an ngaisang em em a, tuman an fiah ve thei lo a ni.

PI PUTE ARSI HRIAT DAN

Hman lai kan pi pute chuan, awmtual an chhêm a, zanah rei tak tak awmtual mei aiin an ṭha khawm a, an titi ṭhin. Van lam arsite khi an chhuiin, an inzirtir ṭhin a, arsi hmingte pawh sawmthum lai chu an vuah ve a. Arsi ṭhenkhatte phei chu an bul leh balte chenin an sawi thei a, ngaihnawm an ti em em ṭhin a, van lam thil hming an vuahte chu heng hi a ni: –

1. Siruk
2. Sikeisen
3. Sisakei
4. Sichakai
5. Sivahluk
6. Simeitalh
7. Sihnawhkhur
8. Sirawkuai
9. Sisil (hmar arsi)14.
10. Sikawikap
11. Sivawkbawm
12. Sikawlhrût
13. Siaia (Mars)
14. Simeikhu
15. Khiangtezâwngzîm
16. Vanpuisaihrua
17. Zaukawtê
18. Hrangkupa Sedar
19. Pukula thang
20. Chawngmawii
21. Varparh Arsi
22. Thlasik kawng
23. Chhohrei vung (Orion)
24. Zangkhua (Great Bear)
25. Hrangkhupa Selu
26. Nufa thembu inchuh
27. Dingdi puantah
28. Hrangchhuana
29. Awk
30. Sisialhmur

Tin, kan pi pute chuan, arsi ṭhenkhat chanchin chu heti hian an sawi ṭhin :—

2. **Siruk** : A tirah chuan pasarih an ni a, thlipui na deuh mai a lo tleh a, pakhat chu a la bo ta a, paruk chauh an lo ni ta a ni. Tun thlengin thlipui na ber tleh hnuhnung ber hi chu "Siruk la" kan la ti zel a. Siruk la tleh hnuah hian siruk a awm tawh lo va; chuvangin siruk chhuah loh hnu hi chuan thlipui a t eh tawh ngai lo.

2. **Chhohreivung** : Hman lai hian mi pakhatin zuhrei kua a lai a, a meitalh a theihnghilh a, a zuk la kha sakeiin a lo seh a, a khuain sakei chu an hual ta a. Chu mi lai chuan Thîm a lo zing a, vanah arsiah an kai ta a ni.

3. **Khiangtezawngzim** : Khiangteho hian zawng hi an zim a, an uisathiam leh zawng chu hual laiah chuan an insual ta a: chutih lai chuan an lal fapa chu hual mawng ngawi zawnah a awm a. Thîm a lo zing a, vanah arsiah an kai ta a ni.

4. **Zangkhua** : Hman lai hian, Durtlang piah Sehlawh velah tlangval pakhat Koloia a awm a, zan khat chu a ming a tha a lo va. Sairum khuaa a pute hnenah thla hualtir turin a kal ta a :—

"Pute khuaah zing zuk zin ila,
Bawarin thlà zuk hualtir ila,
Thlafam tir serh khua a kham maw e," tih hla a awm.

A pute chuan Koloia thlà chu an lo hual a, a haw leh ta a. Sairum chhak lawk Berhvakawnah chuan ralin an lo that a, a khup lehlam chu an tan bun sak a, Koloia pute hnenah chuan "Berhvakawnah Koloia a thi e," tiin Tlaiberh pakhat chu a lo hram ta lauh lauh mai a. Koloia pute chu an ngaih a tha thei ta lo va, an zuk en ta a ni. Koloia ruang chu a ke leh lam tan bun, Khawidang bawm vat vat lai chu an zuk hmu ta a. Chutih lai chuan vanah a kai a, Zangkhuaah a chang ta a ni. Tunah pawh Sairum leh Sehlawh inkar berhvakawnah Koloia te nupa lim hmuh theihin a la awm.

5. **Chawngmawii leh Hrangchhunaa**: Khaw inhla vak lova nula leh tlangval hmeltha hmingthang an ni. A innghaizawng em em a, an khuate chu an indo tlat mai a, Hrangchhuana chuan a ruktein, dosi karah pawh chuan Chawngmawii chu a va rim hram hram thin a. Mahse, a hawn pahin chu khuaa mite chu a that ziah mai a, chu khua chu an buai ta hle mai a. An khuaa lo lut ru hriat theih nan, rah loh theih lohvin kawtchhuahah chuan vut an phul ta chiam mai a. Hrangchhuana chuan a luh dan leh chhuah dan a tidanglam ta a, hnungtawlhin a lut a, hnungtawlh bawkin a chhuak leh si thin, khaw chhunga a awm lai chu an hre fuh thei ta lo va, a tawpah chuan thang an kam ta zawk a. Hrangchhuana chu thangah chuan a awk a, an tihlum ta nghal a. Tu rîmin nge a lo kal thin tih hriat nan, Hrangchhuana ruang chu nula zawng zawng an kantir a, a tawp berah Chawngmawii chuan a kan ve ta a. Chawngmawii chuan Hrangchhuana ruang a kan lai chuan a insum zo ta lo va, a tap chhuak ta a, Chawngmawii chu an that ve ta nghal a ni. Arsiah an kai chho ta a, tun thleng hian vanah indi hun an la nei a, zantinin an inhnaih tial tial a, indi hun an thleng ta thin a ni. He mite pahnih indi zan h chuan "Hmeichhia zawng zawng hi remchang hmuhpui ila chuan di theih vek an ni," tiin an sawi thin. Nula pakhat chuan tuma lal lohva Chawngmawiin Hrangchhuana a nghah a han hmuh chuan heti hian hla a siam ; —

"Di ka nei chûnnun min hal si e,
Chung siâr mah hal lohte'n thangvan zawlah;
Val nghak Chawngmawii a ding reng mai".

6 **Siaia** :—Hei hi mihring arsi kal chho bawk a ni a, leia a awm lai chuan, Chawngmawii hi a tîm ve ṭhin a; Hrangchhuana awm loh zan apiangin a va ngai ve ṭhin, tiin an sawi. Arsi an kai hnu pawh hian, Chawngmawii leh Hrangchhuana indi loh kum apiangin Siaia nen indi ṭhinin an sawi bawk.

7. **Simeikhu** :—Mizo pi pute chuan mak an ti em em a. zan tina lang ve ni lovin, a chang changin a lo lang a; a ngaihna an hre thiam lo va, thil ṭha lo lo thleng tur entirna niin an ring. A lo lan apiangin lal ropui tuemaw thi mai tur awmin an ring ṭhin. Kum 1911 mautam ṭam thlen hma lawk khan, Simeikhu ropui ber mai a lo lang a, khaw tinin luhka tlangsanga chuangin an thlir huai huai mai a, Awithangpa'n hla a phuah a :

"A thlirin kan chuan e sangparah,
Siâr hmingthang lo chhuak e, chhermei chawiin;
A khu thangvanah a zam kawlkungah," tiin. Kan pi pute rin dan ang ngeiin, Simeikhu lo lan zawh hnuah hi chuan lal thih emaw, ṭam emaw a lo thleng ziahin an sawi.

Kan pi pute chuan arsi pahnih, a hming pawh hriat loh leh vuah pawh an vuah lem loh, an ngaih pawimawh em em si a awm a, chu arsi chu hetiang hian lo lang ṭhinin an sawi: Thla de chho leh a vanglai inkarah hian arsi te deuh, thla ding lamah emaw, vei lamah emaw a lo de ve ṭhin. Thla vei lama a lo lan chuan, "Milû a khai," an ti a. Thla ding lama a lan chuan, "Chem a chawi," an ti a, rammut hun ṭha ber leh hlawhtlin hun niin an ngai a, rammu turin tlangval pasalṭhaho an chhuak ṭhin. Tin, ral tan pawh hlawhtlin hun remchang ni ve thovin an ring a, an chhungte fimkhur lehzual turin an hrilh a, tlangval pasalṭha te pawh khaw veng turin hreh chungin an dah ṭhin. Bawhhla pakhat chuan:—

"Arsi e, thlahpa chaw law, ralvawn za lang ka duh in e, Hawikawm e, thanglung thawn e, ka do rimnampa ka tlun e," an ti nghe nghe a ni.

INDO LEH INRUN HMINGTHANG DEUHTE

1. Lallulan pawiho chhiah a nin avangin Zopuiah Thlanrawnho a rawt hmingthang tak kha a lo awm ta a ni.

2. Sialhau Zahuata chu, Lalthangvuta leh Vûttaia leh Papuia ten run an tum a; mahse, khua an lut thei lo va, An riltamin Thentlang Zahau khuaah chaw an zawng a, Vuttaia chu an lo man ta zawk a; heti'n lai hian Vûttaia nupui chu a thi a hul ţan chauh a. Falâm nah kum li a tan hnuin an han tlan leh a; a tang chhuah chuan a fa duh duha khawlai leng thei a rawn hmu a ni an ti Vuttaia tang tlan nan sum an khawn chiam a. Tuahzawl lal Lalchungnunga'n (Zadeng lal) a thawn ve duh lo va. Tin, Mangpawrha thih khan Lalchungnunga hian, "Khawlhring tuchahuan Lalmanga a fa'n ta e, Lalchungnunga'n tunge ka do tak ang le?" tia a sawi kha an haw hle a ni.

3. Lalsavunga khan a pute ram hlui neih leh a tum a, chhak nawr turin a inpuahchah ta bawk. Hnung lam leh sir lamah tibuaiu an awm loh nan, Zâdeng lal an tilawm hmasa a, Hmar lamah ţum hnih an va rammu a, an hlawhtling hle.

Tin, Lalsavunga chuan, chhak nawr dan tur heti hian a rel ta a. Mangpawrha thlahte'n awmhmun an lo bengbel ang a, han nawr zel thei lova lo kir leh a ţul chuan, chhak nawrhote kha buh leh bal an lo pe ve ang a; khua pawh an lo sem ve leh tur a ni. Vuttaia chuan, "Falamna tang tura ka kalna zelin ka nawr chho vang," a ti a. Lalsavunga chuan Darlawng a kai chho ang a, Hmar, Sakte leh Pawi ţhenkhat hma chhoh a tum ta a ni.

Lallianvunga tupa Vanpuilala chuan hmar lam ringawt a lo nek tur a ni Darlawng tlangah Lalsavunga a thih tak avangin a fapa upa zawk Vanhnuailiana'n a ai a awh ta a ni. Buanhmunah Vuttaia'n bawk a khawh a, Râlura thlah zinga mi, Lalpuithanga'n bawk chu a luah khalh ta mai a; Vuttaia a kai lai ta tho a, an inhrawn dun ta a. Lalpuithanga'n duap a kaih hmasa leh a, Chêngtêah a awm ta zawk a. Hetih lai hian Vanhnuailiana chuan Vancheng a thleng tawh a ni. Lalpuithanga hian Vuttaia khaw Silai a lo kalpui a, hei hian Chhim leh Hmar indo a tichhuak ta nghe nghe a ni.

4. **Chhim leh Hmar Indo :** Kum 1856 1859 ah chhim lamah Rolûra thlah zawng zawng an ţangrual a, Hmar lamah Vuta leh Vanhnuailiana an ţang dun a.

An indo chhan : Vuttaia khaw silai pakhat, Rolura thlah Lalpuithanga ina tang kha la turin, Vuta leh a tupa Lalsavunga in hrang fa Thawmvunga an kal a; Vuta chu a hla phuah avang in an lo haw sa a, tihthinura vuak nek an tum a, lal inah chuan thiingfak an lo thut fur mai a, Lalpuithanga chuan :—

"Buanhmun pai ang pawm tawh hnu,
Chêngtêah lam ang let e;
Lalpuithang lê a a," in ti vei maw, Vutdul ? a han ti a.

Vuta chuan, "Lalpuithang lenna, kan ti a nih kha," a han ti a, Thawmvunga chuan, 'Ka pu Vut, i hlau em ni? Hlau mata che, keimah ka'n lam ang e,' a ti a, kawlhnam kengin a lam ta a:

"Buanhmun pâi ang pawm tawh hnu,
Chêngtêah lam ang let e;
Lalpuithang lêma, A lêma lema ti rawh u," a ti a, mi lu chungah te a vai thuak thuak maj a, an rapchung te a sat thla ta tawp tawp mai a, an haw ta zung zung mai a ni. Chutah banglaia silai tun chu Thawmvunga chuan a la a, a kalpui dawn ta mai a. Lalpuithanga ho chuan khat takin an chelh a, Thawmvunga chuan kawlhnamin an kut a thel sak ta ṭhawt mai a, an kalpui ta a. Silaiin an kap zui leh a, leh pawh an lehhawi duh miah lo va, an kal ta zel a. Tin, silai a rik tak avangin indo an puang a ni ta mai a. Chhim leh Hmar Indo chu ṭan a lo ni ta reng mai a ni.

He indo chhunga inrun ropui ber chu Khawnglung Thuami khua, Vutan chhak Pawi Khawtindala a ruai a, zana Zawlbuka tlangval mu zawng zawng chu an kap hlum phiar a, nunau an sawisa ta a, tam tak salah an hruai a. An lalnu chu Khawtindalan a man a, a hawn a; a fapa Lalhleia erawh chu Vuta fapa Lalnguauva'n a man a, a hawn ve ta a. He thil rapthlak tak avang hian Rolura thlahte chu an tlawm ta niin an sawi.

An khaw runte : 1. Chhimin Hmunṭha an run a, an lo hriat lawk avangin Phaisen dungah an lo kap vak a; mahse Chhim lam chan a ṭha tho.

Sialhmur an run leh a, puitling kal bo hlan ni mah se, nunau ho an la inthiarfihlim hman vek a. Run tur hre lovin an haw leh. Chawngthu mi Chawngzika (Nghatebaka) lui kal hawin a umzui a, mahse Chawngbawlan kawng sirah a lo chang a, a kap hlum ta.

2. Hmarin Vanchengtê an run a, an inkap nasa hle a, hmarlam an ding chang zawk.

3. Hmar lamin Khawnglung an run a, Zawlbuk tlangval riak an hup barh. Khawnglung run hi Chhim leh Hmar indo ṭuma ropui ber leh rapthlak ber, indo titawptu a ni. Khawnglung khua hi Chhimchhak, Lunglei lamlian kama Rawpuikam chhak zawn chho, mel sawm aia hla lova awm a ni a; kham chawi vel khua a, luhna khân khat chauh awm, Lalpuithanga fapa Thuama khua a ni. Titi ṭhenkhatah chuan, an run theihna chhan hi Khawng mi tu'e emaw an thurualpui niin an sawi. Chuti ni suh se chu rál tan luh theihna rual a ni lo an ti.

Tin, an khaw kulh ṭha tawka an hriat avangin nula leh tlangval pawh an hlimin an thlamuang hle reng a. He khuaah hian nula hmelṭha tak, mi ṭha tlangvaltena an rim ṭhin leh neih an tum deuh ṭheuh, Thanghniangi, mi ṭha fanu nih leh ṭhat leh nungchang ṭhat fawmkem a awm a. Tin, hmeithai fapa mal mi inngaitlawm leh zakzum tak, mahni phu tawk awm nula pawh rim ngam ve meuh lo, mahni retheihna hre hliah hliah mi tlangval Chalkunga a awm ve a. Chalkunga hian Thanghniangi hi hmu ṭhin mah se, a be ngam lo va, a neih phak loh tur a nihzia hi a hria a, rim pawh a rim fiam ngam reng reng lo va.

Ni khat chu, mi ṭha tlangval pakhatin Chalkunga chu mualvengah a len luipui a, Thanghniangi te inah a lenpui ta a. Chalkunga chu a zak hle mai a, hawihhawm tih hriat fahran hian a awm a, Thanghniangin a han biak pawhin a chhan danah thuhnuairawlh tih a hriat em em a. Nula han puih ṭulah chuan a tho thang ṭhain, thiltih vel hi a lenpuite ai khan a thiamin a viak a ṭha zawk hle a.

Hetianga mi nun ṭha leh inngaihniam, mi ṭha fanute chu ngaihzawng ena en ngam lo a ni tih Thanghniangi chuan a hriat tak hlauh mai a, ani duhzawng mi chu, mi chutiang chu an lo ni ve tlat thung si a. Chutichuan Thanghniangi chuan Chalkunga lamah mit a len ṭan ta a ni. Tin, Chalkunga chuan Thanghniangi mitmei chu hre thiam mah se, a rim ngam chuang si lo va, nula pakhat rem hriatin, an ṭhenawm nula rim ni awm takin Thanghniang te ṭhenawmah chuan a leng ve ngam hram chauh a. Chalkunga an ṭhenawmah a leng tih a hriat veleh Thanghniangi chu leng ve ṭhin a; biak chu an inbe ve zauh zauh ṭhin a.

Tlangval ţhenkhatin Thanghniangi in Chalkunga a ngaizawng tih an hriat chuan an iksik a, an hmaizia leh an thinchhute fiamthu ti thin an tilang ta a. Mahnilo-maha a inthlahrun nak alain Chalkunga chu a tim ta a, mi ţha fanu nen an inngaizawng chu manganthlak a ti riru ta hle mai a; a hmangaihna chu thawk khata hnuhkir mai theih a ni bawk si lo va. Tin, mi ţha leh kei ka ni inti deuhte chuan, 'Kan daikilkar tlangval hi, mual vengah te ka chuangkai e, a ti teh chai a, engnge maw a bêisei ve le? Thanghniangi lah hian a be ţha fiamthu mai a ni si a, mi thu haw lam leh hal lam pawh hre thiam hlei lo, daikilkar mi hi chu an lo chhawih deuh zawng a nih hi!' te an ti lawng lawng ţhin a. Chalkunga tan chuan khawlai len pawh a zahthlak em em ţhin a. Mahse a chhang chanzia Thanghniangi te ţhenawma len chu a ţul ve zauh zauh ţhin a. Thanghniangi leh Chalkunga tan chuan an khua chu, nuam tih dawna nuam si lo, hrehawm tih dawna ni meuh si lovin an hmang ţan ta a ni.

Kum 1856-ah Chhim leh Hmar Indo a lo chhuak ta a. Khawnglung, kham chawivel khua chu hlim tak leh thlamuang taka an awm lai chuan, Vuta fapa Lalnguauva ho leh Tlau Pawi lal Khawntindala ho chuan rûk tumin an lo thawk chhuak ta a, thimhlimah khua an thleng a, zanlaiah an lut a, zing lam khawfingchah hma, thim lai berah Zawlbuk chu an bei ţan ta a Bawhbelah silai an tin tlar ta ţhut mai a; chutih lai chuan tlangvalho chu an la hnar bawrh bawrh mai si a A runtute chuan Khawnglung tlangvalin thawh in hai a lawm le, tho rawh u," tiin Thingnawi tê in an zu vawm ta a, a tho hmasa apiang chu an kap let tawp tawp mai si a, ţhenkhat chu an tho duh ta lo va, silai ri thawmah chuan ngiptin an harh ta a, an mangang chu thimthamah an pui ta ruai mai a, chutih lai tak chuan ral chuan an beizui leh ta nghal a, khawlai chu mitthi ruangin a khat ta nulh mai a, thisen lah chu a luang nasa khawp mai a. pa upa lam, mahni ina silai lo awmpui ho leh zawlbuka tho ve duh ta lote an che ve a, râ lam pawh thi hnem hlein an sawi a ni.

A thei thei an tlan chhuak a, tam tak an man a, salah an hruai haw ta a ni. Thanghniangi kha man zingah a tel ve hlauh mai a, Chalkunga erawh chu an man tel ve lo va, tin, sal zingah luhlul deuhte chu kalkawngah an that leh nual bawk a. Chal-

kunga chuan Thanghniangi chu damin Pawi ram a thlen leh thlen loh a hre mai thei si lo va, mutmu pawh tuah lovin a inngaihtuah hah em em ṭhin a, dam tak pawhin Pawi ram chu thleng teh reng mah se, an tihduhdah dan tur a suangtuah a, a khawngaih em em ṭhin a, a chang phei chuan mumal pawh nei mang lovin a mu leh reng ṭhin a.

A vanneih asiamin Thanghniangi mantu chu pa ngilnei tak leh ṭha zet mai a lo ni hlauh mai a, kalkawngah pawh tihduhdah tawk lovin Pawi ram a thleng chho thei a lo ni a, a hmel leh chet dan hi a mantuin a khawngaih zawng tak a lo ni a. Nikhat chu khual thuthang aṭangin Chalkunga chuan, Thanghniangi a la dam tih chiang tawk takin a hre ta hlauh mai a. Tiau lui lian k m veleh a zawng tura chhuah a tum ta a ni. "Thanghniangi ruk chhuah ka tum ang a, ka theih loh pawhin a hmel ka hmuh theih phawt chuan thih phah mah ila pawi ka ti lo; heti reng renga dam chu a hrehawm em mai, khawvel hi ka thlahlel peh tawh lo ve," a ti ta a.

Favang a lo thleng a, tui a lo kam ṭan ta a, Chalkunga chu Thanghniangi zawng turin Pawi ram panin a chhuak ta a ni. Ni engemaw zat a zawn hnuin, lo pakhatah hian hmeichhe aw ni awm tak hi hla deuh aṭang hian a hre ta a. Mi hmuh theih loh tura inthupin, hnim leh buh leh thlaite a phen zel a, a hnaih deuh deuh va, Thanghniangi aw ni ngeiin a hre ta a. Chu lo chu a han hawi vel a. tumah dang a hmu lo va, Thanghniangi awmna lam chu zawi tein a pan ta zel a; Thanghniangi chu a awmnaten sava a ventir a lo ni a. Puan leh kawr ṭet hrip hrep hi a lo inbel a, thlam namthlakah chuan a lo ṭhu a, a zai pah chuan a ke a lo then hiai hiai a, heti hian hla a lo sa a :

"Ka lungdi khan min la ngai maw,
Min la hawi ve maw," a lo ti veng veng mai a. Chalkunga chuan :

"Ka la ngai che, ka la hawi ve che.
Ka rawn zawng che mi tuk ramlohah," a ti a, a ke then lai chu a vuan ta chawt mai a, an lawm lutuk chu engmah sawi thei lovin an mittui a tla dun ta zung zung mai a ni. Chalkunga chuan heti hian hla a sa zui leh a :

"Mi tuk ramloh hmuithiangi lerah,
Thavuai nau ang ka ṭah ni tam e,"

Tichuan, Tiau lui lam pan chuan an kal dun ta vat vat mai a, mi hmuh loh turin ram palailengah an vak an vak ta mai a, a mantupa khan a rawn um an ring si a, an theih anga rangin Tiau lui chu thlen an tum ta a. An vanduaía siam a ni ang chu Tiau lui chu a lo nu phûr mai a, kanna lai tur an hre ta lo va; chutía mangang taka an phi vel ruai lai chuan, ral-khatah thawm ni awm tak hi an hre ta a, an rawn nan hman chuan thah dun emaw an nih ngei an ring a, Chalkunga mang-ang chuan, "Min pawm ngheh zawh dawn phawt chuan, ka hleuh kaipui thei ngei ang che, ka hnungzângah hian i bawk ang a, ka hleuhpui mai dawn che nia," a ti a. Thanghniangi chuan, "Tih ngaihna dang a awm si lo va, min hleuhpui theih dawn phawt chuan ka pawm nghet thei ang che chu maw, ti rawh, i hmanhmawh ang le, mi rawn ûm phak ang e," a ti a, a hleuhpui ta a.

Harsa tí tak chunga li lai an thlen chuan, tuifawn chuan a rawn khuh ta hlup hlup mai a, Thanghniangi chu a thaw dang a, a dawm chu a thlah ta a, tuilian chuan a la ta daih mai a. Chalkunga chuan thih dun mai chu a han ngaihtuah a, mahse a nu kha a hre chhuak zawk a, kan pahniha boral aí chuan chanchin sawi tur talin damin chhuak ila a ṭha zawk ang chu maw, tiin amah chauh chuan Tiau lui chu a hleuh kai ta hram a. A lungngaihzia leh a khawharzia tunge suangtuah dik thei ang le ? Tiauphovah chuan a han chawl a, a inngaih-tuah harh te te a, a kal ta a. Chalkunga chu a kal liam hman chauh va, a umtute chuan Tiau lui an lo thleng ve nghal a, an hnuhmate kha an en ta mai mai a, Chalkunga chuan a um-tute chu hnim kar aṭangin a thlír reng mai a ni. Chutichuan, Chalkunga chuan hla a phuah ta a :—

"Tui lo lian e, hnawmtui thang lo lian,
Ka lungdi ṭiau lei a chang ta e," tiin.

Chalkunga'n in a thlen chuan, a ṭhianten an rawn kawm harh dawn a, zu te an rawn pu a, an han siak a, an sem ta a; Chalkunga chu an han pe hmasa a, mahse a lem thei ta hauh lo mai a, hetiang hian hla a phuah ta a :

"Ka lungdi ṭiau lei a chang, zanin,
Darthaiin ningzu ka dawn thiam lo ve," tiin.

Chalkunga nu chuan, chutia a fapa neih chhunin engmah ei hlei thei ta lo chu a khawngaih a, a manganpui ta em em mai a,

nakinah chuan n-âhni tum tawk tê nupui neihsak ṭhain a hre ta a. Chalkunga hnen ah a rawtpui ta a. Ani chuan, "Nula tlai dawng nalh tak tak chu awm mah se, ka nu, Thanghniangi chauh lo chu tumah ka rilruah an awm thei lo a ni, min tihlim tur hi khawvelah an awm lo a ni, tih pahin hlain :—

"Tualah lêng dawntuai tam e,
Ka nu Thanghniangi lo chu tleidang ka lungkham an awm lo ve," a ti ta a. Hun a inher zel a, khua a lo ṭhal a, romei te a zâm paw leh chuk mai ṭhin a. Khawnglung khuaa ṭhenrualte mitmei veng reng renga an awm lai kha a ngai em em ṭhin a, ṭhian kawm zai pawh rel lovin, amah chauhvin a awm ṭhin a, hla a phuah a :—

"Khua lo ṭhal e, romei a kai chiai e,
Khawnglungpui leh lungdi ngai ing e," a ti a, a ṭap ru a ṭap ru mai ṭhin a ni.

5. Kum 1871-ah Lalsavunga tupa Thanhranga, Khuanglenga a lal laiin, Lalburha nen Tuirial dung lamah Vai run turin an kal a. An thang hlanin Suktehovin Khuanglêng chu an zuk run a; tam tak an that a, tam tak salah an hruai bawk a, a chanve lai boralin an ring. Tin, an khua an hal fai vek a, an lalpa Thanhranga lo haw chuan, an khaw kang vap chauh chu a rawn hmu ta mai a, a nupui leh a fanu Sukteho chuan an man a, an khaw lamah an hruai bo daih mai a lo ni a. A mangang tihngaihna hre lo chuan Kawrnu zaiin :—

1. "Phai zauah hnâmchem len riai ila,
Lungdi Darin chhakah kawlhren thir a bun;
Hraichawi Chhingpuii.
2. Tanchhâwn duha thlang kawrvai kan liam,
Ka rûn romeiah kai zo ve;
Hraichawi Chhingpuii.
3. Chhakah rûn tui a lian sen vung e,
Thuva lêng dêr e, di ngai angin;
A lal hrai ṭap e," tiin a ṭap a ṭap ta mai a ni.

A nupui hi Dari a ni a, a fanu hi Banchhingpuii a ni. Thanhranga chuan a nupui leh an khuate, Zapauva khua Saizanga tâng kan tur leh tlan dil turin Pamenga a lo kal dawn tih a lo hria a, a khuate chu a ko khawm a, silai kengin lal tuallaiah chuan an lo ṭhu sen nghuk mai a. Pamenga chu Sai-

zâng lal Zapauva inah chuan a han lut a, "Hei le kan ngam ta lo che u a, in hnuaiah kan lo tlu ta a ni, min khawngaih ula, dan pangngaiin kan nupui, kan fanaute kan tlan ang e," a han ti a. Zapauva chuan Vanhnuailiana nena Sauitanna thuthlung kha, Vanhnuailiana fate hian bawhchhe nasa hlea a hriat avangin a thinur a, heti hian Pamenga chu a han chhang ta a :

"Pameng, Guntui a leh luan ta hi maw? Lalburh te suangtatin nah nei ta hi maw, Pameng, khawthang hraichawi nuh kan man tur, Sazukin no a hrin nuh kan kah tur, Thangurpi sawnah ka ṭuan e, Zapau ka lallai," a ti a. Chu veleh Salchungah chuan a tal ta vak mai a, a khuate khan Silai an lawn ta un un mai a, a khu chuan khua a khuh zo vek mai an ti. Silai an lawn zawh chuan, Zapauva chuan thu ṭha a sawi ta a: Aw le, Sallo zawng zawng in tlan thei ang, hnamchawm chu sialin; Sailo erawh chu Sesawmin," a ti a, Pamenga leh a ṭhiante chu an hawng ta a. Thanhranga chuan a nupui leh a fate tlan nan chuan a unaute sum dilin a zin vel a. Tuk khat chu a nupui leh a fanu tlan tur chuan a chhuak ta a, an tanna khua chu a han thleng a, a nupui leh a fanu chu an lo lawm em em mai a, an pa ruala hawng ve dawna an inrin avangin an lawmna hi mihring ṭawngka maia han sawi theih pawh a ni hial lo va. An lawm avangin an nufaa biangah chuan mittui a luang zawih zawih mai a ni.

Thanhranga chuan an haw dawn tuk chuan an tanna pa kha sum a han hlan a, chu pa chuan, "An pahniha tlanna a daih lo; pakhat chauh i hawnpui thei ang, i duh zawk erawh chu i thlang thei ang," a ti ta tlat mai a.

Chu veleh, chu mirethei pathumte lu chu a hai ta mup mai a, hun engemaw chen chu an khaw hmuh pawh a fiah thei lo va, Thanhranga chuan, "An nufa hian mi hawntir mai rawh, a daih lohna chu ka han pe leh thuai ang che," tiin khawngaihna a han dil chiam ṭhin a; mahse, a phal thei ngang si lo va. Thanhranga chuan a tu zawk hi nge ka hawnpui ang tiin a in ngaihtuah ta neuh neuh a, khawvela a hmangaih em em, a duat ngawih ngawih leh a enchimlohte ve ve an ni si a. Khawvela duhthlanna har leh khirh ber a nih loh pawhin, a pahnihna chu a ni bik lo vang. Mangang tak maia rei fê a inngaihtuah hnu chuan, "Mami nu hi chu lal a ni a, a nuṭate hnenah sum leh

paite pawh a dil thei ang," tih ringin, a nupui chu hruai bawn ; tum ta zawk a. A fanu mangang lutuk chu awm ngaihna pawh a hre ta lo va, a thi dang lo chauh hi a ni mai a, a nu leh pa chuan kalsan har an ti ngei mai. Banchhingpuii chuan, "Ka pa, vawi khat tal malchungah ka han ṭhu leh teh ang aw, min han pawm teh," a ti a, a han ṭhu leh rih ṭhin a; an pathuma mittui chu a sur zung zung mai a, kal hlei thei lovin Thanhranga te nupa chu an awm ta reng mai a. An fanu mal neih chhun, Sukte pa bil denh mai ina a han awm leh ren rawn tur chuan an ngaintuahna a tibuai hle mai a, tuar thiam har an ti em em a, kalsan mai pawh chu an tan thiltih theih loh tluk a lo ni ta a

Zapauva khan an awm rei a phal ta lo va, "In tilungleng zual e, kal thuai thuai rawh u," tiin a vau ta khur khur mai a, nupa rethei tak maite chu, an hrai lunghnem ngai chung chuan, "Chemte, heti hian lo awm reng la, lo inngaihtuah hah duh hauh lawng che aw, kan khua kan thlen veleh sum tam tak keigin kan lo kal leh thuai ang a, ka rawn hruai thuai ang che I nu hi lal a ni a, a nuṭite hnenah sum a hmu leh mai ang," a ti a, sal tlantu dangte nen chuan an hawng ta a.

Thanhranga te nupa chuan an khua thleng mah se, an hlim thei chuang lo va, an hrinhniang Chhingpuii Sukte salah khawhar taka a la awm tlat avangin. Sal nula pakhat erawh chuan tlangval a lo rei hman a, hawn ai chuan a tlangvalpa neih a duh ta zawk a, hlain :—

"Run tui thlehriat val an nawi mang e,
Khuafoh hren thir ka bun, lengte nu'n;
Lung ka chhir lem lo ve," a ti a, a awm hlen ta a.

Thanhranga chanchin hian Zoram a han thlen chuan, a hria apiang nu emaw, pa emaw, nula leh tlangval lu chu a hai ta mup hlawm mai a, khaw tinah titi dang reng reng a sawi theih ta hauh lo mai a ni. Mi rilru a tina em em a, ṭhenkhat chuan awm ngaihna hre lovin an chauh phah der mai. Paho ṭhut khawmna apiangah hian, 'Nang ni la tu zawk nge i hruai ang?" tiin an inzawt laih laih zel a, ngaih dan a hrang ṭheuh mai. Nula leh paho hian an inchan a, an tuar nasa bik hlein an hria. Banchhingpuii nu leh pa an haw hma lawka a pa malchunga rei lo te ṭhut a thlakhlelhzia leh an hawnsan hnua a khawhar turzia suangtuahin an ṭap zawih zawih mai a ni.

Banchhingpuii pa chuan sum a dil khawm a, a kal leh ta vang vang a; mahse, Sukte pa khan, "A thi tawh," a lo ti ta mai a. Banchhingpuii, chhun zana a rilrua cheng reng ṭhin, a 'chawilai hraite' chu a han hmu ta lo va, mittui nen Zoramah a lo kir leh ta a ni. Mi ṭhenkhat chuan, khing lai mite khian sal hi Kawlho hnenah cheng za aia tam maha an hralh theih ṭhin avangin Kawlho hnenah a hralh a nih an ring a, ṭhenkhatin a hrehawm ti lutuk a dam thei lo ang a, a thi ta mai emaw, a lungleng lutuk engmah a thawk peih lo ang a. A inawk hlum ta mai a nihte an ring a ni. Zoram nula khawngaih thlak ber mai tawpna chu an hre thei ta lo a nih chu. 'A THI' tih ngawt hian tuma thin a tidam thei ta chuang lo a ni.

6. Heng hun lai hian Tiaural Lâmzâng Paihte (Sukte) chuan "Pumpui hmachhuana inkahah chuan tuman min ngam lo; Pawiho pawhin min ngam lo; Mizoho chu huai hlein an sawi a; zat leh zata inkah kan chak mang e," an ti ṭhin a.

Tuk khat chu Mizo ramchhuak zahnih lai chu Sukte-ho ramchhuak zahnih aia tam awmna, Tuibuk phaia an buk an va thleng phut mai a. Anni chuan Mizo an ni tih an hriat veleh, "Tukin chu kan duhthusam kan tawng ta; nilengin inkap ang u," an ti ta mai a. Mizo tlangvalho pawh chuan, Aw le, inkap tak ang u hmiang," an ti a; thing an phen tawn ta fuk mai a, an inkap ta chiam mai a. Chawhnu her velah chuan Sukte hotu chu an kah thluk sak ta a, a thih veleh an tlanchiatpui ta a, an sarep leh an kawrbel te an la ta vek mai a ni. An inkah lai hian tleirawl Bawnga Khiangte leh a ṭhian pakhatin thing pakhat an phen dun a; a ṭhianpa ṭhalah an kap a, a tlu tawp mai a. Bawnga chuan a ṭangkham a. A ṭhianpa chuan, i zungchalin han zen teh, silaimu i khawih phak em?' a ti a; a han zen a, a khawih pha viai viai a. "Zen vak la kawm chhuak rawh," a ti a. Bawnga chuan a zuk zen vak a. Silai mu chu a kawm chhuak ta hlawl mai a ni.

Bawnga chuan, 'Kan puithiamin hriampui thawi a thiam khawp a, a thawi dam thuai mai," tiin a ziaktu hi a hrilh a ni.

7. **Hnahsep run** :— Chhak nawr lai hian Tengtawng bul Hnahsep hmun khawper in sawmnga lek an awm a, an lalpa chuan a hlauhthawnpui a; khawpui fin tura a sawm pawhin, kulha an inhung ṭhat avangin an duh lo va, thlamuang takin an awm a.

Vawi khat chu Chapchar (ṭhal-va-ek-char) laiin, Hmarho rammu chuan, chu khua chu run tumin an lo vel zankhua a, mahse an lut thei lo va; an vanreih a siamin, varṭianah tui zing chawi tur, nu pakhat kulh kawng hawng chu an hmu a, an lut thei ta a, ani lah chuan, râl an awm tih hre lovin, tuikhur a pan zel mai a Râl chuan khua an lut a. Zawlbuka tlangval mu lai chu an kap hlum vek a, khawlai lama nunau tlanchhiate kha an beizui leh ta a; tam tak an that a, tam tak an man bawk a. Pa pakhat sal hawn tur la nei ve lo chuan, a ṭhiante liam hnuin hmeichhe tleirawl pakhat hi a samah a man a, a hnuk ta dawr dawr a; ṭap chungin, "Min chhan rawh u," tiin a au tuar tuar a. Tawkpui buk hnuaia pathlawi nau pua. Tuka chu silai kengin a chho ta a, râl chu a han kaphlum ta a; chu tleirawl mangang chu a chhanchhuak ta a ni A nu leh pate an lawm em em a, a man pawh an eitir hial a ni. (Ziaktu hian Tuka chu a hmu phak a ni.)

Tin, an khawpui Sailutar, Lalhleia khua an punte chu an lo thleng a, Hmarho chu nunau chhawm tura an ngaih avangin lehkhalh hman an inring a, an umzui ta a. An kalna tura an rin Khamchung (Sevawn ram) an thleng ta a; a hote tlangdung zuiin a tlar chho a. "A chhak ta ber silai a rik veleh, in hmaa mi kap ṭheuh ang che u, chumi hma chuan biru bo tlat ang che u," a ti a.

An inpeih fel chiahin ral chuan, an sal hruaite nen, kham hnuai chu an lo thleng ta ngei a, an ri ta mur mur mai a. Lambuntute zinga pa pakhat chuan, an lo chho har tiin a zuk bih a; an phe zoh zoh a hmu a, a kap ta mai a. Râl chuan min lambun a ni tih an hre ta a, an kap chho ve ta tuar tuar a. A tumah kha an infin ngam bik si lo va, engmah an intih thei ta lo va. A tuk zing ruahsur banin, thim laiin an zuk bei dawn a, azan azanin an salte nen ruahpui hnuaiah an tlan chhuak vek a lo ni a, beidawngin an haw leh ta a. Kap hmasatu kha an haw em em a. An lalpa chuan, "Eugahnge amah hi in rawn kah hlum ve nghal loh," a ti a ni. (Ziaktu pa pute pahnih pawh Zawlbuka an kah hlum zingah an tel a, pu bul nei lovin a awm phah ta a ni.)

8. Tuk khat chu Pawibawia khuaa feh kal hmasa lû chu a bungin an hmu ta mai a. Hmar, rawlrala che pathum an niin an hria a. Khan thumah lehkhalha lambun turin tlangval panga ṭheuh an kal ta a.

Pawl khat chuan an tlan khalh fuh hle a, an silaiin mau a khak ri pawh an hre thei tawh a. Ral lu pathum leh an lu lak hawn ngei an inrin laiin, an zinga pakhat chuan, an bul lawka nghalpui tla chu a kap ta mai a. Chu veleh ral chu ram palailengah an tlan ta chiam mai a, khamah te an zuangthla ta zel mai a; an han umzui ngial na a, an man pha ta lo a. An ṭhianpa nghalpui kah pawh kha chanpui duh lovin an hawnsan ta a ni. He thu Pawihbawia'n a lo hriat chuan, "Engahnge amah chu in kah hlum ve nghal loh?" a lo ti a ni.

Tualchhunga vaupung na tak, mi pawisak nei mang lo hi, a ṭul hunah meuh chuan pumpelh theihna kawng zawngtu an ni fo va. Chuvangin tualchhunga nunau-tithinṭhawng theia che mi hi chu, "An chi thlah tam hmaa thah tur," kan pi puten an tih ṭhinte hi an ni.

9. **Chhak leh Thlang Indo:** Kum 1877—80, Vuta leh Mangi thlah ṭangrualin Lalsavunga thlah an do rawn a ni.

An Indo chhan: (1) Vanhnuailiana'n 'Fapa ka neih hunah Kalkhama ka sa ang' a ti a. Suakpuilalan a fapa pahnihna hmingah chuan, Vanhnuailiana hual sa 'Kalkhama' chu a sak khalh ta a. Vanhnuailiana chuan a fapa hmingah chuan, Liankhama a sa ve a; mahse a lungawi lo hle.

(2) Liankhama chu a lo seilian a, nupui neih hun lai a lo ni ve ta a; Liankhama nupui atan chuan, Tuali an zuk bia a, a lo rem thei mai a, man la tura an haw hlanin Suakpuilala chuan a fapa Kalkhama nupui atan, Tuali chu a lo neih khalh leh ta a ni. Vanhnuailiana chu a lungawi thei ta lo va, 'Teh fo va' a ti a, a thinur ta hle mai a. A fapa Liankhama hnenah chuan, Thurochhiah a siam ta a. He mite hi i rawn do loh chuan, pawhfen rawn feng ang che; tin, mitthi khuaah pawh pawnfenin ka lo hmuak ang che' a ti ta ringawt mai a.

Liankhama lo lal chuan, Kalkhama khaw sialte an zuk kawi chhuak a, an haw ngam lo va Tin, Tachhip ram an inchuhnaah Buangtheuva khaw pasalṭha chu, Lianphunga khaw pasalṭhain an rawn um thui lutuk tawh avangin, a lo kap hlum ta a. Indo an puang ṭan ta a ni. Mahse, unau hnai tak indo an nih avangin thu tiam an siam a, 'Rawl rala inbeih loah, khuate inhalsak loah, nunaute inbeihsak loah, ralpui chhuaha inbeiah," an ti a. He thu tiam avang hian Saizahawla pawh

khan, amahin ralpuiah a chang a, Hmawngkawn kulhbing a zuk kap a nih kha. A lo rei deuh va, inhriatthiam lohna dang avangin, dan bawhchhiaah an inpuh tawn ta a, Chhingpuii te feh kal chu khawthlang lamin an lo that a, heta ṭang hian unau indo lo angin an che ve ve ta a ni. Chhingpuii an thah hi A.D. 1878 kha a ni.

Tin, khawchhakin Hmuizawl an run pawhin dan an zah tlat a, an khuaah an lut a, kawmkarah te an inbei a, in pawh an inhal sak lo va, silai keng chauh an inbei a, nunau an inbeih sawina a awm lo. Mahse, a beitute hi an tlem zawk avangin an tlan hawng leh ta mai a ni; hei hi zanriah ei kham vel lai a ni. Tin, chhak leh thlang indo hi ṭhing tam kum 1887-ah Sawrkar an lo lian ta bawk a, a reh hlen ta a ni.

MIZO AWM NI
(Public Holiday)

Kan Pi leh Pute hun lai hian Kristianna a la awm ve loh avangin, tun laia ni ruk dana kan chawlh ṭhin ang hi an la nei lo va, Kristian an awm ṭan tirh lai chuan, "Ni ruk dana kan awm zel chuan Lo lam a va ṭul duh awm em, hawp khawp thawh chhuah a va harsa awm em ?" an ti ṭhin. Awm (khaihlak) miah lova ni sawmthum feh zawn pawh an awm ṭhin a ni. Mahni hahchawlh duh hunah an awm mai a, awmni a inrual lem lo. Amaherawhchu khaw puma awmni kham chang an nei ve a, hetiang ni hian awmni an siam ṭhin.

1. **Pawlkut :** Hei hi a khaw pumin buh an chil zawh vek hnuah an nei ber a, a chang chuan buh la zo lote pawh an awm thei ṭhin. Pawlkut zawhah thlam la lut hman lo chu, tupawhin mahni tan lak vek theih a ni tawh. 'Pawlkutin min nang ang e' an ti a, buh an lak laiin ṭan an la nasa hle ṭhin. Pawlkut hi tun laia kumthar kan tih ang chiah hi a ni.

2. **Kawngpui Siam :** Mi lu leh sa luin khaw chhung a lo lawi luh theih nana khawtlang tan malsawm dila inthawina a ni.

3. **Chapchar kut :** Kawngpui siam zawh veleh hian zum leh hriam karah pathianin him taka a ven avanga lawmna entir nan kut ropui ber, ni sarih lai awh thei hial chu a ni.

4. **Sahrang awmni :** Pawlkut leh lo hal inkara heng sate hi kap hmsaa berin a lu a rawn hawn tuk chu, khawtlang awm ni a ni. Savawm, Sai, Nghalchang leh Tumpang.

5. **Kangral** : Lo hal tukah rannung kang hlum zawng zawng râl nan awmni an kham ziah ṭhin.

6. **Fanodawi** : June thla emaw, July thla bulah emaw buh leh bal thawina atan Fano an dawi a, he mi tuk hi chuan buh den pawh a thiang lo, an den chuan Vaihmite a tam duh an ti.

7. **Thiṭin** : Tuk zana mitthi tana thil chhiah ṭhin tihtawp nan leh mitthite chu an kalna lama kal tawh turin an hnar dawn a, mi nung zinga an Kût hnuhnung ber ni tawh turin kût an siam a ni. He kût hi September thlaah an nei ṭhin a, a thla hmingah Thiṭin an vuah a, kut hmingah chuan Mimkut an vuah a ni.

8. **Raicheh** : Khuaa mi ṭupawh raichehin thi sela, tuarpuina entir nan awmni an kham thin. Nu thi thlarau kha a kalna kawng a hnawk avangin kal ngaih a a hre lo va, khaw chhung in tinah kalpui tur zawngin an vak vel a, chuvangin kan inah luh a thiang lo tih entir nan sumhmun bangah chhawl an bang ṭhin. Chu nu thi chuan a kawng a sah en theih nan hreipui an phum tel ṭhin.

9. **Hlangpui** : Khua aṭangin hlangpui a chhuak emaw, a lut emaw, khua a paltlang a nih chuan, tuarpui nan a tukah awmni an kham ṭhin.

10. **Sarthi**: Eng kawng pawhin khuaah sarthi awm sela, a tukah tuarpuina entir nan awmni an kham ṭhin. Hman lai chuan sarthi lu hi an men ngai lo, sakei seh phei chu khuaah an zawn lut ngai lo va, daipawnah thlan an lai a, an phum nghal ṭhin. A thlan chu khuahrawlhin an hung a; tlangvalin sakei emaw, rannung dangin emaw a rawn hai loh nan, zan thum an inven chhawk ṭhin. Sakei seh hi sakei tihhlum zawn angin a ke lam in lam hawiin an zawn kher ṭhin. A thlanah chuan kawlzal ipte mawng zau taka reh pawh an tar ṭhin. A chhan chu Sakei seh thlarau hi sakeiin bawiah a nei a, a sa seh lu apiang a ahtir ṭhin a, a rih lutuk loh nan an rek pawp a ni. Mahni khaw chhunga mi sakeiin seh sela, a tukah awmni an kham a; khaw danga mi erawh chu hriat tukah an awm ṭhin.

11. **Sakei aih** : Sakei aih ni chuan, tlang tinah sakeiin rawn thlir ṭhupin an ring a, chuvangin tuichawi takngial pawh tlangvalten silaiin an veng zui ṭhin.

12. **Kanghrilh** : Mahni khaw kan tuk emaw, mi khaw kang chu an hriat tukah emaw awmni an kham ṭhin. Mahni khaw

kangah phei chuan, kan mei hman lai hi a ṭha tawh lo a ni, tiin an mei zawng zawng an leih hlum vek a, tlangvalhovin phuai an nawt mût a, Zawlbuk kawtah meipui an chhem a, chuta ṭang chuan mi tinin mei an la ṭhin. Meitalha chhem pawh an awi lo.

13. Kawpuara thi : Mì tupawh kawpuarin thi sela, tuarpui nan awmni an kham ṭhin. 'Kawpuar' hi tun laia Pumpuar kan tih ang hi a ni.

Favang awllen : Hei hi Lalsavunga fapa Vanhnuailana'n a pa thu pek zawm a, chhak a nawr chhoh laia a siam a ni. He mi hma hi chuan buh lak dawn ṭep thleogin hlo an thlo ṭhin a, awllen a awm ngai lo.

Vawì khat chu thla bulah khian an duhzawng takin arsì a lo awm ta a, rammu sela hlawhtling ngeiin an inring a, lo lah chu a la hnim nasa si a. Vanapa chuan tlangvalho hnenah "Buh zik kheh ula, a sih hmul theih tawh em?" tiin a zawt a. Anni chuan an kheh a, "A sih hmul theih tawh," tiin an chhang a. Vanapa chuan 'Mi zawng zawngin lo hla ber aṭangin phulubatin pawtchhe ta ila, buh chu hloin a dip chhe hman tawh lo ang chu maw' a ti a; chutiang chuan an ti ta a. He mi kum hian an buh chuan a chhiat phah ta chuang lo tih an hria a, kum tinin pawhchhiat an siam ta a, favang awllen an siam ta a ni.

Awm ni No. 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13 te hi chu kum khatah vawi khat awm loh chang leh, vawi khat aia a tam chang a awm thei ṭhin.

MIZO THLA

1. **Pawl kut** — January : Pawlkut hun.
2. **Ramtuk** — February : Lo vah hun.
3. **Vau** — March : Vaube vul lai.
4. **Tau** — April : Hmuṭau hmin lai.
5. **Tomir** — May : Lova thil chin ṭo hun, ruah haw pawh Toruah an vuah. Thlakhur thla an vuah bawk.
6. **Lalmanga nu hlawh rawih** — June : Lalmanga nu (Ngente lal) hi mi thil chik tak, khawlaia dawhkilh vihbur aṭangin ni rei ber ni a hre thei a. Lal hlawh hi thain an la ṭhin a ni.
7. **Vawkhniak zawn** — July : Ruah phingphisiau a tla reng a, vawk hniak a reh hman lo.
8. **Thlazing** — August : Rolura mimkut thla an vuah bawk. Mimkut hi thiṭin hun chauha neih a ni a, Kawlriaua pa hian thla thum a tlin hmain thiṭin a lo siam a ni. Kawlriaua pa thiṭin an ti bawk.
   He thla hian chhûm a tam bik a, ram a hnawng a, sakei pawhin mi a seh duh a, thingin mi a delh duh bik a, thing âwn hnuaiah pawh an kal duh lo.
9. **Thitin** — September : Khuaa lusun chhungte'n mitthi thlarau an ṭintir thla, mitthi tan kût an siam a, mim a lo tawlh tawh vangin kût hmingah chuan Mimkût an vuah a ni.
10. **Khuang-chawi** — October : Neinung pate khuangchawi thla.
11. **Sahmul-phuh** — November : Râmsa leh ran vulh hmul ṭilh thla a ni.
12. **Pawltlak** — December : Buh lak hun leh zawh hun, lovah pawl chauh a awm tawh.

PIPU THUFING LEH SERHLEHSANG

1. Lal ngai lo lal a na, an lal a kha.
2. Lungpui pawh lungteln a kamki loh chuan a awm thei lo.
3. Mahni infak leh sakhi ngalah engmah a bet lo.
4. Mi chhe sawi chu koh aiin an hnai.
5. Sial rangin sial rang a hring, sakawlhin sakawlh a hring. Sunhlu kungah thei dang a rah ngai lo.
6. Mihring hmelma ber mahni a ni.
7. Mi fingin an fin man an ei seng lo, mi âin an at man an chawi seng lo.
8. I tuma lum chu bei fan fan rawh, Ui pawh a vah a vah chuan ek ṭhing a tawng nge nge.
9. A ṭha lam kawng a chho, a chhe lam kawng a phei.
10. Piansual leh hmel chhiat a sim theih loh; nungchang erawh a sim theih.
11. Piangsual nuihsan suh, piansual leh pharin tlai luat a nei lo.
12. Lampui changkhatah mi an be chhe ngei lo.
13. Kawng laka chau ṭanpui zel tur.
14. Thlawhhma lakin, hniak tamna lam apiang bawh tur.
15. Leiruangtuam, sih, thinglubul, fângfar, thingzungkai, zawng luro, hruiawk leh thingsaihrua lovah neih tel loh tur.
16. Mual dungah thlam sa rawh, sapuiin a bei ngai lo.
17. Lohman niin thlam tlawh a thiang lo.
18. Thlam velah zamzo chin ziah tur.
19. 'Khua tlai' tih hi ching rawh, a ṭulna hun apiangah.
20. Sem sem dam dam, ei bil thi thi.
21. Nu leh pa pawisa lo ding chhuak an vang hle.
22. Nu leh pa mawl biak hi thiang lo tluka ngaih a ni, an hming pawh sawi mai mai suh.
23. Mi âwkhrawl a hlawhtling rih thei; mahse, a tlu phut ṭhin.
24. Anchhe lawh hi mahni chungah a tla ṭhin.
25. Nupui nena hmarcha sawh bawl fo ai chuan inṭhen mai tur. Hmeichhia leh palchhia chu thlak ngai a ni.
26. Hmeichhe ṭawng menah thlak rawh. Hmeichhia leh uipui chu lo rum lungawi mai mai rawh se.
27. Mikhual hnenah engtikah nge i hawn ang, ti lovin, eng chen nge i la cham ang ti zawk rawh.

28. Kawngthlangah zung la, chhak lamah e rawh.
29. Thinglera zung dawnin, "Ka ralthawl a bua e, kei zui loh" tih ziah tur.
30. Lui tui in dawnin, "Tui thiang tui dam, tui nunnem, amah avanga buh leh sa kan bar puk puk" tih tur a ni. Dai dawnin chem chiah a, "Tnir dam emaw, chem dam emaw" tih tur.
31. Bawlhlo tiduhdah suh.
32. Thang awk ru suh, sakuh awk rûk phei chu sakei sehna.
33. Laichin leh ṭhian inah lo chuan, ṭhalai tan sa chhim loh tur.
34. Tlubing te, keptuam te leh rul ke te hi hmuh thiang lo a ni.
35. Sakei èk zûk leh van êkkhum chu chawplehchilhin a pawi.
36. Thenawm emaw, mangang thawm rêng rêng hria chhan ngam lo chuan pawnfen feng nghal rawh se.
37. Nunau tithlaphang zawnga tualchhunga che mi chu a ch thlah tam hmain thah nghal tlak a ni.
38. Thil hmingthang tidanglamtuten thlahlei an vei ngai lo.
39. Hreipui, tuthlawh leh puan rûk chu mahni thlan laih nan leh ruang tuam nan hman a ṭul duh hle.
40. Thenawmte do aiin, khaw sarih do a thlanawm zawk.
41. Luipui tlak dawna pa kûk ruih ruih leh, hmeichhe hriat atana pa aw thian kuk kuk chu pa rawn tlak an tling ngai lo.
42. Khawtlang awm ni serh loh hi vanni sâlna a ni duh.
43. Lasi ṭhang hi sah chhiat zel tur a ni, awh palh a hlauhawm.
44. Rui chunga nula rim leh khawlai kal ching mi hi chapo chhinchhiahna a ni.
45. Ruai ṭhehnaah sa dap suh, hlui dangah pawh kil nawn suh.
46. Pûmah Hmeichhia lal tur, tuikhurah mipa; mipain lo vat se, hmeichhiain thlai chi thlak rawh se.
47. Sa beihnaa ṭhiante chhan ngam lo chuan pawnfen feng rawh se.
48. Phir piang hlim ennaah, a va rapthlak em tih zawk tur a ni.
49. Duh loh nena khuangchawi ai chuan duh tak nena kum thum bahra laih zawn a thlanawm zawk.
50. Thing phur khat leh pasal pakhat hmuh zawh loh thu va awm suh.

51. Rammi tawk apiangin maucheh siam zel tur.
52. Samawngping kawmthlangte pek tur, kawmthlang nei lo chuan kawmchhakte pek tur.
53. Tawngkam ṭhain sial a man.
54. Pal sawn chin hi mi duhâm, mi thawveng rei lo tur hna a ni;.kawngpui pin phui lek phei chu a thiang lo.
55. Nupui fanau rilṭama thih ṭep tawh a, chhek in buh ru ngam lo chu pa tling lo an ni.
56. Sawntlungah hma an phel ngai lo; sakeiin a seh duh.
57. Thingzung tuah suh; hnute a pan duh.
58. Mahni lo hlui chiah ṭheh khatnaah an nei ngai lo, "Ka ar bo a lo hawng leh ta," a ti a, min talh mai.
59. Ramvahnaah naupang an hnuhnung ngai lo, laikingin chil a chhak duh.
60. Saiin a tluangah thing a kham chuan chhui tawh loh tur.
61. Sakei aih niin la lamin deh loh tur.
62. Nu leh nu insual pain ṭhelh ngai a ni lo.
63. Vapual, kawlhawk leh vahai bu lak chuan thinghar hnutchhiah tur.
64. Khaw chhunga muvanlai nupa inṭhen, chhim leh hmar pan kher hi, nupa ṭang ṭhenna emaw, lênglai thihna emaw a thleng duh.
65. Kawng kham zawnga Thingkhawsa tlu hi lenglai thihna.
66. Sakeiin sa awk a lak chuan chhuh loh tur.
67. Mi zâwnna hlâng chema phelh loh tur.
68. Belthlengah chaw ei loh tur, naupangin lo ei palh sela, "Khua leh vangte u, lo ngaidam rawh u," tih tur.
69. Vapual, Kawlhawk, Vahai pa no chawm lak, nupa ṭang ṭhenna.
70. Innei turte inah ruang chhuak sela, inṭhulh tur, hun dangah thar thawh leh tur.
71. Balhla vuiin a neitute khumpui a kawh chuan ruang a chhuak ṭhin.
72. Phunchawng phun chu khuang rual a nihin a phuntu a thi mai ṭhin.
73. Sakei, a hnu a rul chuk chuan kir san tur, vanduai a hlauhawm.

74. Naupai laiin a paia hengte hi a thawk tur a ni lo :— Ranpui talh, rûl thah, hlang zawn, vawkkuang suih, thleng pui leh thutthleng tuk; nau piangin, 'kutchuk' an nei duh

75. Naupaiin luipui a kan chuan, luipui huaiin nau kha a lo hmu a, a tla mai thin.

76. Mi in aia pawng bikin in sa suh, "Mi ânchhia zawng zawng dawn ka huam e," tihna tluk a ni a, a thu neitu ber an thi duh.

77. Kâwn hnawhin in sa suh, Ramhuai liamna a ni; sak rawttu emaw, a satu emaw an thi duh.

78. Kawt lama insak zawm sei chu thihna a ni.

79. In sak thatin chenna lai sak hnan lovin thiat rawh, Van Ni an sal duh.

80. Vantlang kawng hnawh emaw, tihdanglam emaw a thiang lo; ruang a chhuak duh.

81. Mihring leh ranpui nghaisatu chuan thlahlei a vei ngai lo, thlahte thlengin an riral duh.

82. Thlan laihna hmanraw thir tuai thar leh loh an chhungkuaten hman mai loh tur. Thlan laitute pawhin a neitu-ten tui an lum sak a, buhfai tlem an thlakah kut an sil kher tur a ni.

83. Nula leh tlangval khaw danga tlan dun turin, an kal lohna tur lam kawtchhuahah chhawl an zuk thla hmasa tur a ni; chumi hnuah an kalna lam turah an kal vang vang tur a ni, an chhawl zut thlak kha Sakeiin a chhiar ang a, a chhiar zawh hmain an kalna tur khua chu an thleng hman ang a, an him tawh ang; sunhlu hnah an zût kher thin. (Hemi an chinna chhan chu, hman laiin Nula leh Tlângval tlan dun Sakeiin a lo seh vang a ni.)

84. Kawmchar lam sumhmuna hman a thiang lo, ruang a chhuak duh, 'Tlunglet' an vuah.

85. Khum hmanraw hlui tuah hian riralna a thlen duh.

86. Pawnpui chhawm tur tah sual chu inneih thulhna a ni,

87. Bang lai tah sual chu dam theih lohna.

88. Lo ri kham kawih chu hrisel lohna; sawn phei chu thihna.

89. Ar rila invawm hi tualthah tluka ngaih a ni, a vawmtu leh a vawma tan a tha lo ve ve.

Farṭuah leh khiang hi Luseịin eng kawng mahin an hmang thiang lo. Farṭuah hi mitthi rawp lam tur ruangruha hman a nih vang leh, khiang hi inurna kuaṇga hman a nih avangin.

Nupui rai laia nghafuan ven chu hlawhchhamna,

Mahni dehchhuah chhungte tel lova ei riral ngai a ni lo.

Nuam sip bawl leh nawm chen hi ching suh.

Kawmthlang lamah makpate in saktir suh, pute thli an dawl zo lo va, an hrisel thei lo.

Tapchhak zawn vela maimawm a lo uai thlak chuan inleng neihna; khum bula lo uai thla chu damlo en.

Kum khatah in khat aṭangin pakhat aia tam pasal ṇeiin kal chhuah a thiang lo.

(a) Ngawi dawhnaah ngawipu atan tui tla tawh chhung zinga mi an awm chuan hman ngei tur a ni.

(b) Ngawi pal thingtuaite kha 'Ngar' a hnawhna chhawl kha, 'Tâm' tih tur. 'Ngawiah sangha a tla' ti lovin, 'a tawlh' tih zawk tur.

(c) Ngawia sangha chu a hmuna chawfak apiangin duh tawk ei theih: te tak te hawn pawh chawina a ni.

Puithu hi thlahte thlenga vanneihna.

Sailo lal leh Sakeiin thil piangsual sa an ei duh lo.

A chhan awm lova zan thum tlaivar chu, rethei tur chhinchhiahna a ni.

MIZO PI PUTE INRELBAWL DAN

Kan pi pute chu hmun pangngaiah an awm ngai lo vă, buh leh bal hlawkna an chhenfak zawk avangin, kum li kum nga lekah khaw hmun hla takah an insuan zel ţhin. Chu chu ramzuan (Khawthar kai) tiin an sawi ţhin. Khaw thar kaina tur ramah chuan, hmun hrisel leh hmun rem zawng turin Lalin Upa pathum emaw, panga emaw arpa akin a kaltir a. Anni chuan hmun rem, khaw puma awmna tlaka an rinna hmunah chuan, an arpa ah nen khan an riak ta a. Arpa chu khuan hun pangngaia a khuan zat zat chuan, "Ram thiang" an ti a, khaw hmun tur an sâm fai hlek a, an haw leh ta a, ram zawn thu an rel ta a ni.

Tin, Lal chuan an kaina tur ram chhung an chhuahsan tur khaw lam hnaih ram a ţheh fa a. An ram ţhehna lam lova nei ţheuh turin Tlangau a autir ta a. A tukah chuan chhung tinin mahni lo tur theuh en turin an chhuak ta sung sung a. Pawl kut ţiak veleh lo vatin an riak lut a, thil ţul tak a awm loh chuan, vah zawh hnuah an lo haw chauh ţhin a ni. Ram zawn kum hian lo a hlat ţhin avangin an lehlang phak lo va, riakin lo an vat a, vah zawh hunin Kawngpui an siam a. Chapchar kut an hmang leh a, he hun pawimawh pahnihah hian khuaa mi zawng zawng an awm kim hram tur a ni, mi tupawh kawngpui lo siamsan sela, khua leh tuiah min duh ve lo tiin an pem phah hial ţhin a ni. Kut zawh hun remchang berah lo an hal ta a. Mangkhawh leh thlam sa leh buh tuhin an riak lut a, in lamah hnathawk thei hmuh tur an vang hle ţhin.

Tin, favang awllenah Bawkte khawh ţheuh turin tlangau an autir leh a. A thlawhhma leh khaw hmun tur kha a la inhlat hle chuan, a lai hmun rem deuhah Bawk an khawh ţhin. A hlat lutuk loh chuan, khaw hmun turah khan Inpui an sa nghal mai ţhin a; khaw thar kai chuan mi an tibuai tam lo zawk hle ţhin.

Tin, Bawk khawh lai chuan, mahni In leh lal In leh Pum leh Zawlbuk bawk te, Vanlaibuk te sak a lo ţul a, buaina a tam bik a; a hautak hle a ni. Tin, buh lak hun dawnah khawthar an kai ta a, chhawm tlak zawng zawng an chhawm a, bawk aţangin hna an thawk a; a kum leh lo vah pawh bawk aţang vekin an vat a. Mahse, tui fur tlak hmain khaw hmun turah an

kai hman vek ṭhin a ni. Tin, khawthar kai-kum hi "Ramzawn kum" an ti a; khawthara an lo neih hmasak ber kum hi "Vah-san lak kum" tiin an vuah a. Tin, mi tupawh khaw dangah pem sela, a lo neih hmasak ber kum kha, a pem tan khan "Vahsan lak kum" a ni ve leh a ni.

Tin, khawthleng rem danah hian an ulukin an puithu hle a ni. Lal In awmna kawt lam kha zau takin an zuah a; Lal In rawn ântu thlerho kha, Lal In aṭangin auh loh chuan in-biak phak a ni meuh lo. Kawtthler dang chu Lal awmna thler chanve leka zau a ni. Tin, Lal In thlang auh phakah, kawtthler lai takah, hawi chhovin Zawlbuk an sa ṭhin. Hmun zawl ai chuan awih deuh hlek an thlang ṭhin. Tin, Lal kawmchhakah in dang an awmtir ngai lo. Lal kawmchar rawn ânin thler dang an tlartir zawk ṭhin. Lal in hi tumahin an char chhawn tur a ni lo, a kawmchar hi kawtah an rawn hmang ṭhin a ni. Tin, Lal kawmthlang leh a kawt lam leh a kawmchar zawn chiahte hi lal Upa min te, zalen te, ramhualte an ni ṭhin.

Mualveng an tih ṭhin hi Lal awmna veng hi a ni a, mual êng hmu phak an tihte pawh hi he venga awmte hi an ni. Tin, kawtthler hi a ngil thei ang berin an rem a, kawt lamah tu mah an pawng bik ngai lo. Mi aia pawng bik chu, "In ngawi dawh" an ti a, ruang chhuak ṭhinin an ngai a ni. Tin, Lalin a Upa ṭangkai bik emaw, duhsak bik emaw chu, khua aṭanga hla lo teah ho hran neiin a awmtir ṭhin a; chu chu 'Khawper' an vuah a ni; a hotu kha "Bêlrawh-mualkil" an vuah a. Lalin a duhsaka sachhiah a eitir ve chuan 'Sangal khawnghrang' tiin an vuah leh a; Lal thawthang an lo ni ve ṭhin. Ani chuan Lal tan engmah ui lovin nun pawh a pe phal hial ṭhin a ni. Thu-buai tenau chu khawper hotute hian an ngaihtuahsak ve thei; mahse thu tawpna chu Lal kha a ni.

Tin, Lalin a khua leh tuite enkawlpui turin hnam tina mi Upa a siam hram ṭhin a. Hawpkhawp thlo zo lo ṭanpui theitu turin Ramhual in engemaw zat leh, ei leh bar kawngah Lal manganna chhawmdawl thei turin Zalen tlem a siam a. Heng mite hi thawkzo chhungkua, lo duhthlang thei an ni a. Mi mangang hnenah a thawhchhuah buh chu Lalin a bituk angin an leitir ṭhin a, lei thei lo khawpa rethei awm sela, lalin veh-bur a khawnsak ṭhin a. Khaw dang lal pawhin ṭam kum chuan

a khaw ṭhenawm lal hnenah vehbur khawnin a upate a tu ṭhin. Tin, lalin buh chhun kham dawn lo sela, Zalenho hian an ṭanpui ṭhin, mi dangin an buaipui ve ngai lo.

Tin, Upaho kha thubuai hla buaiah lal rorelpuitu an ni a mi fing tak an ni deuh vek ṭhin. Mi tupawhin lungawi lohna nei sela, zingah lal inah lutin, lal hnenah, zu bel khat kengin emaw, keng lovin emaw, a manganna leh lungawi lohna chu a sawi a, lal chuan a upate a ko khawm a, tukṭhuan ei khamah an ngaihtuah a, an peih fel nghal ṭhin. Hetia thusawi tur nei lal hnena kal hi "Dawvan kai" an tih chu a ni. Leiba leh man chungchangah lo chuan hretu neih hi a ṭul ngai meuh lo a ni. Thubuai sawitute hi dawt sawia ṭan khawh an awm ngai meuh loh avangin thubuai rem hi a awlai hle ṭhin. Tupawh dawtin ṭang sela, an man chhuah chuan, a thusawi dang pawh an awih duh lo va, 'I sawi leh tur chu dawt bawk' an ti a, thiam chan a harsa tawh ṭhin a ni. Tin, thubuai neitute kha lal lainâ lam a nih chuan, upa an kim veleh lal kha ama thuin a chhuak bo daih a, Upate'n thu a lai thei ang berin an rem a. Thurem zawh hnuah lal kha thurem hre turin an ko leh chauh a ni.

Tin, upate pawhin Lal tih ang hian an ti ve tho a, lalin thil khap a neih chuan tuma'n an tilui ngam ngai lo. Tin, ti pawh lo awm sela, an chawitir zel ṭhin. Lalin 'hruizik kheh loh tur,' tiin thupek siam sela, a chhiahhlawhte zinga mi tu emaw tlemte an khehtir a. Rorelnaa an lo tihtluk tawh a nih avangin, a upate zinga tuinemaw, lal hnenah thupek awi lovi hruizik a hoten an kheh thu a sawi chhuak a. Salam (Vawk pui) chu lalin a chawi hmasa ber ṭhin a. Chumi hnuah chuan tuma'n thupek an lo awih loh pawhin chawi loh chi a ni ta thin lo a ni. Lal meuh pawhin a chawi chuan chawi loh ngam a ni lo. Tin, thubuai chu nupa inṭhen chungchangah leh nula leh tlangval inngaih chungchangah a tam ber a. Pain a nupei ṭhen duh sela, sum a ui avangin sumchhuaha kaltir a duh a, hmeichhiain sum changa máka kal a tum ve si a, an buai hle ṭhin. Tin, tlangvalin a nula ngaih kha a sawi puang ṭhin a, nula chuan a nu leh pa a hlauh avangin, 'Ka ngai lo' tiin a ṭang ve ṭhin a; hei pawh hi buaithlak tak a ni ve. Tin, tlangvalin a ngaih hauh loh ngaia a insawi chuan, nula khan pawn fen thar a zakzeh ru a; an inchhalh lai chuan, 'Dawt sawi suh, ka mitmei pawh i hmu reng reng lo, dawtheipa' tiin a pawnfen ken khan tlangval kha a hem ṭhak ṭhin. Hetianga nulain

tlângval an hem ngat chuan, 'Thlahlei an vei ngai lo' an ti a. Tlangval hian ngaih loh chu ngaiin an insawi ngam ngai lo, an ti a. Val â deuh leh sual deuh chin mi a ni.

Tin, mi paurau, buaina siam hmang chu lalin a ko a, a zilh a. Lal zilhna a pawm duh loh chuan ramchhuahnaah emaw, khawi lo kalnaih emaw a nunga lo haw lo tura tih a ni tawh a, a ruang aiah hnahchhawl tel khawm an zawn hawng a; a thih din chu an duh angin an sawi a; a ruang an zawn hi an chhungte en chian phal a ni lo. Tin, nunau thin tiṭhawng zawnga khawlaia khawsa ṭhin chu, "A chi thlah tam hmaa thah tur" tih hi an thuvawn a ni tlat mai. Thubuaiah khek (pending) a awm ngai lo va, misual tihsim zawh loh an nei ngai lo. Chuvangin kan pi leh pute inenkawl dan hi a chhuanawm em em a ni. Tunlai rorel dan leh invawn dan hi chu anni tihdan ngaihtuah chuan, ṭâwng tak a ni. Tin, eng ang pawhin mi thil tichhe palh sela, thupha an chawi a, a ngai ang chiah emaw, a tia ṭha zawk mah emawin an siam ṭha nghal vat ṭhin. Mi thil tihchhiat palh siam leh vat lote chu mi sual, pawisak nei lova ngaih an ni a, mi endawng an hlawh ṭhin. Hetiang thil lo tipalha ngaihsak mang lova awm leh kawng engemawa rel kai hi an chhungte pawhin an hauvin, an zilh a; "Pimkhur takin awm tawh rawh, hei i hmingin meilum an ai tawh a ni, chhiatni ṭhatniah inleng kan hmu lo vang," an ti ṭhin.

Tin, mahni lo zo tawh mah se, la zo lote an pui zel ṭhin. Hnathawk zo lo an la awm si chuan, ina awm tlangval apiang lalin an hau ṭhin a, tumah inah an awm ngam ṭhin lo. Natna leh harsatna bik avanga lo zo har chu vantlangin an pui a, an lo an zawh sak ṭhin.

Tin, mi thatchhia hi tuman an kawm peih meuh lo va, kawm tur an hre meuh ṭhin lo. Nupui pasal hmuh pawh an tan a harsa hle ṭhin. Mi thatchhe lenna in nih pawh an duh lo va, thatchhia chuan tuma biak ṭhat an hlawh lo va; an vak lawr mai mai ṭhin. Thatchhe khawngaihtu nih pawh hi vanduai an hlau hial zawk ṭhin a ni.

Hnatlang hi in tin aṭangin an thawk chhuak a; hmeithai te, ṭawmkailo te, ramtuileilo te erawh chu an phut ve lo va, an awlṭir ṭhin. Heng baka thawk duh lo chu an rûn zel ṭhin. Hetiang thua inrun hi lal thu ni lovin, a thawkho thu a ni zawk. Tin, hnatlang thawhnaak hian, zurui emaw, zu nam emaw lo

awm sela, an hawntiṟ a, thawk lo ang bawkin an run ṯhin. Chuvangin hnatlang thawhnaah tumah zu namin an tel ngam ṯhin lo.

Khaw tinin Tlangau an nei vek a, a hmasain an autir diam ṯhin a ni. Tin, Thirdeng (Hriambrei chhertu) an nei ṯheuh va, thir chherna in chu 'Pum' an vuah a; hnatlang sak a ni.

Hnatlannate chu : Lal in sak, Zawlbuk sak, Pûm sak, Thlawhhma kawng sial leh rih, kawng sah, Tuikhur hiah leh a kawng sial te a ni.

Sakhaw lam :—

Hnam tinin sakhaw biakna ran talh sawngbawltu Sadawt an nei hrang ṯheuh va. Lal sadawt (Lusei Sadawt) hi a lal ber a. Amah chauh hi Kawngpui siam leh Fanodawi sawngbawl theitu chu a ni. A theih loh changa a aiawh theitu 'Tlahpawi' a awm bawk. Lal sadawt atan chuan, Hauhnar, Saza leh Hrahsel hnam an hmang deuh ber. Tin, damlo thawitu hi Puithiam (Bawlpu) an ti a ni; hei hi chu inhman ṯawm theih vek a ni. Tin, khaw tinin daiah bawlhmun an nei a, bawlhmunah chuan inthawi an awm chamchi tih theih a ni. Daibawla thawi loh hi mi an awm lo tih theih a ni. A ziaktu hi chuan Daibawla thawi a tawk zing khawp mai a, thiam hla pawh a hre nual a ni. Natna zawng zawngah chuan dawi hi an hlau ber a, a thawina a hautak em a, mi tin tlin chi a ni lo. Dawi sut man chu Sepui a ni si. Chuvangin dawi hi an hlau hle a, Lalin dawi sut thei khawpa thiam Puithiam neih an tum hram ṯhin a ni. Vuta puithiam Khupvunga hi Mizorama dawithiam bera ngaih a ni a, hmuh phak lova awm pawh chawplehchilhin a dawi hlum mai thei a, Vuta te nupa pawhin an thlamuan phah hle ṯhin an ti. Hetiang khawpa thiam hi chu an hlauhawm lo, kut tling lovah mi an dawi ngai lo va, kut tling lova mi an dawi chuan an hmuingil ngai lo va, an thlahte an riral zelin an sawi bawk. Khupvunga chuan hriampui tuar a thawi hman reng reng an thi ngai lo va, rukru pawh an lakna kut a tihnat sak thei a, an chiau an chiau va, thawi turin amah an ko va, a rutu a ni tih an hre nghal mai ṯhin, tiin an sawi bawk. Tin, kawmthlangte hi ran thli lo dawltu an nih avangin vawk ṯalh apiang samawngping an pe ṯhin.

Sailo lal :— Sailo lal reng reng chu thah thiang lovah an ngai a. Indonaah pawh an that ngai lo a ni. "Sailo Ni leh Thla kara piang," an ti ṭhin a ni. Man erawh chu an manin, an tâng ve bawk ṭhin a, Sal dang angin tihduhdah theih an ni lo va, an duh ang ang, an eitirin an pe zawk ṭhin. Lal tang hmingthang deuhte chu : Vuta Falamah a tang a, Thanghulha Pawibawia khua Zawnginah a tang a. Lal tang chhuak kutsil nan an tanna khuaa mi ṭha lo zin kha an vawhlum ṭhin, chu chu dan a ni a, Phuba an la lo. Thanghulhan kutsil nana a lo vuakhlum chhungte khan Thanghulha khua mi naran zin an lo thah avangin Pawihbawian an chhungkuain a khua aṭangin a hnawtchhuak nghe nghe a ni. Sailo hian hnamchawm angin fa an chhan ngai lo; engtiziange tih chauh an duh tawk ṭhin a, "Sailo leh Sakawlin note an chhan ngai lo an ti."

Tin, kum 1880 Thingtam hnu khan Sailo lalho an khute chungah lal an hrawt nasa lutuk a, an khuate chuan an ning ta em em a, a rukin an ṭangrual a, an lalte an sawi a, an hmin ta hlawm a. Vuta thlah lal te an sawi hmasa ber a, Rolura thlah an sawi hmin leh a. Chutah Manga thlah te an sawi leh ta a ni. Lalho vanneih asiamin hnamchawm an ṭangrual leh hlei thei lo va. Lallula tupa Lalhuman Lungliana khua Hmawngkawn hnamchawm ṭangrual ruh zual Silai nena lo ṭang chu a luhkhung a, pahnihin an lo kap a, an silai a tlawlh ve ve a; Lal lam an pawm leh ta a ni. Lalho chu an ding chhuak leh ta a ni. Tin, Lalsavunga thlah lalte chu an sawi ve lo. Leido nei reng an nih avangin an ṭangrual reng zawk a ni ang. Lal pawh hnamchawm chungah a inluling lo a ni ang.

Hmeichhia : Hmeichhia hian lo an vat ve lo na a, mipa aiin an hah zawk a; vawk vulh hi hmeichhe tum a ni a, leipuiah bal an ching a, chuta bal leh lo lama balin an chawm a, vawkchaw dawl leh bal an phur haw a, an buatsaih a, an chhum leh vek a, vawkchaw an pe leh vek a, mipain an khawihpui ve ngai lo a ni.

Tin, Tuibur hi an zu reng a, Tuibur al ngah lo chu thatchhiaah an sawi ṭhin. Zingah an tho a, chawbel an chhuang a, buhhak an lawk a, an deng a, buhden leh chawchhum an fawm a ni.

Tin, thingtuah zawng zawng, thinglukham nen lam an tum vek bawk. Tui hi hmeichhe chawi vek a ni bawk. Tin, puan

leh kawr hi aumabni siam vek a ni a, hei hi hna hautak tak a ni. An kut a awl ngai lo a ni. Lo vah tih loh chu an thawk ve vek tho si a ni. Lova mi la an en a, an phur haw a, ni sat laiin herhawtin an her a, Lasaiin an sai leh a. An chawn a, Hnuiin an kai leh a, latui a lo tling ta a. Ladinlekin an dinlek leh a, an chhum a, an zar ro a, an hlum ta a ni. Tichuan, puan atan an bang a, an tah ta thin a ni. Tin, Puandum tan te a lo tul a, la var tingin an dum a, vawi tam tak an dum nawn a, chu mi hnuah a dum tha thei chauh a ni. Hei hi hna hautak tak a ni. La sen atan Kheiin an sen bawk thin a ni. Tin, la chu puan chi hrang hrangah an tah ta thin a ni.

1. **Thangchhuah puan tial :** Thangchhuah puan tial chu puan dumah a sen zung li bawkin an bang a, a senah chuan a var zungte bawkin an bang leh a, a varah chuan selutun, mimmurual, halkha leh halkha kawlzil zeh an zep ta a ni. He puan hi Khuangchawi nu leh pain khuangchawi niin mual lamnaah an sin thin a; miten ropui an ti em em thin. Thangchhuah nu leh pa hi tun laia ram khata Cabinet Minister ang hi an ni. Zaudawh thei pawhin hei bawk hi an sin a; mahse mi hrang bikte khim ang Zawngchal an khim ve thei a, Chief Minister tluk hi an ni ber mai, kai dan erawh chu a inang lo a ni.

2. **Mangpuan :** Mangpuan hi puan dumah, a sen leh a ngo an karthlak a, chutah chuan zung hnih beng zelah, a sen leh a var, zai ngain an zep chhuak vek a; hei hi chu Thangchhuah nu leh pa khawlailen puan a ni.

3. **Puanrin :** Puan dumah zung khat bawkin a varin an tial a, kutphah bawk zelah. A tlangah ting dum emaw, burhthuin emaw an tahhruih a, a laiah zung li bawkin an tahhruih leh a, hmun thumah an tial leh a ni. Hei hi mi neinung fanute'n Kut ni vangthlaa an sin thin a ni.

4. **Puanngo :** La var hlak, engmah telh lovin an tah a, mi naran puan a ni ber. Nei inti deuhte chuan, tihmawi nan an bang tial a, a tlang emaw tal an tidum thin.

5. **Ngotekherh :** Ngotekherh chu hmun hnihah a vang zawngin la dum emaw, sahmul dum emawin, zung hnih bawkin a kherhin an kherh thin. A hmawrah zung khat bawkin an tahhruih bawk. Hei pawh hi mi neinungte chin hmasak a ni.

6. **Puanlâisen** (Puan chei) : A ṭhuina lam tur tlangah a sen an bang a, an ṭhai zawh chuan a lai chu khâp laiin a sen hlur a ni. Hun a lo kal zel a, mi neinungte'n an lo ching a, hun kal zel zuiin an lo siam ṭha ta hle a ni.

7. **Tawlhloh puan** : A tungah la var pan takin an bang a, la dumin malkalhin an hruih chhuak vek a. A lai takah zung li bawkin la var an rawlh a, a sirah zai hnihin an rawlh sen leh a, zung khat bawk zelah la var zai khatin hmun sawmah an rawlh leh a. A sen zai khat an rawlh leh a, a var zai khat an rawlh leh a ni. Tin, saipir khap hnih danah la var zai khat an rawlh a, la sen zai hnih an rawlh leh a, la var zai khat an rawlh leh a. Chutah saipir khap hnih danah a var zai khat, a sen zai hnih an rawlh leh a. Chutah kutphah bawkin an tah a, an zo ta a ni. Tin, hmawrfem awm lovin, bahrangulzemin an zial ta a ni. A tung la var kha a pan avangin, a tahhruihna la dum kha a lang zawk a, puan dum chiah a lo ni ta a ni. A zung chu pawnpui zung ṭhuiin la zai sin tak, hrual fip dumin khap aia seiin an ṭhui a, a sen leh a dum an thlak zel a, a tawpna chu a bul ṭanna ang khan an titawp a ni. Mi neinung tlangchhuak puan a ni a, tah thiam an van em avangin tlangchhuak nazawngin an nei zo lo va, tunah chuan mi huaisen, hlauhawm laka tlan lo turte puan anga ngaih a lo ni ta zawk a ni.

8. **Kawrlaisen** (Kawr chei): A hnungzang takah kutphah bawkin a sen a, a senah chuan hmun thum emaw, a aia tamin emaw harzai a vang zawngin an zep leh a. A hma lam pawh haka kilh chuan kutphah bawkin a sen ve a; mahse cngmah zeh a awm ve lo. Tin, a bânah zungza bawkin hmun hnihah a sen bawk a. A ban hmawr leh a nghawng chu puan dumin an chep ta a ni. Hei hi hman laia an chin dan chu a ni. A tirah chuan mipa ta a ni a; hun a lo rei deuh va, hmeichhe ta a lo ni leh ta zawk a ni.

9. **Naupuakpuan** : La var an kawp a, a vang chu puan zung khing ang lek a ni a, a vang zawngin la dumin hmun hnihah zungchal bawk leka inhnaihin thlur thumin an bang ṭial mai a ni. A duhin an ṭial khat a, a duhin an tizing mai a ni. Tin, la hi puan a tlin hma hian a nek-a-nawk a tam em avangin la hi a tui talin rah se, an ti ngawih ngawih ṭhin a ni.

10. **Hnathawh kawr** : Hnathawh kawr hi puan dang ang bawkin hmeichhiain an tah a, hnathawh nan an hmang mai ṭhin a ni.

11. **Pawnfen** :— Pawnfen chi li an nei a, hnathawhnaa an fen ber chu Fenngo a ni. Tin, awmhmuna a dang chunga fen theih chi Fenthuah an nei leh a. Inchei nana an hman ber chu chi hnih, a tah dan zia atangin a hming an vuah a, Kawkpuizikzial leh Lenbuangthuam an ti a, a tial inkar a inan avangin pakhat zawk Lenbuangthuam hi a sei lam chu pa vantlang tawng hnih leh nguntâng a ni a; la var thlur pan takin an bang a, la dum an tah ta a ni. A lai takah a laipui zung hnih bawkin an kawkpuizikzial a. Chuta tanga zung thum bawkah zai li velin an tial leh a, chuta tanga zung thum bawkah a bangpui, zung li bengin an kawkpuizikzial a. Chuta tanga kutphah bawkah kawkpuizikzial tling meuh lovin zai rukin an tial leh a, chuta tanga kutphah bawkah a bangpui zung thum bawkin an kawkpuizikzial leh a. Zung thum bawkah kawkpuizikzial tling meuh lovin zai liin an tah leh a, a tawp berah zung thum bawk danah zai rukin an kawkpuizikzial a, zunghnih bawkin an tah leh a, a tlang chu la varin an zial ta a ni. A laipui lehlam pawh hetiang chiah hi a nih avangin tawng hnih leh khap aiin a lo sei ta hret a ni.

Mizo nulate hi an hah em em a, an dam phawt chuan an awl ngai lo va, damlo khum bet an nih ngawt loh chuan an nat pawhin an sawi mai mai ngai lo, nula tan nat hi thil zahthlaka ngaih a ni. Mizo hmeichhiate hi hah reng rengin an awm a, nulate phei chu zanah tlangvalin an rim a, rei tak tak an menpui a, tlangval bengvar lo deuhte chu an lo muhil a, nula kha mutchhuak ve em em mah se, an inleng pa khi an kaitho ngai lo va, tlangval an lo harh a, haw an tum lai pawhin tha takin 'La leng rih ta che' tiin tawngkam tha an la hlan reng thei zel a ni. Nula chu zingah an tho va, tui an chawi a, buh an deng leh a, an den zawhah chaw an ei a, an ei khamah feh turin an kal leh ta thin a ni. Favang awllen pawhin mipa angin an awm ve mai mai ngai lo, hah em em chung pawhin an intihlim hram hram thin a, nula inleng ngah deuhte chuan la an kai hman meuh lo. "Mei mi pe teh," an ti zing durh mai a, rual kawm thiam deuhte phei chu kawngka bulah te, vawkchaw bel bulah te an thu khat tlat thin a, tlangval pakhat pawhin hla a phuah a :

"Thapui, i run kei ka chan tawk,
Ka hawi vel a, vawkchaw fianin ka biang a chhun e;
Ka han thluang a, Uikawngkaah kel nghawng ka khan e"

a ti a ni. Nula fing leh hmeltha chu heti khawpa tam hian an rim thin, pa valai deuhte pawh hian an rim ve thin a ni. Mi biangbiak thiam leh hmeltha deuhte chu tlangvalin hnathawkin an lawm a, thawkzo tak an ni thin. An lawmpate thawmhnaw zawng zawng kawtchhuah atangin an phurh sak a, haw lamah an phurh haw sak leh a, a bal an suk sak a, a tet lamin an thuisak thin. Thil insem chi an hawn chuan, nula khan a chang tam ber a, thil tlem deuh chu nula an pe vek thin. Lui kalnaah leh ramvahnaah meivil chauh lo chu hmeichhe hnathawh an phal lo a ni. Nu hian naupaw chungin thing phurh leh tui chawi leh vawkchaw an tum a; mipa erawh chu an duh duhin an lengin an inkawm thin a ni.

Tlangval hi nula chungah an thîkthu a chhe em em a, ngaihzawng tilangte chu nasa takin an rel thin. Chuvangin nula chuan a ngaihzawng pawh ngaizawng lo ang maiin a inthup hram hram thin. Tuma hnaih theih lohvah Khumpui bulah a thu a, a hmui kaih chu tlangval lamah a dah a, tumah a bulah an thu thei lo a ni. Mahse ngaihzawng te chu melh palh a awl hle a ni ang, he hla atang hian a hriat theih :

"Thingte-tuahkhawm ngaih loh val daidanna,
Chhingmit lên riai e a di val tawnah,"

tih hian a tilang a ni.

Hmeichia hi an humhalh zo em em a, tuman an ngaih hnu lo chu an khawih mai mai ngam lo; sial chawi theih zel a ni. An duh lohzawng siam sela, thî zawih zawih khawpin vaw mah sela, mipain huat a thiang lo; chuvangin tlangvalin nula an fiam mai mai ngam lo a ni. Mi nute phei chu biak dan ngawt pawhin an pasalte huatthu sawi a hlauhawm avangin, an fimkhur hle thin. Pasal nei reng reng chu engtikawng mahin tlangvalin an kut hmawr pawhin an fiam vang emaw, thinrim vang emaw pawhin an khawih ngam lo va, sial chawina a thlen awl lehzual a ni.

Mipain Pawla sai pumpelh nan nula ngaih an tum hram a, Hmeichhiain Pawla sai pumpelh nan thianghlim taka awm an tum hram hram a; chuvangin, nula leh tlangval inngai hi khaw khatah an tlem hle a ni. An ngaih dan chuan, mipain nula thianghlim pathum emaw, hmeichhia reng reng pasarih a ngaih chuan, Pawla sai pumpelh an inring tlat a. Nulain tlangval pakhatmah an ngaih loh chuan, Pawla sai pumpelh an inring tlat

bawk. Chutiang nula thianghlim thite chu thingkhawn hnuaiah tuthlawh-ha nen an phum nghe nghe thin a ni.

Mi thenkhat mi nu lawithem hmang an awm a, hetiang mi hi an man chuan, mi nu uire ang chiahin an beng leh an hnar an hleh bulh sak vek thin a; thil hlauhawm tak ni mah se, mi thenkhat chuan, pa zu chhim an hawn khalh a, an nu-puite muttui lai chu an pawl ruk sak thin. Nu hah em em tui taka mu bawrh bawrh tan hriat hran a har hle thin a ni awm e.

Tin, tlangval thenkhat chuan, nula mitmei an hmuhte leh hmuh lem lohte pawh zen an ching a, man an nih chuan "TLAI SIAL" (Rs 20) chawina a ni a. Hetiang titute hi 'zan vak' an ti a, an um chiam thin; mahse, an man thei ngai meuh lo. Amaherawhchu, tlangvalin a nula ngaihsa chu zen mah se, chhungten an hre thei meuh lo, an lo intiam rual dun tlat avangin. Khumpuiah tlangval chuan mut ve theih chang pawh an nei thin a ni ang, heng hlate hian chu chu a tilang chiang hle :

1. Tawlh rawh, ânnemte, i chun nek rawh,
   Zuapa dungthul ka leng lo laikhum sangah,
   A pawi leh sial zawng ka chawi nang e.
2. Chhiarthlang baw-ar pau a zawn thliai e,
   Chaltuai tho la, ka chun hai ang thang hmain;
   Zatlang lawi ang than ka hlau mang e.

Tin, nula ngai thei chu an induh em em a, sa kap thei nei a tha zawngin an thang hle thin. Zinnaa nula pakhat ngaih chu tualkhat nula pathum ngaih a tluk a. Sul an tum thin. Nula ngaih leh sa kah theih an ngaihsanzia chu hla atang hian hriat theih :

"Tan Lasi leh lungkham han zawl ila,
Rual laiah thang ber nang ka ti e,"

tih atang hian a lang thei a ni. Tin, nuin leichawina khaw thil ru sela, a pasalin a chawi sak a : hmeichhe thawmhna remaw, thawmhnaw buatsaih theihna thil ru sela, hmeichhe chhungte'n an chawi tur a ni. Tin, hmeichhia a pasalin thihsan sela, inthen thla thum hnuah a chhungten an kai chhuak a a, a pusum eituin ar-thlahual a lo talhsak ang a, a pasal in a fate awp turin lut leh mah se, chet sual thilah uire a ni thei tawh lo. He mi hma hi chuan uire a ni thei tlat a ni. Mi

lakah hming tihchhiat man miin chawi sela, a pasalin ei lovin hmeichhe pain a ei zawk tur a ni.

Khaw tinin Zawlbuk an nei ţheuh a; tlangval zawng zawng an riak khawm vek a. Val upain thu an nei em em a, buaina a awm ngai lo. Khuangpui a awm a, a changin an zai dur dur a, a changin an ti ti mur mur a, zan tinin naupang kum sawm a chin chung lamin thingnawi an keuh khawm ţheuh a, tleirawlin muh turin thing lian deuh an keuh khawm bawk a, tleirawl pahnihin tuium sei tak khat ve ve an dah ziah bawk a, mei leh tui an tlachham ngai lo a ni. In tinin zanriah an ei fel vek tawh ang tih hunah nula rim turin an leng chhuak vek a, paho inkawm khawm tur an lo lut thung a, meilum aiin an titi a, tlangval leng an haw veleh an haw darh ve leh a, Zawlbuka riak tlangval len leh haw hun hi a ni, tun thlenga 'Leng len hun, leng haw hun' kan tih ţhin hi. Zawlbukah hian buaina emaw, bengchheng emaw awm sela, Lalin zuk hauh mai a thiang lo va, Lal upain val upa a zuk ko ang a, an buaina chhan a zawt fiah zawk ang. Koh lohin Lal inah tlangval an lut mai mai ngai bawk hek lo.

Tin, zu hi tupawhin an sain an in thei a; zu rui chunga Zawlbuka luh leh khawlaia kal pai leh thawm neih erawh chu thiang lo tluka ngaih a ni a. Zawlbuka rui chu, mei an thawlh thim a, a titu hriat lohvin thi ţhelhin an sawisa a, an inah an zawn haw ţhin. Khawlaia zu rui leh thawm nei erawh chu thla thim laiin "Kawm karah phungin a keuh" an ti mai a, tlangvalin an inah an zawn haw leh bawk a, an sim bakah hawtu an tam tih an hria a, an pem phah ţhin; chutiang chu thil zahthlak berah ngaih a ni a, an upat hnuah an ngawr ziah an ti bawk. Tin, pitar leh putarte erawh chu rui deuh pawhin khawlaiah kal mah se, an ngaihhnathiam ţhin. Anni pawhin, 'Hei, in nu leh pa, mi hausa zarah kan lo rui ta a nih hi, min lo ngaithiam rawh u' tiin an au lauh lauh ţhin. An chin zin lutuk chuan an phu tawk hremna an tawng ve a, an sim daih ţhin. Heng avang hian mi tupawh zan thimah khawlaiah kal mah se, tuman an tibuai ngai lo. Tin, naupang emaw, puitling emawin a titbinurtu velh tumin um sela, mi awmkhawmna a thlen chuan engmah a ti ngam tawh lo va, a tihluih zel chuan awmkhawm kha a khing a ni mai. Khawlaiah ran chauh insual rawh se, mipa chu ramhnuaiah beih tur an tam mai, an ti ţhin.

Tin, Lal leh upate hian, lal inah nitin tih theihin zu an in a, rui buai leh hawn kawnga bengchheng an awm ngai lo. An zu in dan chu, a chung an chhawk a, an hmuam a, an pik leh vek a, chutah an in zui ta a, no mawng lam kha an leihbaw leh vek a, no khat hi a chanve lek an in niin a lang ber a ni An zu innaah hian an zai a, an inlam chhawk a, an hlim hle thin. Tlangvalho zu in khawm phei chu an phurna lam hla an sa a, an hlim em em a, a laia lam kha a thu lek lek a, zaiho kha an ding lek lek thin, hetiang hlimna hi ram dangah a vang hle awm e. Kut ni vangthla leh sechhun leh khuangchawi ni pawhin zu ruih vanga inhauh khur khur a awm ngai meuh lo, hlim takin an awm thei theuh thin a ni.

Tin, thiltih dan mak pakhat awm chu : "Mihring leh ran pui sawisak a thiang lo, ritalna a ni," an ti si a, se chhun tur an chaih reng reng hi khawngaih nachang an hre hauh lo va, an sawisa nasa hle si thin. Se nghawngah leh a ki-ah hrui fei takin an hling theuh va, nilengin an chaih a, an vaw zawt zawt a, a chau lutuk kal peih tawh ngang lo bawk pawh a mei an ultliah sak a; meichherin a mawngah an hliau va, se thenkhat chu an chaih hlum der thin. Tlangphal sepui phei chu an chaih hlum ziah tih theih a ni. Se pa kawngro sutu ber tur (a phuhrin) erawh chu chhun tur a ni a; chaihhlum a thiang lo. Hei pawh hi a thi lo deuh chauh thin a ni.

Tin, mi tupawhin thei, emaw, sa emaw hawn sela, thenawm an pe ve thin, engmah an inleitir ngai lo, zu chauh lei theih a ni. Thenawmte sem tham loh sa hawn sela, a chhim tur thenawm naupangte an sawm thin. Tin, miin Sanghal emaw, Sazuk emaw kap sela, thiante sawm lovin an la mai ngai lo va; an chhawlchhin a, khawpuma putar leh naupang zawng zawng sa chhawlchhin channaah kal turin an sawm a; a kal zawng zawngin sa chu an insem thin. Tin, an hawn dawnin an sa delhpbah chhawl kha a hnuhnung berin a chhir darh vek a, chu chu, chhawl tho an vuah. A chhir darhtu chuan, "Chhawl ka tho dawn e, theihnghilh nei in awm-em ?" tiin a au va. Chhawl thawh hnuah thil theihnghilh lak leh a thiang lo. Hmań laiin pa pakhatin a thil theihnghilh a va la leh dawm a, Chawngtinleri chu a sa kahtir ui lutuk inchhirin a lo lâm a hmu a, a hlau va, a thih phah ta a ni an ti.

Sachhiah : Lalin a ram chhunga sa awh leh kah apiang Sakhi aṭangin a dar 'Sachhiah' a la zel a. Tin, khram khuai hi Lal ta a ni bawk a; lak apiangin chan kḥat a nei ve ṭhin. Tin, dai vel thing leḥ zawngṭah hi a hauh vek a; a lawh hunah lalin a lo hmasa ber a, chutah a duh apiangin zalen takin an lo ve thei ta a ni. Mi ṭhenkhatin thing chu kih mai emaw, a zar lian tak rawt thlaka lawh emaw khap nana hei hi tih a ni. Lalin hauh lo sela, dai velah thei kung leh zawngṭah kung chu thing thiam lovin an kit mam thuai ang.

Tin, kan pi pute chuan mi lu an duh avangin, pawi sawi lo Vai leh Tuikuk te an zuk that leh ṭhin a; salah te an hruai haw a, Mizoramah hian chung sal zinga mi chu nupui pasala nei ta te pawh an awm nual a; a mantute hnam an inchhal ve ṭhin. Tin, lalte hi chhawn tawn ve atan an duh a, an lalṭe thah atan sal an hawn sak ṭhin a. Vawi khat chu Vanhnuailiana thah atan an chhawn tawn theih nan, Tuikuk nu naupua an rawn hawnsak a, lal hnenah chuan, "Hei i thah atan sal kan rawn hawnsak che asin," an ti a. Vanhnuailiana chu a va chhuak a, Tuikuk nu naupua lungngai taka ding a hmuh chuan, a mittui a tla zung zung a, khua a hmu fiah thei lo va, a hmai a phih a, "Han hruai lut ula, chaw puar takin eitir rawh u," a ti a, an hruai lut a. Vanhnuailiana chuan, "Chemte, lungngai suh, engmah ka tih lo vang che, chaw kha puar takin ei rawh," a ti a. A vankai chaw tur emaw a ti a, chaw reng reng a ei thei lo va. Vanhnuailiana chuan a lo khawngaih tak tak a lo ni si a. Fa angin a siam a, a chhiahhlawh zawng zawng chu nu aia naupang zawkte chu, "Ka u," tiin a kohtir ta vek a. A fapa puak lai pawh kha a siam lal ta hle a, a lal dan a dang e, tiin a hmingah Laldanga an sa ta a ni. Lusei hnam a lo ni ve ta a, a thlahte pawh an la awm an ti. He mite nufa hi chu sal ni lovin, lal chhungkuaah siam an ni ta zawk a ni. Tuikuk man zingah vannei bera sawi an ni.

Hman lai chuan khua hi kulhin luh theih lohvin an hung vek a, kulh kawngka pawnah kulhbing an siam a, chutah chuan tlangvalin zan tinin ral an inven chhawk ṭhin.

Tin, sal an tlante leh lo relhru theite hi kulh kawngkaah an luhtir phal lo va, kulh hungna thing kha an nam thlu a. tah chuan an luhtir a. Tin, ina luh nghal mai an phal leh lo va, maipawl hel tlang khat an eitir zet a, uiin hring an at a, a thi an hawptir a; an lut thei chauh a ni. In luh nana thil sawngbawltu hi an chhungte kha an ni. Hei hi sulin a zui ang tih an hlauh vang a ni.

Tin, Lal inah bawih chi hrang hrang an awm thluah a:

(a) **Chemsen bawi :** Tual thah vanga Lal sutpui vuantu.

(b) **Tukloh bawi :** Hmelma khua aṭanga indo zawh hlima lo pem lutten Lal sutpui, phuba lak hlauin an rawn vuan ṭhin a, chu mite chu an ni.

(c) **Chhungpui bawi :** Retheih lutuk vanga Lal ina tlu lutte.

Bawiho hi chu Lalin a phal loh chuan, tlan theih an ni lo; in-dang mah se bawi an ni tho va, Lal thuin an awm tho va, an thlahte thlengin bawi an ni zel.

Thingpui huan Vai leh Tuikuk run an chin avang leh, Sap naupang Mary Winchester (Zoluti) an man avangin Sawrkar a thinur ta a, kum 1890-ah British sawrkarin a rawn awp ta a ni.

Part II

MIZORAMA AWM HMASATE

1. **Lunghriam hmangtute** : He miteho hi chu kan pi leh pute pawhin an chanchin sawi tur an hre hauh lo va, an sulhnu hmuh theih la awmte chu dik lo takin an fate an hrilh ṭhin a, chungte chu :— Lung chang tak, hreipui fang ang deuhva siam te, tuthlawh fang ang deuhva siam te, chemte ni awm taka siam te a ni a. Kum 1908 leh 1913 inkarah kha chuan, lovah te, dai velah te pawh an la chhar zeuh zeuh va, a ziak-tu pawhin a chharin a hmu ve hlawm a ni. Upaten an sawi dan chuan, "Tek thi hnu a ni a, a lo tlak veleh, tumah a den hmain ṭek ralin a lo hmu fuh a, a hreipuiin a lo chek vat a, a thi ta a, engmah a thawk thei ta lo a ni,' an ti ṭhin. An fate changin an awih a ni lo va; anmahni upaho pawhin an awihin an ring ve niin a lang. Mission Veng Biak In hmun laihnaah pakhat an lai chhuak a. Missionary Pu Loyd chuan he lung hriam hmangtute hi Mizoramah cheng lovin, an lo kal tlang mai niin a ring. Mahse, Zoram hmun tinah hetiang hi an hmuin an chhar fo ṭhin a; chuvangin, Zoramah hian hun engemaw chen chu an cheng niin a rinawm zawk a ni. An awm hun hi suangtuah phak a ni lo.

Tin, Kan nu leh pate chuan, "Hman lai mite chuan hriam-hrei an nei lo va, Sakhi ki zumte hian hlo an thlo ṭhin," tiin an sawi ṭhin a. Hengho hian Tiau an kan thlak hnuah hetiang lung hriam hi an hmang a nih a rinawm hle mai. History danga lunghriam hmangtute hi chu ni theiin a lang lo. Zoram an chen lai hun rei lutuk a ni thei lo vang; an hriamhrei lei hnuaiah 1908 - 1913-te khan a la pil bo loh avangin. Kan pi pute Khampata an awm lai emaw, Than tlanga an awm lai emaw a ni lekin a rinawm a ni. Hman lai mite chuan, hriam-hrei an nei lo va, Sakhi ki zumte hi an hlo thlawhna ṭha pawl a ni a, "A ki riu riau riang hlo thlawh nan a ṭha e." an ti ṭhin a ni. Lên tlanga an awm lai a ni ber awm e. Zoram an thlenin lung hriam an hmang ta ni awm a ni.

2. **Biate** : He miteho hi Thingpui tâma (Tampui-mitthi an tih) tlandarhte zinga mi, Thân tlang leh Lên tlangah pawh cham-bâng ve meuh lova kal zelte niin a rinawm ber a; tuna Biate kan tih hi an hming chawia phuah a ni a. Mûra hlauva feh hlan fate thuhrukna puk siam thluahte kha an ni. Chhinlung chhuak

inchhalin Biate an thlen hmaa an hmun pakhat pawhin Chhinlung hming a put phah a, Vangtlang leh Riangtlei inkarah chu hmun chu a la awm. Chu chu kum 1500—1600 A.D. vel niin a rinawm a ni; tunah chuan Haftlong-ah an awm.

3. **Manipur Reng leh Tripura Reng** : He mite pahnih hi Zoramah hian an lo lut rual a, Zoram aṭang hian an inṭhen ta a ni. Manipur Reng hi Manipurah a lut a, a awmna hlui Aiduzawl tlangchhip pawhin Meitei tlang hming a put phah a ni. Tripura Reng erawh chu zawi zawiin a chhuk thla zel a, Zawlpala nupui Tualvungi neitu Phunṭiha an tih kha he Reng hi a ni a, Aizawl leh a chheh vel rama thingpui pawh hi hemi theh ṭiah vek hi a ni. Reng dil an tih pawh hi ama khuah niin an sawi.

Tin, he Reng rual hian Kawilâm leh Tuikuk te an lut a mi dang—Mirâwng, Hrangkhawl, Chawrai, Langrawng, Dailawng te hi an hnungah hotu hrang nei ṭheuh bawkin an lo lut niin a lang a ni. Thenkhat chu Zoramah hian rei tak an chambang a; tunah chuan Zoram hmar thlangah an cheng bei

Tin, khingho ang bawk khian Dâwn, Bâwng, Pangkhua leh Tlanglam te chu Zoramah hian an lo lut a, hun engemaw chen an cheng ve a. Chhim lamah an cheng ber a; tunah chuan chhim thlangah an cheng ber.

Tin, khingho ang bawk khian Khiang, Mualṭhuam, Kaihphen te pawh Zoramah hian an lo lut a, hun engemaw chen an cheng ve; tnnah chuan Zoram Chhim thlang leh Hmar thlang inkarah awm berin an lang.

Tin, khing hnam zinga ṭhenkhat phei chu Zoramah hian an awm rei hle a; Thangura thlahte lo luh thlak dawn thlengin an awm a. Darlawngho thlang tla tur innghaḥ khawmna hmun chuan Darlawng tlang hming a put phah ta a. Rev. Liangkhaia chuan, 1780 ah Biate leh Hrangkhawlin Hringchar lutin a ziak a, chutí a nih chuan 1750 velah Zoram an chhuahsan a rin theih.

4. **Kawlho Burmese** : Tualcheng rama Lungphun lian hmingthang chu Meitei phun nia sawi a ni thin a. Mahse thil hlui chhuituten chik lehzuala an chhuiin, heti hian an sawi. 'Tualchêng rama Lungphun lian zâwn phei Biate tlang dung zelah tuifinriat thlengin a khât tawkin lung lianpui phun a awm zel a, Meitei hovin Biate pawh thleng awmin a lang si lo va. Tuifinriat phei chu an thleng lo tih hriatsa a ni si a. Chuvangin, Kawlho

(Burmese) phun a ni zawk. Zoram Ralteho leh Hmarho luh hma hian ram chin humhalh nan Kawlhovin an phun a ni. Chung laia an awmna hmun chuan Kawlkulh hming a put phah nghe nghe a ni an ti.

5. **Hmar** : He mite hi hotu hrang hrang neiin Zoramah an lo lut leh a. Mizoram chhim chhak lam hi an awh chhuak vek hial awm e. Lal bik an awm loh avangin Hmar upate pawhin an chanchin an sawi thei lo. Thenkhat chu chhim thlangah an tla thla a, an hotu chu Lera, chai hla neitu hmingthang tak hi a ni a. Tlabung tui khawh thlaah a tla hlum a, a ruang pawh an hmu lo va. Hman lai dan angin a aiah chhawl tel khawm an zawn a, an ui em em a, an tah nasa hle a :—

1. Lera tui tlabung a sang lua e,
   Thing leh rua chenin.
2. Lera thlafam nau ang kan tap e,
   Lentupui maw thlehpuana kan zawn,

tih leh a dangte an phuah a, chai hla hnuhnung ber a ni. Darlung zai aiin a hnuhnung deuh hret awm e. Tin, a tam ber chu hmar chhak lamah an lut phei a, Manipur ram chhungah an awm ta a ni. Tin, Zorama an awm hmunte chuan an hnam hming a pu ta zal a ni, hengte hi—Thiak, Darngawn, Vankal, Khawzawl, Zote, Kangbur, Lawihmun, Ngur, Khawbung, Chawnchhim, etc. Tin, lui hminga 'Va' awm : Vanva, Thlikva, Thilva leh a dangte hi Pawi hming vuah, tia sawi a ni thin a, Hmar tawngah 'Va' tih hi 'lut' tihna a lo ni ve si a; Zoramah hian hming vuah nei khawpin Pawi an cheng lo. Chuvangin Hmar hming vuah niin a lang a ni.

6. **Ralte** : Ralte hi an Lalpa Mangthâwnga hovin an lo lut thla leh a, a fapa Mangkhaia pawh hmelṭha hmingthang tálin an thah sak a. A nu chuan a ui em em a, awm ngaihna a hre lo va, khawvela kan nuam tih zawng zawng hi bo vek sela, nupa thil pawh hi bo tel nghal sela tih a duh ta em em a. "Mangkhaia thih zanin 'bek suin ha nei se,' a ti a ni," an ti. Tin, Mangkhaia lungphun chu ropui takin Champhaiah an phun a. A tan laiin Mangkhaia chuan hla a phuah a, Mangkhaia chu hla bawkin a thih hnuah an phuah a. Chai hla pahnihna a lo ni ta.

1. Dara sawngka lerah ka chuang a,
   Kan Champhai khua thloh ang ṭhlir ing e.

2. Bualte sahlama uai ta hnu kha,
Mangkhaia kirin ka ring lo ve, tih leh a dangte pawh a awm. Tunah chuan Mangkhaia lung chu an la darh zo tawh

Tin, Zahmuaka fapa upa ber thlah Zadeng lal leh a hote Champhaiah an lo lut leh a. Mangkhaia pate nen thlang an tla thla zel a, Tuahzawlah chuan ropui takin Lalchungnunga hovin an awm a; Lalsavungan a titlawm ta a ni. Thenkhat chu an lal hovin Zampui tlang thlengin an chhuk tiin an sawi thin

Tin, Zahmuaka fa Palian lalho ropui takin an lo chhuk leh a, Dungtlangah lal pathum infin khawmin an awm a, an zingah Lusei lal thenkhat pawh an tel ve a. Lianchhiar Hmingthangi pa pawh hi Dungtlanga lal pakhat chu ni vein an sawi.

TUALVUNGI LEH ZAWLPALA

Tualvungi leh Zawlpala hi Phulpui rama an awm laiin Tipera Reng thlaktu Baktawng ramah a awm a ni. Tuikuk an ni mai thei.

Tualvungi hi Thenzawl tuna Vachadil phul khaw nula hmeltha hmingthang a ni a; a pa pawh hi lal a nih em loh pawhin, Sangal khawnghrang, Belrawhmualkil chu a ni ngei ang Zawlpala erawh hi chu lal a ni a, a lalna ram pawh Phulpui ramah tun thlengin, Zawlpala ram, Zawlpala khaw hmun hlui an la ti ta zel a ni. Tualvungi hmel hi a that em avang hian Zawlpala'n a va nei ta a; a duat em em a, a ram chhung nuam, thengthaw lai Arthlawr tlangah khaw thar a kaipui ta a ni. Zawlpala chuan a hmun nuam rem laiah in a sa a, a kawt lungpher zau pui maiah chuan Tualvungi puantahna a buatsaih sak a; tlangbân ban phunna leh themtuihnawih te lungpherah chuan a ker sak vek a. Tin, vawk thleng pawh lung lian puiah a ker sak a; tun thlengin heng thil pathumte hi hmuh theih a la ni, vawk thlengah hian Tualvungi vawkpa lian hniak an ker chu hmuh theih a la ni nghe nghe a. Vawkthleng hi chu vawkpa lianin a nawr lum a, thlang fetah a a awm ta a ni an ti. Sangha khawina lung kuang a siam sak a, tui thuhruk a siam sak bawk.

Fai takin Chhingpui va bual ang che,
Hmanah Zawlpal Tualvung di nen len laiin;
An thuhruk zotui a thiang reng e.

Tualvungi hmel hi a ṭha em em a, Zawlpala nupui a nih hnu pawhin a en turin mi an kal ṭhin a, an tum aiin nasa takin an hmu ṭha ṭhin a; chuvangin khualpang zin ka aṭang mai chuan a hmel ṭhatzia chu a darh zau ta hle a, Tuirial chhak Theihai ram, Rothai tlang Vai lalpa (Reng) beng pawh a thleng ta hial a ni. He Reng hi a ropui khawp a, engkim mai hi a ber chan hi a tum bulpui ber pakhat chu a ni fo reng a, a chheh vel hnam hrangte rin ang chu he mi kawngah hi chuan a lo ang lo hle a ni tih Tualvungi chungchangah hian miten an hriat phah ta nghe nghe a ni.

Ni khat chu Arthawr tlang lalnu hmel hmu ve turin a hote nen an chhuak ta a A duhzawng a nih phawt chuan, rilru dang pawh a pu mai thei ang tih pawh a inhre sa a ni. Zawlpalan a lo hmuh dan chuan, a nupui chu chhuh luia, amah chu that duh mai awmin a ngai a; chu lalpa lo zin chu Mizo lam dan chuan Phunṭiha an ti a. He lalpa awm lai hian tumah an phun ru ngam lo va, engmah reng an inhrilhru ngam lo va, phun hlek pawh an ṭih em em a; chuvangin chu lalpa hming atan chuan 'Phunṭiha' an vuah mai a ni. A hming dik tak chu hriat a ni lo. Tualvungi puantahna bulah Zawlpala a lo awm laiin Phunṭiha chu a inah chuan a leng ta a ni.

Chu lal khual chuan Zawlpala hnenah chuan, "Tualvungi hi i nupui nge i farnu ?" a ti a. Zawlpala chuan "Ka nupui ka tih chuan min that ang a, min neihsak mai ang, tih a hlauh vangin 'Ka farnu' " a ti ta rawk mai a. Phunṭiha chuan, "A nih leh nupui atan neih ka duh a, man engzat nge i chhiar sawi rawh, ka pe thei zel ang che," a ti a. Zawlpala chuan; "Man te duhzat phut a phal si a, tam tak mai man tur ngen ila, neih a ṭhulh theih mai awm mang e," a ti a. Tualvungi man chu a tam thei ang ber, lal pawhin a tlin mai theih loh tur khawpa tam a chhiar ta a ni. Zawlpalan Tualvungi man tur zat a sawi dan chu hetiang hi a ni ;—

1. Sial, ban thal khat.
2. Fei, banglai khat.
3. Thi, tungchaw khata ban.
4. Puan, tlangban uaitliak khawp.

Phunṭiha chuan Tualvungi man zat a han hriat chuan, tam ti awmin a lang lo va, 'Awle kan va hawng ang a, man kengin kan lo kal leh thuai ang, lo inbuatsaih ang che u," a ti a, an

hwa ta a. Khua an thlen chuan sialte an han zawng khawm a. Tni leh fei loh puan tam tak kengin an chhuak leh ta a. Hemi ṭum hi chuan monu hmel ṭha tak hruai haw tur an nih avangin an hlim hle mai a, an kal dan chu hetiang hi a ni :— Tuirial khanah kawng sat fai chawpin, Theihai Rothai tlang aṭangin Zobawkah, chuta ṭangin Baktawngah, Hmawngkawnah, Chawilung lamah, Lamchhipah, chuta ṭangin Thingṭim ram an rawn hrût ta a ni. Tualvungi te nupa khan an man bi tuk kha a tam em mai a. Phunṭiha chu a lo kal tak tak pawh an ring lo va. Mahse, Phunṭiha leh a hoten Thingṭim ram aṭanga Chawngtui ral an lo thlen chuan, an lang thim ta nguk nguk mai a, sial lah chu an rawn khalh kawi nguah nguah mai a. Phunṭiha lah chuan vaipuan sen a rawn sin hlur mai a, a lang sen vuau vuau mai a.

Tualvungi te nupa chu an mangáng ta em em mai a, tih ngaihna kawng dang lah a awm tawh si lo va; Zawlpala chuan eng kawng mahin kan dal zo lo vang, ṭhuih leh kan tum chuan kan thih phah vek zawk ang, tiin a ngaihtuah a. Tualvungi erawh chu hmeichhia tih takah, Zawlpalan, "Ka nupui a ni a, a rai a ni" lo ti sela, inneih chu ṭhulh leh mai duhin a ring a. A mangang chuan :—

"A saw ralah saw ralah,
Chawngtui ralah saw ralah,
Sawm sial saw zawng rawn hawl e,
Vai puan sen rawn sina e, ka di e, Zawlpala e,
A rai e lo ti ang che," a ti ta a.

Zawlpala chuan chutianga ṭhulh mai theih tur nia a hriat loh vangin "Mipa kan ṭawng tawh alawm, thu dang rawlh a ṭul tawh lo ve," a tihsan ta then mai a. Chawngtui hi, hman laiin mi hausa a chawng a, khuain Chawngtui chu an chawi a, "Eng tui nge in chawi?" an tihin, Chawngtui tur an ti zel a, Chawngtui hming a put phah ta a ni.

Chutichuan, Phunṭiha leh a hote chu, Zawlpala khuaah chuan an lo thleng ta khup khup mai a, a man tur lah chu a tam lam vekin an rawn keng a. Zawlpala tan chuan hlauh vang ni lo pawhin hnialna tur thu thar han rehpawh leh chu tihngaihna a awm ta lo va. Inneih dan zawng zawng an tih zawh vek hnuin, Tualvungi chu hlim lo zet chuan Phunṭiha nupui turin hruai a ni a. Zawlpala lah farnute lal ropui tak hnena, man tam taka hralh e ti lo chuan, lawm lo takin a ṭhu ngau reng bawk nen.

Tin, Phunţiha khan Zâwlpala hi Tualvungi pasal a ni tih chu a hre chiang em em a. Chuvangin eng bunah emaw a ruk chhuah mai hlauh leh thik fawmin, a ruk tea a thah theih nan, Zawlpala hnaihchhilh chu a duh ta a. Tualphei ram a zuan ta a ni. Phunţiha chuan Tualvungi chu a duat ve em em a, a duhzawng apiang tihsaka Zawlpala theihnghilhtir a tum a; mahse, Tualvungi chuan Zawlpala chu a theihnghilh thei chuang lo. Ni khat chu Phunţiha chuan, Tualvungi hnenah, "I nuţa-pa, Zawlpala hi kan inhnaih ta bawk a, in lamah engmah ţulna a nei em lo vang a, rei deuh chama lo zin turin chah ta che maw le, kan inngai tawh a lawm; vawk te pawh kan neih lai tak a ni a, kan lo talh dawn nia," a ti kam ţha luam a. Phunţiha kamţha umin Tualvungi chuan Zawlpala chu zin turin a chah ta a ni.

Zawlpala chuan: Tualvungin zin tura a thuchah dan a lo hriat chuan, 'Phunţiha hian, Tualvungi nuţa tak takah min ngai a ni mai awm mang e, rin aiin a va ţha em! ka lo ţih rilruk vei nen, ţih tur a lo nih loh hi, makpa ang taka en zawk tur a nih hi maw le, a ti rilru ta a. Tualphei khuaa a makpa Phunţiha khuaah chuan a zuk zin ta a ni. Phunţiha chu Zawl-pala lakah chuan a ţha der em em a, a rilru chu hmuh chhuah theih rual a ni lo. Mahse, Tualvungi chuan, ngun taka Phun-ţiha nungchang leh thlek dan a chik zel avangin chiang takin Phunţiha rilru chu hre thein a inhre ta a. Zawlpala chu a hlauhthawnpui ta em em zawk a.

Tualvungi hlauhthawnpui ang ngei chuan, Phunţiha chuan rilru a lo nei reng a; mahse, Zawlpala pawh lo thi sela, ama thupek leh a kuta thi ni lo anga a lan theih nan, tura hrai-hlum a tum zawk a ni; eisual neia thi anga a lan theihna turin Tualvungi chuan Zawlpala chu Phunţiha chungchangah, ei lama fimkhur turin a hrilhru ta a. A lang chuan Phunţiha chu Zawlpala lakah chuan a ţha em em a, mahse, Phunţiha'n Zawl-pala ei tur a pek apiang chu ţawngkam mawi takin a hnial thla thiam zel a. A cham rei tak deuh avangin a lo zozai ta lo va; ni khat chu Phunţihan zufang leh bapui hem hmin a pek chu Zawlpala chuan a lo ei ta hlauh mai a ni.

Tualvungi hlauhthawnpui ang ngei chuan Zawlpala pum chu a na ta riai riai a. Zawlpala pum na chu Tuavungi'n a hriat veleh a ruktein engkim a zawt fel vek a, Zawlpala hnenah

chuan, "Turah hian tlan haw vang vang la, i khumlaizawlah i la thi hman mai thei a ni, tihngaihna dang a awm tawh si lo va, tlan haw nghal mai la, kei cau mi ngaihtuah suh ang che aw; nangmah a ui ngaihtuah awm zawk," a ti a. Zawlpala chu a tlan haw ta vang vang a, engkim vel taka a sawi vek hnuin ama khumlaizawlah chuan a thi ta a ni.

Zawlpala thih thu chu Tualvungi zuk hrilh tur chuan tumah kal ngam an awm ta lo va, Phunțiha kha a hlauhawmin, Tualvungi kha tuma biak ve a phal meuh loh avangin. Zawlpala thih thu Tualvungi hrilh turin, tumah an kal ngam ta si lo va, Zawlpala chhungte leh a upaho chu an mangang ta em em mai a ni. Zawlpala thih thu Tualvungi han hrilh loh chu an ngaih pawh a țha thei lo kumkhua dawn si a. Heti hian thu an rel ta a ni:

Bethvakawna Kawlawia thih thu pawh Tlaiberhin a hrilh a nih kha; Vahuiin Tualvungi chu a hrilh kan ti mai ang a, tlangval fel tak tuemawin an zuk hrilhru thei dawn lo'm ni? tiin tlangval fel tak an zawng a, tlangval pakhat lo tum sa reng chu an hmu fuh ta hlauh va; an tir ta a ni. He tlangval hian ni sarih chhunga Zawlpala thih thu Tualvungi a hrilhruk theih loh chuan thih leh thih tia a langa hrih mai a lo tum riltu a. Mahse, an khuate pawhin an hriat hauh lohvin, ni thum chhungin Tualvungi chu a hrilh thei ta a ni. He thu hi mi tlem te thu zep thei chauhin an hri a. A hrilhrutu hi Phunțihan a zawng chhuak ang tih an hlauh avangin, thurochhiah angin an pai ru ta țheuh a ni.

Tualvungi an koh dan chu heti hian vantlang zingah an sawi thang ta zawk a. A hmasa berin Chakai an ko va, Aia Tualvungi i ko thiam ang em? an ti a, "Thiam ang," a ti a "Engtinnge i tih ang?" an ti a, "Ai ai, ka ti ang," a ti a. 'I thiam niau loh chu," an ti a; an tlawh per ta bawm mai a, tun thlengin Chakai chuan saisirin a kal phah ta a ni.

Choak an ko leh a, "Âka, Tualvungi i ko thiam ang em?" an ti a, 'Thiam ang,' a ti a. 'Engtinnge i tih ang?' an ti a. 'Âk âk ka ti ang,' a ti a. 'I thiam niau loh chu,' an ti a, țing tui an leih ta phut mai a. Chuvangin Choâk hi a dum ta vek a ni.

Tlaiberh an ko leh ta a. 'Berha, Tualvungi i ko thiam ang em?' an ti a, 'Thiam ang,' a ti a. 'Engtin nge i tih ang ?' an ti a, 'Bẹrek berek kuai kin lut, ka ti ang,' a ti a. 'I thiam bik phiangsen loh chu,' an ti a, an man a, paltlang zumah a mawng chu a dawt ta hrawih mai a, tun thlengin a dawp a sen ta a ni.

A tawpah chuan, Vahui an ko ve ta a. 'Huia; nang Tualvungi i ko thiam ang em?' an ti a, "Ka thiam ang emaw chu le," a ti a. 'Engtin nge i tih ang ?' an ti a. "Hui hui e, ka tite hui hui e, ṭuanah Zawlpala a thi e, Tualvungin va râl rawh se ka ti hui hui, ka ti ang," a ti a. "E, nang chuan i thiam dawn tak hi," an ti a. An hrai puar a, Tualvungi ko tur chuan a thlawk ta vang vang a. Hawihtheih tlang aṭangin Tualvungi koh theihna hmun remchang a melh a, a hawi a hawi a. Kohtêah a zuk fu a, a han ko va; Tualvungin a hre pha lo va. Vahui chu Kohpui (Vako)-ah a insuan a, Tualvungi chu a han ko ta a; "Hui hui e, ka tite hui hui e, ṭuanah Zawlpala a thi e, Tualvungi'n va ral rawh se ka ti hui hui," a han ti ta hliah hliah mai a. Tualvungi ngaih ṭha lo deuh chunga puan tah lai chuan a lo hria a, a phu zawk mai a; "Kei mi ko i nih chuan han hram leh teh," a han ti a. "Hui hui e, ka tite hui hui e, ṭuanah Zawlpala a thi e, Tualvungin va ral rawh se, ka ti hui hui," a han ti leh ta hliah hliah mai a.

Tin, Tualvungi chuan Zawlpala a thi tih a ring ta a ni. A mangang ta em em mai a, a mittui chu a tla ta zung zung mai a. Vahui kha han biak leh a duh a; mahse a ṭawng thei ta lo va; a hnuk a ulh ta ṭeuh mai a ni. Vahui tê kha thlawk sawn duh lovin a fu reng a, a hawi a hawi a. Tualvungi pawh chuan mak tiin a thlir reng bawk a; a hnuk ulh nep deuh veleh Tualvungi chuan, "Kei mi ko i nih chuan ka tlangbanah hian lo fu rawh," a ti leh ta a. Vahui chu tlangbanah chuan a lo fu a, "Hui hui e ka tite hui hui e, ṭuanah Zawlpala a thi e, Tualvungin va ral rawh se ka ti hui hui," a han ti leh ta a. Tualvungi chuan "Kei mi ko i nih tak zet chuan, ka themtuihnawih hi han dawt rawh," a ti leh ta zel a. Vahui chuan Tualvungi themtuihnawih chu a han dawt leh ta zel a. Tualvungi chuan Zawlpala chu a thi ta a ni tih chu a ring nghet ta tlat a.

Tin, Vahui chu a huana Anhling hmin chu à chuk puartir a, a thlawk leh ta vang vang a. Tlaiberhin Kawlawia thih thu a pute a hrilh ang khan Vahui hian hrilh ve ngeiin an sawi puang ta a ni. Tualvungi chuan Phunțiha hnenah chuan, Zawlpala 'kan' a țulzia chu sawi dan tur a ngaihtuah ta a ni. A phal theih dan âwm a ngaihtuah a, a ngaihna a hre ta lo va, a thi tia a han sawi dawn leh, "Engtinnge i hriat ?" Phunțiha chuan a ti si ang a, a phal thei chuang dawn si lo va. A tawpah chuan heti hian a ti ta chawt mai a ni. 'Ka nuțapa Zawlpala kha nuam mang lova haw ta kha a ni a, a chanchin min rawn hriattir turin ka hrilh diam a, tun thlengin engmah ka la hre si lo va, a dam ta lo nge ni a na zual ta pawh ka hre' si lo va; ka mang lah a țha thei bawk hek lo, ni khat lek cham turin ka han kal lawk ang e,' a ti a. Phunțiha chuan a thi ngei ang tih a ring tlat·a; mahse, Tualvungi kal chu a phal awzawng lo mai și a. Amaherawhchu 'Ka phal lo,' han tih em chu a duh și lo va. Chhuanlam a siam ta zawk a (1) "Kan ar tui laiin no han hruai puitling zet sela, kal ang che," a ti a. Ar chuan no a han hruai puitling a. (2) 'Kan ui hian no hring zet sela, kal ang che,' a ti leh ta a. Ui chuan no a han hring a, a no chu a hruai tlei leh ta a. (3) 'Kan kel hian no nei zet sela, kal ang che,' a ti leh a; Kel chuan no a han nei leh ta a. (4) 'Kan vawkpui hian no nei zet sela, kal ang che,' a ti leh ta a. Tualvungi chuan dawhthei takin a nghak falh falh zel a. Vawkpui chuan no a nei leh ta a, a la phal ta chuang lo va. Phunțiha hian Zawlpala ruang țawih ral hmaa Tualvungi'n a hmuh chuan a lung a lêng ang tih a hlau va, a lungleng tur ringawt pawh a thik tham a tling a ni si a. (5) A tawpah chuan, 'Kan Sepui hian no nei zet sela, kal ang che,' a ti leh ta zel a ! Sepui chuan no a nei leh ta a. Hm te a lo rei a. Zawlpala ruang pawh țawih ral vek 'tawhin Phunțiha chuan a ring a, chhuanlam siam pawh chu zozaiin a hre ta lo a ni.

Ni khat chu Phunțiha chuan țhulhtir dan kawng a ngaihtuah leh ta a. Chem a tât hriam a, Tualvungi zin chhuak turin a rah ngei turin a zangthalin kawngka bulah a dah ta a. Tualvungi chuan a rap ât ta duai mai a, zin thei rual a ni ta lo va, inah chuan a tawm leh ta ran mai a. Tualvungi chuan a châk em avangin a kephah chu a enkawl vat vat a, a ke a dam veleh tlai se tlai suh se kal a tum ta tho a ni. Tualvungin

chem a rah âh tak avang hian Phunṭiha rilru chu a veng kawng khat ang reng viau a, engtikah mah kal thei dawna a rin loh avang leh, chumi chhung chuan a rilru te a lo zuai thei maiin a rin a angin.

Tualvungi chu zin theia a lan tak loh avangin Phunṭiha ngaihṭhi pheng chu ramchhuakin a hote nen zan tam thang turin an chhuak ta a. An chhuah hnu chuan Tualvungi chuan a ke na kha chhah deuhvin puanin a tuam a, a ro ṭha deuh de h a phur a, a kal ta a. Zawlpala khaw dai a han thlen chuan, Se en naupang a hmu a: 'Khata naupang Sial khalhate u, Zawlpala thlan in hria em ?' a ti a. Anniho chuan, 'Zawlpala thlan in tualah, Tuangṭuah par a vul bung e, Se hran lu a tlar bung e,' tiin an chhang a. Hruihrual a vawrh a, an inchuh nauh nauh va. A kal zel a, hmeichhe naupang inbah a hmu leh a, 'Khata naupang kawi kapi te u, Zawlpala thlan in hria em ?' a ti leh a. Anniho chuan, 'Zawlpala thlan in tualah Tuangṭuah par a vul bung e, Se hran lu a tlar bung e,' tiin an chhang let ve ta a. Tualvungi chuan a kawi phurh chu a vawrh a, an inchuh dar dar a.

Tualvungi chu a kal zel a, Zawlpala thlan chu a han thleng ta a. Thlan hungna farṭuah te, vaube te, khaukhim te chu a lo par vul chuk mai a, a lungchhia chu a ṭap a ṭap ta mai a. Pitar pakhat a lo kal a, a thlem a, Tualvungi chuan, 'Ka pi hetia ṭah ṭah zawng ka tuar dawn chuang lo ve, Zawlpala thlan hi lai ila, a bula a kuangah ka mu ang a, min vit hlum lang, ka ro zawng zawng hi a nei vek dawn nia,' a ti a. Pitar te chuan, a remtih ve zawng a lo ni a, Zawlpala thlan chu an lai ta a ni. A thihna kum sawm dawn lai a lo nih tawh avangin a lo ṭawih vek tawh a, a ruh ro ngawt a lo awm tawh a. Tualvungi chu Zawlpala kuangah chuan a zuk mu ve dawn a, a ruhte chuan a dal deuh va. Pitarte chuan 'Zawlpal tawlh rawh Tualvungi mutna bo,' a han ti a. Ruhro te chu a inkhawm rap rap mai a, chutianga vawi thum a tih hnu chuan, Tualvungi mutna chu a leng ta a, a mu ve ta a. Pitar te chuan a vithlum a, a ro chu a nei ta a ni. Tin, an thlarau chu phengphehlepah an chang ta a, an inchhaih dun ta rial rial mai a ni, tiin hmangaihna sêp rawtui thiamten an sawi ta a ni.

Tin, Phunṭiha ramchhuak kha a lo hawng a, an hlawhtling hle nghe nghe a. Mahse, a nupui a lo awm tak loh avangin engmah dang ngaihtuah lovin, Tualvungi kalna lamah chuan

tlan ve ta vang vang mai a. Zawlpala thlan a han thlen chuan a thin a ur em em a; Pitar tê bawk khan an chanchin chu a hrilh ta a. An chanchin chiang taka a han hriat chuan, Phunṭiha chuan an thlan chu a phawrh a, Zawlpala ruhte chu a chek ri ta bur bur mai a. Chumi lai tak chuan Phengphehlep pahnihte kha Phunṭiha bulah chuan thlawkin an inchhaih dun ta rial rial mai a; chu chu a hmuhin a thik em em mai a, an pahnihin tihhlum a tum ta a. Tichuan Phunṭiha chu a ding chhuak a, "Phengphehlep te nunchan, vanlaizawla indi rial rial indi hrawkhrui e," tiin a kawlhnamin a sat vak vak mai a, a sat ṭhelh a, ama khup a sat ta vak mai a, a kal thei ta lo va. Pitar hnenah chuan, "Ka pi, min that ve la, thlanah hian min phum la, puandum ṭial hian min tuam la, ka ro hi nei vek ang che," a ti a. Pitar chuan Phunṭiha sawi ang chuan a ti ta a, a phum ta a. Phunṭiha thlarau chu Phengphehlepah chang a, Tualvungi leh Zawlpala chu a um ve ta ṭuang ṭuang mai, tiin an sawi ṭhin.

Chutia Phunṭiha a thih tak mai avang chuan, a nupui dang laka a fapa chu Tualphei khuaah chuan a lal ta a ni. A pa phuba lak a tum a, Zawlpala thih thu kha hrilhtu awmin a ring a; tin, a pa nena an ramchhuah hlana Tualvungi lo kal ta pawh kha hruaitu awmin a ring tlat bawk a. Mahse, hruaitu leh hrilhtu âwm, ti tia "Vahuiin a zuk ko," tih thu mai loh chu thu dang engmah a hre thei chuang lo va. Tin, Se en naupang te, hmeichhe naupang inkawibahho leh Pitar te pawh kha a hmu chhuak zo ta si lo va, a beidawng ta a ni.

Chumi hnu chuan Tualphei lalpa chu Tachhip ramah a insuan ta a, Tachhip piah lawka Luangtian saw a hmun hlui a ni. Tualphei ram aia an awm rei avangin an lungtiante pawh hmuh tur a la awm. Tualvungi ruh hi Thenzawl khuaa a chhungten an la a, an kawtah an phum leh a, a thlana an thingphun pawh tun thlengin hmuh theih a la ni.

Tin, he Vai lal (Reng) chanchin hi tlemin han chhui ila:-- He Reng hi Burma aṭanga an chhuah khan, awmhmun khuar ve mai lovin Ralleng leh Meiteiho ang bawkin an tlang ta zel a. An mite tlem tê erawh chu Mizo zingah Khampatah awm vein tlai khawhnuah an chite an bel leh niin a lang. Meiteiho phei chu rei fe Zoram hmar chhakah hian an cheng a, an chenna Aiduzawl tlang chhip pawhin Meitei tlang hming a put phah

ta a ni. Meitei lal hian Manipur rama luh a duh a; pakhatin a duh lo va, an inṭhen ta a, Zoramah a lo lut thla a, Tuirial chhak Rothai tlanga a awm lai hian Arthlawr lalnu Tualvungi a zuk neih tak avang khan, tun thlengin a chanchin hi a dai ta bik lo a ni. Miten an hlau tih pawh a lang chiang hle. Tualvungi koh thu pawh a dik zawk sawi ngam an awm lo, tun thlengin, 'VAHUI' koh niin an la sawi ṭheuh mai.

Tin, nikhua a lo rei a, Lungtian Reng chu Kelsiah a lo phei a. Tin, Aizawlah hian a awm rei hle a, Aizawl leh a chheh vel ramhnuaia mi leh Kelsih, Lungleng leh Hlimen dai vela thingpui hi Phunṭiha fapa theh ṭiah vek a ni. Anni pawhin thehin an insawi.

Tin, Aizawla a awm lai hian, Saituala Rul chawmtu lal (Reng)-in, a fanu rulpui an pek dawnin, Pawi khualzinin rul kha a that a nih kha. He Reng hi Kawilam lal a ni an ti. Rul dang a awm leh ang tih hlauvin kha Reng khan Aizawl Reng chu a rawn bel ta a ni An pahnih hian thlang an tla zel a. Rengdila an awm lai chuan, dil lian pui an khuap a, chu dilah chuan Saphai a lo awm ta a, Reng lal khan biak a rawt a. Kawilam Reng khan a hlau va. Tlawng kanin Dairepah a innghat a; hripui an vei a, an reh ta ṭhiap mai a, Dairep hming a put phah ta a ni. Kolasib-ah a insuan a, Reng tê zawk a nih avangin a awmna hmun chu Rengtê an vuah ta a ni.

Phunṭiha fapa hi a ni vai lalpa, Reiek ram Vaipuanphoa puan rawn phoa Tanhrila rawn mantu kha. A lo lian deuh deuh va, Tiperrah rama a chhuk dawn khuan Rengpui an lo vuah leh ta a ni. Kan pi pute chuan Tiperrah ram khu Rengpui an ti ṭhin. Tin, Rengdilah khan a rangkachak milim a hloh va, Dokhuman a chhar a; Rengpui lal hnenah a pek leh avangin a ko thla a, lallukhum a khumtir ve ta a, Rengpui hnuaiah Raja têin a awm ve ta a nih kha.

CHAWNGVUNCI LEH SAWNGKHARA

Chawngvungi leh Sawngkhara te hi Mizorama hmarho awm lai emaw, a hnu hret emaw an niin a lang.

Chawngvungi hi tuna chhim bial kawngpui bul, Pangzawl khaw nula chhuanvawr leh hmeltha hmingthang a ni A nu hi Hmar, a pa hi Lusei niin a lang. Sawngkhara hi chn hmar bial tuna Keitum Bangla bul, Chawngtleng lal hmingthang tak, Hauchema fapa mal a ni a, Pautu a ni. A nu hi Bawmzo a ni a, a pa hi a hausa em em a, dar hmingthang 'Darhuai hi a nei a.

Chawngvungi hi a hmelthat em avangin, 'kei ka ni' inti deuh deuh chuan nupui atan an vir hut hut mai a, mahse a nu-in man a ngen tam avangin tuman an nei zo lo va, a nima rim hi tlangvalho chan tawk chauh chu a ni mai a. Ni khat chu Chawngvungi chanchin, Sawngkhara chuan khawi lam atanga thli chhem emaw ni, a lo hre ve ta hlauh mai a; a beng-verh zawng tak chu a lo ni a. Chawngvungi rim tur chuan Chawngtleng khua atangin Pangzawl khaw lamah chuan a zin chhuak ta a. Sum leh pai chuan vur zawh a inring a, a hmel erawh chu a hlauhthawnpui zawk a ni

Sawngkhara chuan Pangzawl nula hmeltha hmingthang chu a va rim ta a. Mahse a hmel a chhiat luat deuh avangin biak that pawh a hlawh zo lo va, mikhual a nih vanga biak tih mai loh chu. Chawngvungi phei chuan melh pawh a melh der peih lo va. Nula induh deuhte tan chuan Sawngkhara hmel hian mit a tikham thei hial reng a ni. Sawngkhara erawh chuan Chawngvungi hmel chu a hmu ning thei lo va, a mit a la sawn thei ta lo a, 'Khuavang note,' an tih hi tling hlein a hria a, Pathian pawhin a aia tha chu siam thiamin a ring lo va. Sawngkhara chu beidawng tak leh rilru nei ranin an khaw lamah chuan a haw ta hnung hnung a, a mitthlaah chuan Chawngvungi chu a cham tlat mai si a.

Ni khat chu upaho thukhawm titi a ngaithla ve a. Nupui pasal duhzawng neih thu an sawi laiin, Sawngkhara chuan ami chanchin a zep ve zeuh a, a hmel an han en chian chuan upa-ho chuan an khawngaih ta a. Zawlaidi zawng turin an rawn ta a ni. A vanneih asiamin Choâk thlahrang bu a hmu ta hlauh mai a, upaho hrilh ang khan a hlawhtling a, zawlaidi chu a la a, Chawngvungi te khuaa zin turin a chhuak leh ta ruk ruk a.

A va thlen zan chuan Chawngvungi chu a han rim a, a hma ang bawk khan an lo ngaihsak lo hle mai a, zawlaidi tahna awm thei dawnin a hre ta lo va, a ke bawlhhlawh vuak fai nan hmunphiah a dil ta a; mahse, zawlaidi hnawih nan a ti zawk a ni. Chawngi chuan Sawngkhara hmunphiah a pek pah chuan, "I hman zawhah pathlangah khan dah mai ang che," a ti a. Sawngkhara chuan hmunphiah bulbawkah chuan, zawlaidi a ken kha a tat a, pathlangah, tuma khawih loh lai turah a dah ta a ni.

Leng an haw fai ta tihah chuan Chawngi chuan, hmun hnawk chu a han phiat a, Sawngkhara zawlaidi tahna lai takah khan a han vuan a, a phiah zawh dawn ṭepah chuan Sawngkhra hmingin Chawngi thinlung chu a rawn deng ta dawt mai a a ngaiin a ṭap ta ruai ruai mai a. A nu leh pate chuan Sawngkharan zawlaidi a hnawih nun an ring thei nghal mai bawk a. Chawngi chu ṭap lo tur leh inthup hram hram turin an khap bet ta tlat a, an ina mi len pawh an phal lo; thimhlim zanriah ei kham aṭangin kawngka an lehkalh ta hmiah mai a A zan lehah chuan Sawngkhara chu Chawngi te inah chuan a han leng dawn a kawng an lehkalh avangin a lut thei ta lo va. Chawngvungi nu hnenah chuan, 'Chawngi nu, kawng mi va hawn la, Sawngkhara ka lo leng e," a han ti duai duai a. Chawngi nu erawh chuan, "Bawmzo fa leh tuium chu chhiar thlangah khan riak ta raw,' a tihsan ta mai a. Ka nu Bawmzo ni mah se, ka pa vanhnuai Hauchema, a han tih pawh chuan, kawngkhar chu a hawn duh ta chuang lo va. Chawngi erawh chuan Sawngkhara chu kawng hawnsak a chak a, an tunhma rilru ang chiah kha, a nu leh paten an la pu tih a hriat avangin a hawn ngam si lo va, Sawngkhara chuan "Hmunphiah bulbawka zawlaidi ka tah kha, a kai tawh ngei awm si a, upaho sawi ang khan a chak vak lo a nih dawn hi, Chawngi thawm riva tal hriat awm, thehhmeh ang maiin a reh vawng vawng mai si a; ka hmuh theih si loh chuan hâwng ila kà tan a ṭha zawk awm e," tiin a inngaihtuah a. Chawngi thawm riva hriat tumin a phi ruai mai a, a hriat theih si loh avangin a hâw leh ta hnung hnung mai a.

A nu leh a pa chuan Chawngvungi lungleng tihreh tumin theihtawp an chhuah ta nghal a; mahse nep lam pan ahnekin

zual lam a pan deuh deuh mai a. An mangang lutuk tihngaihna bre lo chuan, Chawngvungi chu lovah an fehtir ta a, a nuin a zui a. Lo an thlen chuan sava bram apiangin ama hming lam zelin a hre ta a, a nu hnenah chuan, 'Ka nu, kan vauva s va 'ê sawn, 'Chawngvung, Chawngvung' a ti e,' a ti chhuak ta phawng mai a. A nu thinur chuan 'Chawngvung, Chawngvung,' a ti lo, 'Chawngler, di ngai' a ti e,' a han ti chhuak thla rawk a. A han inngaihtuah chiang leh a, a fanu chu a khawngaih ta em em a, Sawngkharan Zawlaidi a lo tat mai bi pawi a ti em em a. Sawngkhara a buat chu a zual ta tulh tulh mai a ni. A fanu duh lai han neihtir mai thei âwm hmel pawh a pu ta lo deuh deuh va. Chawngvungi lunglen lah chuan zual lam a pan tial tial mai si a. An chhungkaw manganna chu sawiin a siak ta lo a ni.

Tin, Sawngkhara lah chu Chawngi biak leh melh der pawh hlawh si lovin, lunglengin a lo van a lo van ve bawk ne) Sawngkhara thinlungah chuan, khua a var b k hauh lo mai le' Sawngkhara mangang chuan, a upa kawmte kha a tihdan zawng zawng leh a lunglen nasatzia a hrilh ta chawt hlawm a; annihu chuan, "Chutia hmunphiah bul bawka zawlaidi i tah phawt chuan, Chawngi chuan a kai lo thei nang le, nang ai hiau a mangang zawk daih ang, a thawm i la hre rih lo mai a nih chu, an inzep rei thei lo vang," an ti a. Sawnga chuan chung thute a han hriat chuan a lawm rilru hle a, harh deuh sawt hian a inhre nghe nghe a; mahse a ringhlel ang reng bawk si a.

Ni khat chu Pangzawl khuaah chuan Sawngkhara chu a va kal leh ta ṭuang ṭuang mai a, Chawngvungi hmu lo leh a thawm riva tak ngial pawh hre lovin a lo kir leh ta vo vo mai a. He mi ṭum hi chuan a beidawng nasa ta khawp mai a, upaho a rawnte kha anchhehlawh tak a nap ta thung a. An zawlaidi hrilh pawh khan engmah thawk thein a ring ta lo va, beidawng hmel pua Sawnga vak vel rum rum an hmuh apiang hian an khuate chuan an khawngaih ṭheuh a ni. Chawngtleng khua a thlen dawn chuan putar pakhat hi kawngah a tawk a, chu putar pawh chuan Sawnga chu a khawngaih ve a ni ang, "Sawnga nang tawng maw Chawngvungi," tih pahin a darah chuan a han beng thuk thuk a. Sawnga chuan a zawlaidi ken kha chhin nan, "Ka pu, kan tawng lo Pangzawl ṭhui Chawngi," tih pahin putar darah chuan a han tat zeuh va, Zawlaidi kha a lo ṭha ngang mai a, a thawk rang hle a ni ang, an inpel hman zet

tihin, putar chu a lo lehhawi a, "Sawnga, mawng mawng mawng," tiin Sawnga lamah chuan a let ta ut ut mai a.

Chu veleh Sawngkhara chuan, "Chawngvungi chungah pawh zawlaidi chuan a thawk nisa hle tawh ngei ang a, a nu leh pi ten an khap bet hneh rih mai a nih zawk dawn tak hi, kan upate chuan thil awmzia zawng an lo hriat tak hi maw," a ti rilru nup nup a. Chawngi lunglen dan tur leh a nu leh pi khap beh dan turte a suangtuahpui ta zawk a. A lunglente pawh chu a lên zual phah ta deuh deuh va; a lungleng mangang chu a vak a vak ta mai a, tuk khat chu hla a phuah ta a :

1. Ni lo chhuak, lentu kawl eng mah sela,
Lungdi ngaih chiah changte tho ve.
2. Chawnglungruni tlangah buk khuarpui ila,
Ral zual bang, a nu lung hlauvin awm e," a ti a.

Tin, Chawngvungi lunglen chu a zual deuh deuh va, a ât mai te pawh a hlauhawm ta rum rum mai a. Hauchema fapa lo kal leh hun chu, Chawngi nu leh pa chuan ngaihven an lo tum ta a ni. Ni tin hian chu mite nupa rilruah chuan Sawngkhata chu a cheng ta tlat mai a, a ko turah mi tirh hial an lo duh ta a ni. An lo boisei ang ngeiin Sawngkhara chu a lo kal leh ta ngei a, thu tinreng an sawiho thei ta a ni. Chawngvungi leh Sawngkhara pawh chu an inrim thei ta a, an hlim dun ta em em a. An taksa pangngai pawh pu zo tawh lo ve ve kha an ni a; mahse ni thum lekah ngai an awh leh thei ta a. He mite tluka hlim leh lawma lungawi hi Pangzawl khua chuan la hmu ngai lovin an inhria a ni. An awmdan an hmelah a lang thei a, sawi fiah thiam theih pawh a ni lo va, 'Dam lai pialral kai,' tih hian a sawi fiah pha deuh berin an hria. Sawngkhara chuan Chawngi nu leh pa be turin palai a tir nghal a. Man lam chungchangah chuan an pate thu ngaihchan tur a ni ta a. Sawngkhara chu Pangzawl khuaah chuan a chîm reng a, a thlen inte lovah te a feh ṭhin a. Tuk khat chu engemaw vangin Sawngkhara chuan, kawtchhuahah nghak lovin a lo kalsan ta a. Chawngvungi chu a lung a leng hman ta a ni ang, vahui a lo hram a, "Dawnlungah a ngirna ka hmu, Huiva lo hram khua a ngui zo ve," a ti a.

Tin, man lam chena Sawngkharan a lo sawi fel mai chu heng hun lai hian 'Thiang lo' tluk a ni. Inneih erawh chu man an ngen ang ang an tlin theih dawn phawt chuan, an in

rem ngei ang tih leh, Sawngkhara remtih h n pawh an zawn thei ang tih an hrilh nghal a. Tin, Sawngkhara chuan, an Liando dar kher chu mana ngen tel lo turin Chawngvungi hnenah a hrilh sa vek a, Darbi te, Darkhuang te leh pi pute ro reng reng hi mana kal chi a ni lo va, a mantu nunin a tawi phah duh, tih hi ngaihdan tlangpui a ni reng a. Inneih chungchang chu an tifel thawkhat ta a. Sawngkhara chu an khaw lamah a hawng ta vut vut a.

Sawngkharan an khua a va thlen chuan, a hmel atang mai pawhin a lawmzia an lo hre thei a; a nu leh pa phei chuan Sawngkhara hmel hmuh an lo huphurh tehlul nen, an lawm ta em em a; an fapa thu khawchang an han hriat phei chuan a nupui manah chuan an sum leh pai ching ni lovin mahni pawh inphal hialin an mawi ta a ni. An khaw pa fing leh tawngkam thiam chu Hauchema chuan Pangzawlah a tir ta a kawng tam takah an inrem thei a, kawng khatah erawh chuan an inrem thei ta tlat lo mai a; Chawngi nun min atan Liando dar tel a tum vang a ni. Palai vawi engemaw zat an let tuak hnu pawhin inrem ahnekin an thu a inhmu lo telh telh zawk a, an inthulh dawn ta mai a, Sawngkhara chuan a pa hnenah "Thil chu a nih nih ni mai rawh se, kan inneih loh chuan ka tun hnu awm dan tur pawh ka hre pha bik ta lo ve," tiin palai a hrilhtir a. Chutichuan Hauchema chuan Liando dar chu a fapa nupui manah chuan pek loh theih loh niin a hria a a phal ta a ni. Sawngkhara leh a nupui neih dan tur hi ngaihtuah tham, nilru tibuai thei tak a nih tak chu! Inneih leh thih, inneih loh leh thih nun an hre ta mau mai si a. Chawngvungi te, Sawngkhara leh a nu lah pa nilru chu hlimin lawm hle mah sela, an lawmna chu a famkim lo va, vei tuk an nei turan mai a. Chumi zawhah chuan Chawngvungi chu Sawngkhara te khaw lamah chuan an hruai dawn ta a.

An chhuah dawn zan chuan Chawngvungi chuan a nu hnenah "Ka nu kan huana Bung hi tuk tin han en la, a ziding zik hnah a uai chuan Chawngi a hritlang han ti la, a ro chuan a na hle han ti la; a zik chu a tliah chuan a thi ta han ti mai ang che," tiin thu a chah ta diam a. A tukah chuan Sawngkhara te khaw lam panin, ropui takin, hruaitu tam tak nen, Chawngvungi chu a chhuak ta a ni. Chawngtlang an thlen chuan, ropui takin an lawi ta a. Hlim takin Chawngvungi leh Sawngkhara chu an awm tan ta a. Mahse, an nilru chu man chungchang an ngaihtuah chhuah apiangin a nuam lo deuh

ţhin a; Sawngkhara rilru hi a nuam lo lehzual a, ramchhuaka a kal hlan te hian a nupuiin amah leh a fapa Lianchema a lo thihsan mai a hlau leh thut ţhin a, a thang tum chen aia hmain a hawng ţhin a ni.

Sawngkharan Chawngvungi a ngaihtuah ang ngei chuan, ni khat chu Chawngvungi chu a hritlang ta a, a zual ta deuh deuh a.

Chawngvungi nu chuan ťinghlel chung siin, tuk tinin a huana Bûng chu a en ţhin a. Tuk khat chu Bûng zik chu a lo uai ta a, Chawngi nu chuan, 'Ka nau a hritlang tak tak a ni awm mang e,' a ti a, a ngaih a ţha thei lo va. Tuk dangah chuan a zik hnah chu a lo ro leh ta zel a: nakinah chuan a ro chu a tliak leh ta a. 'Chawngi a thi ta a ni ngei ang,' a ti a, a thin a ţhawng ta hle mai a. Thenrual ţha leh laichin a sawm a, a fanu awmna Chawngtleng khua chu an va thleng a. Chawngvungi chu a thi a, kuangah an lo ur ţan chauh va, Sawngkhara leh a nu chu an lo ţap an lo ţap mai a; Chawngvungi chu an nufa chuan an uiin an ngai em em mai a. Sawngkhara chuan, 'Chawngi lo tho rawh; Lianchema ril a ţam e,' tiin a lo ţap kuang kuang reng mai a. A nu erawh chu :—

Chawngi, Chawngvung man tam sumhluani,
Thi ka peka duh lo va, dar ka peka duh lo va;
I nun kan dar huai kher a ngen a, tiin a lo ţap a lo ţap ve thung a. Chawngvungi nu chu kuang bulah chuan a ţhu a, a ţap ve ta a :—

Chawngi va kal ta la, Sawngkhara va sun ang che kan tih kha maw,
Nang chu lam ang lo let leh ang che, kan tih kha Chawngvung,

a han ti a. Sawngkhara nu chuan a ţah hla pangngai chuan a chham thei ta bik lo va, heti hian a han ti a :—

'Mi sun, mi tâiah kan ti lo,
Ťanu ťapa chawiah kan ti e;
Thi pawh bo lo, Sial pawh bo lo,
Kan dar huai kher i ngen e,'
Chawngvung man tam sum hluani,' tiin a ţap ve ta thung a. Chawngvungi nu chuan a ťanu ruang chu anmahni khua Pangzawl ngeia phum a duh ta tlat mai a; a ruang chu lak a tum ta a ni. Sawngkhara chuan a phal si lo va, a veng ta tlat

mai a; mu lo chhing lova ṭan sárih a ven hnuin, a mut a chhuak tawngkhawng a, a lo mu ta a. Chawngvungi ruang chu a nute chuan an kalpui ta vang vang mai a; lui pakhat an zuk thlen chuan, Chawngi a inbual lo rei tawh em e, tiin luiah chuan an bual fai a, an hriat lohvin a ke zungṭang tin a lo tla a; an kalsan ta a. He lui hi Pangzawl Bangla thlanga mi saw a ni an ti.

Tin, Sawngkhara kha a lo harh chuan, a nupui ruang chu a uiin a thlahlel em em mai a, a um ve leh ta a. Chawngi an bualna lui kha a va thleng a, khua an luh hmaa um phak a inring ta lo va. A ke zungṭang tin an thlauh kha a hmu a, a la a, a hawn ta a. In a thlen chuan Chawngvungi ke zungṭang tin chu kuangin a ur leh ta a, thing ai sarih a tuah rai ṭhak a ni an ti. Sawngkhara chu kuang chungah a bawk a, a ṭap a ṭap ta mai a, 'Chawngi lo tho rawh, Lianchema ril a ṭam e,' ti ringawtin a ṭah hla chu a chham a, tuman an thlamuan zo ta si lo va. Sawngkhara hian a nupui chu kum thum a sûn a; a thianten an manganpui a, ramchhuahnaah hruai harh an tum a, Lentlangah an hruai ta a. Lentlanga chhawkhlei par tla a han hmuh chuan:—

'Lentlangah ram kan vah chhuah niin,
Chhawkhlei lo par Chawngi hmel lo ang e,
Chhawkhlei lo par Chawngi hmel lo ang,
Ka chhar ning lawng Thanglunga ngaiin,' a ti a,

a ṭap ta zawih zawih mai a, a haw leh ta vang vang zawk a. A nupui ruang, a chan zawh loh ngaiin a ṭap a ṭap ṭhin a. A fapa hrinsak chhun, Lianchema nen chuan an inawm chawt mai a, mi dang kawm pawh nuam a ti thei lo va, a dam chhung hun chu lunglennain a hmang ral ta a ni.

SAILO BUL LEH BAL

Kan pi leh pute Khampat leh Seipuikhur inkar hmun hrang hranga an insuan an insuan kawi lai khan, Paihte tlangval pakhat Nova (Bible-a mi ni lo) chuan fapa Dongula a hring a. Dongula chuan Ninguitea a hring a. Ninguitea chuan fapa pahnih Ngekŋguka leh Bawklua a hring a, Ngekŋguka thlahte an chhui thei ta lo. Bawklua erawh chuan nupui Lakiri a nei a, Sihsinga an hring ta a ni. Sihsinga chuan, mumang mak tak a nei ta a. A mumang chu a ţhiante leh a nu Lakiri hnenah a han sawi a. "Nizana ka mumangah chuan ka serh hi min tan chhum sak hmawk mai a, an chan sawm leh vek a, tlang tinah an lo sem chiam mai a!" a han ti a. Tuman a ngaihna an hriatpui si lo va, Sihsinga chuan a mang chu a theihnghilh thei ta lo a ni.

Tin, Sihsinga chuan nupui a nei a, fapa mal Ralnaa a nei ta a. Ralnaa pawh chuan fapa mal Chhuahlawma a nei ve leh a ni. Chhuahlawma chuan fapa mal bawk Zahmuaka a nei ve leh ta a. Zahmuaka chu a lo tlangval a, Lawitlang nula viak ţha tak mai Lawileri a nei a. Zan khat chu an pu Sihsinga ang khan, Lawileri chuan mumang mak deuh mai a nei ve ta a. "Nizana ka mumangah chuan, ka lo zung a, ka zun chu tlang tinah ruahbingah a lo sur ngut ngut mai nia maw le!" a han ti a, han chhui zawnpui thiam lah chu an awm si lo va, an pu ang bawk khan Lawileri chuan a mumang chu a theihnghilh thei ta bik lo va.

Tin, Zahmuaka te nupa chuan fapa hlir pasarih an hring a, pakhat erawh chu a thi a. An retheih em avangin an fapa thi chu an awichawi thei lo va, "Tun hnuah mihring la tling ve thei ngaite kan nih chuan, inawichawi hi kan ba ang e," an ti ta zawk a. An fapa damte chu :— (1) Zadenga, (2) Paliana, (3) Thangluaha (4) Thangura, (5) Rivunga, (6) Rokhuma. Hetih lai hian Tlang khua leh Khawruaa Hnamte hotu Thlanpiala a thih avangin, Zahmuaka te nupa hi hotu atan an sawm a; tlawmngaih chhuahin Hnamte hotuah chuan Zahmuaka te nupa chu an ţang ta a. Hetih lai hian rawlral a hautak hle a; zan tin pathumte hian khua chu tlangvalhovin an inven chhawk ţhin a ni. Thangura te unau thum ven zan apiangin ral an lo chhuak ngai lo va, mi dang ven zan erawh chuan ralin khua an rawn tibuai thei ziah si ! Thangura te unau hlirin ral veng dawn sela, an lo lam a ţul si avangin mi dang pawhin ral an veng ve lo thei lo va, an buai phah lo thei lo bawk a ni.

Ni khat chu Zahmuaka te khuaah hian pathian a rawn inlar a, Hnamtepa pakhat inah thlen a tum a. Ani chuan, "Lolak ka hmang a, ka thiang lo ve," a ti a. Thangura chuan, "Kei ma inah lo thleng rawh," tiin a lo sawm ta a. Pathian inlar chu Thangura inah chuan a thleng ta a ni. Chu pathian pui chu pa tawi ter tur, hmul them thum a ni. Upa thenkhat sawi dan chuan chu pathian chu a tawng duh lo va, biak erawh chuan tha takin mi a chhang zel a, ama thu puak chhuaka thawm han chhuah ve mi a ni lo va, a chang erawh chuan a chik ve nghur nghur thin an ti, Thangura nupui chuan an mikhualpa awmdan a'n hriat chuan, "Kan mikhual thlen hian mihring a ang lo mang e," a ti thin. Thangura erawh chuan an mikhualpa chu a ti tha em em a, zu te a zuk a, chawhmehte a siam bawk a. Chawhmeh hmin chuan mikhualpa chu chaw kil turin a sawm a; ani chuan, "Chaw ka chak lo ve," a ti a. Mahse an sawm lui thei ta hram a ni. Chaw ei kham chuan, "Nangni nupa hi chu Beirawhmual kilin, Buh chhun leh Sachhiah eiin in lo awm tawh ang," a ti a, a kal bo ta a ni.

Tin, Sailo bul chhuitute chuan, Nova atanga Zahmuaka chin hi "Duhlian" an tih thin hi niin an sawi.

Tin, Zahmuaka fate kha ral vengin an tul em em thin a, hla an phuah a :—

"Ral kan veng e, kan unau thumin,
Lentlang liamah Sai hmun ral kan veng;
Kan unau thumin," an ti a.

Zahmuaka fate ralven tum apiangin ral an lo chhuak ngam lo va, Hnamteho chuan, ralven hna chu an papek thawthang ta mai a. Anni chuan, 'Hetia keini unau hovin rât kan ven bik maiin, kan thlawhhmate a chhe zo vek ang a, riltamin kan thi mai ang asin le, kan inven chhawk tur alawm,' an ti a. Hnamteho chuan, 'Ni lo ve, keini ven chuan ral a lo chhuak thin a; nangni venin an lo chhuak ngam si lo va; ralvengtuah hian tang reng ulang, in ei tur buh kan khawnsak ang che u; tin, in chawhmeh tur sa kap leh awk apiangin a dar kan pe ang che u,' tiin an thlem ta a. Zahmuaka fateho chu lo nei lovin, ral vengah an tang ta a ni. Hei hi lal buhchhun leh sachhiah lo chhuah tanna a lo ni ta a ni. Tin, hotu an nih hnu hian, an fapa thi kha a lim dinin an awichawi ta a, hei hi mitthi rawp lam lo chhuahna bul chu a ni bawk.

Thangura chuan, Chawnglula leh Thangmanga a hring a. Chawnglula thlah chu Chawnglulho hi an ni a, an ropui ve ta lo a ni. Thangmanga chuan Sailova a hring a, tuna Sailo kan tihte hi Sailova thlahte an ni.

Sailovan : Chungnunga, Lianlula, Chenkuala a hring a.
Chungnungan : Rohnaa, Lalchera, Lalhluma, Thangphunga.
Lianlulan : Pu Kawlha, Darliankuala, Darpuiliana.
Chenkualan : Darrihulha.
Darrihulhan : Suakbenga, Lalthawmliana.
Lalthawmlianan : Dochhuma.
Dochhuman : Khawkunga.
Suakbengan : Vanchhingkhupa, Lalrumliana, Lianhnuna, Darthûma, Lalngera.
Rohnaan : Lallula chauh a hring a.
Lallulan : Thangchungnungi, Lalpuiliana, Lallianvunga, Mangpawrha, Vuttaia, Kungliana.
Lalpuilianan : Vanhnuaithangi, Lalsavunga a hring a.
Lalsavungan : Vanhnuailiana, Lalphunga, Chawngpuituali, (Vanpuilala nupui) Lalchawngpuii (Laltheri) Thangpuii (Zatekawnah a lungphun a awm) Thawmvunga (Lalpuithanga ina kawlhnam kenga lam kha)
Vanhnuailianan : Dothiauva, Liankhama, Buangtheuva, Chinhleia, Lalburha.
Lalphungan : Pawibawia, (Lalnilena) (Lalruma in hrang fa)
Pawihbawian : Vanphunga, Thangkhama, Lalzika, Khawzadala, Lalruaia, Dorawta, Thawngliana.
Vanphungan : Awksarala, Liankiauva, Lalmangthawmi, Pianfela, Lalthanzami, Lalbuaia, Lalsabuti, Lalrikhumi.
Lalcheran : Rolura chauh a hring a.
Roluran : Lalrivunga, Tlutpawrha.
Lalrivungan : Khawseia Lalpuithanga, (Vuttaia nena Buanhmun inchuh kha.) Thangduta, Thuama, (Khawnglung lal).
Lalpuithangan : Sangvunga, Bengkhuaia (Zoluti mantu.)
Thangdutan : Hmingthanga, Rumliana, Suakngura, Rothianga Rozinga, Ronguauva.
Lalhluman : Laltuaka chauh a hring a.
Laltuakan : Lalchungnunga, Chawngchhunga, Hauchema
Lalchungnungan: Ngenpuia chauh a hring a.
Ngenpuian : Thawmpuia, Lalngura. Lalnguran : Lalsanga
Lalsangan : Thangliana (Champhai lal) Lianvungan Ngura
Nguran : Vanpuilala. Vanpuilalan : Lalhleia.
Lalhleian : Thuamluaia, Lunga, Lalliaoga, Lalchingkima.

Pukawlhan : Lalkhawtuala, Lalkhawtualan : Lallianpuia
Lallianpuian : Seipuilala.
Seipuilalan : Vankunga, Vanhnuna, Luta.
Darpuilianan : Darpuituala, Kunghmaibala.
Darliankualan : Savunga (Lal hausa ber kha).
Savungan : Lalngura, Lalzika Lalbuta Chawnghmingliana
Lalnguran : Lalthangvunga, Khamliana.
Lalzikan : Thanthuama leh a unaute.
Lalthangvungan : Lalruata, Lalhlinga, Laltawnga.
Thangphungan : Chawngbela, Chawngbelan : Lalkeuva, Lalhnuna.
Lalhnunan : Vanhnuaia (Hringchar kawnga Thingdawl lal)
Mangpawrhan : Suakpuilala, Thawmpawnga, Runphunga.
Runphungan : Thanghulha, Vanruma, Vanruman : Hrang- [chhuana.
Thanghulhan : Lalsakeia, Lamlira, Teksena.
Kunglianan : Lalhuma (Lal sawi tlawm tawh, silai pal pera tungding lehtu kha.)
Lalhluman : Dotawna, Khuma, Lalbawia.
Vuttaian : Lungliana, Kairuma, Lalnguauva, Lalvunga Lalkhuma.
Lalvungan : Zataia. Kairuman : Liankanglova, Laltawna Thangchuanga, Lalbika, Thangburha, Lalbuanga
Lalkhuman : Lalbuta (Tuchhingpa, Hniarvungpa.)
Lalbutan : Saihnuna (Sakei 9 kaptu) Sairuma, Lallawta Lalpianga,
Suakpuilalan : Lalchhunga, Kawlkhama, Lianphunga, Thanruma, Tulera, Zahrawka, Sailianpuia, Hrangkhupa, Lalhrima, Lalsavunga, Lalsavuta, Dokhuma.
Kalkhaman : Hrangliana. Lianphungan : Suakhnuna.
Thanruman : Lalthangvunga, Rohrenga.
Sailianpuian : Lalluaia, Hrangvunga.
Tuleran : Ralduha. Zahrawkan : Khawvelthanga.
Suakhnunan : Kamliana, Chhuânvawra, Thanghlupuii, Saii, Lalbuanga.

SIBUTA

Paliana hi Zahmuaka fapa upa ber dawttu a ni a, Tiau ralah a thlahte an lal nasa hle tawh a ni. Tin, a thlahte hi thlang tla (Tiau kan) hmasa ber an ni a, an thlang tlak chhan hi ram ṭhaa awm an duh vang chauh a ni. Mizorama lo awm hmasa hnawt darhtu kha an ni ber a, a hun tak erawh chu hriat chian theih a ni tawh lo nain, kum 1700 hma lam hi chu ni ngeiin a lang. Do nei lovin ropui takin a chhuk thla zel a, Dungtlangah chuan Palian lal pathum, Pubuara leh Huliana leh Bulpuia an awm khawm a, Chenkual lalten an zui zel bawk. Paihte hotu Siamṭhuana ho tam takin an rawn belh leh a. Tin, anmahni Lusei pui ṭhenkhat pawhin an belh bawk a; chung zinga kan hriat chian theih chu : Lianchhiar hmingthangi pa hi pakhat chu a ni. Tichuan Dungtlang khua chu in 3000 lai an tling a ni.

Tin, Dungtlang aṭang chuan Thlang an tla thla zel a; Huliana kha Arthlawr tlanga a awm laiin Sakhan (Tachhipah) hian lal ropui tak, Sibuta a lal a. Tin, Sibuta hnam hi sawi dan dang a awm nual mai a, ṭhenkhatin Rivung lal niin an sawi a. Rawihteho ve thung chuan, "Kan thlahtu kan pu a ni a, mihring sial anga a chhun avangin kan chi hi kan rawihin kan tlem tawlh tawlh a ni," an ti. Saivate ve thung chuan, "Kan pu Sibutan, Khuangchawi nan mihring a hman avangin kan tan Khuangchawi a thiang tawh lo va, khuang kan chawi chuan kan chhungkaw zinga ṭha ber an thi zel a ni," an ti. Mi tam ber chuan, "Sibuta chu Palian lal tia sawi a ni fo alawm, an hla phuahah pawh 'Zai i rem, Darthir nen Palian chhung inah' tih a ni," an ti tlat a. Chuvangin Zoram mipui hian Sibuta chu 'Palian lal' a nih hi rin leh nemngheh a ni ber.

Sibuta hnam sawi dan hrang a awm ang hian, pian leh murna pawh hi sawi dan hrang a awm leh bawk a ni. Thenkhat chuan, "Darlalpuii pa sal man, fapa a neih loh avanga fapa atan a awmpui a ni," an ti a. Thenkhatin, "Darlalpuii pa sawn a ni," an ti a. Thenkhatin, "A inhrang fa, (hmei fa) a ni," an ti. Mi tam ber sawi dan leh hriat dan chu hetiang hi a ni :—

Sibuta hi Darlalpuii pa chhungpui fa a ni lo va, fapa a neih theih loh a vangin Darlalpuii pa hian a aiawhtu, a roluahtu atan kum li vel a nihin, chhungpuiah lal nun zir turin an la lut

a, a sualin a luhlul em em a, Darlalpuii hian, lal a ni dawn si a, nungchang chhia a put reng chuan khua leh tui tan a tha lo vang, tiin a hrem thin a. A luhlul em avangin na deuhte pawhin a hrem thin a ni; a hrem nat deuh chang chuan Sibuta chuan "Darlalpui, hetiang chuan mi hrem suh, zangkhua a la bungbu thei a nia," a ti thin a. Mahse, Darlalpuii chuan, a lo puitlin hnu chuan, a inhre chhuak ang a, ka chungah a la lawm zawk ang, a ti rilru thin a. Mahse, Sibuta rilru chu a tha chuang reng reng lo va, a lian deuh deuh va, zilh pawh a zilh ngam ta lo a ni, an ti.

Tin, Sibuta kum riat a tlinin Darlalpuii nau mipa a lo piang ta hlauh mai a, an lawmin an duat em em a. Tin, Sibuta chu a lo tlangval a, a nu leh mi dangten an fuih a nih an ring hial a, rilru sual tak a lo pu ta a ni. Ni khat chu a ruk tea mi tihhlum theihna ngaihtuahin a zawng vel ta a. Pitar pakhat hnen atangin, hnamtûr hi zu bilhna mawngah dah ila, chu zu chu a in phawt chuan rang takin an thi mai a ni, tih a hre ta a. Sibuta chuan a pa zu bilh tur bel pakhatah chuan a rukin hnamtûr a dah ta a. Chu zu chu a thlum hun chuan a pa nen an in dun dawn a, ani chuan a in duh lo va, in angin a awm ve a, a pa chuan a thih phah ta ngei a, a pa a awh ta a ni.

Tin, a nau chhungpui fa zawk kha kum kua a nihin, Sibuta chuan a ramvahpui a, a vaw hlum leh ta a. "Savabu a hual a, lak tumin thingah a lawn a, a tlahlum a ni," tiin dawtin chhuanlam a siam a. A hre rutu Darlalpuii pawhin engmah a sawi ngam lo va, an tuar tlawk tlawk mai a ni.

Tichuan Sibuta chuan nupui a nei a, a nu chu lal inah a la lut a. Darlalpuii te nufa kha rei lo têah a hnawtchhuak ta a, daifemah an awm ta a ni. Sibuta chu a chawng a, sialte a lo chhun thei ta a, hetiang a tih apiang hian lal tlangval pakhat Lalngura chu a sawm ve thin a. Lalngura chuan Darlalpuii chu a duh rilru hle thin a. Ni khat chu Lalngura hian Darlalpuii chu nupui atan a duh thu Sibuta hnenah chuan a sawi ta a. Sibuta chuan, "I duh phawt chuan innei ang che u, amaherawhchu, Thang ka la chhuah lo deuh va, khuangchawi ka la bak a, khuang ka han chawi rih ang a, chhung kim laia thiltih hi a mawi a, ka khuangchawi zawhah in innei dawn nia," a ti a. Lalngura chu ngaihtha takin a haw ta a. Mahse, Sibuta chuan

rilru sual tak mai a lo pu a, a farnu chu a pa leh a nau ang khan thah a lo tum rilru reng chu lo niin, khuangchawi tumin a inbuatsaih ta chuk chuk a, se sawmin khuang ka chawi dawn a ti a. Se khalh chhuah ni a lo thleng a, se 9 an hling a, a tuka an chaih dawn chuan Darlalpuii hling turin tlangvalho chu a tir ta a. Tlangvalho chuan an duh lo va, amah Sibuta chuan a hling a, inchhunga mi chu a pawt chhuak ta dawr dawr mai a.

Tichuan, tlangvalho hnenah chuan a pe a, Sibuta chu luhkapuiah chuan a ṭhu a, "Ka hmuh phakah hian chaih rawh u, hmun dangah zawng in vaw na ngam lo ang e," a ti a. Tlangvalho chuan an chaih ta a, an vuak nat duh loh leh a vin tuar tuar a, an hlau si a, na takin an vaw ṭhin a. Darlalpuii chau leh tuihal chu a tlu hnawk hnawk ṭhin a, a thaw huam huam a; a nu chuan tuium kengin ṭap chungin a um a, "Ka Darlalpuii tui a hal em mai, tlangvalte u, dinpui ula, tui ka han tulh lawk ang e," a ti ṭhin a. An han intir dawn veleh Sibuta chuan, "Vaw rawh u," a lo ti ṭhin a; Sibuta an hlauh avangin, tui in hman lo chuan an vaw tlan leh ṭhin a. A tawp a tawpah Darlalpuii chuan Sibuta chu a chachhuah ta a. A tui in tur vuak tlan leh tur thu a han pe chu, "Sibut, heti em hian ka chungah i sual ang tih ka ring ngai lo asin, i rilru chu ramhuai rilru a lo nih hi," a tichhuak ta mai a. Sibuta chuan, "Min hrem lai khan, zângkhua a la bungbu ang, ka tih kha i theihnghilh ta em ni ?" a han ti ve a.

Darlalpuii chuan, "Hria e, lal ṭha leh ngilnei i nih ka duh vang chauha hrem che ka ni asin, i nun lo rawnzia hi ka hre vek; ka pa tûrin i hrai hlum a, i nau i vaw hlum a, heti kauva nun rawng leh nun chhia hi i dam rei bik lo vang. I thih hunah ka pa nen kan lo hmuak ang che, nuam i ti bik lo vang," a han ti ta phiar phiar mai a. He mi ṭum hi chuan tûi tlem in chu a phalsak a. Darlalpuii ân lai hian a vela mi zawng zawng chuan Sibuta chu an en ṭhuap mai, an ti.

Chutichuan, Sechhun ni chu a lo thleng dawn ta a, Darlalpuii luphan atan chuan farṭuah a zawntir a. Se chhun ang chiaha chhun ve turin Darlalpuii chu a luphan tur farṭuahah chuan a lu chu kun deuh hlekin an phuar bet ta a ni. Sibuta chu fei kengin a lo chhuak a, a fei chu a han vilik zauh zauh a, mipuiin an en ṭhuap mai a. Darlalpuii chu a nakah fei lu tlum hmawk khawpin a han chhun ta a. Darlalpuii thi tur chuan a tluk pahin a pawnfen phel fen kau tur chu a dawm zui ṭang ṭang a, a thi ta a. Tuma khuhsak lohvin a mal puichu a lang var ta ruak mai a ni.

darthir- Darbu. *Serh-* thiang lo *Zu-fei-* fei.
Lentiang- (n) fa. *Darkim* (n) fa hrin tawh phawt chu, nausen insiam tawh, chhiat lamin a huam.

Palian lal dang Tanhrila chanchin han sawi leh ila:— A khua pawh tun thleng hian Tanbril khua tih a la ni. Tanhril khuaa i kal chuan a in sakna hmun an lo kawhhmuh thei ang che. Tanhrila chuan kawnah in a sa kai a, tlangdung zuiin a saktir zel a, eng chena sei nge a nih erawh chu sawi thei an awm tawh lo. A in thuai kawn lai tak chu fehkawngah an hmang a, a ina kal chhohna leilawn a dawh tuak a; tah chuan nula hmel tha deuhte chu a ko chho va, a mutpui thin a, an hnial ngam si lo va, an lalpa an haw rilru hle thin a ni. Feh kal tam lai takte hian vutduk lawh vak te a ching leh zel a ni an ti.

Tin, a in bang chu Chinrang thiain tiakbah a tum a, a khuate chu luidung zawhin chinrang an vai an vai a, man tur an hmuh zawh loh chinah Tlawng dung an zawh thla leh ta zel a. Tlawng fintu lui te dunga mite nen an man zawh vek hnuin Tut an thleng ta a. Thenkhatin an zawh chho va, thenkhatin Tlawng an zawh thla zel a, Teirei lui an zawh chho leh ta a. Kawrte te zawhin chinrang an vai zel a. Tipera reng khu Rengdil hmuna a awm lai a ni a. A khuate chuan chinrang vaiho an biak dan chanchin an hrilh ta a ni. Ani chuan a haw em em a. Chutianga lal suaksual leh nunrawng chu a huat zawng tak a ni a, Tanbrila man turin a khuate a tir ta a ni.

Reng mi tirhho chu Tanhril khaw ep Tlawng thlang lamah an chawl a. an puante an pho va. Tun thlengin chu hmun chuan vaipuan pho hming a put phah ta a ni, tiin upaten an sawi. Tanhrila leh a nupui chu an man a, an hruai thla ta a. Reng lalpa chuan a duh tawka a biak hnu chuan Tanhrila chu meipui pahnih chheh inkarah a thuttir a. Mei sa chuan a em khi phawk phawk mai a. Tanhrila chuan ka vanlung mei tluk pawhin a hum lo ve, a ti-el vel thin a; mahse, meipui chuan a em hlum ta a. A nupui pawh hrehawm taka nghaisakin a thi ta niin an sawi.

Tin, Rivung lal Chawngpuilala an tih Kanghmun khuaa a lal lain a khuate a tiduhdah hle thin a, Kawtchhuaha lawmrual innghek khawmte chu an tuthlawhin lungpui a zumtir a,

hlo thlawh nana hman theih loh khawpa a chhiat avangin an ţam phah a, an ning em em mai a. Ni khat chu a khuaten an lalpa Chawngpuilala chu zu an hrai rui a, a muthilh hlanin an pem san vek a. A tlangau Rairana erawh chuan, kei tal ka awm lohvin tiin a lo nghak a, Chawngpuilala chu a lo harh chuan a thinrim ta a. Rairana hnenah chuan, "Engatinge i pem ve law law loh, nang nen chuan khua leh tui kan din thei chuang nang," a ti a, a vaw nek mai an ti.
Hla an phuah a :—

Rivung Chawngpuilala, Rairana kha Vai khaw chenin kuah rawh aw e, tiin.

Thlang tla hmasa lalho hi an nunrawng bikin a lang a, eng vang nge ni ang aw, tiin an inzawt ţhin.

LALLULA (Sailo)

Lallula hi a hun lai chuan Sailo lalho zingah ropui ber leh hmingthang ber a ni. Amah hi pa lian lo tak, ngo tak, hmel fel tak, rilru nei tak leh huaisen tak a ni; mi ngilnei tak a ni bawk. Selesih khuaa lal pasarih zinga pakhat Rohnaa fapa mal a ni a, a pa hian a duatin a hmangaih em em nghe nghe a ni.

Rohnaa hian Lallula naupan lai hian khuang a chawi a, fatuho chuan, "Lallul, tukverhah hian tuium min han pe teh," an ti a. Ani chuan, um chu a khawhthla ta zung zung mai a, a keh ta vek mai a. "Lallul, tukverhah hian bel min rawn pe teh," an ti leh a. Ani chuan, bel chu a theh thla leh ta zung zung mai a, a keh zo ta vek mai a; a pa chuan Lallula chu a lo en thla reng a, thinur ahnekin, "Nang hi chuan belrawhmual zawng i la kil theih dawn hi," a ti ta then mai a.

Tin, Rohnaa chuan Fanai lal chi fahrah, mipa naupang Lallula rualpui Rorehlova a awmpui a, Lallula chuan a khawngaih em em a, unau pianpui ang chiahin a en a; mahse, tlangval hovin an tiduhdah h'e ţhin, tlangval pakhat erawh chuan lal fa enin a en ţhin a, a tiduhdah ve ngai lo va, a khawngaih em em ţhin a. Rorehlova hian lal a la nih a inring em em a, a mumangah te a mang ţhin a. Mizoram zawlneite zingah an chhiar tel ve nghe nghe a ni. Tin, Rohnaa ram Dungtlang chu lo halin a kang ta a, a kang zau ta zel mai a, Lallula chuan "Rorehlo, i ţhiante sawm la, ram kang saw va ţhelh rawh u," a ti a. "Ka ram pawh a ni ve si lo va, ram neituin ţhelh zai

2. A sakhi thang ennaah rambuai a hmu a, a hlau em em a, a khur a khur a, a hawng ta a. In a thlen chuan a mitvai mai niin a ring leh ta a. A tukah chuan a thang a zuk en leh a, thang hnai berah chuan sakhi a lo awk a, la mai lovin a thang dang chu a en chhuak vek a. Thang tawp berah chuan rul lian pui hi a lo awk a, a lo sû khum hum hum a, Sibuta chuan ke neiin a hmu a, a hlau em em mai a, nikhaw hre lovin a tlu a, a lo harh chuan thang pawh melh lovin a haw ta vang vang a. A upate chu thang en turin a tir ta zawk a ni.

A mi tirhte chu an lo haw a, Sibuta hnenah, 'Thang hnai berah khan sakhi a awk a, hei hi kan rawn hawn a, Thang hla berah khan erngnge awk kan hre lo va, a tal bel hul a, a chhuak leh a ni, a awm tawh lo," an ti a.

He a rambuai hmuh leh a rul awh hi a hlau em em mai a, a na ta vak mai a, a han tha leh deuh thin a, a tha tak tak thei ta lo va, mumang tha lo pui puite a mang thin a, dam rei dawnin a inring ta lo va, damlai lungphun a ngaihtuah ta chuk chuk a ni.

Chutichuan, Sibuta chuan 'Dam'ai lung' ropui tak, lian tak phun a tum ta a, a upate nen lung lian tha si an zawng ta a. A khua te hi an tam em a, Tlawngnuara mi pawh zawn chhuahtir theih a inring a, tuna Bangla tuikhur an tih ruama mi hi an la ta a ni.

Chutichuan, tuna Banga tuikhur an tih tak hmuna lung phek hlai leh chhah tak mai chu Sibuta chuan Sakhan (Tachhip) tlanga a damlai lung atana phun turin, zawn chhuahtir a tum ta a. Chu lung chu a khuate chuan hreipui leh hachhek leh thirkhen siam chawpin an teiin, an duang mam ta a . A khuate zawng zawng a chah khawm a, an zawn dawn ta a. An han zawn chuan rit an ti em em mai a, an kalpui hlei thei meuh lo va. Sibuta te nupa chuan an zawn hlei thei lo tih an hriatin, zawnna hmunah chuan an kal ve ta a. Zawi zawiin an zawn chho hret a. Sibuta te nupa chuan an vin tuar tuar thin a, a nupui chuan, "Tlangvalte u engatinge khatiang mai mai in zawn zawh loh ? nghawngkawl hrui vuah ula, pa pakhat pawhin in phur zo mai ang chu" te a lo ti thin a. Nakin deuhah chuan an zawn zo ta ngang lo va, hniak khat pawhin hma an sawn thei ta lo a ni.

Sibuta te nupa chuan, "Lung a nuar ta a ni, mihring thisen a ngen a nih hi, kha pa kha a tang tha duh lo ve, talh ila, a thisenin lung hi bual ila, a lungawi ang a, awl takin zawn

theih a ni mai ang," an ti a. Tang ṭha duh lo an tih pa kha an han talh a, a thisen chuan lung chu an bual sen ta vut mai a. Sibuta chuan "Khuate u ṭang rawh u, tunah chuan lung hi a lungawi tawh ang a, in zawn thei tawh ang," a han ti a. A khuate chuan ṭan an la a, theihtawp an chhuah a, thui lo te chu an zawn chho thei a, an khawih che leh thei ta hauh lo mai a. Sibuta chuan, "A nuar leh ta a ni," a ti a. Pa pakhat an talh leh a, a thisen chuan lung chu an bual sen leh ta vut mai a. Tan a han la leh a, tlemin an zawn chho leh hret a, an khawih che leh thei ta lo va. Sibuta chuan, "A nuar leh ta a nih hi" a ti a, pa pakhat a talh leh a. Mahse, a vawi thumnaah hi chuan an khawih che zo ta chuang lo va, chumi hmunah chuan phun turin lung chu an buatsaih ta a. A phunna tur thuk ṭakin an lai a, an duh tawka an laih hnu chuan Pawi pakhat chu a vung hai chhuak turin an luhtir a, a lo chhuah leh hmain lung chu a phuntir ta mai a, an phun hnan ta a ni. He lungphun avang hian pa pali nunna a boral a nih chu. Tun thlengin Sibuta lung chu a la ding a, a ler lam a bun tak avangin a hniam deuh tawh a, Tachhip khaw hmar lam pang Bangla kiangah a la awm.

Sibuta chu a dam lai lung a phun zawh chuan, hlim ahnekin a lungngai ta deuh deuh va, a bawrhsawmna chuan zual lam a pan ta zel a, Darlalpuii lu lâwk hman lovin a thi ta a ni. Se lu hi thla thum tlinin an lâwk thei chauh a ni.

A thih hnu hian a nupui leh a vuavâng chanchin reng sawi a awm ta lo va, Lalsuthlaha erawh chuan Sibuta fapa ka ni a ti emaw ni, chanchin ziaktu sap pakhat chuan, Lalsuthlaha chu Sibuta fapa tiin a ziak a, mahse a dik lo.

Sibuta thih hnu chuan heti hian hla an phuah ta a ni :—

1. Hmanah Sibut leng maw, i thangkimna mah,
   Lengi hrualhrui i ban, ṭuah thing kung i zar.
2. Tuah thing kung maw, tual hmai hnawih i ti,
   Zai i rem dar thir nen, Palian chhung inah.
3. Pipu serh reng le maw, zunfei i chawina,
   Lentiang a bo, darkim i chawi reng lo ve.

Hla thu hrilhfiahna :—

Leng (n) mihring. *Thangkimna* (absn) Thangchhuahna.
Lengi (n) nula. *Hrualhrui ban* (v) hruia hling, chaih.
Tuah thing (n) farṭuah. *I zar* - seluphan kak i phun.
Tualhmai (n) kawtlai, tual. *Hawih* (adj) mawi.

Chutichuan, sial ang chiahin Darlalpuii lu chu, ama luphan atana an suih farṭuah lerah chuan a tar ve ta a. A lu lung chu a tarna bulah chuan a tla ṭhin a. A nu chuan, "Ka fa en phal loh lu hremtu," a ti a, varṭianah a lung chu a chhar khawm a, a rawt keh vek ṭhin an ti.

Darlalpuii nu chu tuk zan hian a ṭap a ṭap ṭhin a, khawngaih âwm pawhin tumah an awm ngam si lo va, a retheihzia hi mihring ṭawnga sawifiah zawh rual a ni lo. Tah hla heti hian a chham a ;—

1. Sakhan tlang khi lam ang ka en,
   Ka darngovi sial ang a tlukna.
2. Darlal, ka va pual, ka sechal,
   Sibutan sial ang a chhun che maw ?

tiin khui lovin a ṭap ṭhin a. A ruk chuan an khawngaih em em a ni.

Tin, Sibutan Darlalpuii luphanah farṭuah a hman avangin Lusei mitthi rawp lam tur chuan, an milim ruangruh atan farṭuah chauh an hmang ta a; tin, farṭuah hi kawng dangah reng reng an hmang thiang ta lo va, seluphan bul leh an lungdawha dah talhkuang pawh farṭuah hmang lovin hnum thing an hmang ta a ni. Lusei hnahthlak inah chuan engti kawng mahin farṭuah a awm tur a ni lo.

Tin, Laingura khan he thu rapthlak tak mai hi a lo hre thawi a, Sibuta khua Sakhan chu a pan ta vang vang a, thim dawnin Darlalpuii nu inah chuan a lut ta chawt mai a.

Hmeithai lusun, hnemtu nei lo, duh ang pawha ṭap ri ngam lo hnenah chuan, "Khawnge Darlalpuii ? tiin a han zawt ta a. Hmeithai chu a ṭap chhuak ta phawng mai a; Laingura chuan a thu hriat chu a dik a ni tih a hre thei ta mai a. Sibuta ṭhah tumin a kawlhnâm nen chhuah a tum a. Hmeithai chuan "Chuti mai chuan chhuak rih suh, thil a chinchhuakin kan la sawi dun ang chu," tiin a chelh thei hram a. Sibuta chu a upahovin an lo ṭanpui ang a, Laingura leh amah hmeithai chu an that ve ang tih a hlauh vangin a chelh a ni. Hlim lo zetin zanriah an ei dun a, an ei kham hnu chuan, hmeithai chu mit tui tla zung zung chungin a titi hram hram a. Laingura thinur chuan, "Khawnge, Sibuta lu ka han la teh ang," tiin a tho leh phut phut thin a. "Mahse, a ni tur tur a ni zo tawh a, Sibuta khuangchawi dawn ṭepa lo thleng ni la chu, ka Darpuii

hian i zarah damlai pialral a kai tur," a han ti a. He thu hian Lalngura thin chu a tiur zual a. A thiltih dawn apiangin mi kovin, mihriattir ve thin a, hetiang taka chet a tum vang hian min hrilh duh lo a lo nih hi . tiin chhuah a tum leh a, hmeithainu chuan a dawmbet leh hram a.

Tin, a tuk khua a lo var chuan, hmeithai khawngaihthlak tak mai chu a lungchhe insum zo lo chu a ṭap chhuak ta phawng mai a, heti hian ṭah bla a chham a :—

"Darpui, ka en phal loh, ka neihchhun, nangmah khawngaih ṭhintu, Lalngura a lo kal asin, biak dan pawh i nu hian ka thiam lo ve, nangman kam khat talin i be dawn lawm ni ?" a ti a. Lalngura thinin a tuar ta ngang lo va, Sibuta lu la turin Kawlhnam leh Chemte hriam deuh mai kengin a chhuak lui ta a, Lal kawt farṭuaha Darlalpuii lu tar a han hmuh chuan, Lalngura chu a thinur lehzual a, chuvangin a tum ruk chu a chapchar lo thei ta lo a ni. Lal inah chuan upaho zing zu in an lo awm khawm a, 'Khawnge Sibuta ?" a ti a. Thah tuma lo kal a ni tih an hre thei mai a, an phawk hra hlawm a: A awmna rang takin min hrilh thuai rawh u," a ti a; a nupui leh a upate chuan, ' Varṭianah a leng chhuak a, a lo la haw lo a ni, a kalna chin pawh kan hre hauh lo mai," an ti a. Lalngura chuan a zawng vel chiam a. Dai vel leh rambuai pawh a zawng chiam a; mahse a hmu zo lo va, a haw leh ta a ni.

Sibuta hnenah hian Lalngura lo thlen thu leh Darlalpuii nu inah a awm tih an lo hrilhru a lo ni a, a hlauh avangin kha mi zan pawh khan a muhil ngam lo va, varṭianah a tlanbo a lo ni a. Lalngura khan Sibuta chu hmuin that dawn mah se, tuman an chhan duhin an ring lo. (Lalngura chuan Darlalpuii nu chu Sibuta lakah a hlauhthawnpui a, an khuaah a hruai haw ta mai nia ring pawh an awm. Lalngura hawn hnu hian he nu rethei chanchin hi sawina a awm tak loh avangin.)

Sibuta chu Lalngura hawn hnu chuan a lo chhuak leh a, tumah hlauh ṭur an awm loh avangin, a hlimin a inti lal leh ta em em a; mahse, khuangchawi aṭanga thla khat lekah a bawrhsawm ṭan ta a ni.

A bawrhsawm chhan hi kawng hnihin an sawi :—

1. Darlalpuii luphan bula a kal laiin, a chhip laizawl takah, a lung lianpuiin a tlak a, na a ti em em a, chuta ṭang chuan a lo bawrhsawm ṭan ta, tia sawi an awm.

tel ula, in ti thei zawk ang chu," a ti a. Rohnaa chuan, "I ţhelh phawt chuan i ram atan ka pe nghal ang che," a ti a. Rorehlova chuan ţhian a sawm khawm a, awlsam takin an ţhelh ta a. Rorehlova chu fahrah ni mah se, ram nei a lo n ve ta a ni.

Tin, Lallula chu a lo tlangval a, Zopuiah a indang ve ta a, a bul lawkah Rorehlova pawh chuan khua a siam ve ta bawk. Kum 1747 Selesih lal pasarih an infinkhawm hma ang bawkin Pawiho chuan chhiah an rawn khawn leh ta fo mai a, an sialte Tiau lui dungah an kawi chhoh sak leh nguah nguah mai thin a, an ui ngam si lo va, nu leh pate chuan an sial chu mittui tla zawih zawihin an thlir liam thin a ni. Phunthanga phei chuan, a saingho ngen pek tur an neih loh avang te hian, a hgenna pate hi a sat leh vak mai thin a; Lallula chuan a ngai thei ta lo hle a, khaw ngah thuai thuai a, kawng engemaw ngaihtuah a tum ta a; a pa khuate chu fin thiamin a hipsak ta ţeuh ţeuh mai a, khaw ngah hi a tum ber pakhat a ni ta a.

Lallula chuan, Rûn kama Siakeng khaw pakhat kum 1750 ah a rûn khan, a mi man tam tak a hruai hawng a, a khua leh tuiah a awmtir ta a ni. An lalpa Mangngula erawh chu a huai em avangin an man thei lo va, an that ta a, hla an phuah a :—

"Zokhaw val hnamchem ka chawi,
Mangngul ar ang ka sahna;
Rûn kuamah aw e" an ti a. Tin, thil bo apiangin Siakengho chu an puh thin a, a latu tak an hriat loh phawt chuan kan ralte (hmelmate) ho hi an ni ang, an ti ta fo mai a. Heta ţang hian Siakeng hnam hming thar chu siam a lo ni ta reng mai a. Siakeng unau, an sadawi kilpui theih zawng zawng chu Ralte an lo ni ţan ta a ni. He mi hma hian hnam hmingah Ralte tih an la hmang ngai lo.

Tin, Kawlvai leh Halkha Pawiho um darh, Khawlhring hnam tam fe Lallula Zopuiah chuan an lo lut ta bawk a. Khawzawl aţangin Kawlniho tam takin Lallula chu an rawn bel leh ta bawk a. Kum 1755-ah in 300 aiin an lo tam ta a, kum tin mai hian Phunthanga ho lah chuan chhiah an rawn khawn ziah bawk a; khaw te deuhah te phei chuan, an duh ang an hmuh zawh loh avangin mihringte pawh an ngen tel thin a, ţap zawih zawihin Tiau lui an kan thin a ni; hla an phuah a :—

1. Hrum sawm lo han ka dang zo lo vê,
   Ka changsialin Tiaupui dung a zui.
2. Ka changsialin Tiaupui dung a zui,
   Hrum sawm daiah ka luaithli ka nul, an ti a.

He hla hian Lallula rilru chu a tinuam lo hle a, a khua leh tuite chu a khawngaih a, a inngaihtuah nasa ta em em mai a ni. Ni khat chu a khaw chhehvel lal dangte a ko khawm a, an hnenah chuan, "Pawiho hi kan tuar ta lo tlang a ni lawm ni, an zinga chimawm zaal ber Thlanrawnho khi ka khuaah ka chah khawm chiam ang a, nangniho pawh in lo thawk ve bawk ang a, i rawt vak mai ang u," a ti a. Anni chuan, i chah khawm theih dawn phawt chuan kan hnial bik nang" an ti a. Chutichuan Thlanrawn Pawiho chu Lallula chuan a chah khawm ta a ni. Heti hian a ti a."Kumin chu kan hmuingil kum tak mai a ni a, a duh duh chu chhunkhawn turin lo kal ula, in duh duh kan lo pe ang che u." a han ti ta a. Lallula thuchah chu Thlanrawnho chuan an hriat veleh kal an chak ta em em mai a, an lalpa Thanchhuma pawhin kal a tum ve ta a ni. Thanchhuma leh a upa min ber Phunthanga leh Cherkanga pawh an inbuatsaih ve ta a. Tin, an pasaltha hmingthang ber Thanghlianga pawhin a lalpa tê deuh sa tui hang hawp atan hruai ve a tum a. A nupui chawh chuan,"I fa hi i zuk thlah mai ang e," a ti a. Thanghlianga chuan, "Keipuiin a no a thlauh ngai lo," tiin a chhang a ni. Mizo hovin an chungah thil an tih ngam an ring hauh lo va. Chutichuan, an lalpa Thanchhuma ho chuan, mi 300 lai mai chu chhiah khawn turin Lallula Zopui panin an liam ta a ni. Zopui khua an zuk thlen chuan an tam em a tangin khaw khat han beih mai mi nun Lallula chuan a hre lo va, a thu rawt ang khan a vel khaw ate ko turin tlangvalho a rukin a tir chhuak ta zung zung mai a.

Tin, Lallula chuan, Thanchhuma leh a hruihruaite hnenah chuan, "Hei le chhunkhawn tur chuan kan chah ang chiahin in lo kal ta a ni a; kan pek tur che u chu kan rem fel thei nghal mai ang a, mahse kan khua maiah hi chuan duh tawk in ngah zo lovang a, kan khaw chhehvelte hnenah pawh ka sawi vek tawh a, chhiah atan an pek tur che u rawn keng an lo la thleng meuh lo va; ni tlem te chu in nghah rih a ṭul ang. Chu mi chhung chuan an lo thleng kim thei mai ang; sainghote pawh kum dang ai chuan an ngah awm ania," a ti a. Thlanrawn lalpa ho chu an lungawi êm êm mai a. Chutiang han nghahte chu an hnial loh thu Lallula chu an hrilh a.

Tin, Lallula chuan a khuate chu zu a saktir tlut tlut mai a, ni tinin ruaipui a ṭheh reng bawk a; Lallula chuan Thanchhuma leh a upate kha, tlai tin luhkapuiah zu a inpui a. Tlangval ṭhenkhat chu, mikhualin saingho an rawn zawn lut ni awm takin, kawtchhuahah beltûr hih var per pur hi ram lam aṭangin an rawn zawn luhtir a, mual let liamah an kirpui leh a, a ngai kha tlai khatah vawi nga te an rawn zawn lut nawn ṭhin a ni. A lang thei lai an lo thlen veleh Lallula chuan "En teh u, kan khaw ṭhenawmte'n saingho an rawn zawn lut zung zung mai a, an sainghote pawh chu a va sei awm hlawm em" a ti ṭhin a. Tin, thimhlim-lai hian mikhual saingho tawi deuh neiin thlen in an zawng ni âwm takin, tlangval ṭhenkhat chu changel kau puanin an tuam a, an pu vel ruai bawk a. Thanchhuma chuan saingho zawn ni awm tak a hmuh chuan "Lallul, i khuaah khitianga ṭhâ saingho engzat nge awm ang ?" a ti a. Lallula chuan sawm lai awm ve awmin a sawi a. Tin, Thanghlianga fapa pawh, a pa beisei ang ngeiin sa tuihang a hawp a hawp ta ngei bawk a. Thanghlianga hi a huai em avangin ngam loh an hlau va. Zopui khaw huaisen ber Kawlkawlha inah an thlentir a, a fapa nena chhuata an mut ṭhin avangin Kawlkawlha chuan hai a hlau a, Thanghlianga chu zantin puandum a thuahtir ṭhin a. Tin, an chhehvel khuate kha, a ṭhen daiah an biru a, a ṭhen mipa awm lohna inah an thleng a; tin, Pawi khual tamna apiangah chuan an thleng tam ve deuh zel bawk a.

An zu ṣak kha a lo thlum ta a, mikhual pawh chu an lo thlengkim ta bawk a. Lallula chuan "Zan laia darkhuang ka vuak veleh, mitin che vat ang che u," tiin ro a rel ta a. Thlanrawnho chu nilengin zu an inpui a, a tukah nilengin an inpui leh a, Mizoho kha chuan an in tam duh lo va, awngah an leih baw ru zel a, Pawiho chuan ka theih tak ti ni awm takin an tlak piap piap zel a. A zanah chuan darkhuang chu a ri ta vut vut mai a. Zopui khaw in tin mai chu a buai ta nuai nuai mai a. Thisen lah chu a luang nasa khawp a, ui pawhin a liak sêng ta lo va, a khaw pumin a thâng nasa ta khawp mai a ni. Tin, Kawlkawlha mikhualpa Thanghlianga khan, kha mi zan khan a fapa chu puandum chu a lo sintir hlauh mai a; Thanghlianga emaw tiin a fapa zawk chu Kawlkawlha chuan a vit hlum a, "Thanghlianga ka that ta," a han ti a. Thanghlianga chu a lo tho phut a, a silai hmingthang 'Paranpa' a chuh a, Thanghlianga i that maw" a han ti a; mah se a lo kah theih

ta awzâwng lo mai a, kawmchhâra a zuang chhuak tur chu Kawlkawlha chuan a um zui a, a hrenah a man hman a; mahse, a talchhum hmawk a, a chhuak hlen thei ta a.

Hemi ţuma an inbeihnaah hian Thanghlianga tiam lohvin pahnih chauh tlan chhuakin an sawi. Mi pahnih zing ni chhuan hmaa lo tlan chhuak hi lo lam aţanga lo hawng nu pahnih an tawk a, "Engatinge in tlan ?" an lo ti a. "In khuaten min tlai," an ti a, phuba lak zai rel lo chuan an tlan ta zel a ni.

Thanghlianga khan a silai hmingthang 'Paranpa' kha a chhuahpui hram a; mahse, an khua a han thlen chuan a nupui kha a lo thinur em em mai a, "Keipuiin a no a thlauh ngai lo, i ti si a, i fapa i thlauh si a, thungrulh nan mi panga lu i lak hma loh chuan ka kiangah i mu thei tawh lo vang," a ti a, a mut chu a phal ta lo a. Thanghlianga a fapa phuba la tura a han rawl vel mai chu, a hlauhawmzia hrilhfak a tling a ni.

Tin, an chet dawn zan khan, thim hnuah nunau zawng zawng daiah an thiar chhuak vek a. Mihring thi thâng kha a nasa khawp a, awmna rual a ni ta lo va, daipawnah aidu bukah thla chanve an awm a, Zopui khuaa lut ieh hovin an buk siamna hmunah chuan awm hmun an ngheh ta zawk a; an Pawi sam thang nasa chu chawiin Samthang an vuah ta a.

Tin, Thlanrawn lalpa Thanchhuma kha Lallulan a man a, kawl a buntir a. Fanai lal Rorehlova khan Cherkanga a man a, kawl a buntir ve bawk a. Phunthanga erawh chu an that a. Zopui khaw dai Phân kungah chuan an mi thah lutc kha an tar kur ngiai nguai a ni. Rorehlova hi Thlanrawn rawt chungchangah hian Lallula tluk bawkin a ţangkai a ni. An hla phuah chu hengte hi an ni :—

1. Thlanrawn Thanchhûma lian e,
   Zo khuaah ûm ang ţhu e;
   Darkhangliana aw e.
2. I lal lua e Phunthanga,
   Khua tinah chhiah i lâwr e;
   Sat mai zela aw e.
3. Phunthangan Saigho ngen e,
   Thangchhuman kawlpui bun e;
   Miau miau taka aw e.

4. Ka zo khua hi dem lo u,
Thlanrawn thlunglu kan lakna;
Phanpui zur nguai aw e.
5. Phunthang ka thah thang zawi maw,
Thanchhum kawlpui thang zawi maw;
Cherkunga aw e.

Heng an hla phuah kum hi 1760 a ni. Tin, Thanchhuma chu lal chhuatah kawl bunin an ṭhuttir a, an hla phuahte chu an sa a, an lam a, Thanchhuma chuan an hla sak lai chuan, "Hla a si hlah e, thu a si e, in ti rauri," a lo ti chul ṭhin. Nakinah chuan Thanchhuma chu ṭhihna sei takin an rawn tlan ta a, chu ṭhihna hmingah chuan 'Thanchhuma' an vuah a. Tin, Cherkunga chu Rorehlova hnen aṭangin silai fung thumin an rawn tlan ta bawk. Rorehlova chuan hla a phuah leh ta a :—

1. Tiautui ralah Cherkang Pawnthang lo lian e,
Milai ban kaih Rodanga sakhming chhalna,
Vanni an salna rengah.
2. Vanni sal e Cherkungan hrenthir a bun,
Tlanna rengah meithal chawi thum an tlan e, tiin.

Tin, Zopui leh a chheh vel khuate chuan an kuthnu an hlau va, an pem ta zung zung mai a ni. Lal tan pawh ui beh mi an ni ta lo va; a ṭhen chhimah, a ṭhen hmarah, a ṭhen khawthlangah, Lallula leh Rorehlova erawh chu an la awm zel a; lal ṭaeokhatte erawh chu an kuthnu hlau chuan an khuate nen an tlan liam ve zung zung bawk a. Lallula chuan hla a phuah a:

Chhimtiang hmartiang sa ang tlan zo ve,
Zopuiah hnutiang ka dal nang e, a ti a. Mahse, an khua te an tlem tak em avangin, an kuthnu hlauvin Lallula leh Rorehlova pawh chuan Tlang tlak zui an rel ta a. 1767-ah Vanlaiphaiah an rawn insuan thla a, tuna Bawktlang an tih kmi Lallula rawn inbawkna hmun anih avangin Bawk-lang tun an vuah ta a ni. Hetah hian a fapa upa ber Lalpuiliana kha a thi ta a ni.

Lallula hi ar khuang ngaihnawm ti em em mi a nih avangin arpa chhiarkhuan pawh 40 a nei reng a. A khaw in 309 chuang arpa leh ama arpa khuang a ngaihthlakna ṭhut hmun lungpui pawh Zopui khaw lûah hmuh theih a la ni. Thlang tlak dawn hian a ui ber pakhat chu a arpa zawng zawng a chhawm theih loh tur hi a ni.

Lallula chuan a ui em em a arpa a tihral zawh chuan, Rorehlova nen thlang tla turin an chhuak dun ta a. Ani chuan a arpa duh ber pakhat a ak a; kawng mumal awm lo, hnim teu kuak chawpah a khuate tlem nen an kal ta zel a. Mual theng leh Vanlaiphai inkar kawnah a arpa ah chu a mal khuan ta al al mai a. Lallula chuan a khawngaih em em a, a tap ta a ni an ti ! He lai kawn hian Arţahkawn hming a put hlen phah ta nghe nghe.

Tin, Lallula Tlanrawn rawt hi a thang nasa em em a, chu tih laia Mizoram chhunga mi zawng zawng chuan amah chu an chawisang em em a, a khua leh tui hluite phei chuan an ngaisa ber a. An thlanrawn rawt hi a hmingthan em avangin Zopui pawh chuan hming dang a lo put phah ta a, tunah chuan Samthang an ti ta a ni.

Tin, Lallula chu Vanlaiphai aţangin Lungchhuan ramah a insuan a, a awmna pawhin Zopui hming a pu leh ta a. Tin, a khaw hlui tlem Cahimtuipui chhaka awmte chuan Lallula thlang a tla zel tih an hriatin an ngai em em a, Zopui awm 'aite kha an sawi an sawi ţhin a. Zopui khua leh an lalpa Lallula lo chu sawi tur an hre lo; an lunglenzia an sawi nasat em avangin an awmna khua chuan Lungleng hming a put phah ta nghe nghe a ni.

Tin, Lallula Zopui khua tlan darh mi ţhenkhatte chuan Lunglei lamah bawk an khawh a, Zopui khaw inbâwkna a nih avangin Zobâwk hming a put phah ta a ni. Tin, ţhenkhat chu Aizawl lam panin an chhuk thla a, tuna Satina hmun chhakah bâwk an khawh leh a, an hmun hlui chuan Zobâwk hming a put phah ta bawk.

Tin, Lungchhuan ram Zopui aţangin Lallula leh Rorehlova chu thlang an tla dun leh zel a, Pilerah an innghat a. Heta ţang hian Rorehlova chuan Fanai a nih avangin a chungah Pawihovin zah an ngaih theih a ring a, kir a tum ta a. Lallula erawh chuan thlang tlak zel a tum a; an inţhen dawn chuan, "Pawiho an lo kal chuan mei han det ang che," a ti a. Bàwngchawmah 1770-ah a innghat ta a. Rorehlovan mei a rawn det loh avangin Lallula chu thlamuang takin a awm ta a ni.

Bâwngchawm aţangin Serchhipah 1774-ah a insuan leh a, kum engemaw zat hnuah Diarkhai (Sialsuk bul) a kai leh a,

hetah hian a fapa naupang ber Vuttaia, kum 1776-ah a piang ta a ni. Lallula chuan a fapa upa ber dawttu Lallianvunga chu Sailamah indantir a tum a, mahse, ram entu zinga mi sa-keiin a seh avangin, Hmuifang tlangah a indantir ta zawk a, tun thlengin 'Lallianvunga hmun' tih a ni. Lallula chuan Lal-puihana fa Vanhnuaithangi loh Lalsavunga chu a Thlanrawn rawt hmingthang tak chawia a sak an ni a, a ngaina em em a, Lallianvunga indan lai hian an puitling tawh a ni.

Tin, Rorehlova beisei ang ngeiin, Pawiho chuan a chung ah zah an ngai a, an inhmuthiam tawn hle mai a. Lungzarh lal Nicheuva fanu Tawlhthliaii. a fapa Aithangvunga nupui atan a nei thei ta a. Rorehlova chu a inhmuh lawk angin Lung-chhuanah chuan a thi ta a ni.

Kum 1782-ah Diarkhai atang hian Samlukhai-ah Lallula chu a insuan leh a. Heta an awm lai hian Lalsavunga kha a pu Lallulan nupui a neih sak a, Zawngtahah 1783-ah a indantir a an unau chuan an inzui chho ta a ni. Tin, kum 1784-ah Lal-tuaka khua Sabual atang chuan Tut ral thlang Parvatui tlang-dungah bâwk a khawh a, kai thlak a tum a; mahse, Laltuaka chuan, "Khung lamah chuan kal zel ta vh lo ve, Palian lal ro-pui Pu Buara te Saithahah an awm si a, an dip cher zo vang che," a ti a. Lallula chuan, "Pu Buara khu belh ka tum asin," ti a. Laltuaka chuan, "Khua ka sem ve ang che, hetah ka bul hnaiah awm ve zawk rawh," a ti a. Lallula chuan bawk khawha kai ta lo chuan, a pa unau fapa Laltuaka thu chu a zawm a; Laltuaka chuan Darlungah 1785-ah a awmtir ta a Par vatui tlangdunga a bâwk khawhna hmun chuan Zopui hming a put phah ta a ni. Darlungah chuan bâwk a khawh ta chuk chuk a, Lallula chu lal hmun nghet nei a lo ni tan ve leh ta a. Laltuaka chuan khua a nei lian hle, zanga an tling; Lal-lula chu a sem ve a, Lallula chuan hla a phuah a :

"Hrumsawm pui khi tu chawi mahin a dang zo awm lo ve,
Ka vah nan lampui a sei e, tlawngtui ralah;
Thlangvai ang ngur lal leh i." tiin.

Hetah hian Darlung zai a phuah tan a, chu chu chài hla a ni ta a, hengte hi tun thlengin Darlung zai an ti a ni.

1. Mi chuan ve u Darlung kan awm khua,
   Laldâng run in laiah zam ruai e.
2. Laldang run in laiah zam ruai e,
   Ni tin tiandar a ri chiar nghian e.

3. Darlung kan awm khua,
Awmlai leh kawlkei chu hrang lo se.
4. Ĉhawnglul, Zadengin lo ngai rawh u,
Ka chungah turni chang eng rawh se.
5. Sabualin ṭhuam ang mi do lo u,
Darlungah phunbung ka sai ngai lo.
6. Kutpui kan ur khuangruah chiar nghian e,
Chappui rawh lohvin a ṭul ngai lo ve,

Tin, Lallula chuan mi tam tak a hip ta a, Zopuia a khaw hluite phei chuan an ngaina bik a, an bel leh hlawm a; Laltuaka khuate chu a hip zawh sak deuh thaw ta a. Laltuaka chuan Bawlte a kai a; a thih hnuin a fate chuan khawchhak lam ram an pan chho ta a. Bawlteah hian Laltuaka lungphun pawh a la awm. Tin, a upa min Vawkreka, sangal khawnghranga a dah pawh kha a tlawm ve ta bawk a. Lallula chuan khaw thar a kai a, Kanghmunah, Hreichukah a kai zel a. 1800-a Hreichuka an awm lai hian an nupain an tar tawh hle a, an dam thei ta lo va, a fapa te leh a tupa Lalsavunga khan chawhmeh pein an kan ṭhin a. Hetih hun lai hian Vuttaia khan nupui la nei lo mah se, a nu nen Artê-ah an in dang tawh a, Manga pawh Bedo-ah a in dang tawh bawk a ni.

Tin, Tlawng ral leh lamah mi tlem te an awm a. Lallula khaw hluite an nih avangin Lallula te nupa dam lo rawpchaw atan vawk a pumin an han zawn chho va, an khua chu Vawkzawn tiin an vuah ta a ni. Tin, an lung a leng em em a, khaw chhak Zopui awm lai leh an lal hlui te lo chu sawi tur an hriat loh avangin an khua chu Lungleng tiin an vuahsak leh bawk a ni.

Tin, Lallula chuan a fapa amah rawn kantu ai chuan a tupa Lalsavunga chu a ngainain a fing a ti ber a, zan khua khuain an titi dun ṭhin a ni. Tin, Lallula chu fapa panga leh fanu pakhat neiin Hreichukah a nupui nen 1807-ah an thi ta a, an lung pawh sang tak an phun sak a, a khaw hming chuan Lungphun a put phah ta nghe nghe a ni.

Lallula fate chu Lalpuiliana, Lallianvunga, Manga, Kungliana, leh Vuta te an ni. Lallula fate hrilhfiahna tawite tein sawi ila

1. Lalpuiliana: Vanhnuaithangi leh Lalsavunga a nei h.. a chauh va, natna khirh tak neiin a thi ta a. A fate pawh a khawih reng reng a pain a phal lo va, kai theih a nih a hlauh pui avangin.

2. Lallianvunga: Diarkhai atangin Hmuifang tlang a kai a Sairuma a awm laiin kum 1813-ah a thi, a fapa Nguran a .. a awh ta a.

3. Manga: Lal thawm na tak a ni a, thu ngawtin Zadeng l tihtlawm a tum a, hlauh pawh an hlau reng awm e. Mahs. tuikuk sal tleirawl tê kâhhlum a tumna silai chu a puak kel a, a kut bawr a thlawh sak a, hla a phuah ta a:

"Thlangah kawrnu bahsam kher vangin,
Kan chawi sual e, lalpui ṭek sialah tla e,
A ngurpui nun hliap ral kai tur chu,"

a ti a, kum 1812 ah a thi ta a, a fapa, Suakpuilalan a .. a awh ta a. Manga thih hnu hian Tuahzawl Zadeng lal l .l chungnunga'n hla a phuah ve thung a :—

"Khawlhring tuchhuan Lalmama a fam ta e.
Lalchungnunga'n tunge ka do tak ang le," a ti a. unaute leh a tupa Lalsavunga'n an huatpui a, Zadeng lal chu .. 1819-ah a tlawm phah ta a.

4. Vûta: Lallula fapate zinga dam rei ber leh ropui be . ni. Zahuata khua Sialhau chu Vuttaia leh Lalthangvuta le. Papuia ten an run a, khuaah an lut thei lo va. Thentlang Z. hau khuaah chaw an zawng a, Vuttaia hi an lo man ta mai a Falamah kum 4 aia rei a tang a, Vuttaia tlanna chu se saw.. hu a ni. Vuttaia tan ṭan tirhin a nupui thi a hul chauh a ni

5. Kungliana: A thlahte an tlawm hma avangin an chanchin engmah hriat a awm lo. Lal sâwi laia tlawm awma an aw.. ṭan tawh tungding lehtu, lalho mei thawlh mih tinung lehtu kha Kungliana fapa Lalhluma kha a ni. Silaia kah an lo tu.. a, Lalhuma'n a tawn per a; mahse, huaisen ber pahnih silai a tlawlh avangin an zam ta a. Lal chu an pawm leh ta a ni. Lalsavunga thlahah chuan lal sawi tumna pawh a awm lo. Rolura thlah an sâwi hmin tawh a, Vuta thlah a pakai ṭan a, Manga thlah leh Vuta thlah an ṭang rual a, mei thawlh mih tawh chu an chhem alh leh ta a ni.

LALSAVUNGA (Sailo)

Lalsavunga hi Lallula (Thlanrawn Pawi rawttu) fapa upa ber Lalpuiliana fapa a ni a; Lalpuiliana hi a hrisel loh avangin a pain a khawngaih em em a, fa pahnih khat tal a neih ve theih beiseiin nupui neihsak a tum a. Tin, Lallula hian mi huaisen hi a ngaina em em a, a fapa nupui tur chuan nula huaisen a zawng hram hram a, fapa huaisen tak a hrinsak a beisei a.

Chumi lai chuan Pawi nula huai tak, mahni chauhva thlawhlaia riak ngam Khuangţiali hi a awm a. Chu nula chu Lallula chuan Lalpuiliana tan a neihsak ta a; Khuangţiali awmna turin a hrangin in a sak sak a, Lalpuiliana chu zanah chauh a va riak ţuin a; khawvar hmain a haw leh ţhin si a, a nupui chuan a pasal hmel chu eng ang nge a nih a hre reng reng lo mai a, hriat a chak em em ţhin a ni. Lallula beisei angin Thlanrawn râwt hnuah Vanhnuaithangi leh Lalsavunga a hring ta a.

Lalsavunga te unau chu an pu Lallula chuan, a pa lawm leh khawin ve pawh a natna kha kai theih a nih hlauvin a phal reng reng lo va; a hmuhin a hmuhtir mai ţhin a Khuang ţiali hian ba hmun te a nei ve ţhin a, nau awmtu pawh an awm fo thei si lo va, chuvangin Lalsavunga phei hi chu ba fur pawhnaah te a paw ţhin a ni. Khuangţiali chuan nau awih hla a siam hran ve a, heti hian a ti a :

Ka navi hi puak lohva Lalsavunga,
Pnunchawng kan chungnung e;
Kan dar kawl thlek e," a ti a

Tin, Lalsavunga chu a lo puitlin hnu chuan Th'anrawn Pawi rawt lo er leh hlauvin a pu Lallula hovin thlang an tla ta a. Simlukhaia an awm laie a pu Lallula chuan Sumsuih bul, Zawngţah khuaah kum 1782-ah a indantir ta a. A u Vanhnuaithangi nenkhan anchho dun ta a ni.

Zawngţaha an awm lai hian Pawi naupang Tuanţiali, luhlul tak, mi tuikang nghah tlin sa thâl khalh ching a awm a. An velh pawhin a ţap ban veleh a thal leh mai tho ţhin; tuikang a nghak ve ngai lo, velhah a hlawh a ni ber mai. He naupang chanchin hi Lalsavunga'n a lo hriatin a nulat huna nupuia neih a tum tlat a. A lo nulat chuan a nei ta nghe nghe a. Thawmvung huaisena' kha a hrin a ni nghe nghe.

Kum 1790-ah Paulpui a kai leh a, chuti tang chuan 1800 ah Kelsihah a kai leh a, khawthar kai bawi lai takin, Piler leh Chawngtlenga Hualngote chuan Lalsavunga chu an zuk run ta phut mai a; mahse an ngam lo zawk. Kelsihah Lalsavunga chu a intinghet fel a. Heta a awm lai hian a pu Lallula te nupa chu Tlawng ral Hreichuka an dam thei lo awm chu an lo zual ta deuh deuh va, a pute nupa chu an rawpchaw keng in an zuk kan ṭhin a ni. A fapate pali Lalliauvunga, Lalmanga Vuttaia leh Kungliana te pawhin an kan ṭhin. Lalsavunga chuan a pamite hawn hnuah a pu in chu a lut a, a pu mu thei lo chu zankhuain a titi pui ṭhin a, a pu chuan Lalsavunga chu fing leh huaisen a ti em em mai a. Zan khat chu a pu chuan thu ṭha a râwn ta a ni. "Hei le i pu lah hi dam rei tur ka ni ta lo va, nang lah hi i piang mai si a, tumah rin lutuk suh ang che; Zadeng te, Chawnglul te lah hi an tal a 'tam si a, nang lah i til a tlem si a, tual nekan zawng i hneh lovang a, chemsenin lo nek mai ang che," a ti a. Chumi hnu chuan, Hualngo kha a han run let ve thung a, tam tak a that a, tam tak chu an khuaa awm turin pem hruaiin a hruai thla a, hotu hran neiin hmun hrang deuhah kum 1804-ah a awmtir a. An awmna hmun chu tun thlengin Hualngo hmun an ti ta a ni.

Kum 1810-ah Lalsavunga chu Hlimen a kai leh a, Hlimen ramah hian a ral dan kawn te, a lungdaw kawn te pawh hian tun thlengin hmingah an la nei zel a.

Lalsavunga chuan a pu thurawn kha a awi zâwng tak a ni a, a rilruah a pai ta reng mai a, a khuate chu silai nei turin a fuih a: kum khat phei chu a khuaten silai neih an ngaihtuah chak zawk nan tiin Hlimen khaw chhuah lam mual pakhat chu silai neite tan chauh a ṭheh sak bik a. Tun thlengin chu mual chuan Silaimual hming a pu ta a. Heta ṭang hian Vana pa (Thangzachhinga) pawhin a eizawnna phurhhlan tah chu a uar ta sauh sauh a. Awlan (puak bung) a lei ve thei ta hram a ni. Tin, Lalsavunga Hlimen awm lai hian a pa Vuta chu Pawiin an man a, Falamah an tantir a. Tin, Vuta tang kan hi an hlau hle a, a kantute chu lalhovin lawmman an pe ṭhin a. Satina leh Chhiardaka te hian Vuta tang an han kan a. An kan manah Belrawhmual kil an dil a. Satina chu Zobawk bulah Sangal khawng hrangin belrawhmual a kiltir a, tun thlengin 'Satinahmun' tih a hlawh ta a ni. Chhiardaka erawh chu Muallungthu bul hmar lamah sangal khawng hrangin belrawh-

ṁual a kiltir a; tun thlengin 'Chhiardaka hmun' tih a hlawh ta bawk. Kum 1818-ah Lalsavunga chu a khua in 300 te nen chuan an in suan leh ta a. An kalna hmun pakhatah chuan hmun zawl zimtê ah Aichal a lo ṭo khawm a. Ṭah chuan khua a siam ta a, a khaw siam chuan Aizawl hming a lo pu ta a ni. Chu lai hmun chu tuna Governor gate hmar lam hi a ni. Hei hi Aizawl hming awm ṭanna a ni.

Tin, Lallula te nupa kha Hreichuka an thih hnuin Vuttaia tlan nan lalho hnenah kut an dawh a, Zadeng lal Lalchungnunga Tuahzawla mi chuan a thawh ve duh lo va, an haw rilru hle a: mahse Vuttaia chu an tlan thei ta lo va. Tin, Manga thiha Zadeng lal Lalchungnungan

"Khawlhring tuchhuan Lalmanga a ſam ta e,

Lalchungnungan tunge ka do tak ang le," tia a phuah kha an haw ſawm bawk a. Mangpawrha unaute leh a ſapa tur Lalsavunga chuan Lalchungnunga chu 1825-ah rawk an tum ta a; Lalsavunga chu ral chhuahin a chhuak a, a kap ta chiam mai a, tam tak a man a, a ſapa Ngurpuilala pawh a awmtu Engnemi nen an man tel a. Vata chuan, "Lal ſapa hi chu chhuah rawh, ka khawngaih em mai, Falama ka tan lai mi hriat chhuahtir e," a ti a. Lalsavunga hnenah chuan a upaten an hrilhru a, "Chhuah duh hauh suh, lal hausa an ni a, an rawn tlan ngei ang a, i hausak phah dawn nia," an ti a. Lalsavunga chuan Tuahzawl lal ſapa Ngurpuilala chu a hawn tel ta a ni.

Zadengho chu an chhungte tang kanin Aizawlah chuan a hlawpin an lo kal nguah nguah ṭhin a. Lalsavunga chu an min huphurh nan tiin a upate hnenah chuan, "Zanin chu veng tawp lamah sawn silai zawng zawng la khawm ula, in tinah tung kim vek ula; tin, tuibur pawh um lian khat luau ṭheuhin in tinin lo nei bawk sela, Zadeng sal kanho zawng zawng hi, chumi vengah chuan hruai ula, in tinah luhkimpui vek ula, an zavaiin tuibur ṭheh kim vek ula; tin, ṭha takin bia ula, heng sal kanho hi tuman lo tichhe suh se," a ti a. Chutiang chuan Lalsavunga upate chuan veng tinah an ti zantin ta a. Zadeng sal kanho chuan in khat tuibur pawh an hmuam zo seng ta lo ṭhin a, mak an tiin Lalsavunga chu an ngaisang ta em em a, beih rualah an ngai lo ṭan ta a ni. A chang phei chuan silai zawng zawng an la khawm a, an lawn leh un un mai ṭhin a, an hlau hle ṭhin a ni. Zadengho chuan hla an phuah ta a:—

1. Sailo lal vek vekah, Lalsavunga a lal ber,
   Ngura hrenthir a bun, Zadeng hrai a riangvai emaw;
   Zadeng hrai a riangvai emaw.
2. Aizawl Lalsavungan ka hrai ar ang a man,
   Thlohmûah chang ila sang thingah ka chuan lai emaw,
   Sang thingah ka chuan lai emaw.
3. Zadeng hrai ngai chu e, a kum kipin rawng e;
   Aizawl Lalsavungan laipuiin a vau lai emaw,
   Laipuiin a vau lai emaw, an ti a.

Lalsavunga chuan Zadengho chu a khawngaih ta em em a, sal tlan chu a phalsak ta nghal a, tlanna nei zo lo te pawh chhuahtir a phal ta tho a, 'Tun chin chuan unau angin kan awm ang a, engmah kan intih tawh lo vang, kan ţangrual zawk tawh ang" tiin Lalsavunga chuan a puang ta a ni.

Chutichuan, Lalsavunga chuan, Ngurpuilala Tuahzawl lal fapa tlan nan Siallam dar a ngen ta a. Tuahzawl lal Lalchungnunga chuan Siallam dar chu a ui em em a. Haizawng dar chu Siallam dar pekin a pe a. Anni chuan an han tum a. Siallam dar a ni em ? tiin Ngurpuilala awmtu Engnemi khi an han zawt a. A ni chuan, "Siallam dar a nih loh chu," a ti a. Siallam dar chu an ngen leh ta a. Sak chin dar an pe leh ta a. Engnemi bawk chuan a ri-ah a ni lo tih a lo hre leh a. Tuaichawng dar an pe leh a, Engnemi bawkin a lo hre leh tho si a. Lianga leh Khawhawl dar an pe leh a. Siallam dar a nih si loh avangin an ngen leh zel si a. Tuahzawl lal mangang chuan a, khuate puan a thawh khawmtir chiam a, darbu pakhat an lei a an han pe leh a; an dar ngen a la nih loh avangin an la ngen ta zel a. A tawp a tawpah chuan Siallam dar chu a pe ta nge nge a. Ngurpuilala chu Lalsavunga chuan a chhuah ta a ni. Puan thawhkhawma an dar lei khan Khawpuanbu hming a put phah ta nghe nghe a, a hming hmasa chu Dawlpâ a ni. A lam rik dan chu Dawlrem (thereng) leh maupâ (pâ) ah dawl leh pâ rik dan ang chiaha lam tur a ni.

An dar pek apiang kha pe let leh lovin Lalsavunga chuan a kawl zel a. Lal hausa tak a nih phah ta a. Zadeng lal pawh hian Ralte ho dar a lak sak a ni hlawm a. Siallam dar a laksak ţum phei chuan Ralte (Siakeng) ho chu tam tak a that nghe nghe a: hei hi Tiau ral awm lai a ni.

Tin, sal an tlan hnu hian, Lalsavunga khua aiin Tuahzawl lal Lalchungnunga khua chuan an la tam zawk a, chuvang chuan an lalpa chuan er ṭhat leh a, Lalsavunga tihtlawm tumin a khuate a ko khawm ṭhin a; a khuaten "Rallak apiang lalin nei zel lovin, mahni ta ni sela; tin, sachhiah bo bawk sela, theih tawp kan chhuah leh ang a, kan aia tlem te chu engah nge kan hneh loh ang." an ti a. Anin, "Chutiang a nihin lal man a awm nang le," a ti ve tlat si a, thurel chang a zing mai a, rel thluk theih a awm si lo va, a tawp a tawpah an tlawm phah ta a. Hei vang hian alawm "Zadeng tlawm tur ang" an lo tih ṭhinna hi.

Tin, Lalsavunga chuan, a pi pute sulhnu leh Pawiho vanga an vahvaih nasatzia te a ngaihtuahin a lung a awi thei ta lo va, tuirial chhak lam ram zawng zawng khi Pawiho duh hun huna chhiah khawn theihna ram a nih avangin, chhak nawr chhoh a ngaihtuah ṭan ta a ni. Mahse, a tibuai thei tur Hmarho an lo pawn phei hle avangin nawr tawm rih ṭulin a hria a. A pasalṭha Vana pa hovin hmar lamah rammuin a tir a. An va lut thuk hle a, ṭum hnihnaah phei chuan, Manipur lal sipai nen an va inbei a, silai pakhat an rawn hawn a, chu chu Tukuli kan tih hi a ni. Manipur ta a nih avangin a hmingah chuan 'Manipur' an vuah nghe nghe a. He hming hi 1910 thleng khan a la pu reng a ni.

Tin, Hmarho Siakzapauva hovin Mawmrang kham karah pasalṭha hlir in 20 lai an rawn dah a, rawlralin an che ṭhin a. An kham kar kawng, Arlei an pheh chuan tuman an hmun chu beih theih a ni lo. Lo nei lovin Hmar hovin, chu pasalṭhaho chu faihawtin an chawm rawn a. An kham kar kulh nghet an tihzia chu "Vana Arsi khi tumnge hawlh thla thei ang" an ti ṭhin.

Lalsavunga chuan a chhak nawrna dalin a hria a, a ngaimawh em em a ni. "Khi khua khi ka thina chemte riak ang maiin ka ngaimawh a ni," a ti ṭhin. Ni khat chu a mi huaisen, pasalṭhaho Vana pa hovin a tir chhuak ta a. An vanneiha siamin, ralvengtu mu turin arlei a lo phet theihnghilh a; an luhkhung ta a, mahse tlan chhuahna kawng ruk an lo nei a: an tlan chhuak thei ta hlawm a. A ṭhen chu khamah an zuang thla a, an chanchin hriat phak a ni lo.

Tin, Lalsavunga rilru chu heng hlâte hian a tina hle ṭhin'-

1. Hrum sawm lo lian ka dang zo lo ve,
   Ka changsialin ṭiaupui dung a zui.
2. Ka changsialin ṭiaupui dung a zui,
   Hrumsawm daiah ka luaithli ka nul.
3. Ka changsialin ṭiaupui dung a zai,
   Sanghalhriaman thlang lenkawl a khum.

Lalsavunga chuan chhak nawr a tum ta a, a û Vanhnuaithangi pasal Tinawna Khiangte chu Durtlang Buia hmun aṭangin Chalfilh tlang lamah ral daido turin in tam fe nen a chhohtir a; a fapa naupang zawk Lalphunga leh a nu chu Hualngohmunah a la dah rih a. Tin, a pa Vuta a sawm a, ani chuan, "Ka tang kalna zelah kei ka chho ang," a-ti a. Arte khua aṭangin Arthlawr a kai a, Arthlawr aṭangin Khumtung a kai chho ta a Lallianvunga fate erawh chu an theih anga hmar lam nek turin an ti bawk a. Lalsavunga khuaah chuan mi an lo pem lut zung zung mai a. Pasalṭha hmingthang pawh a nei tam hle a. Khawthlang Zampui aṭangin Zampuimanga pawh a lo chho ve a ni. Lalsavunga pasalṭha hmingthang zual bik lo hriat theih te chu hengte hi an ni.

(1) Vana pa, Chawngthu (2) Chawngduma Tlau
(3) Tawktiala (Huaisena an tih ṭhin) Hmar
(4) Zampuimanga Ralte (5) Darphawka Kawlni
(6) Chhunkeuva Khiangte (7) Zabiaka Fanai
(8) Darbuta Chhakchhuak (9) Dokuala Tlau
(10) Chalkhenga Fanai (11) Dârkuala Kawlni
(12) Darrûma Khawlhring (13) Doruma Vangchhia
(14) Keikawla Khiangte.

Lalsavunga fate: 1. Vanhnuailiana (Tualte vânglaia in 1700 nei kha). 2. Lalphunga (Pawibawia pa). 3. Thawmvunga (Lalpuithanga ina kawlhnam kenga lam kha). 4. Lalchawngpuii (Laltheri) 5. Thangpuii (Mualcheng leh lenchim inkarah a lungphun a la ding) 6. Chawngpuituali (Vanpuilala nupui).

Chutichuan, Lalsavunga chuan a hmung leh sir lamah tibuaitu awm tawh dawn lova a hriat chinah, kum 1832 ah Darlawng tlang a kai chho ta a. Lalsavunga Darlawng kai tur chu an tam khawp mai a, khaw danga mite an lo lut zut zut

mai a, Tuirial phaiah te, Zemabawk tlangah te an inchhawp zut mai a, chhiar sen pawh an ni lo. Upaho chuan Lalsavunga hi piang lo sela, Mizo hian khawi chin nge ram kan neih ang? tiin an inzawt thin a. "Thawng a chin thlanglam chauh hi Mizoram a ni ang," an ti thin.

Kum 1840-ah Lalsavunga chu Darlawng tlangah upa takin a thi ta. A fapa Vanhnuailiana chuan a ai a awh ta a; a pa thurochhiah angin chhak lawr chhoh a tum zel. Saitual a kai dawn a Lamzawl ram an han vat a. Mahse Thlanrawn Pawiho an lo lian thla leh ta a, an lo vat lai chu an that a, an tlan hawng ta a Vanhnuailiana pasalṭhahote chu Pawiho um turin an chhuak ta vat a an han intawng fuh ta ngei a. Heta Pawi rawl hotupa hi chuan, ramhnuai kal dan a thiam khawp mai a hmun a rawn hruai a, puan ṭial hi a kawrtawng hak a, thing zung leh mau zung hlir rapin a lo per thla chan biai biai mai chu lui dung chinrang pa a ang ber mai, an ti. An lo chang a Pawi pasalṭha chu an kah thluksak ta hlaun mai a, ṭin an la ve a, thingbul an phen ta fuk mai a, reife an inkah hnuin an pasalṭhate hnuk a cheh tak avangin Pawiho chu an tlanchhe ta a, an um zui zel a, Raallung rama an liamna chuan Ralliam kawn hming a pu ta a ni. Tuivawl peng pakhat an zawh chuan Ralzawh lui a pu ta bawk.

Vana pa hovin chhun zan zawmin an um ta a; Kawlkulh ah khian ṭan khawh an tum a, an lo inkulh a. Mahse, ṭang ngam lovin an tlan leh ta zel a, an um zel a, Champhai zawlah kalin Tiau lui an kan a; lui dang pahnih an kan leh dawn a, a pahnihna kam thlang lamah chuan hmun hnihah an lo awm ta a; hmun khat chu ṭiauphoah, a dang chu a chung chhawrdawnah; an chau riltam chu an lo mu bawrh bawrh tawh mai a. An ralveng lah chu nghet deuhvin a lo muthlu a. Tawkthialan, "Ralveng hrumah sawn ka va man ang a, ka rawn hnuk phei ang a, a ṭeah chuan a ṭhiante an tho â vek ang a, in lo kap thlu phiar dawn nia," a ti a. Mahse Vana pan a awi lova, Tawkthiala leh Chawngduma chuan an silai tun khawm chu an la a, lak leh an tum a. Vana pan, "in tiharh ang," tiin a awi ta lo va, a kahin an kap ta chiam mai a, Buk chhak ta zawk aṭang khan an rawn kap ta chiam mai a. pasalṭha huai filawr bik chu Tawkthialan a han kap thla a, khua a lo thim ta a, hmun ralmuargah an tawlh lut a, an inum zui ngam ta lo a ni.

A tukah chuan an enthla a; Pawiho chuan mi ruang darbak kim fura lui an kan nguah nguah lai chu Tawkthialan

beih zui a rawt a, Vana pan a awi lo va. A nih leh ka au dawn e, in hma lama kha ral, in hnung lama hi ral ka ti ang a, an zam ang a, ţhenkhatin miruang an tlansan ang a, kan la dawn nia," a ti a. Vana pan a awi leh ta lo va. "Hei kan vannei ngawt a ni, anni an thih tam vei nen; keini chu pakhat mah hliam kan awm lo va, i lawm tawk ang u," a ti a, an hawng ta a. Tawkthiala chu a lung awi thei ta lo va. Vana pa hnenah chuan, "Hei lehchen ral beia kal, muallâm thei lova han hawn leh maite chu âwm pawh a âwm lo ve, misual dam leh i ang a, i awte i tinêm hlei lehnghal si a," a ti a. An lalpa leh mipuite chuan inhloh ve lova khi lehchen an han um thei chu lawmawm an lo ti em em a ni.

Tin, Lalphunga kha a pu nen Hualngo hmunah an la awm a, Lalphunga nu'n Paikhai rama lo a neihna hmun chu tun thleng hian Lalphunga nu lo ram an la ti a ni. Vanhnuailiana chuan Saitual a kai chho a, a nu leh a nau pawh a ko chho ve ta a. Hualngoho ţhenkhatte khan hmar lamah luh an chak a, Hriangmuala Thahdo lal Henrova chu nawhthuh nan Temtah Thi leh Kalzâng darbu an pe a. Ani chuan, Phuaibuang lalin a chhuhsak ang tih a hlau va; a nawhthuhtute chu a lo that chimit ţaelh ta zawk a. Vanhnuailiana chu Henrova chuan a bel leh ta zawk a, hla an phuah a :—

'Temtah ţhi leh Kalzâng dar,
Laiah mawng bang ka pem pi, Zakai pa aw e;
Laiah mawng bang ka pem pi, hausa ka tawng sual ai maw,
Lalphung u aw e," tiin.

Tin, Vanhnuailiana chu Saitual leh a chhehvel Keifang Ruallung, Lamzawlah te a awm hnuin a chho leh zel a Keifangah hian buh a ngah em em a, Then ler aţingin an zap an ti. A hruizawl pawh hmuh theih a la ni. Tin, Vancheng a thlen hian chhim leh hmar Indo 1856—1859 inkar khan a chhuak ta a ni. A chho zel a Tualtea a awm laiin in 1700 an tling a, Tualte vanglai tih a ni ta fo a; Pawi leh Suktehe hma turin Champhai a kai cho leh ta a.

"Champhaiah vai ang ka lal dawn e.
Hrum sawmpui ţhuam ang ka do nang e," a ti a.

An indo a, nakinah chuan an ning tawn ta a, inrem nan Saui an tan ta zawk a, an thuthlung siamte chu :—

1. Ṛun tui a lehluan hma loh chu indo loh tur.
2. Lungtatin hnah a neih hma loh chu indo loh tur.
3. Arpui meiin bân a chen hma loh chu indo loh tur.
4. Chhiahhlawh tlan chhuak, lo awmpui mai lova inpek kir leh tur, an ti a. Vanhnuailiana chu sauitan hnu kum li lek 1871-ah a thi ta a ni. A pu Vuta khan a ui em em mai a:—

A pawi mang e, tinrengin a pawi mang e,
Hmarthlang sakawl ka dai ngul phaw;
Chhaktiang daiah a tlu e, tiin hla a phuah ta a ni.

Tin, Vanhnuailiana fate chu, an kah zau sa ramah khan an chhuk thla ta hlawm a, mahse Manga thlahte an lo awm tawh a; ram luah chungchangah an inhmu thiam ta lo va. 1876-ah chuan Chhak leh Thlang indo a chhuak a. Mahse 1880 ṭhingtam khan indo chu a ṭhelh ta a ni. Tin, Nov. 1884-ah chuan Van aṭangin arsi a lo tla ta chum chum mai a; he kum hi Arsi tlak kum an vuah ta a ni.

Tin, 1885-ah chuan Khawbel khamah Ramhuai pem ropui ber chu a lo lang ta a, tuk thum a zawnin awmni khamin khaw pumin an en a ni.

Kum 1886-ah Lungliana Rullam lal leh Nikhama Khawbel lal te chuan Sirte tlangah Thangluahho an run chiam a. A kum leh 1887-ah chuan Suakpuilala fapa Lianphunga chuan Tuikuk a zuk sam vak bawk a. (Suakpuilala hi chuan Vai lam a rempui a, ṭhian ṭhaah a siam zawk a. Nimahsela 1880-ah a thi tawh si).

He thil sual tih rapthlak tak a vang hian Sorkar a thinur ta a. 1887 kum vek chuan Mizoram la a, awp hlen turin an inbuatsaih ṭan ta nghal a, Vailian ṭum hnihna chu an lo thawk chho ta a ni. Chhim lam Vailian chuan Dec. 1889-ah Khawbel leh Rullam an rawn hal ta a. Hmar lam Vailian chuan 1890-ah Changsil an lo thleng thei ta a, kulh an siam ta nghal a ni. He mi kum October thla hian mi huaisen Khuangchera chuan he kulh hi a thih chilh ta a ni. Kum tawpah chuan Zoram pum chu an awp ṭan ta a, kuli te an ngen ta a. Lalburha khua Sesawng chu 1892 kumin kuli an ngen ve ta a, "Kuli ai chuan kan inkap zawk ang," a lo ti ta a. 1892-ah chuan an inkap ta a, a khua chu an hal fai sak ta vek a. Hei hi Sorkar leh Mizo inkah hnuhnung ber a ni ta.

THANGHULHA

Thanghulha hi Suakpuilala in hrang fa a ni. Chhak leh Thlang indo (1877 79) lai khan, a khua Buallawn chu Pawibawian a tiţiau vek a, tam tak an that a, tam tak salah an hruai bawk. Thanghulha erawh chu a tlan chhuak hman a. Tualdawih Lalhleia khuaah a lut a; an um zui zel lo. Lalhleia chuan a nu Chawngpuituali hnen Hnahsêpah a awmtir ta zawk a ni.

Hnahsêpa a awm rei hnu chuan a lo ngampa ta a ni ang, a zu ruiin Hnahsêp lalnu chu tham lo takin a khawih vel a. a thinur ta a, a nuţapa Pawibawia, Khawruhlian lal hnenah a zualko va. Pawibawia chuan amah pawisa lovah ngaiin Thanghulha chu Darkhuma hote a mantir ta a, a inah rei fe a tang-ta a ni.

Pawibawia chuan, a farnu a tih ang khan a upaten Thanghulha chu ti ve se a duh a, mahse, an ti ngam em lo a ni ang; Darkhuma leh Tluangliana erawh chuan an tiduhdah ngam deuh ber a. Ni khat chu pa pakhatin khuang a chawi a; saveidawh an sem lai takin Thanghulha chu Darkhuma chuan a phuar a, a dawh ve thei ta lo va, "Mi i va hmusit lu deuh ve!" Thanghulha chuan a ti a ni. (Saveidawh chu khuangchawi ţuma chaw tel lova sa hmin sa hnaha dah, zu nena an sem a ni a.) Khuangchawi hian ruai an ţheh lo va, neinungpa khuangchawi chuan saveidawh an sem zawk a ni. Zu leh sa ei (tlan) an tih chu saveidawh ţhinte hi an ni.

"Tuithum Zoleri lâm chu
Saveichawi lâmin a lâm,
Sawn a la pawm ngei ang le." Saveidawh chang zing chu an ţawng a nuam hle, "Kei chu savei ka dawh zing a, zu leh sa tlan ka nih hi an ti ţhin. (Saveidawh—Vei lama dawh tihna a ni lo, vei khat tihna a ni zawk).

A duh anga tiduhdah ngam an awm loh avangin Pawibawiha chuan Lalruma, Kalkhama ina kawlhnam kenga lam kha Thanghulha tiduhdahtu atan a chah ta a ni. Thanghulha chuan Lalruma chu a lo hlau lawk nasa mai a; pa lian, chak tak, huai tak, rorum tak, lalin tih tur an tih apiang ti ngam zel a ni si ţhin a. Chuvangin Thanghulh chu a lo mangang rilru takzet a ni.

Lalruma chu a lo thleng ta ngei a, an inkawm ṭan ta a. "Engah nge hetianga i awm reng ? relhruk dan ngaihtuah la, chhuak rukdaih rawh, nang leh kei chu lal kan ni ve hlei nem, i uten hian an rawn tlan duh hauh lovang che, beisei duh hauh suh," tiin Thanghulha chu thu ṭha a rawn ta then zawk a. Lalruma haw hnu chuan Thanghulha chuan a vengtu tlangval pathum chu Tuirial thlenga amah th'ah turin a sawm a, a rukin an thlah a, a haw ta a, Nisapuiah a awm ta a ni.

Thanghulha chuan a tang chhuak kut sil nan Darkhuma leh Tluangliana kha a duh ber a; mahse, remchang a hmu thei lo. Ni khat chu Thanghulha zin bo hlaoin Tluangliana chu Nisapuiah a lo zin hlauh mai a: Thanghulha zin bo turin tlangval an tlan vat a, an hrih ru ta vat a; ani chu zan pawh pawisa lovin a naw vang vang a. Thanghulha a lo thleng tih Tluangliananu a hriat chuan a hlau va, tlan haw ngha' mai lovin dukilkar hmaicihai inah a zurui chu a muhil ta mai a. A vanneih asiam a ni ang chu Thanghulha chuan Tluangliana muhil chu a hmu ta a, sak a tan a, dawhthleng lukhum a mu chu beng bo vek khawpin a vaw ta a. A ruang chu Khawruhlian khua Tuirialah an hian ta a ni.

Ni khat chu Nisapui khuaa pa pakhat Khawruhliana lo zin chu Tluangliana chhungte chuan an lo that ve ta mai a. Pawibawiha chu a thinur a. "Lal tâng chhuak chuan, kut sil dan a ni a, phuba lak ngai a ni lo, tualthat in ni, hetiang mi hi ka khuaa awmah ka duh lo," a ti a, an silai leh buh a laksak vek a, an pem ta a ni. Khawthlang lal Manga thlahte chuan Thanghulha man hi Lalhleia fuihruk niin an ring a, Lalhleia chu rawka man an tum a; mahse, a hmei ina a riah zan a lo ni hlauh mai a, a tlan chhuak thei ta a; a nupui leh a fate erawh chu an man sak vek a, Lalhlea nupui an man sak hi Manga thlah a ni.

Sawrkarin Lianphunga leh Kalkhama an man khan Thanghulha hian a zui a, a tâng ve a. Anni pahnih chu an awkhlum a, ani chu an rawn chhuahtir a. Nisapuiah a awm leh a, a u Kalkhama nupui Darkungi chu a neiasak ta mai a ni. Sawrkar lo len khan Lalhleia fate chu an duh duhnaah an awm thei ang tiin thupek an siam a. Mahse, Lalhleia chu a thinur a, a nupui khawthlang lal Manga thlah hnena tâng chu a tlan chhuak duh ta lo a ni.

INDO LEH BUAI THLIR LETNA

Lalsavungan chhak a nawr a. A pa nau Manga thlahte chu a kah zau saah hmun lo khuar tur leh khawsak harsata kir leh thulah ram leh khuate lo thchchhuah ve turin a tiam diam a. Mahse, Darlawngah a thi a, a fapa Vanhnuailianan a ai a awh ta a. Vanhnuailianan Vancheng a thlenin Vuta leh Rolura thlah inkarah indona a chhuak e. Lalsavungan a pu Vuta chu a pui a; mahse, do latu a nih loh avangin chuti tak chuan a la run lem lo a ni awm e. Indo ban hmain Tualte a kai a. Vutan Pawi a ruai a, Khawnglung khua an run a, an hlawhtling hle a. Hei hi chhim leh hmar indo 1856—59 a ni. Sauitan lovin indo chu a reh leh ta a.

Kum 1863 velah Vanhnuailianan Champhai a thleng a, Sukte leh Pawi ṭhenkhat a hmachhawn ta a ni. Atu mah mah inchhuang thei khawpa chak an awm lo va, 1868-ah Saui an tan ta a; an Saui tan thuthlung pawh ziah lan a nih tawh kha. Khawlian lal Vanpuilala erawh chuan Sukteho chu ka hlau lo tiin a tel ve duh lo va.

Vanhnuailiana thih hnu chuan a fapa ṭhenkhatte chuan thlang an lo tla thla ta a. Chhak nawr dawna an thuthlung "Han khawsa thei lo kan nih chuan kan lo chhuk leh ang a, kan kah zau sa in lo benbelah in leh khuate min lo sem ve dawn nia" tia an intiam kha an phal ta tlat lo mai a. Lalsavunga thlahte tan chuan khawsak a harsa lek lek ta a. Vanhnuailiana thurochhiah kha khati kha a lo ni bawk si a. Han inpawng kah mai chu thil harsa a ni si a; khawchhak lalte chuan an unaupa Lalruma (inhrang fa) huaisen tak, pa lian pui chu an fuih ta a. Ani chu Kalkhama khua, Hmuizawlah a zin a, lal inah zu innaah a lâm ṭhin a, Kalkhama lâm turin, 'ka lâm dawn, a ti fiah thei lo va, 'ka lâng dawn' a tih chu Lalruma chuan "Kalkhama a lâng dawn e, chawhtawlhah tui chhung rawh u" a ti ṭhin a. Kalkhama chuan a haw rilru hle.

Ni khat chu Lalruma chu Kalkhama ina zu innaah chuan a lâm dawn a, "Kei zawng Kawlhnam nen lo chuan ka lâm ve thiam lo ve," a ti a, Kawlhnam vilik chungin a lâm ta a. Hla a han sawi a :—

"Kalkhama dangawka pui saw,
Saza hmai put kul ruauin;
Phaileng kawnah kei mi dang awm lo reng e,"

a ti a, a phar durh durh a. Kalkhama chu a thinur a; banglaia silai a chuh a, mahse, a upaten Kalkhama chu an dawm ta a ni.

Kalkhama khaw Sial chu khawchhak lalte chuan an zuk kawi sak leh chiam ṭhin a. Tumkhat phei chu Kalkhama sial an hling tel a, Kalkhama chuan a phal lo va, sehruiah a vuan a, a pawt tlat a. Lalruma chuan, "Thlah rawh" tiin Kalkhama hnungzangah kawlhnam phek zawngin a hem a, chu chu Pawibawian a lo hriat chuan a hua a, a thinur nasa ta mai a; Lalruma chu a ko va, "Engah nge lal i kawlhnam pheka i hem, lal hi nanga hem rual kan ni hlei nem" tiin nasa takin a hau ta a. Lalruma chuan, "Mi tir si a, in heti leh si a" tiin ṭah aw ṭuauin a chhang ve ngam chauh a ni. Heng thil avang hian Suakpuilala chuan kan la indo ngei dawn tiin a fapa chhuan tak, Lianphunga chu Parvatui aṭangin a ko chho va, Tachhipah in 300 aia tam mahin a lo awm ta a. Hei hi khaw chhak Lalhote chuan an duh lo hle a ni. Tin, amah, Suakpuilala chu Tanhril, Kalkhama nupui Tuali pa khuaah chuan a chho va, Tuali pa Chenkual lal chu a lan a, mual lai takah in a sa ta run mai a. Khawchhak lamin an lo hria a, Suakpuilala chu ulru zaiin an phuah ta a ni.

"Ami tluang pem, pem daikawmah,
Suakpuilal pem, pem khawlai" an ti a, a haw ve hle awm e.

Tachhip ram inchuhin 1877 lo vah laiin an intibuai a, kum tawpah indo an ṭan ta a ni. Kum thum zet an indo hnuin kum 1880-ah Thing a lo tam ta a; ei zawnga vah darh hun tur a lungngaihthlakzia hriat loh rual a ni ta lo va, inrem ṭulin an hre ve ve a, remthu sawiho nan Lalhleia khua Sailutar an thlang ta a ni. An inrem theih lohva inkap leh nghal mai tur in an inring lawk vek a. Chutichuan, Khawchhak lalho leh Khawthlang lalho chuan an Upate leh tlangval silai keng zahnih chuang zet ve ve hruaiin Sailutar lam an pan ta zung zung mai a. Khawchhak lalho chu Sailutar khuaah an awmkhawm ta mup mai a. Khawthlang lalho chu Lalhleia khawper Hnahsepah an awp mup bawk a. Tlangval silai kengte chuan inrem theih lova inkah a ṭul veleha kap mai thei turin an silai kuate an tifai sup sup a, an zehlung bilte chu tawngkawlaiin an tihriam noh noh mai a. Pasalṭha zinga an hotute chuan anmahni hote chu eng kawng maha zam lo tur leh a ṭul huna huai

taka che thei mai tura fuihin an kan kual cham chi a. Mipui reng reng chu an helhhawlh a, an phi ruai mai a; tuman hna thawh zai an rel thei bik lo. Sailutar leh Hnahsêpa inkar kawmah chuan lalho leh an upate chu remthu sawi tura an intawmkhawm lai chuan tlangvalte chu inkah peih sain an inep tum nitin bawk a. Ni engemaw zat chu remthu sawi thei lovin an ţin darh leh ţhin a. Mipui thaw a ipik em em a. Ar hmawlh lem ang al an ni nitin ta mai a; silai a ri mai ang tih an hlau em em a, arpui ţhawnawp ang maiin an ţi hra reng a. Lalhote chu inrem thei rih lo mah se, inkap mai tur chuan thu an fik lem lo.

Chutichuan, ni reife an inbiak hnu chuan rem thu an sawi thei ta hram a, an intawhkhawmna kawnah chuan saui an tan dawn ta a. He hmun hian 'Sautan kawn' hming a put phah ta a ni. An sauitan dan chu :— Ui an talh a, an zu khâwn turah khan á thin leh a lung an caiah a, a khâwn tur apiangin chhia an chham zel a. Khawchhak lalhovin an khawn hmasa a, a khâwn apiangin an khawn pahin, "Khawthlang lalte ka kah leh tak aleh, ka zu khâwn hian ka thin ka lung deng thlu rawh se," an ti a. Khawthlang lalho pawhin, "Khawchhak l l ka kah leh tak aleh ka zu khâwn hian ka thin ka lung deng thla rawh se," tiin an khawn chhuak ve vek a. Chumi zawhah an upa hruaiten an khâwn chhuak leh vek a. Chu veleh inremna thuthlung an puang chhuak ta a ni. Inremna thu an hriat puan chuan mipui leh tlangval silai kengho chu hnara hut phawi ang huaiin an thaw a veng tlang ta a ni.

Chhak leh Thlang indo hian Lallianvunga fate chu an tual dawi a, hei vang hian Vanpuilala fapa Lalhleia khua hi remthu sawi nan an hmang a ni. Liankhama leh Buangtheuva hi mi dang angin an hmin ve zan lovin a lang a ni.

Khaw chhak lalho zingah Liankhama, Vanhnuailiana fapa upa ber hi n thusa pawl ber a ni a. Khawthlang lalho zingah Liankunga, Lalchhunga fapa hi a thuse pawl ber a ni bawk; mahse, an zinga upa ber a ni lo.

Sauitan zo an haw dawn chuan Liankunga chuan, Hnahsêpa Thanghulha awm chu, "Kan nau chu khawchhakin an man an la rawn ti mai awm mang e," a ti a ni an ti. Thanghulha hi Buallawn lal, Hnahsêp khuaa tlan luťa awm ta kha a ni.

Sailam lal Bengkhuaia hnen aṭanga Zoluti (Mary Winchester) an lak hnu 1873 Dec—74 khan Lianlula thlah lalho leh Thangluah lal Rothangpuia Sorkarin ṭhianah an siam a. Lalho chuan Sawrkar nena inṭhianna chu an vawng thiam lo va, an vengtu sipaite chuan ven tur hre lovin an hawsan ta a. Vuta fapa Lungliana leh Nikhama erawh chuan Sirte tlanga Thangluah lal an zuk run a, mi lu te, sal te leh railak te an hawn a. Suakpuilala fapa Lianphunga chuan chhim lam Rolura thlah Tlungbuta khaw sial 7 a va kawisak bawk a. Tin, Tuikuk a run a, tam tak an that a, tam tak salah an hawn bawk a. A unauten i thiltih dan hi a ṭha lo ve, an tih pawhin, "A pawi lovang," a ti mai si a. Sailianpuia phei chuan a kal tur chu a lo dang a; mahse, kawng dangah an kal lui a.

"Mi dang mi dang mah la
Mi dang zo lo vang,
Kan lum luau ve suanglungpui angin,
Kan kal nan kawl a veng ruai e" a ti mai si a. He thu hi sorkarin a lo hriat veleh ngawihbo mai chi niin a hre lo va; sipai tam tham takin 1887-ah Mizo Lalho hneh zo khawp Chhim leh Hmarah an lo chhuak ta a. Nikhama leh Lungliana khua chu 1889 ah an rawn hal fai ta vek a. Lianphunga pawh he mi kum bawk hian an man a. Lal dang chu man an tum lo va; mahse, Kalkhama khuaah thil fel lo chhuak thei dawna an hlauh avangin Kalkhama chu an man ve leh ta a. Thanghulha chuan, ka ute pahnih in tantir dawn chuan, kei pawh ka tâng ve law law ang a ti a, a zui ve a. Calcutta—ah tâng turin an pathum chuan an hruaithla ta a, an khuate leh an chhungte chuan an khawngaih em em a, tih ngaihna a awm tawh si lo va. Lianphunga khuaten hla an phuah a:—

"Tlan theih chang se Tuahchhawn vaimut ui lovin,
Liandang liam hnu lo kir leh la,
Thlang sappui tual chil lovin," an ti a.

Mi tuten emaw an chhan sak a:—

"Liandanga kirin ka mawi lo ve,
Pheisen darfengin min hmachhuan;
Tapin ka liam zel awm e," tiin.

Tin, Lianphungan sial a kawisak Tlungbuta kha a thinur hle a. Tunah chuan kan mi sualpa a awm ta lo va, duh tawk tawkin lal i zar dedu tawh teh ang tia engthawl fahrana a ṭawng chu Lianphunga khuaten an lo hria a.

"Lallungbutan ka lal zar dawn a ti e,
Tang khat mahin a zâr lo vang;
Lalmanga chawi si loh chu," tiin an chhang a.

Annin, "Chhim se kawi leh kawrpui bân kaih a pawi lo vang
Lalmanga chawi vanni sal e, [a ti e,
Liandangân lungchhir maw e," an ti ta a.

"Liandang zingzin a haw har mang e,
Thankan, Menchhâwl a bia em ni ?
Tangka sang sawm a hawn e," an ti el ta a ni.

Sorkar sap leh Mizo lalho (Manga thlah an ni bik) chuan inremna thu an sawi dawn ta a, tuna Bazar Bungkawn chin chhim lamah hian hmun an khuar a; kawn chhim lamah silai nen an bawk ṭhup a, Chite lui leh Tuikual thlengin silai keng chu an intlar thla pût bawk a ni. Jail tlangah hian sipai leh an hotute chu an awm khawm ve bawk a. Remthu sawiin pi lai an inbe tawn ta a ni. A tawpah chuan remthu an sawi thei ta a. Saui an tan a, sial an talh a, Sauitan thuthlung chu

1. Tun chinah chuan indo lovin, ṭhian leh unau angin kan awm tawh zawk ang.
2. Lal leh lal pawh unau angin in awm tawh ang a, kawhmawh bawl chu sorkarin a bi tum ang.
3. Silai zawng zawng sawrkarah number in chhuttir ang a, a bo thulhah rang takin sorkarin a zawn chhuah theih nan
4. Tulna nei apiang kan inṭanpui zel ang.

He thuthlung hi an rem ti ve ve a, remthu an sawi a, an ṭin darh ta a ni. Hei hi 1890 December thla a ni.

Kum 1892-ah chuan Lalburha khua Sesawng chu sipai ka vel puak phur turin an phut a. "Puakphurh ai chuan kan in kap leh zawk ang," an ti a, an inkap ta chiam a, hei hi a n kan upaten 'Sesawng kah' an tih ṭhin chu. Sipai lam chu an inpun ta a, Mizo lam chuan an ngam ta lo va, Lalburha pawh a tlan chhuak ta a ni, man an tum a; mahse, an man thei ta lo va. A tawp a tawpah Sawrkar hnenaḥ a inpe ta a Lalburha chu an ngaisang em em a, Mizo lal zinga hotu berai an ngai a ni. Lalburha chu sawrkar chuan a ram chin an hu zawt a, "Lalburh khawii chin nge i ram ?" an ti a. Ani chuan "Tlawng leh Tiau inkar hi ka ram a ni," a ti a. Anih leh duhna lai berah awm rawh," Sesawngah i duh em ? an ti a

"Sipai puak phurh a ni awm" a ti a. 'Lum tuiah awm ta che," an ti leh a. "A hming a leh vuah em mai," a ti a. "Bevuakah awm rawh," an ti leh a "A pawi chaw reuh ve," a ti leh si a. "A nih leh Vanchengah aw," an ti a. 'In ti har ka ti reng a ni," a ti a. Vanchengah chuan a awm ta a. Lal dang chuan. kei hei hi ka ram a ni tiin Laiburha chu an lo chuh hlawm a. Lalphunga hmei fa huaisen tak Lalruma pawh khan a duh laite a lo sawi ve a. Inkah laia ṭangkai ve si lo tiin Laiburha chuan a haw rilru a ni ang—

Tunah keimah Laldolurpan a ti e,
Ri khum khuma tlarg chhan lai khan,
Zia-am a feng em ni le ? a i a.

Lalruman—Laldolurpan zia-am ka fen chuan,
Phunchawng zawla Lalmawni khi,
A tlanbo der ang maw le" tiin a let a.

Lalsavunga thlahte hnenah Sawrkarin ram a sem hnuin, zau tak a la chuang a. Lalhrima chuan Tuirial ral, Sesawng ram Sawrkar hnenah a dil ve ta a. Lalsavunga thlahte chuan an phal lo va, an awm seng bawk si lo va. Dolura pa Lalruma chuan a ui zual bik a ni ang Lalhrima chu a kai thei lo vang a ti ṭhin a. Mahse, Sawrkar chuan Lalhrima chu an pe a, Sesawng tlangah a kai ta a ni. Hla a phuah ta a—

1. "A kai lo vang in ti vei ṭhin e,
Run a rem e, Sailothang pan
Sawngtlangpui khanṭhuamah e"

2. "Tlang a sang e, Chhuntui vai ang kan laina,
Choui anga Laldolur pa,
Kan hu sual reng rengah e" a ti a.

Dolura pa Lalruma chuan a chhang let a—
"Laldolur pan in hu ka sual ngai lo ve,
Khua ṭhal tui leh thlang hnawm val chu,
Kan pal nem hnu in ni e" a ti a.

Sawrkar an lal tak avangin tumah an intai tak tak thei lo a ni.

Tin, silai number chhuttir (kheotir) duh lova kawlte an la awm nual tih Sawrkarin a hria a, kheotir ṭheuh turin order a chhuah pawhin mi ṭhenkhatin an la kheotir duh lo va. Rahsi pui Liannawna chu thuneihna sang tak an pe a, silai kheotir lova kawl ru zawngin khaw tin fangin a chhuak ta a. He mi tuma Liannawna hlauhawmzia leh mi a tibretheihzia hi a thang

nasa hle a, lalte pawhin an hlau em em a ni. Silai zawng zawng chu khen a ni ta vek a, kum tin Sorkar hnenah an e i-tir ta bawk a. Heta ţang hian Zoram chhungah inthah mai mai a hlauhawm ta lo va.

Tin, Sorkarin Mizo hel leh hlauvin Champhai, Siallukawt leh Vanlaiphaiah sipai leh darthlalang pu an dah a. Aizawl nen an inbe tawn reng t ei a. Champhai leh Sial'ukawta an Quarter Guard chu Mizovin an lam thiam lo va, Kairawt an ti a, tun thlengin 'Kahrawt" an ti ta a ni. Aizawl khawpuia Quarter Guard erawh chu 'Kawtkat' tiin an lam thung a ni.

VUTA LEH SAVUNGA

He mite pahnih hi Sailo lal dam rei ber leh mi hnehsawh thiam bera sawi an n . Vuta hi Lallula fapa naupang ber thlah tu-hming pu a ni a. Savunga hi Darliankuala fapa mal mi induh tak leh hausa bera sawi a ni bawk. A ro ţna hmingthang ber chu Liando darbu leh ţhi (ţhival) hi a ni. Savunga chuan Rolura thlahte a hmusitzia chu "Nangni in bete rum barna in kut lah a khir tak iar uar a; keini lah Liando dar kan tumna kan zungţang lah a kak zo tawh" a tih khum ţhin a.

Nangni in chawi berum bar tur,
Keini kan chawi Lalneihzovin,

Nitin Liando dar kan chheu el el dawn e, tiin hla a phuah a, an haw hle. Tin, Lalzikiluak a inti khawp a, "Ka chhungpui meuhva chaw kilpui tlak lal ka hmu lo; Mangpawrha lah Khawhring a ni si a, Vuttaia lah Chhangte, Lalsavunga lah Pawi a ti ţhin a ni. Tin, Marry Winchester (Zoluti) la chhuak tur kha a lo kah avangin, a khua cau an hal sak ta a, Kawlhawk tlang pawh chang zo lovin Pukzing lam thlengin a vakvai titih ta a. Rolura thlah lalten :—

Lal ka hmu, lal vakvai ka hmu;
Pukzing tlangah lal vakvai ka hmu,
Aia i e, u aw aia e, tiin hla a phuah ve ta a ni.

Tin, Vuta Falam tang tlanna tur a thawh ve duh lo a, ka pialţhi mal khat pawh ka thawh lo vang, a tih zui kher avangin Rolura leh Manga thlah hi a chungah an lawm tawh lo reng a.

Vawi khat chu Savunga hian Vuta a tlawh dawn a, Vutan a lo hriat lawk avangin, a kawtkai vawkchawthleng aţan darkhuang a lo khengbet a, archhiar leilawn atan awlan a lo dawh a, anin kawlhawk lu ro a lo awrh bawk a; tin tuiburum ţhel-

ret sawt el el theiin a lo t am a, a chhungah meikhu a thun khat bawk a. Savunga leh a hoten Vuta in an thlen chuan mak an ti rilru hle a; in chhungah an ṭhu muang ta tihah chuan, Vuta chuan, ' Kan u Savunga a lo kal dawn an ti si a, a lo va thleng har ve; Chawhte chalngalh te te hlir lah ṭhu fir fer che u" a han ti a. Savunga chuan, "E, i naupan at a la reh lo a ni maw, kawlhawk lu ro te i awrh ruau mai le," a han ti a. Vuta chuan, "Kan u Savungan kawlhawk tlang a chang ta lo an ti a, kei talin a lu ka chan lohin, ka ti a ni" a ti a. "Kha, ka tuibur hi hmuam rawh u" a ti a, an hmaah chuan a tlhch phei a, a sawt ta el el mai a; a chhunga meikhu kha a chhuak zeih zeih mai si a, dawi thiam hmingthang Vuta sadawt Khupvungan dawi a thun emaw an ti a, an hlau hle an ti.

Vuta chu a fapa tur Lalsavunga nen chhak nawr turin an chhuak a, Phulpuiah a kai a, Khumtung a kai leh a, Hualtu a kai leh a, a intiropui ṭan ta a. A in chu hlam zaa seiin a saktir a. Vawk zain a chawng ta bawk a. Thang a chhuah a, zau a dawh nghal ta a ni. Rullam khuaah Thlichhe tleh kum takin kum za d-min a thi ta a ni.

Savunga chu Manga thlah leh Rolura thlah ten an rawk ta fo mai a. Darkhuang hmingthang Vaimut leh Laizo dar pawh Manga th'ahten an laksak tawh a. A ro tha ber laksak tura an thawh chhuah lai takin Nalzawl (Kanghmun bul) aṭangin a zan a zanin Ch inghuaia, Chhangte mi a inpuak chhuah tir ta a; Lalsavunga thlah Buangtheuva a bei ta a ni. Tin, 1890-ah Vailianin Zoram a awp ta a. Savunga tupa Khamliana Lungleng khua an pe a, a pu Savunga chu a han paw thla a, a awmpui ta a ni. Tin, Mission sap lo chhuak hmasa ber Savidge leh Lorrain sapte khan lal chuti taka upa la dam chu hmuh duhin Lunglengah an kal a, an han be dawn a; ani chuan, "Mingo in nì maw?" a ti a; "Ni e" tiin an chhang a. "Ka be peih hlawm lo a che u," tiin kawmchar lam a pagsan ta daih mai an ti. Savunga chu Lungleng khuaah kum za leh sawmhnih lai damin a thi ta a ni. Tin, Khamliana chuan an vahvaih lai leh a lal leh thu a phuah ta a:—

1. Tlangah zuk thlir ila, a pawl ruai e,
   Chhim tuilehluang hmar tlangdung rawn zui,
   Vang khawpui siam leh e.
2. Kan lal maw kai kan chawitui zu nema e,
   Awmkhua rei e, ṭuahpui vau ang
   A-vul ngai kan vul leh e, tiin.

BENGKHUAIA LEH VAILIANA 1-NA THU

Bengkhuaia hi Rolura thlah, Lalpui thanga fapa, kum 1871 January 23-a Alexandrapur leh Katlichera runa, sap naupang Marry Winchester mantu kha a ni. Thingpui huanah chuan Bengkhuaia khuate chu an zu chhuak phut a, Winchister sap chuan a fanu a pawm a, a tlanpui lai chu an kap thlu ta a "Chemte, i chungthu Pathianin ngaihtuah sak che rawh se,' a ti hman chauh a, a hnuk a chat ta a ni. A fanu chu an la a, Bengkhuaia inah an dah a, Zoluti an vuah ta a ni.

Rei loteah chuan Zoluti chu thah a, a lu lam an tum ta a. Lal pitar Bengkhuaia nu chuan a lo awi awkawng lo va. Mizo pawnfen kawkpuizikzial leh lenbuangthuam Zoluti tan chuan a tahtir ta zawk a, tuibur pawh a siam'sak ta a ni. Ani chuan thah an tum tih pawh a hre hauh lo a ni. A pa hnukchat tur tawngka kha Pathianin a hre reng a ni ngei ang.

Tin, Lalburha leh Thanhrangan kum 1871 January thlaa phaitual an run khan, sipai silai 13 an laksak a. He thiltih pahnih hian Sorkar a ti thinur ta a. Zoluti la chhuak tur leh silai 13 la chhuak turin sipai tam tak 1872 January thlain Satikang atangin Thangliana (Lt. Col T.H. Lewin) hovin an lo thawk chhuak a. Silchar atangin 1871 Nov thlain Borhsap Edger hovin an lo thawk bawk a. 17 Feb 1872 ah Champhai an lut a, silai an hmuh kim velch an kir pui leh ta a ni Hmar lam Vailian an kah ang bawkin Chhim lam Vailian pawh an lo kap a, mahse, an kap kir zo bik lo. Thanglianan Bengkhuaia chu kah aiin a biaka inbiak thain a ring ta zawk a. An inkah thinur chuan Zoluti an that mai ang tih a hlauh avang a ni.

Chutichuan, Thangliana chuan Bengkhuaia hnenah palai a tir ta a; ani chuan sipai nena an lo kal chuan a be duh lo vang a, an inkap zawk ang tih thu a lo hrilh a. Thangliana chuan ardali pahnih khat tal hruai a duh thu a sawi leh a. Bengkhuaia chuan, amah chauhva a lokal chauhvin a be duh ang tih thu a sawi leh ta zel a. Thangliana chuan a zan mutnaah chuan a ngaihtuah vang vang a. "Thih leh thih, dam leh dam" tiin a hna chu chhlen a tum ta a, zingah chuan Mizo pa pakhatin a hruai a, Bengkhuaia khua chu an lut ta a.

Tin, ni thum an inbiak hnuin ama remtihna ngeiin 21 Jan '72 ni chuan Thangliana'n Zoluti chu a hruai haw ta a ni. Bengkhuaia chuan ropui a inti ta khawp a, "Vanhnuai chhinah,

chutin khatin ni rawh se, ka tih hi. 'Ni lo vang' lo ti thei awm tak ang maw" a ti ta fo mai a ni. In 1000 lai a nei ta a, kum khat chu kut niin mual hrang hrangah chai lovin," lal mualah nula tlangval zawng zawng hmunkhatah chai rawh u," a ti a, a mualah chuan an chai ta a, mi tam tak han chai ta chu, a mual pum chuan su dum dumin a hmu a, ropui a ti em em a, a upate hnenah chuan, Mual a kür e, a tliak dawn e, Sailam mual a tliak dawn e, do rawh u," a ti ta chul mai a. A upate tihngaihna hre lo chu an tlan vel ta ruai a, ani chuan, "Do thuai thuai ta che u, a tliak takngial dawn e," tiin a vin ta tuar tuar a, a tawpah chuan upa pakhatin lazarban pähnih a la lawk a, khawlai kawr thuk laiah chuan a zuk do kawkalh ta ringawt a, an lalpa chu a lungawi ta a ni. Tin, Bengkhuaia chu kum 1879-ah a thi ta a.

MIZO LALHO KULKHUP (Calcutta) ZIN THN

Kum 1872 Jan. 2'-a Thingpui huan sap fanu, Marry Winchester (Zoluti) Bengkhuaia in aṭanga Thangliana'n (Lt. Col.T. H. Lewin) a lak chhuah hnuin, Thangliana chu sorkarin Chittagong Hills Tracts-a Bawrhsap hna a thawhtir a. Thangliana hian Mizo lal ṭhenkhat chu ṭhianah siamin a lo hmelhriat tawh a. Thangluah lal Rothangpuia leh Lalngura hi chuan an lo ṭanpui nasa hle a, anmahni avang hian sap naupang pawh hi a rin aia awlsamin a la chhuak thei niin a inhria a ni. Thangliana chuan a hna chu chu mi kum April thlaah Rangamati-ah a thawk hmasa a, Demagiri-ah a insuan chho leh a. Mizo lalte leh an ṭhuaihruaite'n Thangliana chu an tlawh fo va, ṭhian ṭha inkawmin an inkawm ṭhin. Thangliana chu Sirte tlangah a insuan chho leh ta a. Sirte tlangah chuan tun hmaa amah kawm tura lo la kal ngai lo lalte pawh an lo kal tak avangin Thangliana chu a lawm hle a.

Sorkar chuan, Mizoho chu Thingpui huante leh hmun dang te run tawh lo va, anmahnia awm mai mai tawh t r leh, ṭhian ṭhaa siam an duh a ni. Chuvangin Calcutta Governor General chuan Thangliana chu Mzio lalte Calcutta-a a hruai theih leh theih loh a zawt a, Thangliana chuan hruai theih a in beisei a, a in Mizo lalho lo leng apiangte chu Governor General chibai bukpui tur leh Calcutta khawpuia zinpui atan a lo sawm ṭhin. Anni chuan Calcutta zuk zin chu a ṭulna an hre lo va, thih mai an hlau zawk a. Rei fe a beih hnu pawh chuan,

thlem thluk a la nei thei ta lo va. Rohhangpuia erawh chuan lal dang thian tur a neih chuan a hnial lem lo va, mahse Thangliana chuan thian tur a hmuhpui thei si lo va Thangliana chuan lalho chu theihtawp chhuahin a han thlem leh a, Lianlula thlahte chuan, "Duh ang ang a dil theih dawn chuan, kan khuate an tlem tawh si a, Mangpawrha leh Rolura thlahte hian min rawk an duhin, an ngaihtuah re g mai si a; vengtu sipaite pawh dil ila a tha ang," an ti a. Thangliana chuan lal 7 a sawm thlu ta a ni. Tichuan, lal 7 leh an thuihruai 20 te chu Bay of Bengal tuipuiah chuan lawngin Thangliana chuan a chuanpui ta a. Lalho chuan Thangliana kal fâl chu an phal ta lo va, lawnga an chuan chhung zawng chuan an bula a awm loh pawhin an hmuh phakah a awm reng tur a ni a. Calcutta khawpui an thlen chuan lalho leh a hote awmna tur Maidanah puan in kaihsa a lo awm a, Thangliana erawh chu Club-a thleng tur a ni a; mahse, lalho chuan a kal fal an phal loh avangin an bulah chuan puan in an kaihsak ve ta a.

Larsap chibai buk turin Thangliana chuan lalho chu a hruai ta a; thian nei sa ang maiin Larsap bulah chuan an awm a. Lalho chuan Saingho te, Mizo puan te an pe a; tin, lalho chuan tuibur an han hmuam a, Larsap chu an theh ve a. Ani chuan lem tur emaw a ti a, a lem ta mai a, a chau nasa ta mai a. "Mizo lalhovin Larsap tûrin an hrai e," tiin Doctor an ko va, an thinrim ta a; Thanglianan engkim a hrilhfiah hnu chuan Larsap kha a lo harh leh ta bawk a, an ngaithiam leh thei ta chauh a ni.

Thangliana chuan lalho a thlemna ang khan, Calcutta khaw ropuina zawng zawng, Larsap in ropui tak pawh a en chhuahpui vek a; mahse, an rilru khawih engmah an hmu lo a ni ang chu, zan khua khuain anmahni khaw lam hlir saw in an ti ti tho si a. Calcutta-ah chuan hapta hnih an cham a, Larsap chuan Tukuli phirte a pe a, chung thil pek nen chuan thla an la ta a ni. An thlalak chu Mr. Lianzuala Sailovin a la kawl a; mahse, lal panga leh an hote tlemtê chauh an lang a, an tel kim lohna chhan hi Mizovin thlalak hi 'Dam rei theih a ni lo' tih ngaihdan an neih avangin an tel ngam lo niin an ring

Tin, Larsap chuan Certificate tha tak, savun lehkha a pe theuh va. Chuta lalte zawng chuan Mizoram hi an ta tur a ni ang a; an hnuaiah lal dangte chu an awm ang Sorkar nen an inthian ang a, phaitual leh aia lal tê zawk an rûn tur a ni.

lo, tiin engkim an hrilh a. Tin, lalho chuan sipai anmahni veng turin an dil a, an pe a. Hun engemaw chen chu hmelma hnaih zual dauh dauh lal nia an hriatte chu an ventir a.

1. Ka pa Vungte tlawm lo hlau lo la,
   Ka tualah pheisen a lâm e.
2. Ka pa Vungte, ka nu Lianropui,
   Kan kah tur doral a awm lo, tiin an phuah a.

Tin, sipaiho hi engmah hrilh lovin, lalho chuan khaw thar an kaisan ta daih mai a, sipaiho chuan a ngaihna an hre ta lo va, an hawng thla ve ta mai bawk a. An hawn hlan chuan Calcutta zin lalte chu, lal dangin an ṭâi a, an khua an halsak ta vek a, vengtu sipai dang an lo kal leh chuan, khaw kang hnu mai lo chu hmuh tur a awm ta lova, an hawng leh ta a ni. Heta lalho Calcutta zinte thlalak aṭanga hriat theihte chu hengte hi an ni :—

1. Lalngura (Khamliana leh Lalthangvunga pa).
2. Lalchema (Taichhunga pa Laisawral lal).
3. Vanhnuaia (Vankeuva pa Pukzing lal).
4. Lalngurha (Vanchheuva pa Thuampui lal).
5. Rothangpuia (Lalchheuva pa Belkhai lal).
6. Vankunga te an ni.

Calcutta lalho zinte kha an haw hnuin an hrisel thei ta lo va, "Vaiin min dawi a ni ang," tiin Certificate an hawnte kha silai ta loh chu an phum bo ta vek a, an hlauhthawn ang ngeiin rei dam lovin an thi ta hlawm a ni. Lalho zin hun kha Dec. 1873 thlasik lai a ni a, Rothangpuia hi 1876 ah a thi a, Lalngura pawh hi a dam rei bik lo.

Tin, heng hun lai hi India tangka kumpinu thlâ (Queen Victoria) sam ziala an chuantir tirh lai a ni a. Rothangpuia hian hmingthan zau a duh em em a; Thanglianan, "Tangkaa thlâ chuang hi 'ka thlâ a ni e' ti la, i hming a thang mai ang," tiin a hrilh a. Rothangpuia chuan Queen Victoria thlâ chu "Hei hi ka thlâ a ni," a ti a. Mizoho chuan Rothangpuia ang hlea an hriat avangin an awi a, aṭin an hre ta ṭheuh va, tun thlengin 'tangka Rothangpuia' kan la ti ta a ni. Chengmaluaia chuan :—

Kan tangka cheng Rothangpuian zaleng a zâwl zo lo ve,
Kumtluang thai lo di ngaih thang pa;
Ka len ai a lo ni e, tiin a phuan a ni.

Bawi chi dang : Mizo a fapain fapa pakhat chauh neih a hlauh avangin chhungrual hnenah bawiah a pe a. Anmin arthlahual an lo tain sak a, ngûn emaw, la emaw an lo buntir thin a ni Lalphunga chuan a fapa Lalluilena chu pawi chhungrual hnenah bawiah a pe a. Pawibawia hming a puttir a, Pawibawia chuan fapa pali leh inhrang fapa parhum a nei ta a ni. Mi thenkhat chuan, "bawi" ti lovin "Suak" an ti zawk.

Mizo danin mi tupawhin eng kawng pawhin thlaphanna nei sela, a pu bul berin arthlahual a talh tur a ri a. Bawia lut erawh chu a pu bul ni lovin, a bawitu khan arthlahual a lo talh sak zawk thin a ni. Tin, hnamchawm khawsa thei tiah retheih vanga bawia lutte pawh an awm ve thin. Bawi chuan Vanlung an ur a, an tam chuan Vanlungah thuk tam tak an ban thluah thin. Vanlung chu in chanve pawn lama pindan hi a ni.

Bawi te hian hrehawm an ti em em thin a. Mahse an tanna te chuan bawiah lut lo ula in piang lovang a, in nu leh pate pawh hi thi tur an ni asin, tiin an chhuah mai duh ngai lo, 1911—1915 khan Dr. Frazer (Mission Sap) chuan, "Kumpinu hnuaiah bawi awm a thiang tawh lo, bawi zawng zawng an chhuak vek tur a ni," tiin sorkar a khing a; chumi laia Bawrhsap Major Cole, Superintendent chuan 'Mizoramah bawi an awm lo, anmahni duh thua lut an ni, lak luih an ni lo," tiin a tang ve a. An thu chu British Parliament a thleng hial a ni. Parliament chuan, "Bawi atanga chhuak duh chu sepuiin an in tian thei ang. Chhungkua pawh a ruala an chhuah dawn chuan an intlan nan sepui chauh a ni tho vang Sepui an neih loh pawhin tangka 40/—(sawmli) in a intlan thei tho vang," tih a ni a. Intlan duh an awm a, duh lem lo an awm bawk a. Intlanna nei zo lo an tam a; mahni laina tlanchhuak te pawh an awm nual bawk. Bawiho chu an engthawlin an lawm ta em em a ni.

VANAPA

Vanapa hming tak chu Thangzachhinga a ni a, Chawngthu Vanchiau hnam a ni. A thinchhiat avangin kum sawmli a lêng a ni. Tin, thiamhnaang deh hi a chemkalna zawng, a eizawnna ber a ni a; a phurhhlan tah hi a ngun bik avangin hralh a tla bik a. Mi tinin "Thangzachhinga hi chu zaidam deuh se chuan sawiselna a vang hle ang,' an ti ṭhin. Nakinah chuan zaidam a zir a, a zaidam ta em em mai a, a aw te lamin a tinem ta vek a. A thinchhiatzia tlang hriat a nih avangin, a zaidam theih hi tuman an ring lo va, mi ṭhenkhatin an fiah ta a ni. Ni khat chu Vanapa thlangra tah lai chu tlangval pakhatin a la lawk a, a thlawh sak ta mai a. Vanapa chuan "Diai diai tak, ka chhar leh mai ang," aw nê n deuhin a han ti a. A chhar a, a tah zawm leh ta mai a. Mi pakhatin a chem hman lai a la lawk a, a thlangra tah lai chu a sah chhiat sak ta vek a; Vanapa chuan, "Naktukah mau ka pu ang a, ka tah leh mai a ni ang chu," zaidam dial hian a han ti leh ta a; mak an ti ta em em a. Chumi hnu chuan nu pakhatin Zawlbuk luhkaa a nilum ai lai ṭhibeh chemtein a hleh sak a, a thlak ta mai a. Vanapa chuan, "Khawnge, arin mi chuk khalh ang e," a ti a, Zawlbuk hnuaiah chuan a lut vat a, a ṭai mal chu a chhar a, "Inah a hrui ka chhat ang a, ka beh leh mai ang," a ti leh ta mai a. Heta ṭang hian a zaidam tak tak ta a ni tih khawtlangin an ring ta a, tuman an fiah leh tawh ngai lo a ni.

Tin, Vanapa hming lanna hmasa ber chu Lalsavunga khua Hlimen hi a ni. Lalsavunga'n silai nei tan chauh mual pakhat lovah a ṭhehsak bik avangin, Vanapa pawhin awlan puak bung a lei ve a ni. Vanapa hian huaisenah mi khum lo mah sela, torel thiamah mi a khum a, lalin a ngaina bawk. Tin, khati taka thinchhia chuti kauva zaidam a ni leh thei hi, mi tinin mak an ti a ni. He thu ngawt pawh hian Zoram chhim leh hmar a deng chhuak a ni Tin, râl beih nikhuaah upa ber a nih avangin a thu an ngaichang lo thei lo va, a nauteho thiltih chu a hming ṭhat phah a, chu lovah Lalsavunga'n Hmarho lo pawng um tawm tura ṭum hnih pasalṭhaho a tirhnaah khan, inhloh lovin an hlawhtling ṭhin a, ṭum hnihnaah phei chuan Manipur lal sipai silai an hawn tel a, a hmingah 'Manipur' tiin an vuah a, tun laia Tukuli kan tih hi a ni. Tin, Mawmrang kham kara Siakzapauva ho rawlrala che ṭhin chimawm tak, Vanapa hovin an um darh a. Thla rawn rawt thinrim lo er leh Tiaucal thleoga an umnaah, pakhat mah an inhlch loh avang Lalsavunga hian a ngaisang em em a ni.

Tin, Vanapa hmingthanna pakhat leh chu Favang awllen siam chhuaktu a ni. Nuho tan kawng an hawng zau va, zu chhim an ching ve ta a; pasalte aiin an kal hmasa ta fo mai a, pa zawkin vawkchaw mei an vil ta fo va, ning mah se tihngaihna an hre ta lo va. Ni khat chu Vanapa leh a ṭhian chu an titi dun a, an nupui ten zu an chhim a, pa zawkin in nghah a ṭul fo mai chu tihnepna an ngaihtuah ta a. Vanapa chuan a ṭhianpa hnenah chuan, "Lal inah sawn zu chhimin kan nu hi a kal leh ngei dawn a hotunu intlin hma a hruai leh ngei ang a, 'Chawngkhum dan tlang huat loh,' tiin kan nu chu lal in a lo luh veleh, a pawnfen hma lam lo hlim sak vak la, a thinrim ngei ang a; mahse ka lo ngaihsak vak lo ang e" a ti a. Chuticauta Vanapa nupui chu hotunu inti fahranin a ṭhiante hruaiin lal inah chuan zu chhim turin hma a rawn hruai leh ta ngei a. Lal in a lo luh veleh chuan Vanapa nupui pawnfen hma lam chu "Chawngkhum dan tlang huat loh" tiin sang fein a ṭhianpa chuan a lo hlim sak ṭa a, thinur deuhvin a hote nen an tlantau haw ta a. A pasal kiangah a zualko ta a, Vanapa chuan, "Chu Chawngkhum dan tlang huat loh a" a tih miau si chuan, keini nupa lo huat mai chu a ṭha dawn em maw ni le?" te a tihsan mai mai si a, engmah lo chuan a tawp ta a. Nuho chuan, kan hotu nu ber mah netianga an hlim ngam chuan, keini pawh min hlim sak ve ngei ang' an ti a. Chuta ṭang chuan nuho zu chhim chin chu a nep ta a ni.

Vawikhat chu Vanapa leh Chawngduma an zin dun a, naupang pahnih hi lungin an lo intawng a, pakhat chuan Vanapa a inchhal a, pakhat chuan Chawngduma a inchhal a. An en reng a, anmahni hming chhaltute kha an ṭan ve ve a, a tawpah chuan Vanapa hming chhaltu chuan a um ta a, Vanapa chuan "Ngti rawh. a lem ih mah mah" an ti fiamthu a.

Tin, Vanapa hova an ramchhuah ṭum khat chu, che fuh dawnin an inhria a, sai te, tumpang te, sazukte a tam hle a; sa pelin an chhuak ta a. Tleirawl pakhat buk an nghahtir a, an buk atanga hla vak lovah chuan Vanapa chuan tumpang ki ṭha deuh mai a tawng fuh a, kahna remchang a zawn laiin, an buk changel hnai chu zukchal ki ṭha deuh mai hian a rawn pet ta a, buk nghaktu chuan a kap thlu ta tawp mai a; silai riah chuan a sa veh lai chu a tlan chhe ta a. Sapelho chu bukah chuan an lo kal khawm a, "Enge ni ta" tiin an va en a, buk nghaktu chuan zukchal ki ṭha deuh mai a lo kap thlu der a.

Vanapa chuan a tumpang veh kha a ui khawp a, tleirawl hnenah chuan, "Nauva sazuk hian a liak lep lep che em ni, i kah tak mai ?" a ti a, a thinrim cha a sen ṭeuh mai a, tleirawl kha a zak hle a, a ngawi reng a Val upa pakhat chuan "Mawia ka nau, i tisual lo ve, kah awm reng alawm, hei zanriah leh tukṭhuan hmeh i lo zawng a ni mai alawm, a pawi lo ve" tiin a thlavang a hauh a, Vanapa pawh chu lungawi awm takin a awm ve leh ta a ni. Tin, Vanapa hova ramchhuahna buk reng reng hi, engkim rin leh mai theiha chhek ngahin an hawnsan ṭhin. Vawi khat Vanapa hova ramchhuak chu an ṭamchhawl nasa ta mai a, chaw an han chhum sawk sawk a, ṭamhnemah buh tuihnang chu tumphit khat lekin an han insem ṭheuh va; Vanapa chuan "Ka puar ta ngei mai, Randanga sairawkherh ang kang ka nih tak hi le" a ti a ni. Vawi khat chu a hova an ramchhuahna bawkah chuan, rilṭamin an chau hle mai a, Vanapa chuan, theipui hmin a hmu a, a ṭhiante a au va; an lo thlen chuan tleirawl pakhat rilṭam chuan a rawn hmawm ta buan buan mai a, Vanapa chuan, "Nauva, kei pawhin pum khat mah ka la hmawm bik lo asin, i ṭhiante hian lungte kan pai bik lo asin," a ti a ni.

Tin, Vanapa hming tilartu pakhat leh chu Vanhnuailiana fapa upa ber Baktawnga a zuk dah Doṭhiauva khan, a khuate sial talh sak nian thu a thang a. Vanhnuailiana chuan a fapa chu zilh turin Vanapa a tir ta a. Tin, Doṭhiauva chuan Vanapa chu zu a lo zuk a; Vanapa chuan "Ngawi teh, zu kan in hmain i pa thu min chah ka han sawi lawk teh ang," a ti a. "Sawi ta che," Doṭhiauva chuan a ti a. "Hei le, kan pa fain engkim han sawi ta mai ila, khuate sial talhsak i ching ṭan a ni awm a, i pa pawh a mangang rilru hle a, hei mi rawn tir a nih hi," a han tih veleh Doṭhiauva chuan, "Tu sial nge ka talhsak ?" a han ti vat a, Vanapa chuan, "Hmeithai, chu mi sial kha i talhsak a ni lawm ni ?" a han ti a. Doṭhiauva chuan, "Zu in ngho chhuak aihna a nih kha" a han ti a. Vanapa chuan, "A nih leh chu mite sial pawh kha i talhsak a ni lawm ni ?" a han ti leh a. Kha pawh kha bawkbawn phir aihna a nih kha," a han ti leh ta a. Vanapa chuan, "A tawk ta e, zu chu i in tawh ang u," a ti a, zu an in ta a. Vanapa chuan an lapa Vanhnuailiana hnenah chuan, kan nau chuan thil engmah mutmawh hnarmawha neih tur a lo ṭi lo ve, Hmeithai sial a talh kan tih kha, zu in ngho chhuak aihna a lo ni a, mi dang sial lah kha, Bawkbawn phir aihna a lo ni a. Kawngro a lo nei thliah alawm maw le," a han ti a.

Chu veleh Vanhnuailiana chuan, 'Vanapa, i lo fing tak tak maw! Vanapa i lo fing tak a!! Sangal khawng hranga awm nge i duh, i thlahte thlenga khawnbawl?" a ti ta hlawl mai a. Vanapa chuan, a thlahte thlenga khawnbawl a tlang ta zawk a ni.

CHAWNGBAWLA

Chawngbawla hi Chhakchhuak hnam chhim lal Seipuia khua an pasaltha chhuanvawr ber a ni a; amah hi mi airia deuh mi nun tha tak, zuam sual awl tak a ni. Vawi khat chu an zu inhonaah mikhual pakhatin a hai a, "Nang thiana sabawp i man zat min hrilh teh" a ti chawt mai a. Chawngbawla chuan, "Sabawp man sawi tham ka nei ve hlei nem maw le" a ti a. Mikhual pa chuan, "Sabawp man sawi tham nei lo chu i va nu ve maw le" a ti a. Chawngbawla chuan, "Sabawp man sawi tham ka nei lo ve tih pawh a, sawi lo thei lova min han tih mai le, tlem mah se ka han sawi ve teh poh a ni ang chu Vawi khat chu savawm ram tla lai bawp ka man a, sakei chhosang kai lai bawp ka man bawk a, chuti chauh chu a ni ka la man ve, lung thu pawh ka kim ve lo asin," a han ti ta a. A chotupa chuan tawh sual ka tawk ti awm takin a kal bo a, Chawngbawla chu a hmu leh ngam ta lo a ni.

Chawngbawla hi mi uang duh lo, a thil hlauhawm tawh a han sawite hian, ka chuti vak a, ka han ti sawk mai a, tih ain ka hlauh zia mai chu, ka mualpho nasatzia chu tia sawi mi hi a ni a. A dam chhunga a uanna tawngkam nia an hriat chu "Ka aia huai hi chu lu zuar an ni, dama chhuak an awm lo," tia sawi chu a ni.

Vawi khat chu Lalsavunga khua Sialhmur run turin an thawk a; mahse, an khaw run turte khan an lo hria a, an lo tlan bo vek a, run tur an va hmu ta lo va, mi huanah te an lut a, fu te an fep hlawm a. Chawngbawla leh a thian chuan huan pakhatah ser thur deuh mai an ei lai chu pa pakhatin silai kengin pal hrulah a rawn veh a, dim deuh maia a lo kal tham tham chu a amu hmasa ta hlauh mai a. Chawngbawla chuan a thianpa hnenah, "En teh, khuta mi khuan mi rawn veh a, nih awm khu maw, i lo kap thlu hlauh zawk teh ang, nang tawktarhah tang lai hmu awm lo takin langsar deuhah hian awm la, ka lo chang ang a; ka lo kap thlu ang e," a ti a. A thianpa chuan chet hman loh palh awm thei n hlauvin a ngam lo va. Chawngbawla

chu tawktarhah a ṭang ta zawk a, râl chuan fimkhur takin a awn veh chho zel à; Chawngbawla chuan hmu awm lo takin a angsar laiah a ding a, ser kha a ei a, a dang lawh leh tur zawng ai awm takin ser buk chu a bih dak dak a, a chang leh a ler sang lam deuhte a en a, a han dak fân ṭhin a; chutih lai chuan a ṭoian chuan a vehtu khan silai a hmet hmasa ang tih hlauvin hla tak aṭangin a kap a, a ṭhelh leh nghal a; a vehtu kha a tlan bo ta a ni.

A ser ei kha ser pingling, ser mak, thur em em mai, amah Chawngbawla ang maia ṭolante ang lo chungchuang zak a ni a. Chawngbawla chuan a mu a hawn a, huanah a ching a, chu ser chu tun thlengin Chawngbawla ser an ti ta a ni.

Tin, khami khuaa an mi huaisen lui lama kal Nghatebaka (Chawngzika' Chawngthu mi) a lo hawng a, a thinur em em mai a, "Ka nghatc bak hlana kan khuate rawn run an tum vei, kan um ang a, pakhat tal kan that tur a ni" a ti a. A ho chuan an um ta a. Nghatebaka kha a hmasa a, fei a keng a, a han khawh vak ṭhin, mahse tlan lai an nih avangin, a hnu-dal Chawngbawla ke bulah khan a fei chu a tla pha chauh ṭhin a, an tlan hah tawh hle mai a; pakhat chuan Chawngbawla a awm ve tih hre lovin "Aw Chawngbawla kan va ngai em, ani chu awm sela heti em chuan kan tlan hah lo tur" a han ti a.' Chawngbawla chuan, "Hetiang niah chuan Chawngbawla pawh a bawl thei bik lo vang, tlan zel rawh u" a ti a. Kawng-kawi an thlen chuan Chawngbawla chuan kawngsira thingbul a lo phen a, Nghatebaka chu a lo kap thlu ta a. A sawi ang ngeiin, amah aia huai chu lu zuar an lo ni ngei mai. Nghate-baka ralin an kah thluk avang chuan a hote pawh khan an kirsan ta a, pa pakhat beisei ang ngeia Chawngbawla chu a awm avangin an tlan hah ta lo a ni.

Zan khat chu Zawlbukah hian nghalchang hliam hlauhawm-zia leh iochhan hman a nih lobzia tui fein an sawi a. Chawng-bawla chuan inchhan hman a ni ang tih a ring tlat a. Nghal-chang hliam beih tur a lo awm ta a, Chawngbawla chuan tawk tarh atan naupang pakhat a hruai a. A hmun an thlen chuan nghalchang hliam hmuh ngei turah naupang chu a diotir a, chu veleh nghalchang hliam chuan a rawn bei a, 'Vit' a han ti phei a; mi dang chuan, silai, mu ang maia rang niin an hria a. Chawngbawla chuan chemin nghalchang hliam hmui chu a lo chhawk hman reng mai a ni.

Vawi khat chu a ram vahnaah Saipui no hruai a hmu a, a no chu man tumin a veh a veh a, a pui nena an inhlat lai nang chingin a man tak tak ta mai a. A sai no man leh a savawm ramtla lai bawp man chawiin a tu leh fate hming a sa a. a fapa chu Saizema an ti a; a tunu chu Saihlingi a ti a; a fapa pakhat chu Vawmthanga a ti a. Tin, a tar hnu chuan khawimah a chhuak thei ta lo va, "Mihrâng ka kual ta" a ti a; a tupa pakhat chu Hrângkuala a sa a ni.

Chawngbawla chu a lo tar chau ta a. "Khum laizawla thih hi ka lo tum ngai reng reng lo va, hei mahni khum laizawl ngeiah ka thi dawn a lo ni ta a, mak pawh ka ti a, khum laizawla ka han thi mai tur hi hreh pawh ka va hreh em ! a ti a ni.

ZAMPUIMANGA

Zampuimanga hi Zampui khuaa awm a ni a, a pa chu Ralte a ni a, a nu erawh chu Hualngo a ni. Mi ṭhenkhat erawh chuan Hualngo hnam niin an sawi. A tlangval thlengin naupang zingah a inkawihnawk zur zur ṭhin.

Ni khat chu, "Ka pa, kawlhnam min chher sak ve rawh," a ti a; a pa chuan, "Kawi bi sak nan em ni ?" a ti a, a chher sak ta tho va, Zampuimanga chuan, "A chhe em mai" a ti a, lungtat a sat ta vak a, kawlhnam chu a chhe ta a. A pa chuan, "Ka fapa hian kawlhnam a hmang duh tak tak a ni awm mang e," a ti a, ṭha deuh mai a chhersak leh ta a ni.

A vanduai asiamin a pa chuan a thihsan ta a, a nu leh a farnu nen an hmeithai ta a. Aizawl Lalsavungan chhak a nawr chho dawn tih a hriatin a pem chho ve a. Manga dang an lo awm avangin Zampui khaw Manga tiin Zampuimanga an lo ti a ni. A hming chu theug rih lo mah se, mite chhinchhiah ruk mi a ni a.

Tin, chhak nawr laiin Vanhnuailiana'n Vancheng a thlenin Vutan Buanhmun a thleng a. Vuta khuaah chuan koipui sum nalin ran a seh a seh a, an hual ta a. An kap hlum thei lo va, a buk apiangin hual chhunga mi seh a nei ziah a, "Huk thlawn lo va," tiin an vuah hial a ni. Mi sawm lai a seh tak avangin, "Sawm seha" an ti bawk. Bawmzo se hnawhin an hnawt ta a, tichuan, sakei chu Vancheng ramah a kal ta a ni.

Tin, Zampuimanga mumergah pitarin, 'Sa leh ra'ah i sarthi lo vaug," tiin a hriin avangin, a buaiin a famkhur hle thin a. Ni khat chu sawmseha chuan Vancheng khaw ran a rawn seh ta a, hual an tum a, a hnu an chhui ta a. Sawmseha chu thingbul thlâr pienah chuan mei lawr ngohvin a lo thu a; Zampuimanga chuan sakei mei chu a sat chhum ta hmawk mai a, mi dangin an kap ta a, an sat ta noh noh mai a, tumah insehtir lovin an tihlum ta a. Vanhnuailianan sialin a ai a, an ri ta bung bung mai a :—

"Min rawn pe e ka piah Lalvutdulan,
Sawmseha kawlkei Lalkungpuipan thiandiarin awi e," tiin hla an phuah a. Tin, Vancheng atangin Vanhnuailiana chuan Tualte a kai chho va, in 1700 an tling ta a. Tualte vanglai an tih thin hi a ni. Zan khat chu Zampuimanga chawngchen tlaivar zanin sakei hual a tul ta a. Veng dang chu an kim vek a, ngawizawn atangte chuan an lo kap ruih ruih a. Silai khu zinga Zampuimanga lo thleng chu, a kawlhnam nen a tleng lut a, sakei chu a sat huk ta tuar tuar a, a sat hlum ta a. Hmeithai fa a nih avangin "A va huai em," ti lovin, "Hualngo tupain zing zu a rui a ni" an ti ta then zawk a.

Tuk khat chu sakei an hual leh ta a; sakei chu kawr kam hruitung bawnah a tawm ta tlat mai a, an lut ngam si lo va, kawr kam tawnah chuan mipui chu an awm hmur mai a. Zampuimanga chuan 'Hualngo tupain zing zu a rui in ti maw kha? Hualngo tupain zing zu a rui leh dawn e," a ti a, sakei chu a luhkhung a, a sat huk tuar tuar mai a, a sat hlum ta a. Heta tang hian a hming chu a thang lo thei ta lo a ni.

Tuk dangah sakei an hual leh dawn a. Zampuimanga chu a thuam famkim inbelin kawichhuahah a lo chhuak a. A sahmim ipte chu sakei luvuonin a khuh a a ahna hrui atan sakei mei a hmeng a, a kawlhnam pai (kâwm) chu sakei zang ziain a tuam a, a ahna hrui atan sakei zang zia bawk a hmang a. Zampuimanga chutianga a intuuam an han hmuh chuan, "Amah hi hualkhawp a ni," an ti ta huai huai a ni.

Tin, sakei chu an hual ta a, bawn pik deuhah a tawm run a. Zampuimanga chu a han lut a, sakei chu a lian khawp mai a, a lo thu lur mai a; tan dan tur remchang zawk ngaihtuah in Zampuimanga chu a lo chhuak leh a. 'Zampuimanga meuh pawh a tlan chhia" an ti a, mipui chu an tlanchhe ta a. Zampui-

manga chuan, "Zampuimanga ka tlanche lo ve, tan dan remchâng ka ngaihtuah a ni zawk e, tlan suh u" a ti a Sakei chu a luhkhung a; sakei chuan a lo zuan a; hruikual lian takin a lo dal a; Zampuimanga chuan a kawlhnamin a chhun vak a; sakei chu a tlanchhe ta a, an lo kap ruih ruih a, an kap hlum ta a ni.

Vawi khat chu sakei an hual leh a, Zampuimanga chuan luhkhung a tum a, sakei chu a lo ang sen huam mai a, a kâah sar zamin a hmu a, a chhuahsan a. "Mihring kan vannei dawn lo, i haw rih mai ang u" a ti a; an duh lo va, amahin a haw ta a. "Duh leh Zampuimang z ng seia chu haw rawh se" an ti a, an bei a; a seh ta hlawm a, an inzawn hawng a hmuh chuan, "Kan zang tawiatcho chu in va hlawhtling nal nal ve" a lo tihsan a.

Tin, Vanhouailiana Champhaia a thih hnuin thlang an tla ta a. Zampuimanga chu Chawngtleng Dokhuma khuaa a awm laiin sakei an hual a, "Zampuimangan sakei a ngam alawm, lut rawh se" an ti a. Ani chuan "Tunge sakeite ngam ngai, khi lamah chuan kan aia huaisen zawk kaihzaveng an tam a, a tnan kan tum mai alawm, bel lianpui khat tui hi vaihmarcha pum khatin thak ula, engmah a ni lo vang, chutiang chuan keimah chauh chuan engmah ka ni bik hlei nem" a ti a, a lut duh bik lo a.

Vawi khat chu chhim pasaltha Chawngbawla inah Zampuimanga a thleng a. Chawngbawla chuan "Mikhual kan neih hi bai chhuang rawh u" a ti a. Bai an chhuang a, chi berhbu khat a al zo ta vek mai a. A fate hnenah chuan "Hawp hmasa ula, 'In bai chhuan chu a va al lo ve' ti ang che u" a ti a. A sawi ang chuan a fate chuan an han ti a, Chawngbawla chuan "Hawp mai mai rawh u, mikhual kan neih hi, al pawh a lo ngam lo mai thei asin" a ti a, hawp ngam loh khawpin an al si a.

Chawngbawla chu Zampuimanga te khuaa a zin tumin, Zampuimanga inah a thleng ve ta a. Zampuimanga nupui chuan zu tur a chhum ta chuk chuk a a bilh nghal a. A tukah chuan Chawngbawla chu zu a zuk dawn ta a. Zampuimanga nupui chuan a zu bilh thar, zan khat zu chu a han theh chhuak ta a. Zampuimanga chuan, "Kan zawng i la bilh rei lo em mai," a ti a. A nupui chuan, "Ni dangah pawh hetianga rei hi kan bilh ngai hlei nem," a ti a. Zu rim nam hman lo chu, an zuk ta a ni.

Tin, thlang tlak hnu hinn, Zampuimanga hi a thang zawngin che lo mah se, a inthuaia vawk, sakeiin a rawn lak chuan, au duh lovin amah chauhvin a um a, a chhuhsak zel ṭhin a ni. Tualte khuaa an awm lai. tualte vanglaia "Kei ka ni," intite chuan kawtchhuaha sawntlung lei sakhat kawlhnamin an insah siak a, Zampuimanga tluka sat thuk thei an awm lo va; chak leh huai a fawm a ni.

NEUVA

Darzaliana fapa Neuva (Tea) hian thiltih sawi tur tehchiam a nei ve lo va, a tuar chhelzia hi chu mihring dang pangti ang a pu ve lo niin an ring hial a, ka chhawn lohva thihna ngei turah rei fe a dam theih avangin.

Amah hi Lianphunga khua Zawngṭaha an tlangval chhuanvawr pakhat a ni. Unau panga an ni a, an huaisen tlang hle a. Ralte kawlni, Chalchung an ni. A pianpuite chu :— 1 Thangsavunga, 2. Mangzika, 3. Hlehbana, 4. Vailianthangi te an ni.

Neuva hi Mizo Tlangvalah chuan lian tawk tak, chak tak, hmel pawh ṭha ve tak a ni a, tlangval ngo pawl a ni. A u Thangsavunga nen hian ramchhuah âtin an a a ni; ṭul lai pawh ni se, sa bei tur chuan an kal zel mai a, buh ngah pawlah an ṭang leh tho si ṭhin a ni. Kum khat chu Tlawng kam an nei a favang lamah chuan sai kap turin an kal dawn ta a; an chhungten an awi lo va, kan lo a zau si, keini hmeichhehο maiin kan veng thei lo vang, buh pawh a tûlzum ṭan tawh si a, zâwngin a kheh zo vek mai ang an ti a. Anni chuan, "Zâwngin a kheh seng hlei lawng e," an ti a, an kalsan ta a. Chumi kum chuan buh ngah pawl ber an la ni ta fo va. Chu mi ram chu 'Zawng kheh sen loh ram an ti hlen ta a ni.

Tin, Mangzika hian nupui a nei dawn a, an insawi rem vek tawh a, sum inhlan chauh an bak tawn a, an khuate ram chhuakin an kal dawn a. Thangsavunga chuan "Mangzika chuan nupui lo nei sela, man pawh kan sawi fel vek tawh, in lo inhlan mai ang a, an ngen belh a, pek tur zat pawh ka sawi vek tawh kha,' a ti a, a kal ta mai a. Mangzika chuan, ka u awm loh hlanin nupui ka nei duh lo a ti a, a zui ve ta a, an inṭhulh chu a ni ta mai a.

Vawi khat chu a u, Thangsavunga khualzin chuan pangang hling rahfuanpui an tih ang hi a vei a, an zawn hawng a. Neuva chuan a lo zuk hmuak a, an zawn chu a hmuh veleh 'Nghat teh u, ka han en ve teh ang" a ti a; a u ke chu puanin an zem bawk luau mai a. Neuva chuan a phelhsak a, kawng sira mau chu tiang tur a han sahsak a, a u chu a pe a. "Hei hi vuan la ding teh i thei em ?" a ti a. Tiang vuan chuan a u chu a ding ta a. "I ke lehlum kha han pen teh" a ti leh a. harsa ti tak chung chuan a han pen hram a, "Lehlam pen leh teh, lenlam pen leh teh, pen leh teh," a ti zel a, in th'eng chuan zawn lovin a kaltir ta a ni.

Neuva titi duhzawngte chu "Tlum leh tlum inchena tlukin invit ila, kan khuaah chuan thi har ber ka ni ang" tihte leh "Ka mitmu hi kher chhuak ula, ka la tihlum thei tho ang che u" tihte hi a ni a. Tlangval huai inti deuhte chuan an ngaihthlak duh loh zawng tak a ni a; a dik leh dik loh han fiahpui ngam chi pawh a ni si lo va. Tin, savawm hliam beihnaahte hian a khawh ṭhelh phawt chuan a thin a rim ta ṭhin a, man tumin a um a, a u Thangsavunga khan a khap hram ṭhin a ni.

Vawi khat chu a mawngtamah khawihli pui a vei a, a hnai hunah chuan phulraw chhuat chemin a kar kau va, a zuk ṭhut sâwr a, chem phawi leh thawh a rual a, a tho zung ṭhawt mai a, khawihli pui zang chu a chhuak nghal vek a, in thuai lam chu hnâi chuan a phuh berh nguai mai a. A vei chhung khan tuman an hriatpui lo va, na nei lo ang maiin a duh duhin a ṭhu thei tho a ni.

Vawi khat chu a kephahah panganghling a vei leh a. hlo a thlawhpui reng a, tho leh fanghmirin a bawm pawhin a khawih duh lo va, a lo zual deuh deuh va, a a kephah chu a pan tlang ta a. Khuangruang te, fanghmir te chu a panah khan an lut tlang mur mur mai a, na nei lo ang maiin hlo a thlo hmiah hmiah reng mai a. Hemi an han hriat meuh chuan an khaw tlangvalte chuan, tlum inchena inviha thih har ber a inring te chu dikin an ring ta a; a mitmu kher chhuah hnu pawhin a kher tu chu a la tihlum thei mai tak ang chu maw, a taksa hian na a hre ve lo a lo nih hi, an ti a, an hlau ta viau mai a ni.

Zan khat chu Zawngṭah sang khuaah chuan sakei huai a lo tla ta a. Sakei kar a 'kam ta a, zanah chuan kar chu a per ta a. Neuva chu a thleng hmasa ber a; mahse a ṭhiante pahnih

Thanga leh Chhingpuia chu an lo thleng ve nghal a. mipui chu an la thleng hman lo va, sakei chu a kap fuh a, kar tua lah chuan a thi chu a ṭaw tên tên mai a, hla kalin an ring lo va. tin lo tê chhum kah thlak mai theih an inring a, mihai chu an thlo a, a thi te kha lei an phul a, an tireh vek a. Mipui lo thleng hnerah chuan "A kap ṭhelh a ni" an lo ti a. Mipui beidawng chu an kir leh ta tih veleh an pathumin Sakei hliamchu an chhui ta a ni. Neuva chu silai kengin a hmasa a, Chhingpuian a zui a, Thanga kha a hnuhnung ber a. An chhak ah chuan phulraw hung a awm a. an han hnaih deuh chuan, thingṭang rah tliah ri bak hi an han hria a. Sakei niin an ring lo va; anmahni aia huai zawkin an lo tlak khalh niin an ring a. Mi kan ral palh ang tih a va hlauhawm ve le, tutenge min lo tlak khalh ta mai Neuva chuan a ti rilru a. "Tutenge in nih ? a han ti a. Chu veleh Sakei khan a rawn zuan a, a ten thla dawr mai a, a tukkhum thlung a sehchah sak ta a ni. Chhingpuia chuan a pawm a, a ṭangkham a, a bul lawkah chuan Sakei hliam chu a rum nam ham reng bawk a. Thanga kha mipui ko turin a tlan a a, ral a ṭangin"Sakei kha a lo kap fuh a, kan hliam e" a ti a.

Mipui chu an lo let leh a, Neuva te ṭhian dun lo inpawm reng an va hmuh chuan an pahnihin a seh emaw an ti a. Chhingpuia chu i engahnge a seh che, tiin tam takin an zawt a ni. An bul lawkah chuan sakei hliam chu a rum reng mai si a t'angval huaisen thinrimin an bei mai ang tih hlauvin upate chuan an veng bawk a. Tin, Neuva zawnna tur hlang an siam zawh chuan, zawn an han tum a, Neuva chuan a lo duh lo tawp mai a. "Engahnge min zawn ang, a na hlei nem, ka kal thei reng alawm" a ti a, zawn luih an tum pawh chuan a duh ta hauh lo va. Neuva chuan a chhipah a kut khinghnih a suih a, a tho ta mai a. Mi pahnihin lehlam lehlamah an chelh vat a, a kal ta a; in a thlen chuan "min thlah rawh u, mahni inah chuan keimahin ka lut tur a ni" a ti leh ta tlat mai a, a u Thangsavunga chuan "Neuva a na lo tak tak em ni ?" a han ti a, Neuva chuan "Ka u te hi at pawh in â maog e" a ti a, an vawn an thlah ta a, inah chuan amahin a lut ta a; khumah an muttir a an ṭangkham a, a rawn entute chn hlim takia a lo be thei reng a. "A na lo ve, ka dam leh mai ang, ka nghawng erawh chu a piangsual deuh dawn a nih hi, hmeichhe naupang ten an infiamnaah 'A hnuhnung hnung chu Neuva nupuiah, tiin an la tlanchhe ṭhin dawn a nih hi," a ti mai a. A tukah chuan

Sakei kha an va en a, a lo thi reng mai si a. Sakei thin chu Neuva an eitir a, heti khawpa hliam tuarin Sakei thin hel a ei thei chu, mak an ti em em a ni. Tin, muthmunah zun leh ek a thiar duh lo va, banglai chhung ek mah a chhipa kut khinghnih suihin an kai thin. Tin, buh tui a hawp thei reng a, a va na em tia han rum der pawh hi a awm miah lo. Vaibel a khat tawkin a zu reng bawk a, a enkawltu ber chu a u Thangsavunga nupui Tuahzingi a ni a. Tu hziogi chuan "Neuva engatinge i kut hi i chhipah i suih reng?" a ti a. "Ka suih lohvin a tha nang" a ti mai a. Nikhat chu a vaibel dawn a seh keh ta rawp rawp mai a, Tuahzingi chuan "Engatinge vaibel dawn i seh keh tâk rawp rawp mai?" a ti a. "Neuva chuan "A han na deuh viau vei alawm maw le" a ti mai a. A u Thangsavunga hnenah chuan "Ka u sakei mi sehna hi i kut zungin han zen teh," a ti a; ani chuan, "A na ang e," a ti a, a duh lo va. Neuva chuan, "Zen rawh a na lo vang, in tu leh fate hnena sawiah pawh in la duh ang" a ti a, a zen luihtir ta a. A kut zungchal tlumin a zuk zen a, a nghawng ruhte chu a lo sawm buai mai a, dam zovin a ring ta lo va. "Engtinnge a la dam theih cnu le," a ti a, mak a ti em em a. A tukah chuan sakei chu an ai ta a, an aih n chawfak her zetah chuan a mu zangthal chu a let tawp a, a thi a ni ta mai a. A enkawltu Tuahzingi chuan, "A lu chu a lehsan a, a taksa chauh a let a ni" a ti.

Neuva chuan an sa beih a kawlh viau chuan, 'Sa a thil loh leh kei ka thi ang" a ti thin a ni. Tin, a thih hia, a nupuiin nau a pai a, a nau pai chu a dam ta lo va, a nupui chu Lianthangi, Tachhip zirtirtu hlun Vana nu kha a ni.

Neuva tuar chhelzia hi a hre chiang apiangin mak an ti a amah tluka tuarchhel hi an hre ngai lo va, knawvelah hian tuarchhel ber a nih loh pawhin pahnihna chu a ni bik lo vang.

KHUANGCHERA

Khuangchera hi, Lianphunga khua Parvatuiah a awm ṭhin a. Chhippuiah te, Kanghmunah te, Reiekah te a awm tawh bawk a. Tin, amah hi Ralek Kawlni Kawltung, unau pathum zingah a naupang ber a ni a. An upa ber chu Pu Kawla a ni a, an milai chu Chawnghanga, Sailianpuia thirdeng a ni. Amah Khuangchera hi pa airia deuh dawldang deuh, huaisen awm lo tak hmel pu a ni a; en chian erawh chuan a mitmengah a huai sen tih hi a hriat mai theih a, a taksa pawh en chian chuan pa inphut tawk tak a ni.

Khuangchera hi naupang zingah, kawng engkimah huai lawr bika an sawi ṭhin avangin, a pa'n a fiah a, a sum suihnaah a hruai a, a hâr perna lamah a ṭhuttir a. A sum suihna hâr chuan a hmaiah a per ta ur ur a, ani chuan mit khap lo lekin a pa sum suin chu a en ran a. A pa chuan "An sawi ang zawng i lo nih dawn tak hi!" a ti ta a ni.

Khuangchera huaisenzia lanna hmasa ber chu a tleirawl laiin Savawm hliam umnaah pasaltha hnung a zui ve a, sa hliam chu pukah a tawm tlat mai a, a kovah silaiin an chang a. Khuangchera chuan a ning ta a. "Puk chhungah khian ka han sat hlum mai teh ang," tih leh luh a rual ta a. Savawm chuan hukin a rawn bawh phei a, mahse pasalṭhaten an lo kap hlum ta a. Khuangchera chu a rawn man pha ta lo va, 'Lo kap lo ula chuan hmui bung buaihin ka lo sat dawn asin le," a ti ta mai a. Heta ṭang hian Khuangchera huaizia hi hriat phak rual a ni dawn lo, an ti ta a ni.

Tlai khat chu, Ngaihsii lo sul haw sakeiin a seh a, a hre hmasa ber Thangtawna a tlan hmasa a, Khuangchera tlan chuan Thangtawna chu a va um phak a, "Ka ngam ang ka ti zawng a ni bik lo ve" tiin a leh pel a. Sakei chuan Ngaihsii chu kawng thlangah a lo zuan thlakpui a; Khuangchara chu sakei zuan thlakna takah chuan a zuang thla a, sakei chu a leng dawr a, a thlang lawkah chuan a insuan a, a ṭhu ta run mai a. Khuangchera chuan feiin ruang chu a veng ta ran a; Thangtawna a lo thleng thuai a. Mipui an lo thleng ta bawk a. Ngaihsii ruang chu him takin an an hawn ta a ni.

Vawi khat chu Khuangchera leh Changa leh Hempua'n Sakei hliam kham hnuai sang lo têa lo ṭang hi chhun hlum an

tum ta a. Kovah chuan an va dak a, sakei chuan a lo zuan phut a, an lo chhun avangin a zuang kai thei lo va. Khuangchera chu kham ko leh a ke inrual chiaha a din avangin, sakei chuan a ke chu man a tum bik a. Mahse, fuh deuh maiin a lo chhun ṭhin a, ko pang chu a beng ri leh dup ṭhin a, a tawpah chuan an chhun hlum ta a. Khuangchera chuan 'Ke phah tlema hnungtawlhtir a awl hle e' a ti a.

Khuangchera hi a hmingthan nak a laiin, an ramchhuah ṭum khatah saingho khanchhuka tuu theih leh tumpang ki ṭna tak a hawn kawp a, la tinah Khuangchera hming chu an sawi ti huai huai mai a, zan engemaw zat chu lenna a hriat loh phah a ni. Parvatui khuaa tlangval hotu a nih laiin khawtlang nun a siam tha a. Tlangval pawngrawng, aia naupang vau mai maite an awm lo va; Sakei hual nikhuate hian, tlangvalho a fuih dan chu "Kha tê a lo ang sen b bei mai, lo vaw thlu rawh u, kha tê a lo kal zêm zêm mai, lo rapbet rawh u" te a ti zawk ṭhin a. Tlangvalho chu an huaiin an nungchang a ṭha em em a, ṭanpui ngaite an pui zel a, inhau leh inhnial thinur pawh an awm ngai lo va, nun dan tur ni âwm rengin an khawsa vek a. Tun thlengin "Parvatui nun zilh ngai lo" an ti ṭhin a ni. Lianphunga khua Parvatuiah hian mi huaisen deuh Neihthanga a awm bawk a, Khuangchera hming thang ta phut mai chu a ngaimawh deuh a, 'Khuangchera hi a huai bik lo ve, a vanneih vang chauh a ni zawk" tiin khûm a tum ta a ni. Ni khat chu sakei hualnaah Khuangchera bul ngawizawnah Neihthanga chu a ṭang a; Sakei chuan Khuangchera chu a rawn zuan a, a phawin a lo pu leu a, tlan pahin Neihthanga banrekah na lo tein a seh a. An ṭhiante chuan "Engti ziaa insehtir nge a nih" an ti a. Neihthanga chuan "Khuang nemin phaw ka barh e, a ti de daw a, mi sehtir alawm maw le," a ti a. Khuangchera chuan "Singhar seh pawh a tluk loh kha, chaw ei titui tham pawh a tlin loh kha" a ti a ni.

Ni khat chu, sakei hualnaah Khuangchera bul ngawizawnah Neihthanga chu a ṭang leh ta a. He mi ṭum hi chuan sakeiin Neihthanga chu a zuan thlu ta a, a malpuia a seh lai tak chu Khuangchera chuan sakei mitah feiin a chhun vak mai a. Sakei chu a insuan a, a thlang lawkah chuan a ṭhu ta lup mai a, meng thi zuih zuih chungin Neihthanga chu a melh ta run mai a. Khuangchera chuan a rawn zuan leh ang tih a hlauhpui a, Neihthanga chu a phawin a sawh hliah a, an ṭhiante an lo thleng a, hmun fianrialah an dah a, sakei chu an chhun hlu 3

ta a. Neihthanga chuan, Khuangmihuaia chu awm lo sela hual chhungah mi ei zo vek dawn alawm le," a ti ta a ni. Sakei chuan, a malpui ti sa hrang khat tiat a lo keih thla hman reng mai.

Vawi khat chu an ramchhuahnaah leilawn rawp deuh mai a awm a. Khuangchera chuan zawh ngam a nih leh nih loh a va fiah a. Zawh ngam a ni lo vang tiin a lo kir leh a. Khuangchera kûn a tum hrim hrim tlat avangin Neihthanga chuan chu leilawn chu zawh chhuah a va tum a; a lai a thlen chuan a tliak a, a tla a, an zawn hawng ta hial a. Neihthanga chuan, "Khuangchera bik sâwn cau thinna a ni," a ti a, a sim hlen ta.

Vawi khat chu Khuangchera hova an sai ramchhuak rilṭam haw lam chu Darlung Rolura thlah khuaah an lut a. Lianphunga thupekin Pawi hovin Zathawma khua Samlukhaia mi sial an va kawi sak kha an thinurpui a, phuba lak an lo tum ta mai a. Zohmunah Khuangchera chu a hote nen an hruai lut vek a, an hnungkhirh ta nghauh nghauh mai a. Khuangchera chuan tlang takin, ' In duh tawk tawka nghetin min phuar rawh u," a ti a. Mahse Khuangchera chu an phuar ve ngam lo va, a hote pawh an pheln leh ta thuai zawk a.

Chuti khawpa mi ṭangkai chu an lalpa Lianphunga chuan a mangan apiangin a hming chu in lam leh ram lamah a lam chul ṭhin a, mahse induhsakna niah chuan Khuangchera hming a ri ve ngai lo va. Khuangchera chu a vui rilruk nak alaiin, a zin bo hlanin a Kelpa chu lalho chuan an lo eisak lehnghal a. Khuangchera chu a u Chawnghanga awmna Sailianpuia khuaah, an lal zin bo hlanin a pem ta a. An lalnu chuan a pem tur chu ṭap chung tak meuhin a ui a, kawtchhuah thlengin a um a, "Khuangcher pem lul suh, i tel lo chuan kan khua a nuam lo vang; mangan nikhuaah tunge min thlamuan ang? Nula leh tlangval pawh an hlim thei tawh lo vang. lo kir leh rawh khai," tiin a ui chiam a. Khuangchera chuan "Mangan leh thlaphan niin in lam leh ram lamah Khuangchera ka ni a, induhsak niin Khuangchera ka ni si lo va, ui mi ka ni lo" a ti a, a kal ta a ni. Sailianpuia chuan a lo lawm hle a, a pem chhan a zawt a; "Hei ka u i thirdengah a lo ṭang bawk a. ka pamal si a, ka bêl châk ve hrim hrim che a nia" a ti mai a. Sailianpuia chuan Khuangchera chu chawimawi leh duhsak a tum rilru ta ran a. Tin, Khuangchera chuan ramvahna leh sangha

tlang vuakna apiangah, mi a muanin a tiphur thiam em em mai si a, tui leh thingah pawh tuma tluk loh a lo ni a. Tlawng leh Tut lian pawhin amah ngawt chu a lo dang thei awzawng lo mai, tihte an hre chhuak ta a ni.

Ni khat chu Sailianpuia khua chuan Keipui sum ruk an hual a, a kawngruh an kap tliak a. Chul pawlah lang rovin a ṭang a. "Min zuan thei tawh hlei lawng e," tiin a mei indeh siak an ṛawt ta a. Khuangchera chu a ngawi reng a Pasalṭhate chuan an va dek dawn ṭhin a, seh tumin sakei chu a lo lehhawi leh hu hu ṭhin a; tuman an dek ngam ta lo va. ' Khuangcheran va dek ve teh se," an ti a. Khuangcheran a va deh dawn chuan a hlau va, tlan tumin a vak leh ṭawk ṭawk ṭhin a. Mi dang deh dawn chuan a lo ṭang si a Khuangchera deh dawn apiangin a vak leh ṭawk ṭawk si ṭhin a. Vawi thum an deh nawntir a, an kap hlum ta a. ' Keipui hliam meuhvina hlauh tak tlat mai chu ?" an ti a, mak an ti em em a, el rualah an ruat ta lo a ni.

Ni khat chu Rulpuihlim dàma thingthupui lo, tlangval chu a kâkah a tla zep ta tlat mai a; a sang a, a lian bawk si a. Tlangval nung khawm chuan tihngaihna an hre lo va, Khuangchera an ko ta a. Khuangchera chuan, a chhungten an lo chho ṭah laih laih a han hmuh chuan, "Khuangchera ka awm alawm, thlaphang suh u," tiin a ṭawng thlamuan a. An puan rinawm deuh chu a dil a, a archempai a, rahbi lian tak takin a tu a, a zar kâk ve ve a rap a, a banah a pawt tho va, a paw ta nghal a, a chhukpui ta a ni. Mahse, Khuangchera chuan a hming a han chhal ta kha tipalh a inti a, a dam chhungin a inchhir a reh thei lo va.

Ni khat chu Sailianpuia an thawina ui chal lian zet mai hi a nghawng an zai laiin an dawm hneh ta lo va, a tal chhuak a, seh a tum ta hlawm a In chhungah pawh an awm ngam ta lo va, an zinga huai ber pawhin kawngkhar aṭangin a bih ngam ṭawk chauh a ni ta a; chu mi pawh chu a lo ngur chhur chhur mai si a. Khuangchera hnang hlai lai an han pun a; mahse, a lo kal lo va. An ṭalpa chuan an upa min a tir a, upa min meuhvin an manganzia a han sawi chuan Khuangchera chuan, "Chu, in ti tak tak a lo ni reng maw ? Uiah te pachang meuh inrawlh ngai a ni ang tih ka hre hlei nem," a ti a, a kal ta a. Kawngka a hawn chuan ui chal khum hnuaia mi chuan a mei a lo hem vat vat mai a, a han lut a, a kut khing

hnihin a ke hna alamah a man a, a kut chu a liak ta lap lap mai a, mak an ti em em mai a. Keipui hliam leh ui chal hliamte lamin an hlauh avangin Khuangchera hi huaisen berah an chhal ta a ni.

Ailawng tuikhura puk leh Reiek kalkawng fing khat laia hlaa mi puk chu, a hlet a nih leh nih loh rin thuin an inhnial fo mai a. Khuangchera chuan a ning ta a, 'Ka han lut ang a, a hlet a nih leh ka lo chhuak mai ang a, hlet a neih loh leh ka luhna ngaiah ka lo chhuak leh mai ang," a ti a, a lut ta a. A hlet a lo ni ngei a, Reiek kawng thlang pukah chuan a lo chhuak ta a; mahse thi ţhelhin a nat phah a, Tun thlengin 'Khuangchera puk,' an ti ta a ni.

Tlai khat chu, parawl ngalngetin, a thaw'tupa chu "Ar ruah min puh e," tia thah tumin fein a zuk vit tleu va; a vit hlum emaw tiin a chhuak a, a kawmthlang Thangchhinga nu chaw chhum lai chu, chu bawk chu chhuanlamin an banglaia silai a la a, a kap hlum ta mai a. Naupang tê Thangchhinga chaw ei lai chu ţapin a tlan chhuak a. Ngalnget pa chuan kawng a khar a, silai nen in chhungah ţan a khawh ta a. Mipui an pung khawm a, hnaih deuha an han awm leh, lo inring ni awm takin a ri leh ruk ruk thin a, khua a lo thim ţan ta a. Sailianpuia mangang chuan, "Khuangchera ko thuai thuai ta che u," a zu ti tuar tuar a. An han koh chuan a ram kal a lo thleng chiah a Khuangchera chu phaw leh meichher kengin a kal ta a Khuangchera chuan, "A thaha lainate in awm chuan in that dawn nia, kei zawngin ka that duh lo vang, ka phaw hian ka nem bet ang a, nangnin in that dawn nia," a ti a; mahse tuman an zui ngam lo, Khuangchera chuan kawngkhar a han bawh thla a. "Tuium hunnaa hi pakhat chu a tlu reng mai, khuma pawh hi pakhat chu a tlu reng mai; a thattu awm an va awm lo ve, banglai chhung ka han en leh ang e" a ti a, a lut a. "Tumah an awm lo, tuium hunnaa mi hi a thattu a lo nih hi, hei amah a lo invit hlum a nih hi, a thin hnuna hi chemte a bur reng alawm," a tih veleh, mipui an lut ta a ni.

Tin, Khuangchera hian Tlawng luia Ngalchawm an tih khu, a sanghal umin a zuangkai a, ani pawn a zuangkai ve zawk mai tiin an sawi Tin, buhfai zan sawm riak a phur lai hi, saiin a rawn phin ta thut mai a, a bula thingluang lian pui amah chen lai chu a phur nen a zuan khum zo tiin an sawi bawk.

Tin, vailian Changsila inkulh, Chhak leh Thlangin an kah lai khan Khuangcheran Naulaihrilh a serh avangin a tel ve th i lo va. An lalpa Sailianpuian Khuangchera in awm a hmuh chuan chhuan ang he hû a lo nih lohzia lam kawk thei thut thutin thu a va sawi a. Khuangchera tlawmngai chu Naulaihrilh tawp hun chuan amahin vai kap turin a liam ve ta a Mi dang beidawng chu an lo haw zung zong a, "Kah mi an ni tawh lo, thih a hlauhawm em mai, kir leh mai rawh, thih hlau lo kah mi chauh a ni" an ti a. Khuangchera chuan "Thih hlau lo kah mi a nih chuan ka kah mi a nih chu" a ti a a kal lui a; Ngurbawngan a zui ve ta a.

Khuangchera te pahnih chuan thingbawl thlâr an phen a, Changsil kulh an kap ta a. Sipai pawhin tihngaihna an h e lo va, a tawpah ruang chaicheh an thlak a, Ngurbiaka malpui an kah tliahsak ta a. Khuangchera chuan a thianpa chu a pua a, chutichuan sipai pakhatin a va bawh zui a, Khuangchera chuan a lo kap thlu a, mahse, silai hlo a nei ta lo tih an hriat veleh sipai pakhatin a va pawm chawt a, a kut chemin a lo thel sak leh a, an kap thla ta a. Hei hi October 1890 A.D. a ni. Manding sap ardali Tuahkawlh pasal Phungtea chuan "Mizo pasaltha tih dan kan lo hre lo a ni, in chemin ka lu a duh lo vang, ka chemin tan rawh u, tia a rawn pekna ni ngei tur a ni, keinin a thinrim emaw kan lo ti a, kan that ta a ni," tiin a sawi.

KHUANGCHERA THU ZIRTIR :—

(1) Hlauh loh vangin bawh zel suh, bawh hun a awm a, tlan hun pawh a awm a ni.
(2) Mi chungtlak zawngin an tawng ngai lo ve, mite tithlamuang zawngin tawng zawk tur.
(3) Mualdungah Thlam sa rawh, sapuiin an bei ngai lo.
(4) Hmeichhe chungah an thinrim ngai lo, kan ngam sa reng an nih hi.

SAIZAHAWLA

Saizahawla hi Hmar a ni a, kum 1858 vel, Chhim leh Hmar indo tawp lama piang a ni. An lalpa Pawibawia (Lalnilena) ai-in kum 8 velin a naupang zawk a. Saizahawla hi a naupan tet lai aṭang pawh hian, chak tur hian a piang reng reng a. Kawng ka vuana a din theih lai pawh hian, kawngka vuana dingin, ui-pui a biang rawn liaktu hi a hlâng lut zo va, a thinrim phei chuan hmuilungdelhin mi a vawm vur vur thei a; a pi amah awmtu chuan, "Eng ang takin lo puitling ang che maw " a ti ṭhin a ni. A pa Chalpua, a nu Tuahpuii, a nupui Thangzing-puii te an ni.

Tin, a lo sei lian a, a tha a za em em mai a, mahse, a puitlin tak tak hma chuan a chakna a tilang duh lo va, tumah a buan duh ngai lo va, inbuannaah pawh amah puitlinga a in-ngaih hnuah chauh a chhuak ve duh a; amah chauh hian in-chhungah inbuan a zir ṭhin a, inbin a zirnaah vawi khat phei chu chhuat laiah a nu a bin e, an tih chu maw le ?

Tin, Saizahawla phawkzia hi a ṭhianpa bul ber Vungtawia hian, "Naupan lai aṭanga inkawp kan ni a, kan riahna pawh a hran ngai lo va, lal khualzin kan zui dun ṭhin a; thlen inah-te hian kan insual der ta chiam ṭhin a, mi hneh tawk chauhvin a ṭang thiam a, thlen inte kan timangang hle ṭhin a ni," tiin a sawi. "Chawhmeh han hmchte hian anṭam ka lak tak kha a la ve a, han thlah ila a thlah leh ve si ṭhin a; zupâwl sate hi kan zawn dun leh nawlh mai ṭhin a, a buaithlak hle ṭhin mai," tiin a sawi bawk. Tin, Saizahawla chu a lo puitlina mah nia in leh lo a han ben bel hnu chuan, mi huaisen hmingthang a lo ni ta a. Chak hminthang a ni bawk a. Tin, Thirden leh Puithiam hna a kawp bawk a, a paawk hle zel bawk a ni.

Khawruhlian awm laiin an khuaa mi Hmar rawlralin an rawn that a, an um a, an man pha ta lo va; Saizahawla chu a kir ve duh ta lo va, amah chauhin Hmar ramah chuan a va lut ta a. Parvachawm piah Le'sen khuaa pa pakhat lo bing vat, a va hmu ta a. Ral lehlamah chuan lawm rualin lo an vat bawk a, lawm rualin a silai ri an hriat loh nan a ti a, chu pa thing kih rual chiah chuan a kap thlu a; mahse, lawm rual chuan an lo hre tho va, 'Engnge i kah ?" an rawn ti a. Saizahawla chuan, "Ka chawfun lak tumin lungdupin mi vir mi vir a, ka kap a ni," tiin a chhang a. Milu chu a la a, ram lam pana a tlan chuan an rawn um thuai dawn si a; khan an hre zawk anga,

an nangching mai ang tih hlauvin Leisen khaw lam chu a pan ta zawk a; khaw bul lawk kawng thlang ṭawkpui buk hnuaiah milu nen chuan a tawm ta a ni.

A hlauhthawn ang ngei khan, lawm rual chuan an hre thuai a, an um ta a. In lama mite an pun a, zankhuain an bei a, an man thei ta lo va. An hawng lamin, an hmuh zawh loh thu mak an tihzia, tlanbona hman a awm lohzia pumpelhah an tlan khalh hnehzia, hmun tinreng an dap kimzia an rawn sawite chu Saizahawla chuan a hre reng a. Khuan hmasa velah chuan panga an lo hawng a, an hlawhchham thu mak an tihzia leh a haw hnuhnung ber an nih thu an titi aṭangin a hre ta a. Chu mite chu an mu tawh ang tih veleh Saizahawla chu ram lam pan chuan a mi-lu nen a chhuak ta vang vang mai a, hawn kawngah chuan zan thum a riak a. "Zan khat chu Sakeiin milu chu mi laksak a tum a, mi vel mi vel mai a. Sakeiin ka mi lu chu mi lasak ka hlau va. ka ṭhutung a, ka kapkalakah milu chu ka dah a; ka ṭhu tlaivar zak mai a. Milu chu a lo nam tawh deuh bawk a, a tukzingah chuan ka hritlang deuh bar mai, "Saizahawla chuan a ti a. Khawruhlian a lo thlen chuan, an lo hmuak nasa em em mai a. Hmarin an thah chhungte zinga nu pakhat chuan kawtchhuahah Saizahawla ṭhut nan pawnpui thar a phah sak a, arkeziakte an ban kur ngiai nguai mai a. An lalnu Pawibawia nupui Rohlupuiin ṭhihna a khim tir a. Chu chu arkeziak ban ang bawka ngaih a ni a, mahse duhsakna ropui leh chawimawina ropui bik a ni

Lalpa Pawibawia pawh chuan Saizahawla chu a lawmin a chawisang ta em em mai a, a hnenah, "Saizahawl, tunah chuan in lam leh ram lamah i lal ber ang; i duh lai lai lovah i nei thei ang a, i duhna lai laiah in i sa thei ang," a ti a. Saizahawla chuan a phawk a chhuah ta a ni ang chu, Pawibawia kawt seluphan, ban lehlama rin nghal turte hian in a han rel leh tituai ṭhin a, a chang leh kawtthler lai takah te hian in a han rel leh ṭhin a; sak tak tak zawng a awm ta lem lo va.

A rawl kha a va thang rei em a a bo hlen a nihte an ring nual tawh hlawm a. Pa pakhat phei chuan, 'Kan mi a pa kha a tlanbo tawh a ni ang," a chhungte hriat leh tur ngeite hian a ti ṭhin a. Saizahawla chuan lo en hun chuan, chu mite kha en chu vawi thum a lan ta a, vawi thumnaah phei chuan tek lo va, tiin chhuah duh loh an tum a; mahse, Saizahawla

chuan mi a bil a chhiwk hmawk hmawk a; a bul lam chu a khiog khairin a la lawk a, a bul chhah ping lai takah chuan an lam hawiin a zai fik ta luah luah mai a, mi dang fuh se tluk-na der turin a per nasa ta si a, an chhuak leh ta a. Chuta chin chu an lo en chu a chuh zui ta lo va.

Tin, kum dangah Saizahawla leh a thiante pahnih Khawza-thanga leh B.cahetea chu hmar ram lamah an va rawl a Pher-zawl khua an va thleng a; a thiante pahnih chu daipawnah an lo awm a, Saizahawla chu arukin zawlbukah chuan a va mu ve a. Saizahawla kianga mu tlangval chuan. ' Zanin ka bula mu chu a va lian êm ve maw le, " a ti deuh fo mai a. Saizahawla chuan, "Mi pawh an muthilh vek tawh hi, tawng tawng suh, mi ti mu thei lo ve, ka mut a chhuak vei nen," a ti a. Mut reh hnu chuan Saizahawla chu a tho va, silai tha tha pathum a la a, a dangah chuan tui a thun vek a, a chhuak ta a. A thiante kha pakhat ve vein a pe ve a, an hawng ta a. Hawn kawngah chuan a thiante pahnih chuan, silai pathum lai kan hawn si a, ral kan that a, an silai kan laksak a, a lam hlat em avangin mi lu chu kan rawn hawn thei ta la a ni, tiin i muallam ang u. Kan lalpa lahin ral, siala ai turin a inpeih reng bawk si a, an ti a. Saizahawla chuan ai a ti hek lo va, aw a ti hek lo va, e, a ti mai a. A thiante chuan remti veah an ruat a, a sawi sawi sial chawiah an ti bawk a. (Muallam hi Mizorama lam ropui ber leh chawisan ber a ni a. Milu khai hawnpte chauh he lam hian an lam thei a; a nih loh leh lu vun leh sam tlem tal invuah an hawn tur a ni. A chang chuan ral-lak an lak teuh va, a kalate an rinawm tawk chuan an lam thei bawk a ni awm e, hetianga tumna an neih theih avang hian). An thlen tuk chuan Saizahawla thiante pahnih chu mual-lam turin lal mualah chuan an chhuak ta a. Lalpa pawh chuan a tuk leha ral aihna tur sial a thlung bawk a. Mahse, Saiza-hawla chu muallam tur chuan a chhuak ve duh lo va. Lal chuan a hau tir ta a. Saizahawla chuan, "Ral that si lova mual-lam chu ka thiam ve lo ve, ka zahzawng tak a ni," tiin a lo chhang ta a. A thiante pahnih zak lutuk chuan, an tiam ang-in sial chawitir an tum ta a. Ani chuan, "Silai pakhat ve ve he hu chu ka pe tawh che u alawm," tiin a chhang ta then hai a, tihngaihna dang chu an hre ta lo va. Saizahawla hian a hlu hi chu a hawn zeuh zeuh thinin an sawi. Mahse, a lar ber chu Lalsena mi kha a ni. Sahlamah Saizahawla milu hawn hi intar lo niin an sawi thin.

Tin, vawi khat chu, sakei hualnaah Vungtawia nen a hnungtawlh tawlh tlin chu an intiam a. Saizahawla puanven siam ţha chu Vungtawia chuan, "Kha i hnungtawlh a ni e, en teh, a hmaa i ke rah tlin tumah i rahna kha," a han ti a. "Ka hnung tawlh lo, ka inaiam ţha mai a ni," tiin Saizahawla chu a ţang a; mahse, a ke rah a hnung lam deuh tak avangin, Vungtawia chuan hnungtawlhah a puh lui ta tlat a. A insiam ţha mai chauh a ni tih chu Vungtawia chuan a hre reng a, a puh lui ve hrim hrim mai a ni a. Saizahawla chu a thinrim ta em em mai a. Funpui a er ta tlut tlut mai a. Miin "Saizahawl, enge maw i tih dawn a, funpui i er tak tlut tlut mai le ?" an ti a. Eng danga chhang lo chuan, "Vungtawia tel lovin," ti ringawtin a chhang ţhin a, a ngaihna reng reng a zawttute chuan an hre thiam thei ţhin lo va. Funpui a er zawh chuan, ţhimkual liaupui a chher a. Hmawngkawn rûn tur chuan a chhuak ta a.

He mi lai hi Chhak leh Thlang indo, kum 1876—80 inkar kha a ni a. Vuta leh Manga thlan ţang dunin Lalsavunga thlah an do a nih kha. Tin, heta indote hi unau an nih avangin thuthlung an nei a, an thuthlung chu :—' Lal unau in hnai tô kan ni a, rawlrala inbeih lohvah, inte inhai sak lova, nunaute inthah sak lo va, ralpui chauhva inbeihah; feh kalte inchhân sak lovah." tih hi a ni a. Chuvangin Saizahawla chuan lo lama fehte, thingphurte beih tum lovin, Hmawngkawn kulhbing pan chuan a chhuak ta a. Vungtawia chu a tel ta lo ngei mai reng a nih chu. Hmawngkawn kulhbing chu Saizahawla chuan a zuk kap a. "Râlpui ka ni e," a ti a. Anni chuan an han bei ve a, a tlansan a, a ţhimkual liaupui chu a thlauh ngut mai a. A tlan lohna lam turah fung a bun zel a, a tlanna lam tur emaw an ti a, an um pha ta lo va. An khua a thlena a tihdan an hriat chuan, an khuate ho chuan, "Saizahawla hi heti lang tea phawk chhuah ngai emaw ni lo, a la phawk hlum mai ang tih pawh hlauhawm a nih hi," an ti ta hlawm a.

Tin, Pawibawia upa min, Sangal khawnghrang Darkhuma keipui sum sarihin a seh a, an hual ta a. Saizahawla chu lal lam tii deuh a lo nih ve avangin, a thinur em em mai a. Sakei chu thlhlum ngei a duh a, a mbuatsaih ta a. A chempui chu hriam deuh maiin a tat a, hlei a pu a, a chhuak ta a. "Ngawizawnah, a lo kelua tur takah ka lo ţang ang a, a lo kal ngei ang a, ka kah theih e, mi rawn bawh chuan ka chem hian ka lo vai ang a, ka chem tlin tawk hi chu a khawi laiah

pawh ka vai tlang zo reng reng awm si a" a ti a. Mahse an nuai ṭhelh ta hlauh mai si a. Saizahawla chu a thinur em em mai a, hetianga a thinur pawh hi an la hre ngai lo a ni.

A CHAK DAN :— Mau bul hi khing khata pawh phawn zawh loh a nei lo va, a chema zai fik zawh loh a nei lo bawk a ni. Tin, Khuangchawipa thil vawrh apiang a tel ve chuan a chang ziah a, tuman an chhun thei lo. A buan apiang a hneh tawk chauhin a ṭang thei zel a, Saizahawla chan kha a ṭaa deuh hret alawm maw le tih chauhin a hnen ṭoin. Nausen sepin a ṭmanpa pakhat chu nula rim kaikawng tluanin a sep ṭhin. Suk a hrawka sut tliah zawh loh a nei lo va. Fan thing ai cher chawr suk tiat rek awm mian lovin an suin a, chu pawh chu suk suttliah ang bawkin a su thak thei.

Lal Chinhleia kha pa tawk zen zawn, lian lam deh a ni. Saizahawla chakzia hriat duhin a tian ta a. Ni khat chu tur khaw nal lain, Saizahawla kawt chho kal chu a lo chang a; a lurin loh hlanin a zuan a, a pangan a va bei nawlh mai a; Saizahawla chu petek naun lovin, a kal pangngaiin a kal zel mai a, pa haran arpuiin a lim ai pawhin a pawisa lo va. Chinhleia chuan, "Khaukhuap lo tu ang lekan hian min ngai a ni awm e," a ti. Khaw chhiat hle hian, 'Diak dai in dun ton chuan min bawr rawh u," a ti a, tlangvalho hian Saizahawla chu hma lam leh hnung lamah leh sir tuakah an bawr khat ṭuai a, a kal ngaiin nalah pawh a kal hmiah hmiah mai ṭhin a ni. Naupang ho hi a ban khingnain a paar a, an ual khat ṭuai a. A kalpui vu vu ṭhin. Buh hrai khat puankawp tlia tawka fun bawk hi a khing khatin a ṭham kang nalh nalh zo. Hernse ril mi sawmin kawrtea mi zawn ngaihna an hriat loh amanin kawngtlangah a pu chhuak zo. Ban phurana em chu te se, lian se, em mawngah a khing khatin a ṭhama zêmah a chhung thei ziah bawk a ni. Lungden te, Suknawlh te, inbuan te nian a chakna tlang turin tuman an chho pha lo va, mi paknat Tumpanga pa erawh chu, 'I chak hle mai a ! i hnen tawka ṭan thiam a har hle mai. Tha ka thlah deah leh mi la kang thei si a, ka han ṭan deuh leh i kang leh mai si a, ka buanah chuan a chak pawl ṭak i ni awm mang e," Saizahawla chuan a ti a.

Vawi khat chu an lalpa Pawibawian khuang a chawi ṭumin mai a vawrh dawn a. Khawrublian sang khaw tlangval chuan Saizahawlan a chang leh mai awm si a, i beih rawn ang u; a

thenin kan bawhbet ang a, a thenin a dawm kan phelh sak ang a, silai chu kan intawm dawn nia," an ti a. Sing khaw tlangval chak chak sawm Saizahawla beih rawn tur chuan a inthlang chhuak ta a. Silai vawrh an han irchuh mauh chuan an hneh leh ta hauh lo mai a. Saizahawla bawk chuan a chang leh ta a. Saizahawla hi mi sawmin bawhbeh theih reng reng a lo ni ta lo va, a khing khata a vawn pawh chu mi engzat pawhin phelh sak theih a lo ni ta lo a ni.

Mi sawmin an cho tih Saizahawla chuan a hre ta a, a cho let ve thung a. Saizahawla chuan, "Khawruhlian kaw tlangval chak chak sawm inthlang chhuak ula, sanghar hren hlum angin ka hnawngah hruizeain hreng ula, lealam lehlamah pianga ve vein tang ula; ka khing khatin hruizen chu ka vuan ve ve ang a, aw ka tih veleh kan inpawt ang a; min hren hlum theih chuan ka arte thih mai ang a, ka hneh zawk che u chuan ka duh tawkin ka sawisa ve thung ang che u," a ti a. An han inthlang chhuak thin a; mahse, an pawt ngam ta lo. "Min cho ên mai, kan hneh dawn lo a ni ang, kan thih phah reu reu ang e," an ti ta a ni.

Tin, Mizo silai (Awlan) khat takin tlangvalho a dawmtir a, a kâwm thlengin an dawm khat vek a, a kâwm phêngah a hmehin a zungpui kakin a va hmet a, an han inpawt tain a, a pawt dawk zawk zawk mai a. Tlangvalho chuan mak an ti a, an han tihnawnpui leh thin a; an dawm nghet zo chuang lo a ni. "Saizahawla chak chin hi hriat ruat a ni lo," an ti ta a ni.

Naupang lawn lem sialhma hi thing lukham tiatin a kâk a, a ro ai chat tawh a; phiar hlein an hre hlawm a, Saizahawlan a keu phel zo ang, tih leh zo lo vang tih an inhnial ta a. An keuhtir a, awl takin a bul thlengin a keuh phel leh ta vek mai a. Tin, vawi khat chu Zawlbuk saknaah thawk ve lovin an hria a, a put chu a lo sei deuh avangin tlangvalho zawn emaw an lo ti a; tluangrel tur sei lian fe mai hi a lo ni a. An inhnial thinur ta a. Saizahawla chuan, "Ka put ka la leh dawn e, min rûn tho tho chuan," a ti a. Zawlbuk tluangrel hruihnanga kalkhang kim biala phuar chu a pawt sawk mai a, a hpuar chu a chat ta vek mai a; a pawh nawn leh chuan a pawt dawk ta zawrh mai a, an hnial zui ngam ta lo va, an rûn ta lo.

Saizahawla inbuannaa a tanna ber chu, Zawlnghak sangkhat khuain an buan rawn tum kha a ni. Zawlnghak khua

chuan, "Saizahawla pawh ni se'a, tlangval zawng zawngin kan buan kim theuh ang a. A chak lo berin a buan hmasa ang a, a tawp berah kan khaw chak ber hian a buan ang a; a chau lam chu Saizahawla pawh ni se, a duh duhin a bin mai tur a ni," an ti a. A thlen ira mi chu an zuk ko chhuak ta a; an tum dan chu a hria a, Saizahawla chuan a chak rilru hle mai a. Inbuan a cho hla faifukin a sa a; chu chu, chu mi khaw tlangvalten an hriat chuan an baw deuh va, inbuan chu an châk zual phah ve sauh bawk a. A chak lo ber nen Saizahawla chu an han inbuan a, Saizahawla chuan a hneh ţawk chauh hi a ni ta mai a, an haw haw khum ta a. A dang an kai zel a, a hmaa mi aiin a hneh chiang deuh zel ta mai a; a buantu an tam tulh tulh a, a chak tulh tulh mai bawk a. Tlaivar zakin an inbuan a, ni chhuah hnu pawh chuan an la inbin ta zak zak mai a; Saizahawla hnehtu atana an ruat, an khaw chak ber phei chu a ţan hian a ţang hman ta lo mai a. Zankhuaa buan pawha chau chuang ta hauh lo mai chu mak an ti em em mai a. Saizahawla hi mihring pawh va ni suh, te an ti ta mai zawk a ni.

Vawi khat chu Pawibawia chuan Saizahawla chak chanchin fiah a tum ta a. Sepui ţan ţha tak nghawngah hruizenin a hling a, a lehlamin Saizahawla hngawngah a hling bawk a: tual chârah chuan mawng incbhawnin an bawkvak ta a. Sepui chu an han vaw tal a, a tlan vel pawhin Saizahawla chu a inher ve zel a, sepui chuan a hnuk zo reng reng lo mai a; thingbula thlun ang maiin, dawm nei bik hauh si lovin Saizahawla chu a nghet tlat mai a ni.

Tin, Pawibawia chuan, Saizahawla leh a Tumpang kawlh deuh mai, chi pawh liah ţhat ngam mang loh chu a inbeihtir dawn ta a. Tumpang chakzia lo hre tawhte chuan, Saizahawlan a thih phah mai an hlau hial a. Lazar banah puan dum an zar a a phenah tumpang chu chi an liah a, a phen lehlamah Saizahawla chu a ding a, puan dum zar kha pawt hlimtu tur luhkapuiah a ding a, puan dum chu hruiin a hling a. Luhka puia mi chuan, "Chi liahtu kha tlan rawh, puan ka pawt hlim dawn e," tih leh pawh hlim chu a han rual nghal a Tumpang chuan Saizahawla chu a han phin ta nghal a, ani chuan a ki khinghnihah a lo chelh vat bawk a, an innawr tirh chuan Saizahawla chu hnung lamah a petek deuh ţuang ţuang a. "Tan ka la ve tawh ang aw," a han ti a, "aw," an lo ti a.

Saizahawla chuan ṭan a han lak meuh chuan, tumpang chu a tawlh a tawlh ve ta mai a, a ṭang nasa khawp mai a, a ke hnung lam ṭah, a ṭanna tual char lai chu belthleng tiat tiatin ṭumpang chuan a dai khawk hlak, hlak mai a. Pawibawia chuan, "Tumpang i tithang tlawm lutuk e," a han ti a. Saizahawla chu zawi zawiin a hnungtawlh hret hret a, lal luhkaah chuan a per kai ta vat a, Tumpang chuan a han phin zui a, lal luhka ui pum tia tia thing chu a nawr phin tawm ta tun mai a. A entute chuan mak an ti em em a. A hmu lote chuan "Pawibawia tumpang len vei nen, Saizahawlan a hneh lo vang." an la ti ṭalh a, an ring thei lo lek lek mai a ni.

Tin, Saizahawla chu, Zawlbuk awkpaka chung thing ui pum tiat chu, a awma sut tliahtir an tum leh ta a. Saizahawla chuan "Hei zawng ka thei lo vang, min lo nampui ve tal tur a ni," a ti a. Mahse an nawr lui tlat a. "Hruiin hling ula, lo pawt rawh u, chuti lo chuan ka su thei lo vang" a ti leh ta tlat mai a. Hrui chhete hian an hling a, mar lo, dul deuh hnak hian an lo pawt a a han su tak tak mai a, Zawlbuk chu a nghing luai mai a. chu thing pawh chu a tliak leh ta sawk mai a, mak an ti em em mai a. "Tumpang pawh a dawm hneh tak ang chu maw," a dawm lai hmu lo pawh khan an ti leh ta a ni. He thing a sut tliah lai hian, a ṭhianpa Vungtawia khan bahzar aṭangin a lo thlir a, "Zawlbuk chu a tlu dawn emaw, a chhunga awm zawng zawng chuan kan ti a, kan hlau hle mai," tiin a sawi.

Tin, Saizahawla hi Seling melvenga a awm hnuin, lamliana lung tla, melvengho kar lum zawh loh amahin a nam lum a rawṭhing hung tawlh thla, lamliana innghat tihngaihna an hriat tawh loh, a chunga bel tiuta an rah tawh lamlian babu hmuh laiin kawngthlangah a theh thla bawk a. P.W.D. pûm dolung maund khat leh a chanve a haider a, "Hei enge ni ngai ? A va mak tingteng em ! Mi pe sela; ah hawn helh nelhah ka duh mang e," a ti a, a khingkhaṭin a lek larh larh mai bawk a.

Tin, England lal Edward pasarihna lallukhum chawimawina 1901 khan Bawrhsapin lal 70 lai Aizawlah a ko khawm a. Mizo lalho leh Punjabi chak thlan an inhruipawhtir a. Punjabi Mistiri chak tak mai, Tuirial lei dawhtu kha lehlamah chuan a tel a; he pa chakzia an hmuh hian, Saizahawla an ti mai a, thir ban e hi zo em em mai a, vai kal hian a hnathawk lai hi an thlir reng ṭhin a ni. Saizahawla non a tu tak chak

zawk ang maw, an ti ṭhin a ni. Saizahawlan tha a thlah chuan Mizo lam an tawlh ṭhin a. "Saizahawl, tiam chin kan pel dawn e,' an tih veleh, "Khai aw kal vak mai teh ang aw," a ti a, a tawpah khan a ṭang a, hrui a pu a, a kal leh ta zawt zawt mai ṭhin a, diar phelh phungin an lo pai phei leh dawt dawt mai ṭhin a. Lammual charah chuan Saizahawla chu hniak lang kawk kawkin a kal ṭhin. A ṭhiante pawh chu ṭangkai ve ta meuh hian an lang ṭhin lo a ni.

Tanna an inthlak pawkin, Saizahawla kal apiang kha lehlam tawlh hun a ni fo ṭhin. A thlirtute chuan Saizahawla chuan amah pawhin pawt zo awm hlein an hria a ni. A chak zawk pawt turin Sipai hrui pawt mi an lo inring reng a, mahse Manding Putaran (Lt. Col. Lock) a zuampui ta lo a ni ang chu, a pawhtir duh ta lo va, mualpho a hlau a ni berin an hria.

Saizahawla hi mi chak dang aiin chak lo thei a ni lo; amah anga piang kan la hre ngai lo. A tisa khawilai pawh hi a ṭang thei vek a. A mawngkaw kehkakah hnah eng pawh zep ila, a ṭhial sawm thei zel a ni. Chuvangin a duh tawka a ṭang chu mihring hneh rual a ni lo, tiin an sawi ṭhin. A len leh san an sawi ngai lohna chhan chu, a pumrua leh thiltih hi a inbuk loh lutuk vang a ni. Pa pahnih a ṭhut hliah thei, tih leh thlangra darbaka a hnung lama a ah hian a hma lam aṭangin a lang thei lo tih chauh hi an sawi ṭhin chu a ni.

Ni khat chu Saizahawla leh Pawi Thanhranga, Chûmte khua chu, Vai Hrangkira dawr (tuna Buangthanga dawr) turin an lut rual a. Hrangkira chuan an lian dun em a, inchai atan a it a, inchaitir a tum ta a.

"Kahpathir tlawn pakhat hi a hmawrah vuan tawnin inchhuhsak tum ula, a chhuh theitu zawk apiangin man lovin in nei dawn nia" a ti a. Saizahawla leh Thanhranga chuan thir tlawn hmawr lehlamah an vuan ve ve a, an inpawt ṭa ngar ngar mai a; an inhawlh leh sawk sawk ṭhin a. Rei fe an inbeih hnuin Saizahawla chuan, "Thiana kan inhneh chiah a nih hi, a lai ah inbun mai ang," a ti a. Thanhranga chuan, "Hah khatin i han inbei leh teh ang," a ti a. An han inpawt leh ta ngar ngar a. Thanhranga chuan Saizahawla chu chhuhsak thei dawn ngeiin a inhria a; mahse, a chhuhsak thei bik si lo va. Saizahawla chuan, "Thiana, ka hah tawh em mai, a laiah in-

bun mai ang," a ti leh a. Thanhranga chuan, 'A ch-ng zawk zawk chu kan la awm chek ang," a ti a.

Vawi thumnaah chuan Saizahawla chuan pawh tum lo ni awm takin a khing hnihin a sum ta run a, aw, aw, aw, an ti a, a kut vei lamin a sum nghet tlat a, a ding lamin Thanhranga kut khing hnih chu a zut thla ta mai a, Thanhranga chu a kût chi lo hawi ta mai mai a. Saizahawla chuan, "Inbun ang ka tih ka tih laiin i duh lo vei a, mipa vannei bui mei tawia," a ti a, a kal ta daih mai a.

A phawk dan :— Saizahawla puithiam ve dan chu, bawlhlote hi a inah siam sain a nei vek a; mi thawi tura puitlingin an koh chuan a kal duh ngai lo va, chuvangin naupang an kohtir thin a ni. Naupang chuan cngmah dang sawi lovin a bak samah an han kaivanvadak a, a nghawng h kutphah saisirin an zainawk nawk a; a nih leh leh, a kut an la lawk a, kutphah saisir bawk chuan an zai leh nawk nawk a; a zui nghal vat thin a ni.

A thirdeng lai te hi naupangho an va lut a, 'Iau, iau a chak awm mang reuh e,' an va ti a 'Iau,' a lo ti a, an iau ringin an rang tulh tulh a, a thir den chu a deng nasa tulh tulh a, a chher zawh tep pawh hi a deng chhe leh ta vek mai thin a, a bulah bawk a tan tha leh thin a ni. Tin, a buh phur hawng te hi khawlaiah naupangho bawk chuan, 'iau a chak awm mang e,' an lo ti leh a, ani pawhin a ti ve mai a; an iau apiang chuan a kat thouh thouh zel a, a buh phur chung chuan a keartuiin a mawngtam kheng zouh zouh khawpin, leih baw hlek lovin a zuang ta thin a ni. A nula ngaih te hian naupangho a tlangau tir a, an lo huat leh, a ngai leh lo ve tite hian a autir leh thin a ni.

Khawruhlian Zawlbuk kawta chawilung chu a rit khawp mai a, an chak ber pawhin khup thleng pawhin a chawi kang zo lo va; amah Saizahawla lah chuan, 'Ka zo lo' a ti a, a chawi ve duh si lo va; mahse zan mut rehah inlungden siak nan a hmang a; a deng ri leh dum dum mai thin a, a tlakna te hi a khuar dem dum mai thin a ni. A tuk zingah chuan, a awmna ngai tlah a lo dah leh then thin a ni.

A zinna khaw pakhatah chuan Zawlbuk kawta lung chu a kan en a. "Chu mi khaw lung inden siakna chu va rit awm

êm ! Engtinnge an dan zawh chu le" ? a ti a, a la a, a han deng ve ta dawp mai a. Mite chuan, "I va dêng thui em, kha chawilung asin ? Han deng leh teh," an han ti a. Chawilung tih a hriat hnu chuan lusai ngat ngata a beih pawh chuan a chawi kang zo ta lo an tih chu. Bawngtuthlawh te hian buh a tuh thin a, mi'n an hmu duh hle a, lamlian atangin an thlir reng thin a ni.

Hmeithai pakhatin a chak tiin chungdal tur pûah a làwm a, hmeithai put aia pum khat chauhva tamin a pu a. Hmeithai chuan, 'Chak lawm man i va awm lo ve," a ti a. Saizahawla chuan, "Ka awm ngawt alawm. i tluka chak chu lawm la, i put zat chauh a pu ang a, kei chuan pum khatin ka pu chuang alawm," a ti ta thea mai a. Khawlaia a ngaihzawng a tawh dawn te hian Saizahawla chuan ka zah e tiin, ama puan sin hma lam chuan a hmai chu a khuh thin a, nula chuan en ngam lovin an tlan chawn chawn thin a ni.

Tin, Saizahawla chu Lalzika Khawkawi awm laiin, Seling lamah, ka pa mal si a, puak phurh a tam si a, tiin, Melvengah a pem thla ta a ni. Buatsaihtu nu leh pate nen hian hun engemaw chen an awmno va. Khawkawi atangin an inthen ta a ni. 'Saizahawla chuan tih theih loh engmah a nei lo vang, siamtu tak an tih hi a ni alawm," tiin an sawi thin. Selinga a awm lai hian, Hmarhovin tûrin an rawn hrai hlum ni âwmin an sawi.

Mizorama Saizahawla t'uka chak ni âwma an sawite chu :— Sélesih 7000 khaw chak, Chula leh Vuta Hualtu khaw chak leh Chawngsavunga te an ni. Mahse, inel turin an hun hi a inhlat hlawm em a, a chak ber tur hriat a har hle mai Saizahawla fate :—1 Thanzama, 2 Thansen 3 Lalenai, 4 Thansanga te an ni.

KEIPUI CHIMAWM LEH TLEIRAWL SAWKKUIA.

Kumpinu sawrkarin Mizoram a awp tantirh lai khan, Tawi tlang bul Lungdai (Lenchim khaw bul)-ah Chinhleia a lal a. Ni khat chu, chu khuaa pa pakhat Râna chu leipui thlovin a kal a, Sakeiin a lo ei zo thelh mai a, a khupruh bâwk chauh a lo ei bang a; a zan a zanin daipawnah an phum ta a. A tuk leh-ah chuan sakei chu hual an tum a; mahse, a kal kawi a kal kawi a, ni engemaw zat an chhui hnuin Tuirini a kan thla a, Tlungvel chhuah lam pangah a awm ta a. Mi a mala kal seh tumin ni rei fe a vah vel hnuah, buh seng hunin Tlungvel tlang a lawn liam ta a. Zilngai lui a zawh chhuk a, Zilngai lui vat-thlaten Vana te vau, lui kamah chuan a tawm ta a ni. He lovah hian buhseng, pachang pasarih, Vana te unau thum tiamin an riak kawm a ni.

Tlai khat chu, Zilngai lui bula changel hnah, zanriah ei nana la tur tleirawl Vana chu sakei sual chuan a lo man ta a. Vana chuan thingbul a vuan a, "Hei sakeiin min man e, mi zu chhan teh u khai," tiin a au va; chhan a hnekin thlam kilah an tawmim thap mai a. Vana au thawm a reh hnu chuan tlang-vat Darsanga Hmar zualkoin an tiantir ta a. "Tunah Darsangan in a thleng tawh ang maw," ti a an ngaihtuah lain, lo lûah "Thlaphang reng reng suh u, kan lo kal e," tih ri an hre ta a ni. Anniho chu thlam kil khatah an lo tawmim thap mai a. Vana te upa ber Tuahkhawla lo thleng chu a thinur em em a. "Mi dang chu kan phutngam lo; a ute pahnih in awm si a, in nau in chhan ngam lo maw ?" tiin a vei tau nghat nghat mai a. Vana hi mit khing del a nih avangin ei lovin a kalsan ta a ni

Sakei chuan Zilngai lui a zawh chhuk a, Tuirial a thleng thla a, Paikhai kaia lei dawh Midumbo chu a bei leh ta a. Anniho chuan an hlau em em a, an tlanchhe hman tawh si lo va. En pawh en ngam lovin an inlukhup ta fur a, an sepui ruah tuar ta ngawt mai a. Sakei chuan a duh ber a la a, an tlan-chhe ngam ta chauh a ni. Sakei chuan a midum seh a ei zawh hnu chuan Tuirial dung a zawh chho leh ta a. A kal zel a, luite zawhin Thanruma Zawngtah khua, Thangtawi hmelthaa chakai khawrh a seh ta a ni. Thangtawia ruang an hmuh veleh "Thlaphang reng reng suh aw, Thangtawi," ti a silai an kah ri ah chuan a lungthu pakhat a tliak hmawk a, vawkchaw bel chhuan lai a tla keh vek a; mak an ti theuh a ni. Sakei chuan

Phulpui lam a pan a, Riltui khua Dartuaha te unauza hlo thlo lai Aizika a seh leh a; mahse, a unaute chuan tuthlawhin an chek sek sek a, an chhan chhuak ta a, zan khat chauh a dam a a thi ta a. Tin, sakei chuan Tlawng lui a pan chhuk a, Sairang khua in sarih lek awmna chu a thleng thla ta a ni. Tlai khat chu Sairang tlangval Tnarkhuma zanriah ei kham kamthuah chuan, an kawtte inthuaia sakei zuang zoh zoh chu a hmu ta phut mai a, "Kha, sakeiin lak tumin a zuan a che u, fimkhur rawh u," a ti a. Anniho chuan an lo hre hman a, tapah an lo dang khawm laih tawh a lo ni a Au inau khawm a, in lian berah nunan an dah khawm a, pa leh tlangvalten awmtual an chhem hluah a, an ai laiin, thim chinah sakei chu a lo ţhu ta lur mai a. An han au va, a tlan duh si lo va, Silai puak bungin kah an tum a, a mu an thlauh palh a; sakei en a ţul si a, an dap fuh thei lawk lo va. Tlangval Bawkhanga'n a a dap fuh a, a kap ri inurh a, sakei chu a tlan ta a ni. Rei lo têah inthuaia vawk chu a rawn la ta a, a ei chhungin Police awmna an pan ta a ni.

A tukah chuan Police hovin an veng ta a; mahse, kah remchangin a awm duh lo va, a ri an hriatna lai an inrâwn ta a, sakei chu a tlaabo ta a. A tuk tlaia Sairang dawrkai Vai Hira sebawng thlung lai chu a man leh ta a, ri thei apiang an khawng ri a, a thlah ta a Tlawng dung a zawh chhuk ta a ni. Tin, Changsil chhaka Tlawng dung thian fai, Overseer leh a hote chaw ei lai Kurkhah pa a rawn man ta mai a; khua a la eng bawk a, thingthu nungin hmui rum rumin an nawr a, a thlah ta a, Tin, zanriah ei khamin pawnah meilum an ai khawm a, a lo kal leh ta mai a; an zinga huai ber bûk lut hnuhnung Tnanga chu a man ta a. An thlang ţiaupho maupui tluk lekah chuan a hnuk thla a, an inbei ta a ni.

Thanga chuan, "Mi zuk chhan rawh u, mi chhan ngam loh pawhin chemtê tal mi hau pe rawh u, ka vit hlum mai ang." tiin a au chul a. Thingthu nungte an paih thla a, Overseer chuan lunghalnate a zuk vawm puak a, a hlau chuang si lo va; a ţihlum hnu chuan Tlawng kam ţiauphovah a kalkaipui a, a ei ri ta bup bup mai a. Anniho chu lui hnar hla takah an insawn ta a ni. A tukah chuan an buk chu a rawn en leh a; chhuna lawnga an inkar lai chu beih tumin lungpui a rawn phen leh ta zut zut mai a; mahse, Hrangvunga khua Serhmaun, kuli tur tam tak an lo thleng a, an au tlan ta a ni.

Chu sakei chuan Tlawng a zawh chhuk zel a. Tut a zawh chho leh a; Tutah chuan Reiek khua mi sawm, nghavurting veng an lo awm a. An hotu chu Taituka a ni a, tlangval chhuanawm tak Laibula leh tleirawl tê pahnih Vuaia leh Bawkkuia an tel bawk a. Bawkkuia hi Reiek khaw tleirawl chhuan ber, fapa mal a ni An hlawhtling hle a, an rep tam fe tawn a. Tlai khat chu, zanriah ei kham hmasa Bawkkuia chuan sangha repna mei a han chhawm dawn a, kha sakei sual khan a rawn bawh ta phut a. Bawkkuia chu a man a anin sangha rep na ban a vuan a, an inpawt ta laih laih mai a, a malpuiah a pet run mai a. Sakei leh Bawkkuia inbei cau an chhan ngam si lo va, an tawmim thap mai a. Bawkkuia chuan, "Min han chhan rawh u, hei min pawtthlu thei bik hauh lo a nia," a han ti a. A tleirawlpui Vuaia chuan, "Khawnge ka chem tah hriam hi in kan sat vak mai teh ang," tih leh thawh a rual a; an hotupa chuan, "Sakei te sah hlum zawh em ni i tum ? I tikawlh ting ang a, kan phek buai phah zawk ang asin," a ti a. Vuaia ril-ru so chu a dai leh ta a. Bawkkuia mangang chuan "Ka u Laibul, nang phei chu Reiek tlangval chhuanawm ber pawl i nih thin kha, mi han chhan hram teh khai, hei engmah min la ti thei bik hauh lo a nia," a han ti leh a. Laibula chuan, 'A ni tak e, maufei ka zum ang a, ka han vit vak mai ang e," a ti a. Mahse, an hotupa chuan, "Sakei te maufeia vih hlum zawh em ni i tum ? in tikawlh ting ang a, kan phek buai zawk ang ka ti lo alawm maw le" a ti leh ta a. Laibula pawh chu a zuai ve leh ta a Bawkkuia chuan, "Nangni chu ni ula ka chhan ngei ngei ang che u, hei engmah mi la ti thei lo a nia, pakhat tal lo lang hram teh u khai," a han ti leh a; thei reh takin an reh ta zawk a.

Bawkkuia chu a lo chau ta a, sakei chuan a pawt thlu a, lui lamah a thiante awmna chhak lawkah chuan a hnuk thla dawn a; tuipuisuthlah a vuan leh ta tlat mai a. Sakei chuan a hnuk thei ta bik lo va, an reh ta vang vang a. Bawkkuia chu a thi tawh emaw an ti a, an han au leh a. Ani chuan, "Min chhan tawh rawh u khai, chhan tlak ka la awm e, engmah mi la ti chuang lo ve," a rawn ti leh ta a, an ngawi leh ta vang vang mai a. Rei deuh hnuah chuan an au leh a, Bawkkuia chuan, "Min va chhan teh u khai, chhan tlak ka la awm e; min chhan ngam loh pawhin chemtê kha min han pe ula, ka han vit hlum teh ang," a lo ti leh a; an ngawi leh ta vang vang mai a. Rei fê hnuah chuan an han ko leh a; 'Min ko min ko tawh

suh u, min chhan ngam si lo va, chemtê pawh min pe ngam si lo va, a tihngaihna a awm ta lo ve; tunah zawng chhan tlak ka ni ta lo ve, ka thi dawn ţep a ni ta e," Zawitein a rawn ti ta a. Bawkkuia a ei chhunga insaseng an tum a lo ni a. Bawk-kuia chu a thi ta a. Sakei chuan lui hleuh kaipui a tum a, a thlauh ri ta burh mai a. Anniho chuan a rawn beih leh hlauvin thimtham hnuaiah chuan an tlanchhe ta a. Chawbel hmin lai an tlan hnuin anmahni bukah bawk khan an chhuak leh ta luau mai a; sakei khan a lo bei leh a, an sangha repte chu a lo ei zo vek a, an darbelte a lo chum sawi bei bui a. An hlau lu-tuk chu an ţap lek lek hlawm a. Sakei kha a lo kal bo leh tawh a, meichher an chhi ngam si lo va, thimthamah chuan kal an han siam ţha leh a, kawngpui an man fuh thei ta a, Reiek chu zanlaiah an han thleng ta a ni.

Reiek khuain an hriat veleh tlangvalho chuan a zan a zana Bawkkuia ruang lak an tum a. Mah e, lal leh upate'n "A thia chu thi ta ni se; engmah kan ti thei tawh lo va, he sa hi sa sual tak a nih hi, zing khaw enah a ruahn i kal dial ang u," an ti a, tlangvalho chu an khap ta a. Mahse, Haukunga Kawl-tung mi, Pu Telela nupui pa khan, 'Naute Tut li-a mu reng a, in luma lo mut ve ngawt chu keizawng ka thiamzawng a ni hauh lo mai, kei chu ka kal nghal dawn," a ti a, saifei a hawl a, chempui a ak a, a chhuak ta a; mipui pawh chuan an zui ve ta nghal a. Bawkkuia Tut li-a mi chu an zuk chhar ta a ni. Bawkkuia ruang lo thleng chu a khaw pumin an lo hmuak a; an tleirawl chhuan ber a nih avangin an ui ţheuh va. An lalnu chu a thinur khawp a, a pawnfen thul khung a phawrh chhuak a, Taituka hnenah chuan, "Mipa emaw i nih ka lo ti ţhin a, hmeichhia i lo nih hi le, he pawnfen hi feng rawh, haw awi," tiin vawm nan a hmang a. Taituka chu a mittui a tla zawih zawih mai a. He thu hi Mizoram hmun tinah an lo hria a.

Ni khat chu Serhmun Zawlbuka mi huaisen ţhu khawmho chuan tleirawl Bawkkuia thih thu chu an lo hria a, an thin a ur ta em em mai a. An zinga mi Zingkela (Chalbawk) phei chu a thinur zual a. "Thiante'n mi chhan rawh u, tia mangang taka au au va, chhan ngam lo reng mai chu, kei ka han awm ve lo chu a !" a ti a, a vaibel dawn a seh keh ta rawp rawp mai a, bawhbelah a kai chho va, a vaibel chu in hnuaiah a thlak ta mai a. "Kan khuaah hian sakei hliam sum ruk lo tla se ka va ti em" a ti ta mai a, a haw ta nghal a.

Zanriah hmeh atan chi thak a rawt a, a nupui chuan sumhmunah tlai buh a deng a. Zingkela chuan chi rawt pahin, "Thiantena mi chhan rawh u, chhan tlak ka la awm e" ti tak ngawih ngawih a, han chhan ngam loh reng chu, ka han tel ve lo tak chu aw ! chu ka thin chu hm hm hm" a ti a, hmarcha chu a rawt baw ta vek a, a hran a han rawt leh a, a chhu ta chawrh chawrh mai a, a rawtthleng chu a keh ta a. A nupui sumhmuna buhdeng chuan, chutia tapchhak luma lo inarosak mai tur chu em ni dawn, mi huaisen tak takte pawh an tel ve ngei ang a, a tihngaihna a awm lo a ni ang chu" a lo ti a Zingkela chuan, "Lo ṭawng suh, nang pawh kha ka va chhu hlum nghal ang che" a ti a. Heta ṭang hian Serhmun pasalṭha pali : Zingkela Ralte, Taitesena Khiangte, Vungtawna Palian leh Dozika Ralte teho chuan sakei tawh phawt chu an haw ta a ni.

Tin, sakei khan Tut lui a zawh chhuk a, Dap lui a zawh chho ta a, Reiek khaw pa pathum chi têng chu an lo haw hman a, an hawn zanin an buk chu a vel bel tlut mai a. A kal leh a. Dapkhan khua zing buh phur Ruma chu a seh leh ta a. Nu pakhat zing buh phur ve bawk chuan, kawng thlanga em t'a reng leh thisen a hmuh thuve a sawi a; a khaw pumin an tlan a. Ruma ruang chu an hlawm a; an zawn ta a. Mi pathumin hnu an dal a, chem keng Chawngchhunga chuan kawrtêah tui a in dawn a, a kun lai chu sakei khan a rawn zuan leh ta phut mai a, a u Nela fei keng khan khawh a tum a, a tawlhthlu a, sakei leh a nau inkarah chuan a tlazep ta a. Silai keng Zobuka chuan a han kap vat a, sakei chu a tlan ta a. Chawngchhunga kha a tukkhumah a seh avangin a thi nghal a, ni khatah ruang pahnih an zawn hawng ta a ni. An lalpa Lalsavuta chuan, hnudal awm a awi ta lo a ni.

A tukah chuan awmni a kham a, zanah chuan an lalpa chu a ṭawng ta a. "He sa sual hi kan tihhlum phawt chuan sialin ka ai ang a, tupawhin sakei laka vanduaina an tawh chuan sialin ka thisen ang, a ki erawh ka teh lo" tin a autir ta a. A tukah chuan sakei hual tur chuan mipa puitling zawng zawng an chhuak ta a, an hual fuh thei lawk lo va, a tawpah tlangdung thên hung karah mei lang ngohvin a lo tawm a, tlangval Laltaia chuan a meiah a man a, thên kungah a vet a, a huk tuar tuar a; tlangvalho an tlan chho va, a nunga zawn hawn an tum a; mahse upaten an awipui lo va. an kap hlum ta zawk a ni.

Sakei chu an zawn hawng a, a tukah chuan a lo tiam tawh angin Lalsavuta chuan sialin a ai a. He sakei aih tluka khawtlangin an uar leh an phur hi Zoramah hian awmin an ring lo hial a ni.

TAITESENA

Taitesena Khiangte hi kum 1890-ah Khawrihnimah a piang a, a hming tak chu Ralthatchhunga a ni. A naupan laiin a hiang a tai sen hle thin a, chuvangin Taitesena tiin an ko ta mai a ni. A pa chu Khullhvunga a ni a, a nu chu Dovi, a nau chu Kawlhnuaii a ni. A awmna khua hriat thleihte chu : Khawrihnim, Reick, Tualizawl, Arte, Chhippui, Serhmun te hi a ni Hrangvunga khua Serhmuna a awm laiin a hming a lo thang tan ta a Tlawmngaihnah chuan tuman an thlak lo va, Mizoram-ah tlawmngaihah a hming a thang ta hle a ni.

Chung lai chuan zawlbuka naupangte hi tlangval leh upaho leh an aia upatea tirh an hrat em em a, an tir kat an tir kat a; inkawm hlim nan hun an nei ve lo va. Taitesena chuan naupangho nun hrehawm tak chu, tihrehsak a tum ta a ni. Zawlbuk tap leh bawhbel inkarah a ding a; naupang an tirh veleh, "Ka tan kal a awlsam zawk hi" a ti a naupang chu a kal khalh ta zel mai a. Taitesena an tir a ni ta zel a; naupang tirh an sim ta a ni.

Tin, mi tupawhin Teitesena hriatah an duhzawng sawi sela, tihsak theih chi a nih phawt chuan, a hlut leh hnaih leh chhun leh zan pawh sawi lovin a tihsak zel thin a. A hriatah tuman an duhzawng an sawi ngam lo a ni Ni khat chu an ramvahnaah pa pakhatin, "He lung chu lungtatah ka va duh em," a ti a. Taitesena chuan a rukin a ah hawnsak ta a, a inah chuan "Hei lungtata i duh tak khi ka ah hawn sak che asin," tiin a va pe a. Ani chuan, "Ka duhthusam ka han sawi mai mai a nih kha maw le, a rih tham tehlul vei nen," a ti a, tipalh a inti ta hle a.

Tin, an ramvahna tum khat lehah chuan, h'a feah hian riah buk an sual a, zanriah ei khamin an hotupa chuan "Naktuk zing hmeh tur kan nei dawn hauh lo mai, kan buk hlui bula lairawk tumbu kha lak nachang kan lo hre lo a nih hi maw le, ka hmeh duhzawng tak a ni asin le," a ti a. An muthilh hlan in Taitesena chuan a lo va la a, tukthuan hmeh atan a lo bai

a; an hotupa lo tho hnenah," Hei kan buk hlui bulh lairawk tumbu kha ka va la a, ka lo bai asin, kan puar tlang ang chu ka ti mai a," a ti a. An hotupa chuan "Duha han sawi pawh ka ni lo asin, ka kâ a kua a, ka han sawi mai mai a nih kha a ti a, a zak ta hle a.

Vawi khat chu Zawlbuk chung an chih laiin khua a cheng ta cherh cherh mai a, thli vawt a tleh bawk a; tuman an chih thei ta lo va. Taitesena erawh chuan ruah sur lo ang maiin a chih zel a, khaw vawtin a hmet hlum ang tih hlauvin tlangvalho tiam rualin an han pawt thla lui ta a ni. Tin, thlasik lai pawhin Zawlbuk bahzarah a mu ṭhin a, tlangval vawt tia ṭho, meipui tuahtute hnenah chuan, "In muhil thei na nge ? Ka kiangah hian lo mu rawh u, puan ka lo zawn ang che u, ka puan hi lum tak a nia," a ti ṭhin. Puan pakhat a veng a, pakhat chauh a dung chhir a; chu chu-a chet dan kumkhua a ni si a.

Vawi khat chu, an ram chhu h dawnin a hnungzangah khawi hlipui a vei ṭan a, a kal ve tho va; sulsutuah a ṭang thei tho va, zan sawm an thang hnu chuan, sarep chu bawmrang khat ṭheuhin an phur hawng ta a. Kawtchhuahah an chhungten an lo chhawk hlawm a. Taitesena chu a nau Kawlhnuaiin a lo hmuak ve a, chhawk a han tum a. Taitesena chuan, "Chhawk ka ngai lo ve, a rit lo ve," a ti a. A nau chuan, "Mite pawh an inchhawk si a, ka chhawk ve duh reng reng che a ni," tiin a phur chu a lak luihsak a. Phur an han inhlan chuan, a pan hnai leh bawmrang inchar chu an hmuh pui ta a. "Hetiang pan vei chunga sulsutua a lo ṭang reng thei mai chu mak an ti em em a, ná ti lo pawh ni se, a khuate tal chu sik ve bawk awm tak; engmah kan hriatpui hauh si lo va," an ti a, mak an ti lehzual ta a ni.

Taitesena hi tenchhiat lohvah pawh tuman an tluk lo bawk; buhhum leh sazu ek tel pawh a ei puar thei tho a ni. Tin, Taitesena hian in lam leh ram lamah pawh, chaw bar thum aia tam a bar ngai lo va, bar thumah a kham zel ṭhin. Tin, Taitesena chuan tualchhunga tlangval inelna hi a ngaisang lo va; hmeichhe chim awmah a ruat zawk a, khawlaia intihsiaknaah a tel ngai lo a ni.

Zan khat chu, an lal Hrangvunga chuan, a khaw tlangval huai ber leh tlawmngai ber hriat a duh ta a. A upa min mut

reh hnuin a ko va. "Hei le, zualko kalna tur ka nei thut mai a, thla lah a thim bawk si a; kal peih an awm loh chuan zanin chu ka muhil thei dawn lo va; tlawmngai peihte an awm emaw, Zawlbuka tlangvalho khu mi za hrilhsak teh," a ti a. Lal upa chuan tlangvalho mu chu a zuk kaithova, lal thuchah ang chiah khan a sawi a. Mahse, tuman an chhang lawk lo va. Taitesena erawh chu bahzarah chuan a lo insiam mek a. Lal upa hnenah chuan kalna lam tur a zawt a; ani chuan, "Ka hre bik hauh lo mai, lal in lam pan la, a lo hrilh mai ang che," a ti a.

Taitesena chuan a pan ta a Lalpa hnenah chuan, "Ka pu hei zualko kal tur chuan ka rawn insiam a, khawi lama kal tur nge ni ang?" a ti a. Lalpa chuan, "Tai'esen, zaninah zualkova kalna tur ka nei lo. Lal tan tunge theihtawp chhuah peiha, lal hmangaih ber, tih hriat ka duh vang a ni, hei zu tuitling thlum tak tak saidawiuma hi ka nei a, i in dun teh ang," a lo ti then mai a. Taitesena chuan a in duh lo va. Zawlbuka hawn leh a tum a; mahse, an laloa chuan a tilui tlat a, a inpui thei ta hram a. A tukah chuan an lalpa chuan tlangau a ko va, "Serhmun zathum tlangval zingah Taitesenan lal a hmangaih ber a, a tlawmngai ber bawk," tiin chawhma ngawt a autir ta a ni. Taitesenan tlangau thawm a lo hriat chuan, "Chati khera au lohva a va ṭha zawk em, tun hnuah thil a lo la thleng ang a, tlin loh thlenga tih a awl awm mang e," a ti a. A pa mi chuan, "Fapa ka nei ta lo a nih hi, " a ti bawk a

Tin, an ramchhuahna ṭum khatah chuan, an val upa chu a tumpang veh laiin a rawn phin ta thut a, a vawrh ta a, mahse, a puan venah a la a lo ni lek a; a tlakna avang erawh chuan a sil hle a, a kal thei lo va, ṭiauphovah an ṭhutpui a. Chutia an ṭhut lai chuan tumpang khan a mi vawrh kha a rawn zawng a, a rawn pan ta rul rul mai a, an tlan darh ta hak a. Val upa chuan, "Kei zawng ka tlan ve thei si lo va, ka thi ngei dawn a nih hi," a ti a. Taitesena chuan, "Thih a ṭul chuan nang aiin ka thi hmasa zawk ang, ka tlan dawn hlei nem," a ti a, val upa hmaah chuan a ding ta ran a. Tumpang chuan a rawn bei phei a, Taitesena chuan a bul hlam thum a lo thlen chuan, a chaidar takah a lo kap a, a tlu der mai a. Val upa chu a lawm ta em em a. Heta ṭang hian Taitesena chu mi huaisen zinga chhiar tel loh theih a ni ta lo va. Val upa khan a huaizia hi hahipin a sawi ṭhin a ni.

Taitesena hi pa siria deuh, dawldang tak, huaisen awm lo tak hmel pu a ni. Sipai pakhat, khukri nena kawmkuna ṭang, pawt chhuak ngam, Mizorama irsual huai ber ni hial awm Chalruanga a awm a; a sual tawh chuan, a Zo a Vaiin ngam an la awm ngai lo va. Ni khat chu Taitesena nen zu hmunah an inhnial a, Chalruanga chu a thinur ta a. Taitesena chu, "Tawng tawh suh, i ṭawng leh hlek chuan ka vel nek ang che, ka beng dawn che a nia," a ti a. Taitesena ngaihthiamzawng a lo ni ta lo va, "Sazukin sakei te, 'Ka vel ang che, ' Ka beng ang che' han tihte chu a va han zahthlak em ! Chalruang, i duh tak tak a ni maw," tih leh din a rual a, Chalruanga chuan a ngam ta lo va. thupha a chawi ta a ni.

Bawkkuia sakeiin a seh thu an hriat a, an thinur laia an duhthusam angin, Serhmun khuaah chuan Sakei huai sum ruk zet mai hi a lo tla ta a. Hual theih miin a khawsak loh avangin kar an kam ta zawk a. Zanah kar chu a per a, mi huaiho kha an thleng hmasa a; mahse, sakei chu thi phungin a lo kal bo hman a. Mi huaisenho khan zana beih zui an duh a; mahse, lalin a remti lo va. Tukṭhuan ei kham chuan tlang uvin "Sakei hliam hual tur a ni a, mipa zawng zawng kal vek tur," tiin a au ta a. Dozika leh Zingkela leh Vungtawna chu an tlan hmasa ta vat a, sakei hliam chu kawrte kam hrui hnawk hnuaian a lo tawm a, Vungtawna chuan silai chuktuah meuh hian vawi thum a han hmet a; a silai chu a puak thei lo va, (an mikhual silai chhia a la palh a lo ni a) Zingkela chuan feikibarin a han vit a, a pawt vak a, sakei chuan a darah a hap a, a thing nawk a; a tlu ta a. Vungtawna chuan a sil i hmawrin a han hawlh vak a, sakei chuan a bawh phei a, a lûah a hmuam a, a pet kawh ta vu mai a, a na tuar chuan a kephah a er ngawng ngawng a. Dozika thinur chuan chemin a han sat vak a; mahse, hrui kual a sat chhawk hmawk a, sakei chu a tawk na lo va. Dozika leh sakei inbei lai chu mi pakhatin feikibarin a khawh a, Dozika hrawkah chuan a khawh palh a. Mipui chuan tih ngaihna an hre lo va, mi huaisen pathum tlu khawm leh sakei chu an thlir ṭhup a, an bei ve ngam si lo va.

Taitesena chu a tlanin a tlan a, "Thiante inhliam a, engatinge ka inhliam ve loh ? Hmeichhia , pawnfen feng tlak ka lo nih hi," tiin a lo au thla ta lauh lauh mai a. Upate chuan. "A irsehtir ve ngei dawn, mihring kan pam hmai tawh em mai," tiin an lo vuan bet ta a. Mahse, an rin loh hlanin a zuang lut

a, sakei chu a va sat a, a malpuiah a lo seh sak ve ta a. Serhmun pasalṭha pali chu an tlu khawm ta ruih mai a. Dozika u Thangdaman silaiin a han kap a, sakei chu a chau ta hle a. Mi huaisen kaihza vengte khan fei nen a rualin an bawh ta phut mai a, a lo chau tawh bawk a, an vit hlum ta a ni.

An pali hian tumah thi an la awm lo va, Dozika hrawka fei kha an phawi thei lo va, a hrawk tlawh chhanin an han pawt vak mai a, a thaw hawk a, an phawi thei ta a; thi lek lekin an zawn hawng ta a ni. A thih dawn chuan, "Tuman mi tipa h lo ve; sakei mi sehna h a na a, ka tuar lo hrim hrim a ni e," a ti a, a thi ta a ni. Pasalṭha pathumte khan zawn an duh lo va; an kuah hawng ta a. Zingkela chu kawtchhuahah a nupuiin a lo hmuak a, "Naupang infiamnaah chhangchhepa i lo zu tel ve mai a, engtinnge kan lo awm tak ang le ?" a ti a. Ani chuan, "A na hlei nem, ka dam leh mai dawn alawm," a ti a, a nui ta hawk hawk a; mahse, a thi ta thuai a. A ban sakei sehna lam kha a thlawn ṭep a lo ni a.

Tin, Vungtawna kha, rum lovin a tal a tal a, zanah a thi ta a. Taitesena erawh chu a biak theih reng a, a nu'n a va tlawh a, "Taite, a va na lua em ve maw," tiin ṭap chungin a chul a chul a. Ani chuan, "Na lo ve, ka tet laia min uiresan kha a na zawk," a tihsan mai a. A nu hawn hnu chuan Taitesena chuan "Hringtu kut chu a lo va dam bik em," a ti a. A tuk chawhnu herah a thi ve ta a ni.

Heng pasalṭha palite hi kum 1902 May thla buhtuh laiin an thi a ni. Taitesena thlan hi uluk takin tlangval hovin thuk takin an lai a, lungkuang ṭha elkhenah an zalh ta a ni.

Tin, kum 1976 March ni 11 khan Kawrtethawveng YMA-in Taitesena thlan an phawrh a, a ruh la awm chu ropui takin thangtharte tlawmngaih zirtir ve turin an kaitho ta a ni.

MI LAR DANGTE

1. **ROREHLOVA** : Fanai lal fahrah Rohnaa ina seilian a ni. Zawlneia chhuar tel a ni ve a, a naupan lai aṭangin ka la lal dawn a ti ṭhin a, tuman an awi lo va, an velh phah hial ṭhin, a lal tur thu te, a thlahte thlenga an lal zel turte leh a thihna hmun tur hi a hmu lawk vek a ni Tin, Lallula nen an inkawm ngeih em em a, lal a lo nih pawhin, Lallula khaw hrul zelah khua a siam a ni. Thlanrawn rawt khan Zopui khua tlukin a ṭangkai ve a ni. A pate unau chu : Zachhuma leh Hlawndawhthanga an ni a. Hlawndawhthanga hi "Keimi" nia titiah chuan'an sawi ṭhin. Zachhuma chuan Pakhûpa a hring a, Pakhupan Chhanruanga, Chhanruangan Rorehlova, Rorehlovan fapa pathum, Samtawia, Khawtindala leh Khualsawia a hring.

2. **NIKUALA** : Zahau lal chi a ni. Vanhnuailiana Tualtêa a awm laiin a rawn bel a, ani chuan upaah a lo hmang a, khaw thar a kai hnuin Tualtê chu a pe ta a ni. Tualte vanglai kan tih ṭhin hnua lal ṭan a ni. Khua a lo ngah ve ta a, Vanhnuailiana thih hnu chuan Zoram humtu ṭangkai tak a lo ni ta a ni. Chhak Pawi Zoram lut tur a lo dang thei zel ṭhin a. Amah bei turin tam tak an lo thawk a, mahse, Vutan a hrilhru a hmun remchangah an lo that pbiar ṭhin a ni. Miten an ngaisang a, a ropui ta hle a ni. Nikualan Dokhama leh Liannawla a hring a, Dokhaman a aiawhin Tualtêah khua a nei zel. Liannawla Kelkangah Sawrkar lenin Pawi lalten an lo hek a. Sawrkar chuan a man a, Kulkhut h an tantir a, a chhuah dawn hnaihah a thi ta a ni, A thlahte khua chu : Tualte, Kelkang, Vanzau, Zuchhip, Neihdawn, Chawngtlai Tualpui, Buang, Sawntlung. Dokhama chuan fapa Khuangthanzama a hring a, Aizawlah Mizo Studio dawr nei hmasa ber pawlah a ṭang a ni.

3. **SAMDALA** : Samdal-thatchhe-zawrkawia tiin an sawi ktei thin. A tluka thatchhîa hi khawvelah an awm lo a ni. A chenna ram chu khawchhak Teikhang leh Zotlang vel khi a ni. A thatchhiatzia chu, hnathawh peih loh chu sawi loh mi thawh a chhum hminsa pawh rilṭama thih hlauh vang chauhvin, taimak a chhuah a, a ei hram ṭhin a ni. A mutna tura puan han phal pawh hi a tan chuan hna hahthlak taimak chhuaha beih hram chi a ni bawk. Chhun zan hian a mu chawt mai a, a chhung te pawhin hnathawka phut ngaihna an hre reng reng lo, ruak mut chângte pawh a nei awm e.

Nikhat chu theipui hmin a hmu a, a lo peih si lo va; a; a sur bouaiah chuan a mu zangthal a, a àng pum mai a, a kâah chuan theipui hmin pakhat tal a lo tlak luh a beisei a. A vanneih asiamin pakhat chu a kâah a lo tla lut ta hlauh mai a, seh sawm lohva lem rual a ni si lo va, seh sawm a huphurh a, a tawpah chuan taimak a chhuah a, a han ṭhial sawm ta hram a. "Tha chu tha nge nge," a ti a. A lem peih leh ta lo va. A tawpah chuan taimak chhuahin a lem leh hram a, "Tha chu tha nge nge," a ti leh ta a ni.

Nikhat chu taimak a chhuah a, Hmawng hnai a intat khat ta luk mai a. Teikhang leh Zotlang inkar awi tlana hmawng hnah tlak khawmna laiah chuan a lum ta chiam mai a. A tak-sa lang lo lekin hmawng hnahin a khat ta luk mai a, a mu zangthal a, a zahmawh chu a tikawh ta ngauh ngauh mai a. Sakhi hian a va hmu hlauh mai a, enge a nih a hre si lo va, a nuih a za ta a, a nui a nui ta mai a, heta ṭang hian sakhi hnar hi a chuar ta a ni an tih chu le !! Tunah pawh Teikhang leh Zotlang inkara i kal chuan, Samdala chettlatna an lo kawh-hmuh thei ang che.

Tin, Samdala tluk thawa thatchhe ve nu pakhat a awm a, thatchhe hnathawk peih lo apiang hi "Rungi nu rai mai i lo nih hi maw le," an ti ṭhin.

4. **BURKHAWNI PA** Ralte : Vanpuilala Khawlian awm laia an mi chhuanvawr leh hmingthang a ni a, khawtlang tana ṭang-kaina a nei vak lo; mahse, an ngaisang hle. Vawi khat Zawl-buk tlung ka zawh chhuak ngam tiin a zawh hram a, a tla na hle. A ṭhenawmpan a nupui tlan a ko haw zo lo va, Bur-khawni pa a rual a, 'A hmel tal lo hmuh ka duh a ni," tiin a chah a. Burkhawni pa chuan a ko haw thei bik lo va mite chah anga tih puitlin tum mi a ni si a. Chempui a la lawk a, a tlan koh nu lu chu a tan a, a hawn a, a pasal chu a va pe ta mai a. Laichin unau an ṭangrual a, an buai ta a. Vanpui-lala pawh chu a mangang hle tawh a. "Ngawi teh u, lo ngai-thiam hram teh u khai, a hmel mi rawn hmuhtir ngei ang che. tiin a chah vang chauh a ni, tun ṭum zawng i ngaithiam tlang hram teh ang u, a hman ṭhat dan tur ka hre ta e," tiin a beng dai thei ta hram a. He mi hnu hi chuan, tlan hawng duh lo kovah an hmang ta a, Burkhawni pa hmel an hmuh ve-leh, "Ka lo haw dawn e," tiin an insiam nghal val ṭhin a ni.

Vawi khat chu Zawlbuk me'pui thai vamah hian, a ṭhu ngam ang, tih leh a ngam lo vang, tih an inhnial mup mup mai a. An inhnial lai chuan a lo lut a, Burkhawni pa chu an lo hrilh a, ani chuan "I ba ka ngam lo ving," a ti a, meivam chu mit duak khawpin a ṭhat ta a, mak an ti em em a, a mawng kang chu a thih phah ṭheih a ni.

Tuk khat chu lo tawntirah feh kal an lo ding khawm a, vau bula vawmtlak khu Burkhawni pain a pawt per ngam ang, tih leh ngam lo vang, tih an inhnialna chu an lo hrilh a. Ani chuan, "I ba ka ngam o ving," a ti a, a zuk pawt per ta mai a, a fung inkarah a tla ta a' chuta ṭang chuan antlangin a ṭihin an ṭih ta a ni.

Vawi khat chu a kawmchhak pa nen an inhnial thinur a, a tlan hawng a pawnpui hnuaiah ni thum lai a inzial a, a rum a rum mai a. A ni li ni chuan a kawmchhak pa chu a zuk leng dawn a. Burkhawni chuan, "Ka pu va lut teh suh, ka pa a la thinur em mai, a la rum a la rum a nia," tiin a lo dang a. A kawmchhak pa chuan, "Chu leh chen thinrim tur va ni suh," a ti a. Burkhawni chuan, "Ka pu lut lui teh suh khai," a tih pawhin a lut lui ta a. 'E Bari ka, chu len chen thinur tur a ni lo ve, lo tho la, ka tuibur hi i hmuam dun teh ang," a ti a. Ani chuan, "I la duh fo a ni maw le," a ti a, a tho va, chemtein a vit hlum ta mai a, tual a that chu a ni leh ta reng mai a.

Heng hun lai hian chi an teng ṭhin a, khaw hran hranin chi tui chu an inchuh mur mur a, hotu buaisen nei apiang an dingchang ṭhin a. Burkhawni pa hi a huai avangin a hote chu an dingchang ber ṭhin a. Mahse, an inbeihna lamah mi an thah hial ṭhin avangin, thubuai neiin a haw ṭhin a, chi teng pui tur pawh a hmu zo ta lo a ni Tin, anmahai khua ngeite pawh a thah ṭhin avangin an chhungte an lungawi lo va, lal hnenah phuba lak an dil a. Lal chuan, "In thah ngam a thu a ni ang chu," a lo ti mai si a. Chu thu chu Burkhawni pa'n a lo hria a, chemte nen a inralring ta ran a, kawngka hnuaia a mut loh leh kawngkaah tuium ruak a tung khat vek a, a rukin tumah an lut thei ṭhin lo va. A ina lo lut ru tur ap ang a lo man ta zel mai a, an beidawng ta a ni. Thihna ngei tur nia rin, Burkhawni pa an tihtir ṭhin pawh hi, tihhlum theihna kawng an zawnna a lo ni a; mahse, a lo vannei leh hlauh si ṭhin a ni.

5. **PAWNGVINA :** Pawngvina hi Kenthlei, Chhim bial Khawhri-a awm a ni a. Thinchhiatah hi chuan khawvel pumah 'ber' a kai thei hial awm e. A thinchhiatzia chu, a feh haw uipuiin a lo lawm te hian a thinur a, a sat chhum hmawk duh mai a ni. Kawng chho leh a phurritte pawh hian a tithinur ṭhin a, hei hah ti lovin de de dei, de de dei a ti ṭhin a; mi naran chu a kiangah an kal ngam lo. Tin, a sam chu sum thum chauh a ni a a farnuten an zialpui a, a bilh chhuah velch ṭhimkuala lo kilh vat turin an chang ṭhin a Mahse an kilh hmaa ṭhin lo a, a vaw ri leh zawt zawt ṭhin a.

Tuk khat chu sakei an hual dawn a, chu mi tuk chuan a farnuten a sam an zialsak thei lo va. sakei huala kal a hun tawh si a, Pawngvina chuan hachang ṭaial meuhvin "Hual chhungah sakeiin zial mai rawh se," a ti a, a kal ta a. Sakei chu hu l chhungah a lo huk rum rum mai a, an lo tlanchhe vek tawh a. Pawngvina chuan kawlzal iptê a ak a, a âwm zawn hrui hma lamah a dawm ren rawn a, hachang ṭhial meuhin 'Thina rim rawh, thina rim rawh" tiin ipte hrui chuan a thin zawn chu a han nawr naw naw ṭhin a, hual chhung tuma luh ngam lohnaah chuan a zuk lut a; sakei chu a zuk pawh ngam bik lo va, a lo kual chhuak leh ṭhin a ni. Vantlang ai chuan huai tak a ni.

Tin, Marlianan sipaiho hruaiin an khaw zawlbuk a luah nup mai a, nula ngen a chin avangin an inngeih ta lo va; Marliana chuan chhek in hal a tum ta a. Lal thupek an hmuh ma pawhin Pawngvina chuan ' Ral nena inawm pawlh ka hiam ve dawn lo ka ti" a ti a, fei kengin a vei leh ngat ngat hin a; chhek in an halsak avangin Marliana ho chu vahchapah n um ta zêk mai a ni a.

Tin, Pawngvina hi heti tak hian vinin a farnute vel fo nah se, a nupui a ngam lo a, a hria apiangin mak an ti ṭheuh a, Pawngvina chuan "Ka nupui ka ngam lo hi chu, thih ka hlauh vang zawng a ni lo asin maw le, a ti ve mai mai si a.

6. CHAWNGDUMA Tlau : Lalsavunga mihrâng zinga pakhat a ni a. Vanapa nen an inkawp hle a, an zin dun thu pawn kan hria. Tin, Thadoho beihnaah pawh a huaiin a lar hle a; hotuah a ţang a; a hote a fuihin a au lauh lauh chuan, a hote chuan hlau lovin an tawn ngam zel a; hmelma umtu an ni ţhin.

"Thahdo Arsi zat laiah,
Dari pa'n sakhming chhal e;
Lau lau taka aw e," tih hla hi Chawngduma phuahna a ni.
Tin, a Sai kah ngho chu khanchhuk ah a tun tiheih a, a hming than phah a ni. Tun thlengin Zoram pangpar kuang sai pakhat chuan Chawngduma Saingho hming a put phah ta a ni "Chawngduma chuan el rual ka ni ta lo ve, ka hming in thing ler lam a kai ta hial a ni," a ti ţhin.

Thlang tlak laiin Khawbel ram Tleuah belrawhmual a kil a, chutah chuan a thi a ni. A hmun hlui pawn 'Chawngduma hmun' tih a la ni. Tin, Chawngduma fapa Thangvûka hi a pa ang bawkka huaisen a ni. Manga thlah leh Lalsavunga thlah khua, Tuiriala sangha tlang vuaknaah, an inhmuh khawm khan, Manga thlah khuaa mi Maikawta chuan Thangvûka, diar var khima lungpui chunga ţhu a han hmu a, "Kha nula chu a va hmel ţha awm ve, pasal neih a hun tawh em ? ka han rim ten ang," a ti rawk mai a. Thangvûka chuan, "Hun tawh e, Buallawn run kha ka thi nein tirh kum a ni a. chhungkaw thum ka raub va, sal pawh sir sawn khawp ka hawn asin; min han rim rawh khai. Nang tunge i nih ?" a han ti a. Maikawta chuan "Sakei bawh buan buana pa," a han ti ve ri rawk a, a chharg zawm ngam ta lo va. "Khuangcher, nang chhang teh khai," an ti a, "Keini hau chhan ve rual a nih loh chu," a tihsan mai si a. Tin, Thangvûka hi a dam thei ta lo va. Rangte putar pakhatin a dawi nun a inhre ta tlat mai a. Hman lai rin dapin a dawitu thin an ei chuan dam lehna a ni. Putar chu a that a, a thin a ei a, a dam leh ta a ni.

Ngawidawh hi Tiau chhak awm laia tihchhuah a ni. Mi pakhat Vanhâla an tih chuan, hmeithai kawizâng (nghakuai) a hawh a; Tiauvah chuan nghakuai a zuk chiah a, sangha lian pui hian a lem ta a, a hrui chu a chai chat ta a. Vanhala chuan pawi a ti a, a aia ţha a chher a, hmeithai chu pek a tum a. Ani chuan, "Ka ta tê kher lo kha chu ka duh hlei nem, ka nghakuai ngat kha min pe leh tur a ni," a ti a. Vanhâla chu a mangang ta a, nghakuai lemtu sangha kha man dan tur a ngaihtuah ta a ni.

A nghakuai chiahna Tiau li mawngah chuan lungreng a deng ta thur tlut mai a; chuta liam thla tur sangha chang tur chuan Vanhâla chuan ni tin mi a sawm khawm a, sangha chu an man a, a ril an khei zel a, a phur haw zung zung ni tin mai a; a tawpah chuan nghakuai lemtu sangha pumah chuan nghakuai chu a khei chhuak leh ta hlauh va. hmeithai chu a pe ta a ni. Hei hi ngawidawh ṭan tirhna chu a lo ni ta a. Tun thlengin, "Hmeithai Kawizâng ngen ang," tih a lo ni ta a.

He hmeithai hian Vanhâla mei lak a lo ṭul ve ta a, kenna a nei lo va; Vanhala lampei chu mei lak nan a hawh ta a ni. Lampei chu ama lukawh a thlawh keh palh ta a. Vanhala chu ama lampeiin a va rul dawn a, "Ka lampei ngai lo chu ka duh hlei nem" a lo ti ve ta tlat mai a; hmeithai kha a mang-ang ta a, thiam lo intiin a inpamhlan ta mai e, an tih chu !

7 THANGTAWIA : Lianchia hnua Zoram tlangval hmel ṭha ber a ni a Kumpi u Sawikaian Zoram a awp ṭan lai khan, Thanruma Zawngṭah khuaah a awm a ni. Thangtawia hi a hmel ṭha em em a, a bek te a mawi a, a ruangam leh a fuke pawh a inchawih vek a, a chhip aṭanga a keler thlengin tuman sawiselna an hre lo a ni Vawi khat chu mi khuaah hmeichhe pawnfen kawkpuizikzial an tih hi a zuar a, nulahovin an lo bawr a, an lei sak ta lo va. A kal liam hnu chuan "Mikhual tlangval khan engnge a zawrh ?" tiin an inzawt a; tuman enge a zawrh an hre reng reng lo tiin an sawi ṭhin. A chhungte pawhin an duat em em a, fehkawng a a nu leh pa kara akalte hi nulain an karthlak thuai ṭhin a. Nula Darzachawngi nen an innei a, a nupui chuan, "Thangtawi hmel ṭhaa nupui ka han ni mai chu a va mak em, ka mumang em ni chu aw," a ti hial ṭhin a ni. Fa pathum an neih hnu pawhin Thangtawia chu a chuai chuang miah lo va, chuai thei lo Thangtawia an ti ṭhin a ni. Khaw khat tlangval hmel ṭha i a ti ve pawhin, "Thangtawia chu ka tluk ve ang," an ti ngam ngai lo va, "Thangtawia chu ka dawl ve ang," an ti ngam chauh a ni. A nupui Darzachawngi hi a hmel ṭha vak lo va, a fate chuan a pa an chhun lo a ni.

Ni khat chu chaw fak khamin khanghu veh turin Thang-tawia chu a chhuak a, veh ta lovin Chaltuiah (tunah tuikhur lui) chakai a khawrh ta zawk a. A hawng tur, Challui aṭanga khawmual a perkai lai chu sakei sualin a lo seh ta a ni. A chhungte chuan zaanriah ei hun thlengin an lo nghak a. Zanriah ei hunah pawh chuan a lo la haw tak loh avangin, a lam turin

mipui an thawk chhuak ta a ni. Khanghu awmna an ẑawng hmasa a, a hnuhma an hmu ta a, an zawh chho zel a, Thangtawia ruang sakeiin a ei lai chu an rap ṭhelh a; sakei chu a thaw lum huam a, a tlan ta a. ruang chu an hmu ta a ni; Sakei chuan a mawngtam bawr leh a chawn a lo ei hman a ni. Tin, Darzachawngi chu Nalzawl khuaah a thi ve ta a; a lungphunah chuan, "Thangtawi hmel ṭhaa nupui a ni," tiin an ziak kher a, chu lungphun chu Maubuang leh Thiak inkarah hmuh theih a la ni.

BER KAITE

Mizorama inzirtirna tel lova mahni pianphung leh nih phunga ber kaite :—

1.	Hmelṭhatah	Lianchia Chhangte,	Selesih.
		Thangtawia	Zawngṭah
2.	Tuanranah	Aihniara Fanai,	Selesih.
3.	Zai thiamah	Buizova Pawi,	Selesih.
4.	Chakah	Chûla	Selesih.
		Saizahawla Hmar,	Khawruhlian
5.	Hmelchhiatah	Saichawnkhûpa Hmar,	Selesih
6.	Lunglenah	Thangzawra Lusei,	Thingsei.
7.	Zaidamah	Vanapa Vanchiau,	Aizawl.
8.	Huaisenah	Khuangchera Kawltung,	Reiek
9.	Thatchhiatah	Samdala,	Teikhang.
10.	Tuarchhelah	Neuva Chalchung,	Zawngṭah.
11.	Tlawmngaihah	Taitesena Khiangte,	Serhmun.
12.	Thinchhiatah	Pawngvina Renthlei,	Khawhri.
13.	Lenreiah	Hauruanga,	Hauruang.
14.	Zu hehah	Sailaia.	

FAPUM LUHAWM

"Fapa ka neih hun chuan ka hming dahzawng ber 'Lalchhandama' tih hi ka sa ang" ka ti rilru thin a.

Kum 1942 May thlaah fapa duhawm deuh ka nei ta a; mi hlim kan tih zinah hian ka lo tel hman tawh a, chung mi hlimho chuan ka hmingthang zau hlein an hma a ni ang chu – Hmingthanzauva tiin ka fapa hming chu min sak khalh ta a. Mahse, ka fapa chu a sen lu atangin a dam thei ta lo va, th'a riat mi a ni mm 1942 Krismas hmaah a thi ta a ni.

Kum 1948 April ni 27 ah fapa ka nei leh a, Mission Veng pa hmingthang Pu Saia an tih chuan 'Lalchunganunga ni tawh se' a ti tawh a. Kan pa puitling lai ang lo hming sak hi an dam duh hle zawk ania an tih vang chu zawmin, lawmin takin Pu Saia hming sak chu kan pawm ta a ni.

Kum 1950 December thlaa' P. Puu (Durtlang Doctor) lo leng thla chuan, ka nupui chu ka hrat loh hlanin a lo hraai chho va. 23rd December 1950 thu dar ngaa ni chuan thla 8 chauh puin mipa a hring ta a. Durtlang damdawi in ah theihtawp chhuaha an enkawl hauin a au leh nunnê chu dam leh hrisel takin an lo chhuak thla ta a. Ka lawm em em a, Lalpa chhandam ngei nia hriain ka hming huaisa 'Lalchhandama' tiin ka fapa pathumna hming chu ka sa ta a, ka lawm ta em em a ni. Lalchhandama chu kan duhin kan chu tlang vek a, a hming pawhin kan ko phal lo va, 'Damte' tiin kan ko theuh a ni. Lalchhandama chu thla riata hrin ni mah se, a thang duang hle a, a u nen chuan an inkawm tawk thei a, an hlim dun hle thin a. A lo ki kang deuh deuh va, hunna ka hnathawh min tanpuitu ber a lo ni a, a thoih ang angin ka huan hnathawh min pui thin a ni.

Ni khat chu a nu fehna leipuiah chhunah amahin a lo zuk kal ve a. 'Pu Heala bawng i hlau lawm ni, nangmah chauh va khu chen chen i lo kal ve mai' ka ti a, ani chuan "Hlau lo, tiangin ka vaw tlan vek mai ang" a ti a. "Rul pawh a tam asin i hlau lawm ni" ka ti leh a, 'Ka hmawlhin kawngthlangah ka tuai thla mai ang" a ti leh ta mai a. A chhanna chuan mi a ti lawm ta hle a ni.

Tin, kan pi leh puten hmeltha chhinchhiahna an tih thin ang hi a pu nghe nghe a, theuawm khawveng biaksawm vel

pawh a hlawh a, a rualpuite pawhin an kawm duh hle a. A u Lalchungnunga pawmin a ngaina hle ṭhin.

Kum ruk hmel a hmu tihin natna chhete a nei a, a dam leh mai a. Naupang bawh a nih avangin tlai khawvawtah luiah a ṭhiante nen an lo zu kal a, damsam meuh lo a nih avangin a khua a sik leh ta a, zawi zawiin a nâ a zual hret hret a; damdawi pawhin a tidam hle thei ta lo va, ṭhatlam pana a lan laiin a chhungte leh ṭhenawmte rawtna chu remti lo chunain Damtea chu damdawi in lamah a duh lo chung kan phur phei ta a ni. Krismass a hnaih tawh avangin boloon-te kan lei sak a, a hlim thei ta hle a. Ka mangang chu Armed Police veng thlengin ṭawngṭai saktu zawngin zanah ka zu kal ṭhin a. Zan khat chu a nu hnenah nasa takin Damtea chuan hawn a lo ngen a, kei chuan hria ila kan haw ngei ang.

A natna chu Doctor chuan a hre fuh thei lawk lo va, khawsikpui a lo ni a, ei insum lova engkim ei Doctor-in a phal avangin a zual sawt hle a, a natna ngeih loh zawnga an enkawl avangin zan thumnaah zing dar 4 ni 25.11.1955 ah a boral ta mai a. A u Laltluangi a ngaih ber leh a sawi nir theih loh, a hnena Shillong a kal nana Thirsakawr lei a ngen ṭhin kha ka ngaihtuah a; a u hmel hmu lo va a boral ta mai chu ka rilru tinatu a tling a ni A boral hnu chuan damlo enkawl nei ve bawk kan hmelhriat ngailoh tlangval pahnihin min puak hawn sak ta a. An chungah ka lawm em em a, tlangval ngilnei pahnih tan chuan Pathian hnenah ka ṭawngṭai fo ṭhin.

Chhandama khuma a mu chu hmelṭha ka ti ta em em a, sawiselna tur awm lo khawpin hmel ṭha ka tizual ta a, ka ṭin chu a zual tual tual a, a kiangah ka mu a; ka pawm reng a. Lal Isua khaw fan laia Jaira fanu a khaihthawh kha ka hrechhuak a, vawi khat talin han thawchhuak leh se chuan ka nun ka pe ang a, a dam zel theih ka ring ta rum rum a. Thlalatu ka ko va, Damtea mu chu a thla ka lak tir ta a. Fapa hmel ṭha tak ka chân ta mai chu ka ui em em a, ka rilru a na tak zet a. Damdawi ina kan dah ta kha ka inchirin ban a chen ta tak meuh a ni. A u Lalchungnunga khawhar tur ka ngaihtuahna chuan ka rilru a tina zual a. A vui dawnin ka ṭawngṭai a, Damtea aiawh tur fapa min rawn pe leh thuai turin ka dil nasa ta a ni.

Thlan lam kan pan a, vui zawh chuan thlan chu ka zu bih a, engmah dang hmu lovin bah kung telkhawm kilh lek hi ka zu hmu ta zawk a; chu chuan ka rilru a tihahdam ta sawt a. Thlanmual kan pelh hnu lawkin sáng vak lovah thlawhtheihna a lo lêng ta delh deh m i a; pakhat emaw ka ti a, ka han en chiang a, pahnih— pakhat ang chiaha inbukthuah a lo ni a. Ka fapa upa ber Hmingthanzauva leh Lalchhandama chu Pathianin min thlamuan turin a rawn tir niin ka hre ta a, ka rilru chu a hahdam leh sawt a; mahse, a reh tak tak thei chuang lo.

Damtea tel lova, khawvel hman liam mai chu ka hreh ta em em a, engmah thawh ka tum ta lo va, ka in pawh chhia se, siam ṭha lovin awm mai mai ka tum rilru ta tlat a ni. Mahse, Damtea aiawh tur fapa ka dil reng a, ka rilru hrehawm hian reh ni neiin ka ring thei lova, Pathianin mi a chhawk a, chaw ka ei thei a, ka muhil ṭha thei tak na a, ka cher tulh tulh mai a, ka lungngai rilru hle mai.

Ka fapa thih chhan zawng chuan kil tin ka dap a, a changin damdawi ina dah rawttu kha ka puh a; a changin Doctor ka puh a, a changin keimahin a nat tirh aṭangin ka ngaihsak tawk lo niin ka hria a, ka inhua a; chutianga inngaihtuaha kum chanve ka awm hnu chuan a thlan chei ve ka tum a, thlan chhinchhiahna mau phun kha a lo awm ta lo va, a thlan chu ka hre ta lo a ni. Ka chhungte ka zawh leh ka tlawh hlei nem an lo ti theuh si a, thlalatu lah khan ka ti chhe hlauh mai a ti bawk si a, Lalchhandama chu hnuhma nei hlek lovin kan hlauh ta a nih chu. Rilru tithar tura thlan awm lo chu a ziazang ang reng hle mai, Pathianin thlan laih sak loh chhawkin min chhawk a nih hi te ka ti ta mai m i a.

Kum 1957 January ni 9 ah chuan Lalpan ka dilna kha a chhang a, fapa ka nei ta a, Mizo dan hi ka rem zawng tak a ni e tiin ka fapa hmingah chuan, 'Zorema' ka sa ta a ni. Fapa ka neih veleh ka rilru hrehawm chu a tla fai ta duak a, ka cher tulh tulh pawh chu a reh ve nghal a, Pathian hnenah lawmthu ka sawi nghal a ni.

Kum 1959 March thlaah ka fapa Lalchhandama ka uizia leh Pathianin min chhawk nasat zia chu hai siam ka chak leh ta a, chumi thla ni 17 zan dar 11-ah chuan Mizo hla dik takin hla chu ka ziak ta chawt a.

1. Lenchhir hi ban ang a sei ngai e
Ka hrai lung ner daw dawm run kan zaltir e;
Awmlai lian pal ang a dang zo lo.

2. I riang lua e, enchimloh ka hrai hmelṭha,
I sawi nin loh fiah far tawng lo te hmaun,
Thla i fam zuapa mi nghawr dun e.

3. Hmel ṭhiat loh ngilnei Valnema te'n
An awi ta e, senlai nauang mal maun,
Hawih te'n an zaltir e lalkhuman.

4. Hei ang val ngilnei ka tawnna ngai lo,
An anka nem sial sawm man angah tha awm lo;
Malsawmna vur ang che Lalhlan.

5. Sakhmel a mawi zual e zua tawnna,
Dairial chang hnu nawhte'n lalkhum i zâl e,
Tinkim ka dawn chhuak e Zaiza.

6. Lal pian chanpha kumsul vei ka ngaihzam lo,
Amí hraichawi duhtin thang nen an leng e,
A riang bil e chhuimhlei tual dalah.

Tin, kei hi unau zinga naupang ber ka ni a, ka nu leh pate leh ka u teho hian min duat em em ṭhin a, ka ṭapte hi pawi an ti a, ka lungawina len hlim thei mai tur hi an zawn reng a, ka tan engmah an ui ngai lo va, lungngaihna nêi pûa ka awm pawh hi hmuh nuam an tih loh avangin, thil ṭha ber berte pawh ka hlimna tur a nih phawt chuan an ui ngai lo a ni. In lam leh ram lamah ka danzawng ngaihtuahin, thil leh thau pawihin an ṭang ṭhin. Chuvangin hetiang khawpa na lusunna ka han tuar ta mai hi, ka nu leh pa leh ka u ten min khawngaih em em in ka ring a, an thlarauvin min lungchhiatpuin min rawn thlir kir hialin ka ring a.

7. Ṣuihlung chhawl ang dam bik hian ka ring nem maw,
Pianpui lungduh, chun leh zua mi chawi tleitu n
Thinlai hnimin min thlir reng awm e ka han ti ta chawt mai a.

Ka nu leh pa leh ka ute zawng zawng, duat taka Tante ti hlira min kotute chu koh kir leh theih ni se la, ka lungngaihna thu an hnenah han hrilh ila, a nep theih deuhte ka han beisei leh rih ṭhin a. Mahse, kohkir theih an ni tawh lo

t'h chu ka hre [illegible] duh [illegible] mai a ni [illegible]. Hei hian ka zing [illegible] ta a.

8 [illegible] ngai niang e,
K[illegible] zaw [illegible] kan kir nau rawia ka [illegible] e,
An [illegible] turn.
Ka [illegible] duh tak hal ta [illegible] lo hmuak [illegible] ti a.

9. In lo hmu [illegible] dawn mi dailungan,
[illegible] ne'n [illegible] hm tluangah,
A [illegible] leh zan [illegible] chhawn e
ka ti [illegible] ta. K[illegible] ka [illegible] en [illegible], a hmel [illegible] eh [illegible], hei hi [illegible] ka hi [illegible] ti ta [illegible] —

10. [illegible]
[illegible]
K[illegible] ka [illegible] e.

11 [illegible] em
H[illegible] che [illegible] Lal tawnah,
H[illegible] a rung ein.

12. D[illegible] lo,
I [illegible] e,
I [illegible] tur ni.

Tun [illegible] hun kung tel ka zu hmuh khan k[illegible] —

13. Th[illegible] chhung ka b[illegible] lam.
K[illegible] kung tel ma a awm e,
Thian [illegible] Lalzuala, ka [illegible] a.

Ka tan [illegible] tiareng taar a, chek[illegible] leh tihduh-dahna hnu ma K[illegible] thing Ku[illegible] le a thlal [illegible] a. tho leha khan mi hi hm[illegible], [illegible] lo en reng [illegible] ang. Kum 1943 a ka lap[illegible] hm[illegible] Hm[illegible]ngthanz[illegible]va nen Lalchhandama ca[illegible] a [illegible] tirin [illegible] pakhat emaw tih mai tur hian [illegible] en lo leng dun ta der der mai hian ka hm[illegible] a. Chu chu in mi chhawk ta huai huai mai a, lawm[illegible] hleih theih lo[illegible] mi tuam tan ta zawk a ni.

14. Salcha an leng dun e thangvanah,
Mimang pianna an run ngai lo ang hianin,
Angel var dung an thul zua tawnah.
15. Laituel an leng e Pialral ram nuam,
Hmingthanzau leh Lalchhandam hrinhniang unau,
An bel e Van Lal an zua hnêk in.
16. Damlai lam kawi tungkai hi ka pelh ni chuan,
Ka tawng ngei ang ka hrinhniang lungduh unau;
Nuih zai rel ing e kumtluang runah.
17. Fiara tui thiang nih laia mi nghilh loh tu'n
A rawn tir e unau lungrual van zawlah,
Chhumpui zing a kiang e zua tawnah.
18. Dawi tin dawm dan hi a thiam chuang e,
Min tawn tir e rauthla leng unau fam hnu;
Ka suihlung lâm ang a awi ta e.
19. Hei ang hi tawng awm maw vanhnuaiah,
Fam ngaih lunglen sirah a sawn e Lalpa'n
Zolai bang lovi a zar mawi hi, ka ti a.

Ni khat chu keimah chauhvin inah ka awm a, ka fapa nena kan sulhnu ka thlir vel a, ka lunglen chu a lo tho leh ta a, hrehawm ka ti ta hle a, mak ka ti a, hla ka ziak leh ta a.

20. A ngaihna reng reng ka hre thiam lo,
Ka suihlunglen mual liam hnu a lo kir e,
Thinlai a nghawr leh e, riangvaihna.
21. Nem hlen se tih leh a sawt si lo,
A lo thawk e hnawmtuithang lian ang hianin
Khuandim val suihlung a nem thei lo.
22. Thlangah mauraw dawn a tuai thar ţhin,
Ka hrai phunchawng dawn lai tuai lo tur reng hi,
Ka dawn sei ngam lo ve riangvaihna.
23. Sirte par iangin a leng liai liai,
A rauthla leng ka chhingmitah a cham e,
Nghilhni awm thei hian a mawi lo ve,
24. A hmanlai thuai ţhin e thil dang zawng,
Hmanlai chang thei hian a mawi lo a nà e;
Lui grun hraileng zuna kan uai hi.

Fate sun chu mi fan rawng rawng mai, upaten an ti ţhin a, mahse ka lo la hre zo lo hle mai a. Hetiang khawp hian, an lakah lung a leng thei ang tih ka lo la hre lo a ni ang chu :-

25 Heti emin leng thei hian ka ring ngai lo,
Zawlpal fama Tualvungi au thiam huiva,

Min koh rawh Damtea run luma'n, ka han ti leh chawt mai a; ka nu leh pa leh ka u te zawng zawngin mual min liam sau tawh avangin, rilru taka min sunpuitu awm lovin ka hria a, van laia tla niin ka inhria a, ka khua a har ta em em mai a, heti hian ka han ti leh a :—

26 Vanlaia tla ka lo ni e khua lianah,
Tinkim ka dawn, chhungkim lenlai ka ngai e;
Tual châi hlim ni thinlai vul thei lo.

Pi pute rin dan leh sawi danin Thlarau hi Lalruanga sehnawt hian ṭulah te sava dang zingah a khalh ṭhin an tih chu ka rilruah a lo lut a; chite lui kam kum thum ṭul velah ka fapa chu chu sava chuan khalhin ka han ring phut a, kal ka tum ta a.

27. Ka zawt ang che ramloh Lalruang sial Hawla,
Suihlung tilenga riang rauthla ram daiah;
I khal tel lawm ni, ka lungdamna.

28. Kum tam mual liam hnu kha lo kir rawh,
Ka chun zua, u, fiahfar unau rawn hruai la;
Fam ngaih lunglen min tuarpui turin.

29. Enga tan nge i lo pian le zua tawnah,
Run lum, tawite rihtlang liam leh tur si hian,

Ka kai ang Dawvan ka lal tawnah, kan han ti leh ta chawt mai a. Mahse, Pathian mal tinreng sawmtu lam ka han thlir a, fate hi kan ta a ni lo va, ama khawngaih zara thilthlawn pek kan dawn a ni si a; chuti kauva rilru han hman chu Pathian pawh zahawm thei ta hialin ka ngai ta zawk a. Pathian aiin lusunnain ka rilru a luah khah zawkna chu ngaithiam turin ka han dil leh ta chawt mai a.

30. Min ngaithiam ang che belhlai Lallian.
I thil thlawnpek ka chawilai thlafam mai hi;
Ka ui em a ni e min hnem rawh.

31. Chungtiang Lallian khawngaihin mi lo kai rawh.
Thlafam ngaiin ka lunglam vai ka hnim e;
Awmhar laitual lenna khua lianah ka han ti ta zawk a.

Kum 1957 January 9-ah fapa duhawm tak ka nei leh ta a, ka lawm ta em em a, ka dilna Lalpan a chhang ngei niin ka hria a, heti hian hla ka siam zawm ta a ni.

32. Hring mi thiamtlang tinkim reng a chhing ti u,
Min hlau leh ta sêasal ṭangah kan chawi e;
Lawngleng dungthul fam ngaih lo ti u.

33. Turni hrang chhemdam thli hi a iang ber mai,
Dawi ang min dawm mual mawi thlum ka ṭaugah;
Fam ngaih lunglen thlaugtlai a tla e.

34. Ariang Lal ankà a tlawlh ngai lo,
An lo ziak e, a thiamthu bu thianghlimah;
Min chhang e, dina tlawm lungdamna.

35. Tlangtin sawi lusi Lui hmingthang hi sel lo u,
A huam chhuak e, daihnawm Kalvari tlang a,
Eden mawi thîn hnu tivul lente.

36. Mi sual dam ber Tita pawh a tleng fu e,
A hlangkai e, zalen pialral run nuam a,
A la hruai kal zel c diltu chu.

37. Hmatiang ka dawn lung tioreng a muang zo ve,
Hunpui inher Lalhan lungdi min vir e,
Khawvel kil tinreng a hawl mek e.

38. Min kai zel ang che ka Lal Duhawm,
Ka châk em e, i zarmawi zo dumchhungin;
Chatuan pialral chawlhna run nuaman.

Ka fapa thih hian hla hi siam nghal ka tum a; mahse Mizo hla thluk leh kalhmang hre thiam lo leh hua an tam avangin ka insûm ta a Mahse, 12th February 1959 zanah Chhawnzirga fate pahnih leh mi dang pahnih Chandmary pui. chimin a delhhlum chu phuah ka chak leh ta a, zak chuangin hla ka siam a, type diamin an chhunga ka thawn ta a. An hua ang tih ka hlauh rilruk na'ka lang an lo lawm a, min chhawk nasa hle an tih avangin 17th March 1959 zanah ka fapa phuahna lo lang tawh sa kha ka ziak ṭan leh ta a ni. A hun tak laia mi ai chuan a kim lo mai thei.

Tin, ka nu tar thi ka tawrh nasatzia leh Lalchhandama thi ka tawrh nasatzia hi mak ka ti a, tlemin zual leh hrer se chuan ka taksa emaw ka rilru emawin a chhiatphah ngeiin ka ring hial a ni. Tun hnua ka chhui letin Pathianin lusna khawngaih dan min zirtir niin ka hre ta a. Ka zirna hi zirna satlish mai ni lovin, University sang tak niin ka hria a ni. Hei aia sang leh nasa hi mihringin zir theih chi niin ka ring lo hial a ni.

Part III

HLA LEH A PHUAHTUTE

Hla chhuah tantirna dan :

Mizo pipute titiah chuan, Lentlang leh a chhak ram awm lai chuan, hla pakhat mah nei lovin an insawi. Chungho chu Lênchung an vuah a. Pawiho erawh chuan hla an nei tawh a, kan pipute erawh chuan hla an neih loh avangin lâm châk mahse, an lâm thei lo va; nakin deuhah chuan inral auhna hla an nei ve ta a :—

"Heta ṭang hian kha kha a lang a,
Khata ṭang khan hei hi a lang a," tih chauh hi an nei. Hma an sawn leh deuh a, kawng chhuk kalna hla an nei leh a.

"Hnuang hnuang tak, hnuang hnuang tak," kal chungin an ti ṭhin a ni. Tin, kawng chho kalna hla an nei leh a, "Ur ur tak, ur ur tak," tih a ni leh a. Kawng phei kalna hla an nei leh a. "Vai vai tak, vai vai t k," tih hi a ni leh a; mahse, han lam theihna chi a ni lo va. Heti hian an zinga fing pawlin an ngaihtuah chhuak ta a. Mahni fate hming chhalin lâm theih niin an hria a, an l m ta a. Fa nei lote chu an lâm theih leh ta lo va. Tin, pa pakhatin fa Thanga te, Lala te, Khumi te nei sela, an tih dan chu hetiang hi a ni. :

"Thanga pa ka hi e,
Lala pa ka hi e,
Khumi pa ka hi e," tiin fa nei tam an lâm rei a, a nei tlem an lam rei lo mai a. Ni khat chu Pawi khual a lo zin a, an zu inhonaah lam turin an sawm ta a. "Anni zawng hla an nei a, a duh chen chen lam rawh se, hla a sawi ang a, kan sa ang a, chung a hla aṭang chuan hla phuah pawh kan thiam ve mahna" a ti a. Pawi khual chu lâm tur chuan a ding ta a. Eng hla nge kan sawi ang aw, Pawi ṭawngin, Ziang so kan hril pei" a han ti a. Hla a sawi emaw an ti a, "Ziang so kan hril pei" tiin an lo zai ta mai a. Hla a la ni rih lo ve, Pawi ṭawngin, "A si rih lo ve," a han ti a A la sawi zawm zel emaw an ti a, "A si rih lo ve," tiin an zai ta zel a. Pawi khual chu a mangang ta a. "Lam theih kal a si hlah' tih leh tlan chhuah a rual ta a. Anniho chuan a sawi zawm zel emaw an ti a. "Lam theih kal a si hlah" tiin an zai zel a. Pawi khual zung tur emaw an tih kha a tlanbo ta a; a ngaihna an

hre ta lo va. "Kan ṭhianpa chu hla a hriat tehlul vei nen, engtiziaa tlanbo ta nge maw a nih le, hlawh pek kan tiam loh vang a ni ang, va zawng chhuak ula, puan ngo hlawhah lam leh rawh se" an ti a. An ko haw a, an hlawhtir ta a.

Chuta ṭanga kum hnih khat lekah chuan hla phuah thiama an rin deuh deuh pathum an lalin a ko khawm a, awm ni kham meuhvin hla an phuahtir dawn ta a. Mipuiin an lo ngaithla ṭhup mai a. Lalin pakhat chu a han ko chhuak a, "Hla phuah rawh le" a ti a. Ani chu a han inngaihtuah vang vang a, "Belval aw khaw ṭeng khaw ṭeng" a han ti a; lâm theihna hla niin an hre lo va. Pakhat a han ko chhuak leh a; ani pawh chu a han inngaihtuah leh ta vang vang a, "I zunlengin val mi ulhthleh, val mi bilhbawlawk" a han ti ve ta a; lâm theihna hla niin an la hre lo va. Mipui chuan, "Kan hlawhchham dawn a nih hi," an ti noh noh mai a. Pathumna chu a han ko chhuak leh a, a ni chu a inngaihtuah vang vang a, heti hian a ti a :—

"Khawmhma pal a er an ti,
Ka duh duhin er nang e" a han ti ta a. Thiam an ti em em a, an sa a, an lam er ta ngawng ngawng hlawm a, zângruh nel apiang chu lam thiam an lo ni ta a. Hla a phuah belh leh a :—

"Hmarcha thak vîtin vawtah" tiin, hmarcha thak ei angin, bang hupin an kun ngawih ngawih a, ṭhu chunga lam nan an hmang ber a, he hlate hi hun rei fe an hman hnuin Pi Hmuaki a lo piang ta a.

Vawi khat chu nu pahnih thing phur turin, hmawng lianpui an hmu a, pakhatin, "Thiani, hmawng zar lehlam khi eng thing nge ni ang ?" a han ti ta roh va. Ani chuan, "Thiani chu i va â tak em, Lenbuang thing a ni ang chu," a han ti khiah mai a.

Ni khat chu nu pathum hian mitthi an râl a, an hawn kawngah chuan an mitthi ral chu khawii ber nge ni ang tiin an inzawt ta a, pakhat chuan' "Kan mitthi ral chu tuala an rawh then ṭhi ṭhe kha a ni lawm ni ?" a han ti a. Pakhat chuan, Lukapuia putar vaibel pak khu tulh tulh kha a ni kha," a han ti a. Pakhat chuan, Bangthlanga ṭhi awrh uar kha a nih kha a han ti ta a. Tin, an ngaihzawngte hi ka ngaihzawng tih nachang an hre lo va; "He pa ka hmuh hi chuan, engemaw ka ti heuh hawuh ve," an ti ṭhin zu nia !

Ni khat chu, lawmrual feh hian Satel an man a, an han n lat lat a; sava a nih leh nih loh an inbnial ta a. A then huan thla neiin an hro tlat mai a, a thlawk thei ngeiin an ing a. Reife an inhnial hnuah, a thlawk theih leh theih loh iah nan an han vawrh ta a, a lo thlawk thei ta lo va. 'A hla kan tihnat palh a ni ang," an lo ti ṭalh mai a. An hawn awn ṭepin telkhawmual te tak te an man a. Chu zawng hlangdar niin an hre ta ṭheuh a, an en ta lat lat mai a, ram ruiin a laiah an hreng a, an hotupa chu an awrhtir ta a ni. n hotupa chu telkhawmual awrhin an hawn kawngah chuan kal hmasa ta ngak ngak a. Telkhawmual kha a lo dak hhuak a. A irah a seh ta tlat mai a. A na ti chu a thle ta ak vak a. A hote khan an han hmu a, "En teh u, kan hotupa hi, thlangdar kan awrhtir a, a inchhuang khawp a, a thle uai ngak ngak mai," an ti a. An han en chuan a lo chau elh tawh a lo ni si a.

Tin, ramvak ṭum khat chuan kawr thuk taka ṭiau chhum wm hmur chu hleuh theih niin an ring a. An hotupa chu a in zuang thla hmasa a, ral lehlama vahui lo hram chu a hleuh ai a, châng a han tum emaw an ti a, hleuh tumin an zuang la ta sup sup a, an thi ta vek a ni.

A chunga kan sawite khi kan pi pute ni lovin, chanchin huituten Mizoramah hian Tibet-ho emaw, Arbor-ho emaw lo wm tawhin, ziahkur leh sakhi kia hlo thlo pawh hi an nih an ng a, lung hriam hmangtute pawh hi ni ngeiin an ring. 1912 eng khan Arbor-ho chuan ziahkurin hlo an la thlo a ni. Kan pute aia kal hmasa Biate emaw Tuik uk emaw nia ring pawh awm. Kan pi pute chuan Khampat awm laite pawhin hla lo nei tawh si a, kan aia kal hmasate an nih an ring a ni.

PI HMUAKI

Mizo zinga hla phuah thiam hmasa ber niin an sawi. Hla a phuah a phuah ta mai a, an khaw pa pahnih hming chauh a la telh lo va, ṭhangtharin hla phuah tur an rei dawn lo, tiin an mangang ta a ni. A hla chu hengte hi a ni :

1. Ka ngentê khua, khua nun nuama kha,
   Thla ki fam hman ki nghilh rua lo ve.
2. A lal an fam têl lian pal ang tlar,
   Huang zawl hawih chang sial a ngul zo ve.
3. Lo kir leh la bawngva chaltuaia,
   Ka ṭawng umtui ang ka chhir leh a.

Pa pahnih an hming hlaa a la chawi ve lohte hnenah "Hei kan khaw pa zawng zawng chu hlaah min chuan kimtir tawh a, nangni pahnih chauh hi in la chuang ve lo va, leng ula, a lo phuah leh ve che u chuan, ṭhangthar tân hla phuah vena kawng a kaw ve dawn lo a ni, Mahni pate hming pawh hlaah han telh dawn sela, Pi Hmuakin a lo phuah leh vek tawh si a," an ti a. Chutichuan Thingtluruma leh Zawlsiala chu an leng ta a. An hawn dawn chuan Pi Hmuaki chuan "Bal ka chhum hi a so tawh a, nghak rih rawh u," tiin a phuah ta a :

4. Thingtluruma Zawlsiala chhuah leh,
   Sobal ka chhum ṭhaltui ang nghak rawh, a ti leh ta a.

Pi Hmuaki chu tihhlum zai an rel ta a, a nung chungin an phum ta zawk a, thlanah chuan a dam rei nan phulraw pumin thli an la lut a, an phum dawn chuan :

5. Buibir angin zal zuk thlak ila,
   Khaw ruamah sial ang zu chhuak ila.
6. Nauvate u, nau haite u,

Tha te te khan mi haichhilh rawh u, a ti a. Hla a la phuah ta zel mai, vur thuai thuai rawh u an ti a, an vur ta sawk sawk a.

Thailungi pa hi Ralte a ni a: a fanu leh a fapa chu an nuhrawn chuan a tidubdah hlo thin a. Nikhat chu, chu nuhrawn (Thailungi nu thar) puan tahna hnuaiah chuan Thailungi a muhil a. Chutih lai chuan Pawi khual thirhlum zuar an lo kal a. Thailungi nu chuan. "Ka Thailungi hian ka lo lei ang e," a ti a, an lo remti a. Thailungi nu chuan "Tui ka rawn chawitir ang a, in lo man dawn nia," a ti a. Tichuan Pawi khual chu an chhuak ta a. Thailungi nu chuan. "Thailung, tui zuk chawi vat rawn," a ti a Thailungi chu a kal nghal a. Tuikhur a thlen chuan a ṭhiante an lo awm a; "Thiante u, min lo nghak rawh u. Pawibo khi ka hlau em mai," a ti a. Tui chu a thal sawk sawk a, mahse a um phurh kha a chhiat hlawm avangin, a thal khat thei ta lo va. Chutih lai chuan Pawiho chuan an rawn man ta a ni.

Thailungi ṭap tuar tuar chu a ṭhiante khan rei fe an hre thei a. Pawiho chuan Thailungi hnenah chuan, "I nuin a hralh tawh che alawm ," an ti a Chutih lai chuan a nuhrawn chu a inchhir leh deuh a, a tuibur leh em tal pek leh duhin a um zui a, hlain :—

Thailungi ! Thailungi !
I tiangthirte lo nghak la,
I hlantaite lo nghak la," tiin a au zui leh hnuhnawh ta a ni
Tin, Thailungi chuan,
"Chhaktiang khi chen ka thlen chuan,
Tiangthir a ṭha bo ngai lo,
Hlantai a ṭha bo lo," a tih san ve ta a ni.

Tin, a mantuten an khua an thlen dawnin kawtchhuahah an chawinpui a, an kimna hrui pawh an phelhsak duh si lo va, zahthlak tih leh hrehawm tih a fawm a, hlain:—

"Hrum sawmin hrualhrui ai ban,
Ka ngir thiam lo dailungah," a ti leh ta chawt mai a ni.

Tin kum khat a awm hnuin Thailungi chu Ralte a ni tih hriain Raltepa Lianan a khawngaih khawp a, awmpui theih dan a ngaihtuah ta a. A awmpui theih veleh a fanu ni turin. duat takin a banah a kai ta a ni. Thailung chu a lawm ta em em a, Ka pu tiin a ko va, hlain :

"Raltea, he pu Lianan,
Ka chawnbanah ai kai e; (v 2)" a ti ta hial a, hlim takin,

a awm ve ta a. A lo puitling a, nula hmel ṭha tak a lo ni a, lal ropui tak Chalbawka kalte a nei ta a.

Thailungi chu lalnu ni mah se, a nau hmangaih em em kha a ngaihtuah a, a ṭap ru fo ṭhin a. Lalnu thawpik tak, mut theih loh chang pawh ngah tak a ni tlat mai a ni. Tin, Thailungi pa khan a fanu chanchin chu a hre reng reng lo va, hriat tumin a bei ngam hek lo. A nau erawh kha chuan, a u chanchin hriat zui a tum ṭhin a, naupang a la nih avangin tihngaihna a hre si lo va. A nu hnenah, 'Ka nu khawiah nge ka u a awm" tiin a zawt fo ṭhin a. A nu lah chuan a hrilh ṭha duh si lo va, a tawpah chuan a hrilh ta a ni. Nikhua a lo rei deuh va, Thailungi nau pawh chu a lo tleirawl ve ta a. "Heti reng renga dam chu ka tan thlakhlelh tlak a ni lo, thih leh thih ka u ka zawng teh ang" a ti ta a.

Ni khat chu ṭhalva ekchar laiin, an in aṭang chuan a chhuak ta a. Ni engemaw zat a kal hnuin, khaw pakhat a va thleng hlawl mai a. a thlenin pa chuan Thailungi chanchin a lo hre thawi a, chu chuan a rilru a tiphur zual a, a chhuak leh ta zel a.

A tawpah chuan Chalbawk khua chu a thleng ta a, a u nen an in hmuh chuan an ṭap dun ta a; an lungchhiat avangin inbe thei lovin rei fe chu an kun dun ran mai a; an han titi theih hnu chuan, a nau chuan a chanchin zawng zawng a han sawi a; Thailungi chuan mittui tla zawih zawihin a lo ngaithla reng a, a thin a ur em em mai a ni.

A nau chu eitur ṭha a pe a, a lo duat em em a. Ni thum hnuah chuan a nau chuan hawnpui atan a sawm ta a, heti hian a ti a —

"He u, hawng awh, kal hel ing.

Na pa vangkhua zawng hel ing (v-2) a han ti a. Thailungi chuan chem leh puandum a pe a, haw thei a nih tawh loh thu hla bawkin :

"Ka takin la zui na law,
Ka man sial sawm haw law Neu" (v 2)
"Hnamchem pha tak pa pia a,
Na nu lu tan nang ka ti" (v-2)
"Puandum pha tak ka pia a,
Na nu lu chun nang ka ti," (v-2) tiin a chhang ta a ni.

Heng hlate hi kum 1600 =1620 inkara Chai hla hmasa ber a ni ta a. Thailungi nau chu a u duh danin a haw leh ta a, an nuhrawn lu a tan a, puandum khan a fun haw a ni ti an awm a. An thinur thu chu hlen em lovin, Chalbawka inah chuan a nau pawh chu a awm ve ta nghal a ni ti pawh an awm.

Hetiang vanduaina tawk lo sela, an hming hi hriat reng a ni tawh lo vang a, an vanduaina hian a tihmingthang ta hlauh zawk a ni.

Thumal : –

Hlantai — Phuahlan. *Ai* — Mi, Min. *Ban* — Hling *Hawngawh* — Hawhteh. *Kal hel ing* — I kal teh ang *Hawlaw* — Haw rawh. *O* — Lo. *he* — Ka. *Na* —I. *Pha* — ṭha *na law* — Thei lo. *Pia* — Pe. *Nang* —Nan. *Chun* — Fun, Tuam. *Neu* — Tê (Taite emaw, Sena emaw)

MANGKHAIA :

Champhai zawl lal, Mangthawnga Khêlte lal fapa a ni a. Mangkhaia chu ralin an man a, a pa'n a tlan dawn a, a hawn kawng khuaa mite sumin a nawhthuh vek a. A tang chu a lo chhuak a, a lo kal zel, Bualte khua hi a lo nawhthuh hmaih nge, an sual hrim hrim, Mangkhaia chu an lo that ta mai a ni. Hei hi kum 1670-80 inkar a ni. Mangkhaia hi a hmel a ṭha a, a tan chhung hian a tanna nulaten an ngaizawng em em a, a hlate chu Chai hla pahnihna a ni.

1. Ka nu'n Tuichhin lamzawl a phiat a,
   Keiin Dar rûn in ka phiat e.
2. Dâra sawngka lerah ka chuang a,
   Kan Champhai khua thloh ang thlir ing e.
3. Ka pa'n darthir bu riat a nei a,
   Min tlan duh lo ka pa Mangthawnga.
4. Min tlan duh lo ka pa Mangthawnga,
   Kan neih cherthir zawng tlangthang na e.

Champhai zawlah chuan Mangthawnga chuan a fapa Mangkhaia lung chu ropui takin a phun a, tun thlengin hmuh theia a la ni.

LALVUNGA

Hualngo lal huaisen tak a ni a. Ni khat chu a chhiah h'awh pakhatin, Palian lal Lianpuia khaw sial a khawh hlum a, Lianpuia chu a thinur a, Lalunga khaw sial chu a kawi sak ta a. Lalvunga thinur chuan Lianpuia chu Farkhua aṭangin a hnawtchhuak a, a in a 'uah sak ta a ni. Lianpuia unaute chuan an thinur pui a, Lalvunga chu beih rawn an rel ta a. Lalvunga chu Farkhuaa mi tam takin an ṭan duh lo va, Chawngthuho erawh chuan an ṭan a.

Lianpuia leh a unauten Farkhua an thlen hmain Lalvunga chuan a chhungte zawng zawng a tlan chhuahtir a, ani chuan in chhungah ṭan a khawh a. Tin, Chawngthuho pawh Lalvunga ṭanpui turin an lo inralring a, thingfak te, lungtum te an lo lek uaih a; mahse an hmelmate an tam avangin beih rual niin an hre ta lo va, an lungtum ken te chu an dah leh ta a. Hei hi "Chawngthu lung chawi" lo chhuahna chu a ni. Tin, Lianpuia leh a unaute khan Lalvunga chu 1715 A.D. ah an that ta a, hla an phuah a, chai hla pathumna a ni ta a. Chung chu—

1. Lalvungan ka lian a ti Farzawl a luah
   A luah sual e changsial sawmthum an la e.
2. Tlan rawh tlan rawh, Lalvung, tlan rawh ral an ti,
   Tualkhelh ralah Lalvung ka tlan ngai lo ve.
3. Lalvunga nu ṭap ṭap lo la, i chau vang,
   I fa Lalvung sahlamah uai zo ta e.
4. Lung an dawh e, dawnlung an dawh e,
   Cherchingkima dar bang mawi vanpui chhing na e.

Tin, Lalvunga lungphun chu Tiau ral Phuntê leh Khawthir inkarah hmuh theih a la ni.

Cherchingkim: (1) Thir ṭhuan thuma kak a kuang hmawr kawm, bungrua leh dar ban khawmna, lal leh neinung ro a ni. 2. Buhchium pa, Phengphehlepa chang tur, a chhar chu mipa neihna, a nu chu Nuawli an vuah a, a chhar chu hmeichhe neihna a ni. Chawhmaa chhar chu fa ṭaima neihna a ni a, chawhnua chhar chu fa thatchhia neihna a ni.

Tin, Zopui khua kum 1760 Thlanrawn rawt phuahna chu chai hla palina a lo ni leh a.

Tin, Darlung khuaa Lallulan kum 1786-90 inkara a phuah chu chai hla pangana-a lo ni leh a; (4 na leh 5 na hla hi phek 182 leh 183 na en rawh). Tin, Lera zai kum 1790-94 inkarah a lo chhuak leh a.

Hmar hotute zinga lar ber a ni a, a Bung phun a ropui hle. Amah hi Vantaikhawr (Tlabung tuikhawhthla) ah a tla hlum a, a ruang an hmu zo lo va. Mizo danin chhawl têl, a ruang aiah an zawn hawng a; an ui em em a, an ṭah nasa hle a. Hla an phuah a, chai hla parukna a lo ni leh a :

1. Lera bung phunah, Chumchi chhuahna,
   Pangkhua a lang e.
2. Lera tui tlabung a sang lua e,
   Thing leh rua chenin.
3. Lera thlafam nau ang kan ṭap e,
   Lentupui maw thlehpuana ka zawn

Tin, Neihlaia zai hi kum 1794—96 ah a lo chhuak ve leh a. Neihlaia hi Zawngte hnam, zawlaidi nei a ni a; Lal in an hlauhtlawn hial a ni. A farnuin a zawlaidi a kai palh a, an hmingthan pnah ta a ni. An hla phuah chu chai hla pasarihna a lo ni ta a' chung chu :

1. Neihlaia thai sel zanah, khawtê daiah
   Zan sial ang riah nuam ing e.
2. Tuipui luang chhuk sen vung e,
   Ka u Neihlaia, thlanthla peuleu tê lo ang.
3. Ka sa ûm ang mawl ve rawh,
   Tang khata chawi Neihlaian zawl law a ti.

LIANCHIARI

Chauhang Dungtlang in 3000 khaw lal zinga lál pakhat fanu a ni a. Ni khat chu tlangvalho an inkawihnawk a. Tlangval pakhatin tleirawl pakhat vaibel ṭankai turin a tir a. In hnai ber lal ina mei la turin chu tleirawl chu a lut a. Chu tleirawl chu lal nula chuan a lo la hmu ngai lo va. "Kan khuaah hetianga ṭha mi an lo awm a ni maw," a ti rilru a. Lal nula chuan, "I vaibel ṭan kai hi va pe la, lo kal leh ang che aw," a ti a. Chu tleirawl chu lal inah chuan a va lut leh a. Lal nula hnenah chuan, "Engahnge min tih a, hei ka lo kal leh thuai asin" a ti a. Lal nula chuan "Eng dangah ti lo ve, ka lo la hmu chiang ngai lo che a, i kawm a nuam awm em a, ka han kawm duh lawk che a nia," a ti a, an inkawm dun ta a. Chu tleirawl chu a zakzum hle mai a, lal nula thu zawh apiang erawh chu ṭha takin a chhang zel a. "Kan lal nula chu a hmel a ṭhain a va kawm nuam em," a ti rilru a. Lal fanu hming hi Lianchhiari a ni a, tleirawl hming hi Chawngfianga a ni. (Chawngfianga hi Hnamte niin an sawi). Chuta ṭang chuan Lianchhiari chuan fehkawngah Chawngfianga kalpui a tum tlat ṭhin avangin an inhmu fuh thei hle a, an kalho ta fo a ni.

Ni khat chu Lianchhiari te in mikhualin an hai a, Lianchhiari chu an zawt a, a hmelṭhat avangin fiamthu an thawh a; Lianchhiari chuan a ngai thei ta lo va, hla a phuah ta a :—

1. A mi tluang pem min ti,
   Lian lai chhung keimahni;
   Cherbelah ningzu dawn,
   Lianchhung kan chi hrim e.

2. Ka nu maw Cherhlunchhung,
   Ka pa maw Tluangzachhawn;
   Ka kung' hruaiah min zawt,
   Sai rual e kan si lo

3. Kan ṭawng a uang em ni ?
   Tlangin lo ngai rawh u;
   Zovah siahthing ril khi,
   A din chhung keimahni, a ti a.

Tin, Lianchiari chuan Chawngfianga nun dan a lo hre chiang ta deuh deuh va, pasalah a duh rilru ta tlat mai a. Ni khat

chu Lianchhiari pa'n buh phurhah kaichhan a la a. an thawk chiam a. Lianchhiari chu zem bulah phur nghah thlaksak turin a lo ding a, mi dang phur chu a nghahsak zung zung zel a Chawngfianga hrai kawh a nghah dawn erawh chuan, rit ti awm tak hlan a han chawi bik a, "eh, eh, eh, ka zo dawn lo a va rit em ! Lawm Chawnga hrai nge nge," a ti a. Tun thlengin thil rit sawi nan, "Lawm Chawnga hrai ang mai a ni,' tih hi an ching ta a ni.

Kum khat chu Lianchhiari te vau hrula Bûng chuan an buh leh thlai a dip hle mai a. Lianchhiri pa chuan chu Bûng chu a ngaimawh em em a, mut-mawh hnar-mawh takah a nei ta mai a; han thlak theih mai rual lah niin a hre si lo va. Lianchhiari chuan, "Ka pa khu Bûng khu i ngaimawh hle si a, tlangval thing thiam tak, thlak thei tur, lawm tur ka hria asin mahse hlo thlawh chak tak a ni a, a tha chu ka sut zo ve dawn lo em a, a zahthlak hle ang le," a ti a. A pa chuan "Tha huihin i rul mai tur alawm, a lai bik dawn em ni ? Tin, avala thlak lovin, kan lo diptu lam zar chauh kan thlaktir dawn nia," a ti a.

Lianchhiri chuan an lova Bûng thlak tur chuan Chawngfianga chu a lawm ta a. Lianchhiari te pafa leh Chawngfianga chu lo an thlen chuan thlamah chuan an chawl rih a. Lianchhiari pa chuan Chawngfianga Bûng thlak tur chu thlam aṭangin a kawhhmuh a. "Thlak a har dawn hle mai a, lo diptu zarho chauh khu thlak ang che, khu pawh khu nileng hna a tling ang," a ti a. Bûng lam pan chuan an pathumin an chhuk ta a. Anni pafa chuan Bûng hnaih lam kha thlawh an tum a Chawngfianga chuan a kokiah hreipui a bat a, Bûngah chuan a han lawn ṭan ta a. A kakpui a han lawn chhuak a, a zâr te deuh deuh chu a kakpui aṭang chuan a han râwt ṭan ta a. Anni pafa kha chuan, a han lawn a, a kakpuia a nan ban 'chhuah dante kha hmuhnawm an lo ti a, mit tla lek lekin an lo thlir dun ta reng mai a.

Chawngfianga chuan a zâr te deuh deuhte chu a kâkpui aṭang chuan a rawt thla ta ur ur mai a, a zar lian deuh chu a zawh a, a hmawr deuhvah a chek thla leh ta zung zung mai a Lianchhiari pa chvan, "Hetianga thing thiam an awm theih rêng ka lo ring ngai lo a, hauhuk chu nêpte an ni zawk alawm,"

a ti a. An pafa chuan lo thlawh zai rel lo chuan an thlir dun ta reng mai a. Chawngfianga Bûng a thlak zawh dawn hnaiah chuan Lianchhiari pa chuan, "Hna dang thawh zui a ṭul tawh lo ve, kei chu ka haw mai dawn a nia, nangni pawh in duh hun hunah lo hawng ve ang che u," a ti a, a haw ta a.

Tin, Chawngfianga Bûng thlak zo lo chhukna tur dal takah chuan, Lianchhiari chu a lo ding tlat mai a. Chawngfianga chuan, "Kha kiang rawh, ka lo ṭum thla dawn a nia" a ti a. Lianchhiari chuan, "Ka dal tehchai lo che hi, i duh ang ang chuan lo ṭum thla ta mai la ti nia," a ti a. Chawngfianga chuan a ngaihtuah reng a, Lianchhiari chu a kiang duh chuang si lo va, rem leh rem lo hian a sir lam deuhvah chuan Chawngfianga chu a ṭum thla ta a. Mahse, Lianchhiari kha a nek thawi veih a, Bûng bulah chuan a tlu ta der mai a. Chawngfianga chuan, "Ka tihpalh a nia i kiang duh si lo va, a rem lo em a ni," a ti a. Mahse Lianchhiari chu a tho duh ta lo va, "Ka pum a nâ," a ti ta tlat mai a; puak hawn a ngen ta a. Chawngfianga chuan a han pua a, "A nuam lo em mai, min hma thlak zawk rawh," a ti a, a han hma thlak leh a. A chhing lutuk em mai, fual deuhvin min hma thlak rawh," a ti leh ta zel a, thlam chu an inpaw thleng thei hram a. Tuibur hmuam da lekah a pumna chu a dam ta a ni.

A hma khan Chawngfianga chuan Lianchhiari chu nula enin a la en ngai lo va. heta ṭang hian nula enin a en ve ta a ni. Chawngfianga chuan Lianchhiari chu a ngainain a ngaizawng ve ta em em a ni. Tin, Chawngfianga Bûng thlak chu Lianchhiari chuan hlain :—

"Siali kan ram lovah, Bûngpui a ṭhuam a lian;
Hmingtha Chawnglunga chuan, Thlangva lâm zirna ngai,"

a ti a. Chutichuan, Lianchhiari leh Chawngfianga chu an lo ngam pa ta deuh deuh va. Zan khat chu, Lianchhiari pa khuangchawi laiin sumhmun thingkhawn bulah an lo awm dun a. Lianchhiari nu thing la tur chuan, a fanu mal var chu kei note emaw a ti a, a va chhir tho dawn a, an inpuang chu a ni ta mai a. Lianchhiari pa khuangchawi ai hian he thu hi a

thang ta zawk a, he thil hi chu Lianchhiari pawhin pawi a ti em em a hla bawkin:—

"Kan va tibluat tukah, Lêngin ka zir sual e;
Ka pa van hnuai thang tur, a than ni bang kir e," a ti a.

An thiltih avang hian Chawngfianga chu a ṭi ta em em a. Lianchhiarin Chawngfianga hnenah, a nu leh pa pawhin an pawi ti lo a ni tih a hrilh pawhin, a leng ṭha ngam ta chuang lo va.

Ni khat chu Lianchhiari chuan Chawngfianga hnenah, "Hei kan hming lah hi a chhe dun ta hle mai si a; hetia hmingchhiat teh hrep ai chuan, innei law law mai ila a ṭha ber mai ang," tiin a rawt ta a. Chawngfianga chuan engmah an neih loh zia leh an michhiatzia, lal man ahnekin, hnamchawm man tur mai pawh an neih lohziate a hrilh a, Lianchhiari chuan, "Lo leng phawt mai ula, ka nu hnenah pawh ka hrilh tawh a. ani pawhin ka pa a hrilh tawh ngei ang a, i huphurh ang hi chu an ni lo vang; mahse in hmangaitu tak tak, mi rinawm rawn tir ang che u" a ti a. Chawngfianga chuan a nu leh a pa a hrilh a an lawmtlang hle mai a; mahse tutenge an tirh ang tih chu thu khirhkhan tak niin an la hre ta fo va. Tin, Lianchhiari hian a pa thu rilmu hi a hre ve lo a ni zawk mai ang a, hnampui thulehtliah mai hi kan um a lo ni mai ang tih hlau chungin thawi lawk turin Mangmuaia an tir ta a ni.

An palai chuan a ṭawngkam thiam tawpin lal nula chu a va dil a, engmah an neih loh thute nen lam a sawi fai leuh va; tin, Chawngfianga hi an lalten an neih duh tak tak a ring hauh lo bawk a; mahse Lianchhiari pa chuan a fanu chu Chawngfianga tan chuan a lo phal reng si a; man thuah lah chuan, an neih ang ang chu tlaiah pawm sak zel a lo tum a A tawpah phei chuan fiamthu a han thawh zui ta nghal a, "Kan lova Bûng mi thlaksak pawh khe, se nufaah ka pawm thei mai ang chu," a han ti a. An palai chuan Chawngfiangan an lal nula a nei thei dawn tih a hriat chuan a itsik ta a. Chawngfianga te hnenah chuan, "Kan lalpa hian neih reng a lo tum hlei nem che u, ṭawng ṭha hle siin thah a lo tum reng che u alawm le! In nunna humhim in duh chuan inbuatsaih ula, tlan mai rawh u," a leh tih ta a.

Chu veleh Chawngfianga te chhung chu an piah lawk, Chhingzawl khuaah, a zan a zanin an pem ta a ni. Hetih laia Chawngfianga manganzia hi suangtuahpui phak a ni lo. Chhingzawl khuaah chuan a chhun azanin khawharin a awm ta ren rawn mai a. A muhil thei lo va, chaw a ei thei hek lo, ât te a hlau ta rum rum a, a awm ngaihna hre lo chu, intihhlimna zawngin naupang inkawihnawknaah te a tel zar zar thin a ni.

Tin, Lianchhiari kha Chawngfianga ai mahin a lungleng a. Ni khat chu an khaw tlangah Chawngfianga awmna khua thlir turin Lianchhiari chuan a ṭhiante a hruai a. Hlai thing awnah hian Lianchhiari chuan Chhingzawl chu a thlir vang vang a. Chawngfianga mangang, naupang zinga inkawihnawk chu a zuk hmu fuh ta nalh mai a. Chawngfiangan kawi a kah zawng chuan a dartawnsuk chu a thle tle ngeih ngeih mai a. Lianchhiari chuan hmuhnawm a ti em em mai a, Chawngfianga dartawnsuk chu a khuai kah laiin a tla ta hlauh mai a. Lianchhiari chuan, "E, mi u te dartawnsuk a tla ta hlauh mai a!" a lo ti a. Hre hauh lovin Lianchhiari chuan a bawh chhan Hlai thing kha, thir khailin a lo ker a lo ker mai a, chu hlai chuan a thih phah der nghe nghe a ni an ti.

Lianchhiari lungleng chuan, Chawngfianga te in ram a zuk fang thin a, a lung a leng em em mai a. Lovah a feh leh a zual ta emaw tih tur a ni zel mai a. Hlain :—

1. Hmâwng ang i pem tur hian,
   Hrui ang mi zawt lo ve;
   Kei chuan phal lêm ang maw,
   Tuahtirh ka lung di e.

2. Hmâwng ang i pem hnuah,
   I rûn ram ang ka fang;
   Senhri pual hmul ang thlau,
   Lumlâng an rûnah e.

3. Mahriaka ram va tuan,
   Lunglai ka mâwl mang e;
   I zunka phur hniang hniang,
   Chhâwl thing nêm hnuaiah e.

Tin, Lianchhiari chuan, a lunglen hi a thup zo lo va, a thang zau nasa ta em êm mai a. Pasal a hmuh zawh pawh a laring lo va, neih a tum bawk hek lo. A dam chhungin

Chawngfianga a sawi leh a ngaih hi reh ni awmin a ring bawk si lo va. Chuti chung chuan tuman an neih peih a ring lo va.

Tin, Dungtlang khuaah chuan Pawngsena pasaltha zaidam tak leh an chhuanvawr a awm a, a nu leh a pain Lianchhiari an buaipuizia a hriatin, neih peih a inring a, nupui atàna thawi chhin turin palai a kaltir ta a. A nu leh a pa chuan, a lunglen reh theihna ngawt an ngaihtuah avangin, an rem tih zawng tak a lo ni a; Lianchhiari an zawt a, ani chuan 'Tuma duh tlak leh neih theih ka ni lo ve, pasalte han nei tehreng mah ila, Chawngfianga ka ngaih leh sawi hi a reh thei dawn si lo va; inhmuh hunte pawh a lo awm leh mai thei a, kan inkawm lo thei si lo vang a, chutiang chu tu fa mahin an ngai thiamin, an ngai thei awm si lo va; an lungawi lo hmel hmuh ringawt pawh ka chhuahsan duh àwm si a; in inlengpa chuan chung chu a huam a, min huat dawn loh a, nangnin rem in tih bawk si chuan ka nei thei hram ang a ti a. Pawngsena chuan lal zarzova sangal khawnghranga awm theihte pawh, an zarah a beisei a, engkim a huam rilru a lo ni a.

Lianchhiari thu chang chu Pawngsena an hrilh a, ani chuan, "A neiha mi neih duh phawt chuan, Lianchhiari lawmzawng leh hlimna tur cha ka tuar peih mai ni lovin ka zawmpui zel zawk ang." a lo ti then mai a. Amaherawhchu, dodalna engmah ka neih loh chung pawha, lunglen vang ringawta mi chhuahsan chuan, lal mah ni ula, thaim loh in chang ve a ni ang chu," a lo ti a. He thutiam hi zawm turin an inrem ta a ni. Lianchhiari leh Pawngsena chu an innei ta a. Lal inah inneih zu an in laiin Lianchhiari chuan, Chawngfianga a theihnghilh lohzia chu hlain :—

A lien a chhung inah,
Bel lianah zu kan dawn:
Kha ang nghilh ni awm lo,
Hmingtea Chawnglunga e, a han ti ta pang mai a.

Tin, Lianchhiari chu Pawngsena inah a lawi a, khumah a han thu chat mai a, "Chawngfianga inah lawi chu ni ila a nuam awm zen zawn mang e," a han ti a. Pawngsena chuan, "Kei pawh ka rinzawng tak a ni," a lo ti ve mai a. Pawngsena chuan Lianchhiari chu a khawngaih em em a, a lunglen nep theihna tur kawng a zawnpui hram hram thin a. Lianchhiari

nu leh pa chu an makpa chungah chuan an lungni em em a, Sangalkhawnghrangin Belrawhmual an killir ta a ni. Hunte a lo rei ta deuh va, Lianchhiari te khuaah chuan Chawngfianga chu a zin a Lianchhiari chuan a hmuh veleh, an inah a ko va, ar a talh a, an puah dun ta a ni.

Zanriah ei khamah chuan, Lianchhiarin belpui a khai chhuak a, zu chu an khâwn ta a. A dang an khai chhuak leh a, Chawngfianga leh Lianchhiari chuan, khawn thiangin zu chu an khawn ta a, an inchhaih a, zu chu hmaiah te an in pen per dun sek sek reng mai a. Zan a lo rei a, Pawngsena chu a mawng a kham ta a, tapchhakah chuan vaibel te a lo pak tau leh ve nghek nghek ringawt thin a. Anni pahnih lah chu mi dang awm lo ang maiin an khawsa si a. Pawngsena mu tur chuan Chawngfianga hnenah chuan, "Lianchhiari nen hian a pa khuangchawi zan chhiar lovin, hmun dangah awm dunna in nei reng reng em ?" a han ti a, Chawngfianga chuan, "Nei teh suh e kha mi zan pawh khan eng vak a ni hlei nem, sumhmun thingkhawna thing tuah tur ka la lai min rawn hmu a, a ni lo zawngin an sawi thang ta chiam mai a nih kha, a ti a. Lianchhiari chuan, "Kan nun hlui a hre duh a nih hi, a pa lova tûng ka thlak ni pawhin thlamah lirpui kan nghintir ti ta che le," a han ti ta mai si a. Pawngsena chuan, zawhna a han siam ta kher kher chu a inchhir hial a ni; mahse a tuar hram hram a. A mut dawn chuan, Chawngfianga hnenah, a ui zawng min uire sak suh ang che aw," a ti a, khumah a mu ta a. Mahse a muhil thei bik chuang lo va pawnpui karah a bih tlaivar zak tho mai a. Hei hi alawm tun thlenga 'Pawngsen tlaivar' kan tih tak hi. Lianchhiari chuan hla a phuah a :—

"Kan intawh nan emaw,
Khawnthiangah zu kan dâwn;
Kan inthen nan emaw.

Chhiarthlang ar za a khuan" a ti a. Zingah chuan Chawngfianga chu an khaw lam panin a hawng leh ta a. Kum hnih khat a vei hnu chuan, Lianchhiari chuan Chawngfianga chu an khawnbawl upa atan a chah ta a, upaah chuan a tang ta a. Lianchhiari chuan ama fate aiin Chawngfianga fate chu a duhsak zawk a; buhtlang a kentirte hian, ama fate chu chi nen ringawt a kentir thin a; Chawngfianga fate erawh chu sa-rep nen hiir a kentir thin a. An fate chu an inkawmngeih

em em a, anri lah an inkawmngeih bawk a. Sual lam thil an ching lo tih a hriat avangin Pawngsena chuan an inkawm chu a duhpui zawk mah a,

Tin, an fate inkawmho khan inhauh chang an nei ţhin a. Chawngfianga fate chuan Lianchhiari fate chu, "I nu hi ka pa ngaih hnu," tih an hmang viau a, an ngawih phah ţhin a. Lianchhiari fa upa ber chuan zahthlak tih nachang a hre tawh si a. Ni khat chu a nu hnenah, "Ka nu chu, Chawngfianga i lo ngai kher kher hi chu a va pawi tak em, inhnial apiangin, "I nu hi ka pa ngaih hnu," tih an hmang viau mai a, a zahthlak ka tihawng tak a ni," a ti a. A nu chuan "Mai mai tak che u hian aw, nangni lam lam hian Chawngfianga nena kan fa vek ni ula ka tih nak alaiin," a ti then mai si a.

Tin, Lianchhiari leh Pawngsena chu an lo upa ta deuh deuh va, an inhmangaih dun ta tulh tulh a. Lianchhiari chuan, Pawngsena dawhtheihzia leh a lo hmangaih tak zet a ni tha hre chhuak ta a. A pasal chu hmangaih leh khawngaih a fawm ta a Nupa hlim leh thurual thiam tak an lo ni ta a. Chawngfianga pawh khawnbawl upa sathah mai ni lovin, chhung khat angin an en a, an hlim tlang ta em em a ni.

LALTHERI

Laltheri (Lalchawngpui) hi Sailo lal zinga huaisen ber, Zoram tana rilru leh tha seng nasa ber Lalsavunga fanu a ni a. A pa ang bawkin a huaisen a, a duhnaah chuan tlang ngam zel mi, hmel ţha tak a ni.

A nuţate chu :— Vanhnuailiana, Lalphunga leh Thawmvung-Huaisena te an ni a. A laizawnte chu :— Chawngpuituali (Vanpuilala nupui) leh Thangpuii te an ni. A pa Lalsavunga chu Darlawng tlangah a thih tak avangin, a u Vanhnuailiana hovin Saitual ram kum 1842 an zuan ta a. Ruallunga an awm laiin an khaw tlangval hmelţha tak Chalthanga (Pawi) nen an lo in hmel duh ta a ni.

Laltheri hian Chalthanga hi a hmangaihin, a duhsak em em a; a ţel lo chuan zu leh sa a chhim duh ngai lo va; Chalthanga a ţel loh chuan a zawn chhuahtir kher ţhin a ni. Chu

bakah khawlaiah a lenpui fo bawk a. A nu leh a nuțaten an zilh sim thei tawh si lo va, an se zawl chhuah titih ta a ni.

Tin, lal upa țhenkhatte chuan Laltheri leh Chalthanga inkawp dan chu an lal ai mahin an lo ngaimawh zawk a, thik leh itsik an fawm leh nghal a; an lalpa chu an bekbawr ru ta a ni. Chutichuan, Chalthanga tan Tual Ral a ți țan ta a. Laltheri hnenah a tan ral a țit thu a sawi a; ani chuan, "Ka kiangah hian awm zel la, tuman engmah an tih ngam lo vang che." tiin a thlamuan ta a ni. Laltheri kianga awm reng chu thil theih loh a ni si a; Chalthanga chu a lungngai rilru hle a; Laltheri pawhin Chalthanga chu a vengin a fimkhurpui ta hle a; mahse, awm dun fo theih a ni si lo.

Ni khat chu laina hnen ațangin Chalthanga chuan thah an tum thu a hre ta a, hmar lamah luh tumin a tlanpui ta vang vang mai a. Lal mi tirhte khan an han zawng ngei a. Rual ung khuaah chuan an hmu zo lo va; mahse, itsiktu a lo ngah deuh va, a tlanna lam lo nrilh duh maite an awm si a. Chalthanga zawngtute pawh chuan a tlanna lamah chuan an um zel a, Luangpawnah an va umphak a, an tihder ta a ni. "Hei le Chalthang, Laltherin zu inpuiah ko tur chein min tir a, kan hmu zo si lo che a, "In hmuh hma chu zawng rawh u," min ti tlat si a, he lamah i kal tih kan hre ta a, kan han um che a ni," an ti a. Mahni hmangaihte țawngkam ni awm han hriat hi chuan rilru a tidang thei hle țhin reng a. Chalthanga chuan a ni awm mang tak e, tiin a thlamuang ta mai a. "Zu inho ila, kan țah tlang bawk a, hah te dam te te sela, i hawng leh vang vang ang u; i tel lo chuan Laltherin zu a in duh si lo va, a lo thinur dawn em mai,' an ti a. Zu chu an inho ta a. Chalthanga chuan zu chu a han khawn ve a, a thlamuang ta maw tih veleh, a umtu lal upa pakhat chuan a thlukah hreipuiin a chek ta vak mai a. Chalthanga chu lainattu leh bawisawmtu pawh nei zo lovin zu bel bulah chuan a tlu ta a. A ruang chu Luangpawn pukah an rawlh țhi a, an hawng ta vang vang a.

Chu mi lai vek chuan, Laltheri chuan zu thlum deuh mai hi chawhtawlh'li lung khawpin a siaktir a, a inpui atan Chalthanga chu a lo zawntir ve bawk a. Mahse, a mi tirhte chuan an hmu zo lo va, Laltheri ngaih a țha ta bik lo va, "Tualralah

a thi a ni ngei ang," a ti a. Tin, Chalthanga thattute kha an lo thleng a, a thih thu chu a tlangthang ta a, Laltheri chuan a tlangval an that tih a hriat veleh, khumah a tlu tawp a. ṭap hlei thei lovin a hui pop pop a, a let tawp tawp a, a chang chuan a zal leh raih raih ṭhin a. A nu chu Laltheri bulah a awm reng a, a mangang em em a, tihngaihna dang a hre bik si lo va. A fanu thih hlauvin a khur a khur a, reife hnuah Laltheri chu a lo ṭap chhuak ta a. A ṭap kham te te a pawnah a chhuak a, a puante a pawt thler a, a ṭhi neih zawng zawng chu lak tlak awm miah lovin thing bulah a hem darh ta vek a, lal nulaah chuan ṭhi ngah ber pawla ngaih a ni a, se tam tak hu a tichhia a ni.

Laltheri chuan puan ṭha ṭha a phawrh chhuak a, Luangpawn lam panin a ṭhiante nen an kal ta vang vang a, Chalthanga sam a hlep a, a ruang chu a phum ṭhattir a, a puan ken zawng zawngin a tuam a, an thah dan leh an tihder dante a va hriat chhan a thinur lehzual a, a sam a hleh kha a hawn a, a hawng leh ta vang vang a, chaw a ei duh lo va, puan a sin duh ta bawk lo va, an thah dan kha hlain :—

Bawmzo ral mah dar ang a chhai ngam lo,
Belzu kungah ka di Chhawnthang chawng sai ang sat e;

a ti a. A thupetu a nuṭate pawh chu thah ve tlak hial niin a hria a, mahse tuman an that dawn lo tih a hre si a hlain :—

Kei mi thattu thah thung loh Laldanga,
Kan pam erawh khuavel thansâra kan zim tur chu, a ti a

Chaw a ei duh loh avangin a nu chuan riltama a thih mai a hlauhpui a, chaw ei turin a sawm lui ṭhin a; a ei duh si lo va, hlain :—

Chhunrawl lovin ka fam lo vang ka nu,
Suihlunglengin Sailo ngurpui fam lo awl na e,

Laltheri chu puan sin lovin khawlaiah te muin, puan chhia a khum a, a vak a vak ṭhin a. A changin daiah te a vak a. a nu chuan "Chemte, i puan ṭha deuh kha sin ve ta che maw le, khatia puan chhe khuma lal nula vah vah mai, a mawi lo em mai," a ti ṭhin a. Laltheri lungleng chu a sahal ṭhin a, a a pumin a sa huai huai a, zanah a mubil thei lo va. Ruallung thlasik vur tlak zan pawhin khawlaiah puan sin lovin a mu tlai var ṭhin a ni. A nu chuan vawtin a hmehhlum hlauvin a ruk-

têin puan a va thuah ţhin a; mahse a paih thla vat zel ţhin a, hlain :—

Ka nemtepuan ka chawi lo vang ka nu,
Ka di Thangdanga zalna mah chhimhlei tual daiah,
Bilhpuan khumin Ruallung zo dai ka vel,
Vangkhaw dung sei Chaldanga tuallen nan ka ti e; a ti a.

An khaw dia Thapuichhip tlang chu Muia a thlawh hual vel lai a han hmu a, a mumangah Chalthanga thlarauvin an in a rawn velin a hmu bawk a' hlain :—

Thlobmu lengin Chhippui kan dai a vel,
Ka tawnmangah Thangdang rauthlain run a vel e, a ti a.

Tin, khawmualh an in a rawn vel a, hlain :—

Kauthla lengin kan run khuai ang a vel,
Fang fa lo chu ka nu chhunrawl a belin hun u; a ti leh a.

Chalthanga sam a hawn kha, Laltheri chuan a khuih nem a, a zial a, luhkapui banah a tar ţhin a, hlain :—

Sailo ngurpui suihlung in mawl lua e,
Kan sum tualah Thangdang thlunglu hawihten in tar le,
a ti el ta a.

Suihlung lênin piallei khar hawng ila
A sakhmel leh a zungza ţial engtin awm maw e.
A zungza ţial engtin a awm lo ve,
Sakhmel seasiar khuafur hawktui ang luang zo ta e; a ti a.

Chalthanga an thah danah hian Lal chhung pawh an lung-awi zan lo va, an mi tirh dan chu "Khaw chhungah a awm a nih chuan thah tur" tiin an ţir a ni a. Laltheri nena zu hmun sa hmuna an kal hi an zahpui a, lal nula ngaite chu an tlanbo ţhin a ni ngai a, anni pahnih hi chuan chhungte mit an tikham lutuk a, thah thu an rawt ta mai a ni. Khua a chhuahsan phawt chuan Chalthanga chungah engmah tih an duh lo a ni.

Laltheri chuan fa a lo pai hman a, mipa ni se, a pa phuba latu atân a ti rilru hle a; a han hrin chuan a beisei ang ngeiin mipa a lo ni ta ngei mai a. Laltheri chu a lawm ta em em a. a fapa chu a duat em em mai a, a ţhanlen hlen a ngaihkhlei em em mai a. A han din theih chuan Laltheri chuan a fapaa huenah chuan, 'Taite, chem hi han chawi teh i zo tawh em? Rai i that thei tawh ang em?" a ti a, chemte chu a han pe a.

A chang leh, "Mi lu i khai zo tawh âwm em?" te a ti a, chhuatlaia maite chu khaitir a han tum leh rih ṭhin a. "Taite ṭhang liau thuai thuai rawh aw, i pa thattu zawng ka hre reng a nia," te a ti ṭhin a. Chalthanga, Luangpawn khuaa va that-tute kha an lungngai rilru ta a. 'Hei Laltheri hian an khuaa kan awm reng chuan, a fapa hi a lo changkang deuh ang a, min thah tir tak tak mai awm mang e, Luangpawn thlenga kan ûm peih te kha lal lawmzawng tur emaw kan lo ti a an lawm leh mang si lo va,' an ti rilru ta a. A zan a zan chuan tuma hriat lohvin an chhungin khaw dangah an pem ta daih mai a, Chumi hnu kum khat lekah chuan, Laltheri fapa chu a thi ve ta mai a. Laltheri chuan chutia a han thi leh ta mai chu pawi a tiin a tuar na hle a. Mahse he mi ṭum hi chuan a nuten an hriatthiampui ta bawk a, tlangthang turin engmah tih a nei ta lo va. Chaw te pawh a ei thei hram hram a, puan pawh ni dang ang bawkin a sin a, a ṭhuihhruaiten amah tihhlim dan an thiam bawk a, kum khat hnuah chuan a lo hlim leh thei ta a. Chutichuan, a chhungten Laltheri chu a duh ang anga awm an phalsak ta a ni.

Tin thlangtlak hnuin an khaw pathlawi pakhat Dingmanga nen an lo inngai leh ta a, Chalthanga chungchang avang khan Laltheri chhungte chu an sim ta a, engtin mah an hal duh lo; a duh phawt chuan rei mai se, an hnial lo ṭheuh va. Heta ṭang hian Sailo nula ngai an thah ṭhin kha an ti ngai tawh lo va, Lal nula ngai thah hi anmahni thuin lalin a titawp ta a ni. Chutichuan Dingmanga leh Laltheri chu an innei ta a, an tih ropui sak hle nghe nghe a. Chu mai pawh chu ni lovin an nupa chuan belrawhmual Darlawng tlangah an kiltir ta a. An nupa chuan an hlim hle a; Laltheri hian mipa ai mahin rorel a thiam a ni an ti ṭhin. An khua pawh chu reilo têah chuan an lo pung ta a, a vahpa Vanhnuailiana tupa Doṭniauva chu a hnun a rawng deuh va, chumi khuaa mite chu Laltheri te khuaah chuan an pem ṭan a, an khua leh tuite chu an chhan zo hlein an chungah ngil a nei hle a ni. Doṭhiauva khawpa pakhat pem tur pawhin hla a phuah a :—

Siallamthangpa sakawl lunglian
Chengrang kau lo Lalchawngpuii;
Kei ka thlang zawk e, a ti a,

Laltheri khuaah chuan a pem ta a. Nakinah chuan, chhak leh thlang indo a lo chhuak ta a. Laltheri khua Darlawng chu khawthlang râl Hempua hovin an rawn run a. Ral ral tiin an tlan chhuak a; Dingmanga tlan chhuak chu Hempua chuan kawtlaiah a lo kap thlu a, Laltheri chu a va tlan chhuak vat a Laltheri chuan Hempua chu a han hmu a, 'Ral emaw tih nak alaiin Hempua zuk ni heu ho roh che a,'' tiin a baksamah a kai vanvadak a, chil vawi thum a chhak khum a. Hempua chuan "Ben sawk sawk aiin a na," a ti a. Dingmanga lu pawh a la ngam ta lo va. Laltheri vahte chuan an ral a, Laltheri chuan a pasal chu vawkpa sum sarihin a thlaichhiah a. Inthlaichhiah hi hmanlai dan a ni a, a sa chu mitthi râltu leh thlan laitute ei tur a ni a. Vanhnuailiana fapa pakhat, Laltheri vahpa Buangtheuva chu fiamthu duh tak a ni. Dingmanga ruang bul zawn khumah a thu a. fiamthu ka thawh e tiin, 'Dingmanga chu ralin a lu la sela chu hmeichhia an va ti dawn tak em ! a hmaite chu er an ti ve mawlh ang chu," a han ti a, a nui huk huk a. Ani Laltheri chu a thin a ur ta a, ' Mi mah lungchhiat nak alaiin, in mi han tih dan reng reng chu, a thlaichhiahna sa hi chu tuman in ei lovang," a ti a. An sa chhum chu a so sup sup tawh a, a bel chawpin thlanah chuan a phum teltir ta vek mai a. Buangtheuva chuan, 'Mitthi zawng zawngah chuan Dingmanga hi a tlawr ber ang maw ? amah chauhvin vawkpa sum sarih a pumbilh si a," a han ti fiamthu zui leh nghal a, a vahpa fiamthu hi a dawl lo deuh a ni.

VANPUILALA

Vanpuilala hi Lalngura fapa a ni a, a pa chuan phai vai tun a chin avang leh Palsang khua a thah teuh auangin Col. Lister hovin 1850-ah an rawn run a; kawtlaiah thisen a luan nasat em avangin a khua chuan 'Sentlang' hming a put phah ta a ni.

Lalngura chuan Sentlang atangin Sesawng a kai chho nghal a. Khawrublian a kai leh a. Chutah chuan a thi ta a ni. A fapa Vanpuilala chuan a thlak a. Heta tang hian Vanhnuailiana farnu Chawngpuitnali, Lâmtual ami chu nupui atan a rim ta a ni. Amah hi pa te, tawi, thau mum nalh, huaisen tak, ngilnei tak a ni.

Tin. Vanhnuailiana chuan thu a hmuh har deuh avangin an cham chilh ta ngar ngar a, a upa pakhat chuan hla hetiang hian a phuah a :—

1 *Lamzawl lal chu thu tin ropui tuahthiam lungliana,*
Biahzai nem e khamrang khuai ang kai nan u tha e.

2. *Chawngpui nunnem tur loh ram ang kan hual e,*
Vangkhua tui ang siam liante chhung, thlang vai ang la i.

3. *Chawngpui manah kan neih sum tam behthi kal zo ve,*
Hmar tlang ka run i-te leng lo, Kawlkhen dar lo chu.

4. *Thaiah ka hel chung Pathian siam angurbungdawntuai,*
Chawngpui, kal la, hmar tlang lal reng run in thim ruaiah.

5. *Chawngpui, kal la, hmar tlang lal reng run in thim ruaiah,*
Tuai a tam leh tian darbu riat nempuanin awi i.

6. *Hmar tlang laldang u te chuan tuan kan rel lo ve,*
Belzu kungah Chawngpui sakhming daite'n kan awi e.

Hla chuan Vanhnuailiana rilru chu a hneh ta a, "Tunah chuan kan inrem a ni ta char char mai," a ti a. An hla chu sialah a pawmsak ta a, Chawngpuituali chu an hruai ta a ni.

Tin, Vanpuilala chuan Phaileng a kai a, Zâwnginah a kai leh a, Kum 1860-ah Lalhleia a lo piang a, khawnbawl nuho leh an chhiahhlawhte chuan an duat thiam êm êm a, an pawnfenin a mawng a nâwt belkâng ang tih an hlau va, an mal hlim lo chuan an pawm phal ngai lo a ni. Zawnginah hian 1862 Mautâm riphlâk ber kha an tuar hnuah Khawlian a kai leh a Khawlianah chuan in 1000 leh daido in 50 a dah a, an awmna chuan Daido hming a pu hlen ta a ni. Zawlbuk 10 leh pum 30 a awm a. an depa hnam dangten an tibuai ngam lo a ni. A khuate hi Râlte hlang hlak an ni a, lal zah leh chawimawi an thiamin rorel pawh a kal tluang a, nuam an ti em em a ni. Vanpuilala chu anmahni ṭawngin 'Vanrawng' tiin an ko a ni

He mi lai hian Vanhnuailiana chu Champhaiah a awm a. Pawi leh Sukteho nen indo an ning ta a, sa-ui tan an rel ta a. Vanpuilala chu a sawm ve a, ani chuan, "Sukteho ka khaw Pûm zat lek te chu, ka hlau ve hlei nem," tiin a tel ve duh lo va.

Sa-ui tan hnu chuan Zapauva chhiahhlawh, nupa tuak 30 Vanhnuailiana inah an lo tlan thla ta mai a; an rawn i m zui a pêk kir leh an rel ta a, nupa tuak khat erawh chu Vanhnuailiana monu Romangpuii khawngaih thla an la bik riau va: a u Vanpuilalan a hum ngam tih hriain, a hnenah a kal ruktir ta a. A dangte chu an hruai kir a, mipa zawng chu Lentlangah an that a; "Khawthlang an duh a lawm," tiin an lu chu khawthlang hawiin an tar thluah mai a ni. (Zapauva hi Banchhingpuii te nufa mantu kha a ni.)

Vawi khat chu Vanpuilala chuan Vuite lal Zatuala tumpang sial chi thlah atan kawl hawh a dil a, an hawh ta a. Vanpuilala chuan se sawma khuang a chawinaah. Tumpang sial hi a tlah tel a ni ngei ang. (Zatuala hi a thinur em mai.) Tin, he khuangchawinaa thingdîmho chu chhim thler atangin lal mual lam panin an lo lam phei mup mup'a Lal upaho chuan silai mu tel lovin an lo hmuak a, an vangpaua, an lo kap awrh awrh reng a, pa pakhat chuan "Kawiha eimah Vanrawng, ni leh tha kara leng ka hih ngai uh, khuang bengpa nak takah chun ka han kap teh ing," tiin a au vel a, a mu a lo phawrh theihngaihh a, khuangbengpa chu a kap thlu ta der mai a, raltlan a tum ta a; mahse upahoin an awih lo va, "I mah nati oving, lal thanna a hi zawk ngai e, an ti a, an hum ta a ni.

Tin, Vanpuilala chhan Senvawn tlangah kai a tum laiin Zatuala upate zupeng paiin an lo zin a. Thuhnuairawlh taka biain zu an in ho va. Upate haw veleh Vanpuilala chu pum nâin a thi ta mai a. Lal thiha an silai kah ri hi upate khan Tuivai ral lehlam atangin an hre hman a ni. Vanpuilala chu a khuaten an tah nasa khawp a, ni thum chhung chu inchhung leh kawt leh inthuaiah a sûntu tap chu an thu khat tlat reng a inchhungah chuan zu pawh in theih a ni lo va, chil pawh chhak ngam a ni hek lo. Tin, an ro tha ber Kawlkhen dar chu a kawltu a piang an tlem tih Chawngpuituali khan upa titi atangin a hre ta a, hreipui a la lawk a, a chek pawp ta hawk mai a, thlan tarah a hmang ta a ni. Kawlkhen dar hi Mizo darkhuang ring ber leh ri mawi bera sawi a ni a hla an phuah theuh a, hla thenkhat chu :—

1. A fam ta e, Lianthlang rengpui dokim sal kaitu
   Kawlkei hrang leh Changsial sawmi hlei;
   Nghosai hmachhuanin.

2. Suihlung lenin fam'hua zu chuan ila,
Sakhmel sensiar Laldang chul theiin ka ring lo ve.
3. Lalchungnungan tangah bang lovin,
Vangah kan zar tang e, luaithlinulan,
Rêlthûia kan chhiah.

Tin, Vanpuilala a thih tak avangin a fapa Lalhleia chu Vanbawngah a kai ta a Hetah hian Vailian hmasa kha 1872 December thlaah an lo kap a, Lalhleia piin kah a awi ta lo va, an inrem ta a ni.

Tin, Ratuah a chhuk leh a. Sailutarah a chho leh ta a ni. Tin, Chawngpuituali beisei angin Lalhleia chuan sa malsawmna a dawng ta a, a fate zinga lar ber chu Ngurliana Sailo Brig (Salvation Army) hi a ni. Lalhleia hi Sailo zinga puithu bera sawi a ni. Sa pian dik lo ei duh loh chu sawi loh piangsual awmna ina mi sa reng reng a ei duh ngai lo. A ke ding lamin kawngka a kau khei thin. A zin chhuahin a inchhuih palh emaw, a rahpial pal hthut emaw chuan, a kir leh a, ni dang remchangah a zin zawk thin.

THANGZAWRA

Thangzawra Lusei hi Suakpuilala fapa upa ber Lalchhunga khua Thingsei (Sumsuih khaw thlang) a awm a ni e. Amah hi fapa mal, mi fel tak, thenrual kawm thiam, tlang hawihhawm tak a ni a. Khawhiangchhiaha (chheh vel khua) hmeltha hming thang tling phak a ni a. Chu khuaah chuan amah ang bawka nungchang mawi, nula hmel chhe lo tak Lalhniangi a awm bawk a. Mi ze thunmun an nih avangin an inngaina em em a, an inlawm dun ta a. Kum thum lai tluang taka an inlawm hnuin, Thangzawra pa chuan Lalhniangi chu a fapa nupui atan a dil a, anni chuan an lo remti ve a; mahse, man atan silai an ngen avangin an inrem thei ta lo a Thangzawra chuan zak chungin, ' Ka pa, silai chu kan la ngaihtuah leh thei dawn lawm ni ang " a han ti dek dek a, a pa chuan, "Nang teh kul hian khawia silai mah i ngaihtuah thei lo vang, sawi pawh i va sawi ngam zawk ve, i dam chhungin silai neih tih i nei tawh hlei nang," a ti a. Thangzawra chu a ngawi ta vang vang a. Silai an pek phal loh avangin an innei ta lo va. Thangzawra leh Lalhniangi chu an la inlawm zui zel avangin, an la mualpho ang tih hlau-

vîn a nù leh a pa'n pawltlak veleh Lalhniangi chu Neihbawi khuaah an pempui ta a ni. Thangzawra lungleng chu in chhungah a tawm ta reng a, hna a thawk peih ta lo va. A changin an chul kha mittui tla zawih zawihin a thlir thin a, a mu leh mai thin a; a zawltlingvawnnat tan ta a ni.

"Ka tak laikhumah a zal reng e Chaltuaia,
Ka rauvithla a leng e, saw hmar tlangah;
Lalhniang rûn sumtual a vel," tiin hla a phuah a, a zai

veng veng thin a ni. Ni khat chu Thangzawra pa chuan "Hei le, ka fapa neih chhun i ni a, man atan silai pek ka remtih loh pawh kha, a daug kan nei leh thei lo vang tih ka hlau va, ka khawngaih vang che asin. Nupui tur chu nula dang kan la hmu leh thei em ang chu ka tih rilruk vang asin. Nang lahin silai hi a melh pawh i melh der duh ta si lo va; hetiangin i awm dawn tih hria ila chuan ka ui nang; naktukah silai puin Lalhniangi te khuaah chuan va kal la, an duh ang angin manah lo pawm rawh se I nu nen hian kan mangang hle tawh a a nia," a ti a. A tukah chuan Thangzawra chu silai puin Lalhniangi te khaw lam panin a chhuak ta a. Khuangbung (Sateek) bulah mikhual pahnih Neihbawi khua atanga lo kal a tawk a, "Lalhniangi khan pasal a nei tawh em"? tiin a zawt a 'Nei tawh e," tiin an chhang a; (a la nei hauh si lo va.) Chu veleh Thangzawra lu chu a hai tamup mai a, thlan tuiin a leih ta bawrh bawrh a, a khaw ente chu a tawi zo va, a thu ta hnawk a. A han muhil sek a, a lo harh leh chuan a intipachang a, silai puin a let leh ta hnak hnak a. Hetianga khawhar leh mal hian a khawsak theih ang tih reng reng a hre lo va, a nun dan tur a suangtuah thiam lo va; a lungngai tan ta a ni.

Thangzawra chu in a thleng a, kawngkhar a hawng a, "Kha u, in silai, Lalhniangi manah pawh kal hlei lo hi." a ti a, kawmchar kawngkhar thleng rawkin a khawh lut ta a. A nu leh pa chu an phu zawk a. Silai, Lalhniangi mana an phal lo kha an inchhir zual ta a. Mahse, phengphehlepa khua a tlai ta si a, tihngaihna a awm tawh si lo va, an inchhirin ban a chen tak meuh a ni.

Thangzawra chu khumah a mu reng a, a changin an chul hlui a thlir leh rih thin a, chaw lah a ei thei si lo va, a muhil thei hek lo; chhun leh zan hi inang rengin a hmang tan ta a ni. Tinkim a dawn thin; mahse, sawta-ram a awm ta si lo va, hlain :

Ka zâl naa Cha'tuai ran mu ka chhing lo,
Siulin tinkim dawn ve maw laikhum chungah;
Tinkim ka dawn lai a ni, a ti a. Chutichuan, a zawltling-vawnnat chu a zual ta deuh deuh va, khawvela a lo piang ve kher kher hi chu pawi a ti em em a, vanduaina tawk tur ringawta piangah a inngai ta a; a hmuh theih thil zawng zawng leh a hriat theih ri leh hram chi tinreng chu a khua tihartu chauh an lo ni ta vek mai a. Hrehawm a ti em em a, a dam chhungin nui leh theiin a inring ta lo va. Awhhlum te a han ngaihtuah that that thin a, mi â tih awm chauh niin a hre si a, a changin Lalhniangi nena an innghahna kawtchhuahah te a va kal thin a, an ram tuan dunna chul hluite kha mittui nen a thlir a thlir thin a. A awm dan chu a hre thiam ta lo reng reng mai a, a tum loh leh a duh loh angin a awm ta mai a. A changin a hui leh pawp thin a, a chang leh a thaw leh huai thin si a, a chang chuan a inhnip leh hlawp hlawp thin a, a changin thlan tuiin a rawn bual a, a rilru chu a sahal thin a; ama tum leh duh ni hauh lo thil chu a taksa leh ngaihtuahna ah chuan a lo awm leh phut mai thin chu mak a ti em em a: a chângin a bawk leh rawih rawih thin a. "Hei hi hi a nih dawn hi Zûn an tih hi, Lalhniangi zûn ka pal zo lo a nih hi," a ti rilru neuh neuh thin a. A intipachang a, a hawng ta a; inah a inkhung tan ta a ni. Lalhniangin pasal a lo nei mai chu mak a ti a, a hrehawm ti lutukin a mangang neih ni tein a han rinpui leh rih thin a. Khumah a chhun a zanin a mu ta veng veng mai a, a changin a mangah Lalhniangi chu a han hmu thin a, hlim takin lo inkawp mah se, a thanharh chuan, amah tibrehawm zualtu chauh a ni leh si thin a. A mangang lutuk chuan :—

"Amin lungdi an zui leh luahlai an tiam,
Vanduaia lungdi zui chu saw hmur tlangah;
Luah loten tleidang chang e," *a ti a.*

Ni khat chu Thangzawra nu chuan, a fapa ei leh in lova mu ta reng mai chu a ngaih a tha thei ta lo va, riltama a thih mai pawh a hlauhpui ta a. Artui tal chu a ei theih beiseiin a chhum sak a, kheh sain a pe a, "Taite, hei tal hi i ei thei dawn lo'm ni, tamhnemah tal ei hram ang che aw," a ti a. Ani chuan a la a, a hmuam a, a seh keh zo ta lo va. "Ka nu, i thil min pek hi enge ni ? A sak em mai ka seh keh zo lo," a han ti a. A nu mittui chu a tla ta zung zung a. A nu leh

pa chu an mangang ta em em mai a, "Silai kan lo nei kher kher hi chu a va vanduaithlak em thil zawng zawng kan tih-sual phah ta a nih hi" an ti a An fapa mal hlim tichhia âwm kawng tinreng an dap a, a lâwman Laihniangi chauh lo damdawi dang a awm si lo va, chu lah chu, mikhual dawtheite avangin pasal nei tawh tin an hre si a. Thangzawra nu leh pa chuan an hriim tlan lai nite kha an ngaihtuah a, an inchhir-zual ta deuh deuh va.

Thangzawra pa chuan, "Enginnge maw mi lo mawlh e, silai pek ka han phal loh mai theih le aw! Ka fapain a dang ngaihtuah leh theih pawh a inzuam si a," a ti a; silai chu chhutchhiat tak a nâp ta mai a, a insuangtuahna chu, 'se bo hnua se kawngkhar' a lo ni ta si a.

Tin, Thangzawra hian thian tha pathum a nei a, anni pawhin Laihniangi nena an innei thei ta lo kha pawi an ti em em a, an tuarpui nasa hle a ni. He ṭhian ṭha pathumte hi Thangzawra nu leh pa chuan an fapa chanchin an hrilh ta a. Anni chuan an ṭhianpa awm dan an hriat veleh tihhlim theih na kawng an ngaihtuah ta vat a. Chu mi lai tak chuan an khuaa pa pakhat hi a chawng a. Thangzawra chu a hlim thei deuh dah law maw, tiin chawngchen zan chuan an hruai lui hram a, ani chuan, ṭhiante zah vangin a zui ve ta a. Chawngpa inah chuan Chawngchen turin an han ṭhu kual ta pup mai a. lâm nan a lai an zuah awl a. Thangzawra chu a han intipachang a, "Khawngc, keimah ka han lâm hmasa ber teh ang aw," tiin hla a han sawi ta a; a ṭhiante pathum kha an lo lawm hman tawh a. Thangzawra hla sawi chu :—

Zaleng in khawm kim em ni chinlaiate,
Ka lungdi e a tello tuanpui Siali;
Zur ngelin ka lam ang e" tih hi a ni a. A han lâm zawi hnak hnak mai a. Hla khat sak zawh chuan, 'Min ngaithiam teh u khai, ka ṭhu peih ve lo ve, ka hawng zawk ang e. hlim takin chawng hi lo chen rawh u," a ti a, a hâwng a, a mu leh ta vang vang a ni. A ṭhlante khan sangha vuak nan rû an lai a, Thangzawra chu tel khat an laih ken a, "Pi pu chenah sangha vuak ni chuan ngaihzawng pawh kan theihnghilh vek, tih a nih ṭhin kha," an ti a. Zânah chuan Thangzawra chu an va sawm s, a lo hnial duh bik lo va. A tuk ziingah chuan

kawtchhuahah an innghak khawm a, Thangzawra pawh chuan ru têl chu a ak ve a, lui lam panin an kal ta a. Lalhniangi te chul hlui an zuk chhuak ta phut mai a; a rilru a tithar a, hlain:—

Tuk khat sial ang va chhuak i khaw tluang laman'
Lalhniangi tuanna tukram a hmun ten tho ve;
Thinlai ral ang a thawng e," a ti a. A ṭhu ta hnawk mai a. Awm ngaihna a hre lo va, a ru têl ah kha a chum châwt châwt mai a ni. Ani chu a kir leh ta vang vang a, chuta ṭang chuan Thangzawra chu ṭanpui ngaihna an hre ta lo a ni.

Thangzawra chuan a nu a ngaina ber a, a fehuaah te a naupang zui ve mai mai ṭhin a; nulate leh nupa feh kalte a hmuh chuan a rilru a tithar a, Lalhniangi lo chu nupui atan khawvelah duh a nei si lo va, nupui nei lova thi turah a inngai ta a, hla a phuah a:—

"Mi fa bungdawn ka en leh luaithli ka nul,
Laikhum chungah ka chunnu tinkim dawn la;
Thui lovin ka fam dawn e,' a ti a.

Chutichuan, Thangzawra chuan a nu zui chauh lo chu tih theih a nei ta lo va. Thingsei ram neih kuina an lovah chuan Neihbawi khua chu a lang chiang hle a, a thlir ṭhin a. An vau kawrtê pakhatah lungpuk inkham kai a awm a, vuaah a lut a, kawra lung inkham kai chu a zawh ṭhin a. Tun thlengin chu lung chu mi'n an la zawh fo ve, Lunglei' an vuah ta a i.

Tin, Thingsei aṭang hian Lalhniangi te khua Neihbawi a lan chian em avangin, Thangzawra chuan lungpui chunga bawkin Neihbawi khua chu mittui tla zawih zawihin a thlir ṭhin a. Ni khat chu, chu lung chunga Neihbawi tlang a thlir laiin, a inhnip hlawp hlawp a, a hnuk a chat ta mai a ni. Tin, Thangzawra thlaichhiah nan khualkhuaa sial an zawng ta chuk chuk a nulaho tuikhura thirkhai lo nawt lai mek leh ke lo sil mekte chuan an kal chhan an lo zawt a, Anni chuan Thangzawra thlaichhiah nan sial an zawng dawn tih an han sawi chuan Nulate chuan, 'Thangzawra mah thi," an ti a, an thir khai chu an nawt thak hmawk hmawk a, an kete pawh sil zo hman lovin an haw fai ta phiar mai a ni. A hria apiangin an khawngaih em em a, Zoram hian titi tui berah an hmang a ni.

Thangzawra thihna tlang chu tun thlengin, "Thangzawra lunglen tlang," an ti a ni. Thangzawra thih kum hi 1870 vel niin an sawi

Thu mal :—

Tuanpui Siali—(n) lova fehpui nula, lawmnu.
Zur—(adv) lawmpui lo. hlim lo. Hetah hian- kim lo tihna.

CHHINGPUII

Chhingpuii hi Ralte Kawlni, Awmkhaubva an tih fanu a ni a; a nu chu Sailo Thawmvung-hua-sena fanu a ni. Ruanzawl (Chhingchhip bul hmar lam) Buangtheuva khawpera an nula hmeltha chhuanvawr ber a ni. Amah hi nula pian thiam ngo si, sar tak, heh sen tak si a ni. Mikhual a'buh phur hmutute chuan "A hmelthain a inphut tawk si a, a ngo hle bawk si a a biang leh a heh ringawt pawh a hmuhnawm tham a, a heh chu meiling vam ang ham hi a ni a, 'Zohniar kaih luh' an tih ang hi a ni. A kal liam hma chu kan thlir vawng vawng mai," an ti a ni. Tum khat chu Tachhip hovin Buangtheuva khua Hmun pui an han bei a. Anni chuan an lo bei let a, an ngam ta lo va; an tlanchhia a, Tachhip ho chu chemchhim an inzawn haw ta nghe nghe a ni. Chumi hnu chhak leh thlang indo lai khan Tachhip khua chuan Ruanzawl ralpuia rûn tumin an thawk chhuak leh a, lamtham mi tlemte an kal hmasaktir a. Anni chuan Chhingpuii leh a thiante kawtchhuahah an nang ta hlaub mai a, an bei thut a, an man ta a ni. Chhingpuii chuan "Min that suh u, ka pa'n min tlanna a nei a, min tlan leh mai ang," tiin a ngen a ngen a. Mahse, Thangzika chuan kawlhnamin a kokiah a rawn sat ta mai a. Chhingpuii chuan, "Min nun hram rawh u," tiin a la dil zui ngawih ngawih a. Thangzika chuan ka sat laklawh tawh, tiin a that lui ta a ni. Chhingpuii lu chu an la a, Hmawngkawn khaw lamah an hawpui ta vat a. Chhingpuii thiante erawh chu salah an hruai ta a; mahse, an chhungten an tlan leh thuai a ni.

Tin, Hmawngkawnah an chawl a, Chhingpuii lû chu pûmah an dah a, a khaw pumin an en huai huai a, "A heh a la sen hler mai," an tih chu ! "Hetianga hmel tha thlah nei lova a han tiral mai tur chu a va uiawm tak em ? piang tlai deuh atan

a ṭha mang e. Ral mah ni se, ṭah tak ka nâp mai," tiin nu tam tak chu an chek tlawk tlawk mai a ni.

Hmunpui khuain an hriat veleh, lehkhalha thah phiar tumin an inbuatsaih ta chuk chuk a; mahse, Tachhip khaw ral lehlam an thlenin khaw chhunga an bawhhla chham ri an hre ta a; an kir leh ta a ni. Tachhip khua chuan tihelna leh diriamna hla an phuah ta a :—

1. Zawl khuain ka hrâng in ti,
   In lâwm lai Chhinghermawii;
   Pualchang hmul ang in thlau ve dorâlah.
2. Chhingpuii thlangkhuandim chu,
   Chhip khawpui lammual zâwlah;
   Chawltui ningzu a rui Hermawiin.
3. Hmanah di rawn chhai che maw,
   Turah chuan Chhinghermawii;
   Thinglenbuangah lianak kan chhaitir e; an ti a.

Khawchhak ho th n a tirim lehzual ta a, hla an phuah let ta a ni.

1. Chhip khawpui hran rel ve chu,
   Ziaam lâm chhawn in tuahna;
   Laldang bawngtê in thlau ve dorâlah.
2. Chhip khaw hranrel nuthaiah,
   Hran lai a kai zo lo ve;
   Mau raw tâm ang chhunrâwl in vai em ni ? an ti let ve

ta a; an ngawi ta vang vang mai a ni.

Chhingpuii pa Awmkhauhva hi a thinur a reh thei lo va. Indo reh inrem hnuah an khuaah Tachhip khual an lo zin tih a hria a, thah tumin a bei ta a, mahse an thlen inten an thukru a, an tlan hawtir ta vang vang mai, tiin an sawi, an khaw huatin a hua a nih awm chu ! Chhingpuii hi vanduai vannei a ni tih i hre reng ang u. Hetiang thil hi tawk lo sela, tun thlengin hriat reng a hlawh tawh lo vang.

Ibumal :— *Zi-am*—(n) Pawnfen, hetah 'hmeichhia tihna;
Chemchhim—(n) Rammutnaa mahni lam, râl palha thite hi an ni.
Lamtham—enthlithlaitu, enthlatu.

DARPAWNGI

Darpawngi hi Ralte Kawlni Bungsut a ni a, a naupan laiin Laisawral lal Lalchema inah a awm a. Tin, a tleirawl tirhin Vûta fapa Lalkhuma (Tuchhingpa, Hniarvuangpa) ina a awm lai hian tleirawl zai thiam leh aw ṭha tak a nih avangin, a pu, zai ngaina tak mai chuan a zaipui ṭhin a. A pu fapa Lulbutan a ngaizawng a, nupuiah a nei ta hial a. Mahse, a nu leh a pain nupui taka neih hlen chu an phal loh avangin, fanu Lalnikungi a neih hnuin Darpawngi chuan a chhuahsan ta a. Lulbuta lungleng chu a ṭap a ṭap ṭhin tih Darpawngin a lo hriat chuan, Thlêkzual zaiin a phuah ta a :—

"Mi zûn ngai lo, keimahni zûn ngai,
A ṭap ruai ruai ṭhin e ni chhunah;
Nikungpa Laldang, a mawi lo ve," a ti a.

Hei hi Darpawngi hla phuah hmasak ber a ni. Tin, Vûta fapa bawk Lungliana khua, Rullamah a awm laiin a pu chuan Siallam dar leh Bawmzo sal a neih chu a phuah ta a :—

"Kan chhiah chhung khuavelah thang rawh maw,
Chhakah Bawmzo nau-fa leh sial hring tian dâr;
An lêng Lâmthang rûn mawiin," a ti a.

Tin, Zawngṭah khuaah a awm leh a, chuta ṭangin Suakpuilala fapa Thanruma khua Aizawlah a awm leh a; Aizawl aṭangin Vanhnuailiana fapa Buangtheuva khua Darlawngah a awm leh a. Buangtheuvan khuang a chawi dawnin a pu Khawbel lal Nikhama inah Thîng an han thiat a, Khawbel lalpa hovin Darlawngah chuan an lâm a, thiam an ti em em a; an thlir ṭhup mai a, Darpawngi chuan hla a phuah ta a :—

"Kan lal lai chang thing a lo fu e,
Lam thîngdîmah thlanghlei chinlai saw hmarah;
Kulva chang leh Liandang her thul e," a ti a.

Khawbel lalpa chuan a ina awm turin Darpawngi chu a sawm a, an hawngho ta a ni. Khawbel khua a thleng a, mi rel rukna chu a phuah ta a ni :—

"Khua tin a chhiar min ti reng lo u,
Saiṭhuami pa'n tlangnuam nîhliap min zar e;
Tuan kham, kawltu ka chawi reng lo ve," a ti a.

Tin, Thingdîm hmahruaitu, Thanglianpuia khan, Darpawngi chu a rim thin a, a ngaihzawng hle mai a. Darpawngi pawh a danglam bik lo.

"Lâwm laiah chuan Khuangpui u lo maw,
Chawng nghawr thaia sirva lâm thiam saw hmarah,
Kan duh thle nghial nghial lo maw," a ti a.

Thanglianpuia chuan Darpawngi chu a lawm ta a, hlo thlo-vah a ruai thin a. Darpawngi crawh chuan lo an neih loh avangin thingai chhepah a ruai thung a :—

"Tuan ţûl lovin kawltu kan chawi e,
Liandang par ang a tha kan ngaih vang;
Ka tuar e, chung turni," a ti ta a.

Ni khat chu a pu Nikhama ho chuan Thlanvawng khuang atan la turin an chhuak a, Darpawngi leh a lâwmpa chu thing-ai chhepin an chhuak bawk a. Lalpa lo haw hmasa chuan Dar-pawngin zu a lawmpa nena an in atana a khêk chu an lo in zawhsak vek mai a, an hawihai dûn reng mai a.

"Vawngpui lênchawm tui ang in la e,
Râl chaw belpui ka lawm thinlai lunghnèmtu;
Khuai ang a khêl zo rawh e," tiin Darpawngi chuan a phuah a. A pu Nikhama chaan zu a leisak leh a, an siak tling ta lung mai a, an in ho a, Thanglianpuia chu a lâm ta a Darpawngi chuan :—

"Kan rûn tluanin zûn zai lo sa u,
Liandang lâm e. chawm leh chînthang lo rem u:
Lal lai pàr tlante zawng chu," tiin a phuah ta a. Zan khat chu a zu chhim hawn rualpuian Thanglianpuia chuan Dar-pawngi a sawm a, ani chuan a duh lo va; Thanglianpuia chuan a hawnsan ta a. Darpawngi chu a inchhir a, a muhil thei ta lo va, a tukah pawh inhmu lovin Thanglianpuia chu a feh ta a. Darpawngi chuan hla a phuah ta a :—

1. Zanmu ka chhing lo ve rilţhangah,
Thlawr vung vung bèl lianpui zu vangin:
Ka chân e, Diliana.

1. Chawngpui leh Liandâng ram ṭuan va au u,
Heti taka suihluhg lam lên a hneh chuan;
Sâwmfang lêntu chang rawh se.

2. Sawmfang emaw, lêntu chang rawh se,
Thawngkhungpa rûnin a ngai e Diliana;
Chawng zil ang va au u," a ti a. Tin, Darpawngi chuan Thanglianpuia lênna mi dangin dàl ni awm takin hla fiam a phuah a :—

"Ka hlau na nâ nâa leng leh ṭhin.
Pualva dîptu chawngzawng lêng leh ṭhin," a ti a.

Tlangval pakhat Kira chuan a lo inngaihbel bik a, he hla sa ri a hriat apiangin, "Kha, keimah Chawngzawngliana," a ti ṭhin a ni. Tin Darpawngi chuan a mumanga Thanglianpuia ina hmun a lo phiat chu a phuah a ;—

"Hril ngai emaw hawihkawm lenrual tâwnah.
Ka tawnmangan Lianpuia rûn ka thian e;
Lam khiangawih ngai ni ve maw," a ti a.

Thanglianpuia chuan, "Lal mâkpa lêr tak, hah chauh puak hlawh tur han nih mai chu," intiin Darpawngi chu neih loh a tum rilru leh si a, Darpawngi chu a rim duh ta lo va. Hetih lai hian Darpawngi chuan Thanglianpuia fa Thanchungnunga a neih hlim a ni a. Thanglianpuia chu Darpawngi hmuh loh tur hlirin a awm a Thanglianpuia a ngaih chu a zual a; a vak a vak a, inchei peih lovin a ro ru mai a, hla a phuah ta a —

Tluang hluana chhâm ang zâl min ti maw !
Chuti Liandang lung her zûn lêng ka ngaih chu ;
Rual ang ka hring zo lo ve," tiin Upa ṭhenkhatin Darpawngi chu an khawngaih ta a, "Darpui, ngaih lêt nan, Thanglianpuia hi sahriak thih rawh, a tirethei lutuk em mai che," an ti a. Ni khat chu in pakhata Thanglianpuia muhil Darpawngi chuan a tawng fuh ta hlauh mai a, a rûktein sahriak a thih a, a chhuak leh ta vat a. Thanglianpuia mu a lo thawh chuan, "Darpawngin ngaih let nan sahriak a thin che asin," an lo ti a. Ani chuan, "Ka duh hrim hrim lo mai, hmuh pawh ka duh hlei nem," a ti a, chingal firin a lu a su fai leh ta vek a. Darpawngi chuan hlain :

"Khuafur hnawmtui thangah in luantir,
Liandang bahsam zawl aiah di kan chulh sa;
Darpui zûnleng kiang rawh maw," a ti a.

Thangliańpuia chuan Darpawngi salriak thih chu su fai mah se, Darpawngi lungleng chu a nep thei ta tho va. Tin, tuk khat chu, Khawbel khamah ramhuai pem 1885 khan an hmu ta a. Tuk thum a zawnin an hmu a, awmtui khamin an en ţhuap a, an ngaih a ţha lo va. Darpawngi chuan hlain :

Khuarei tuan thuah kan hril ngei ang,
Bêl khaw pûkpui kham rang karah kan hmu e;
Kan lal nan Pathian chang rawh se, a ti a.

Kum 1886-ah a pu hovin Khawbel khua chuan, Sirte tlanga Thangluahho an zuk rûn a, milute, salte an rawn hawn a, Darpawngi chuan a fa puak lai chu chhawn neih nan a sahtir ve a, hlain :—

Bel khaw valin Thangchungnung chhawn in hlan e,
Heti hian maw Thangluah kulh dai in nghin le;
Ngulrua leh ngulrua inchhem ti ûl e, a ti a. Tin, a pu salnu khawhar taka ţhu ţhin tan, Darpawngi chuan;

Sirte dum dur hmunah nêmpuan kan zarna,
Lalzahuaipa i hran lai maw ka tawn le;
Ka riang e mi hluanin a han tihsak a. Chu nu chuan dik a ti khawp mai a, a mittui a tla ta zung zung mai a ni. Tin, a fapa Thanchungnunga chu a thi ta hluah mai a, hlain :

Rûn a ngui e khawmual tlang tluanin,
Bel khaw chhimhlei suar ang a chim lo;
Kan zatên dar ang kan lenna, a ti a.

Kum 1889-ah Vailian hnuhnung khan Khawbel khua an rawn hal ta a, Phunchawng zawlah an inbawk ta a. Lal kawmthlang tlangval Daipawla chuan Darpawngi chu chorun lenin a rim ta a. Darpawngi chuan, he tlangval hian Thanglianpuia ang chuan mi tihrehawm duh em lo vang chu, a ti rilru a. A pu Nikhama pawhin a hal duh lo va; fa an nei dun ta a, a fa hmingah chuan lal nen kan inrem e, tiin Lalremi a sa a. Mahse Daipawla chuan a nei duh leh ta lo va.

Darbawngi chu a inngaihtuah nasa ta em em mai a. "Lal in ah hian ka la thi nge nge dawn zawng a nih hi, ka tar hunah chuan lal duhzawngte ka thiamin ka ti thei dawn si lo va, hritlan hnap tui pawh lo tawk ila, mi khawngaihtu awm lovin lal vanlungah hian ka lum pawl reng mai dawn a; a rethei thlak dawn mang e. Miin mi nei duh lo pawh hi engdang a lo nih loh hi, lal mâkpa ler tak, hah chauh puak hlawh mai tur niin an inring a, mi neih an ngam lo a lo nih zawk dawn hi, ka fa neih chhunte lah chu an pate ta an ni a, awm pui ve theih pawh an ni dawn si lo va. Ka ta ni ve thei tur fa nei ila, lal vanlungah kan awm dun ang a, hritlan hnap tui tawh changa min khawngaihtu a lo ni ve ang a. Bawi atang hian chhuah ngaihna a awm si lo va, Ka tana nawmsak ve theihna tur kawng chu hmeichhe mualphona sang ber, 'Falak' pai hi a lo nih hi, a ti ta a ni.

Lalremi pa Daipawla te nen khan Hmawngkawnah an awm ho ta bawk a. Daipawla fa hi pai ila, sâwn nawn a ni ang a, sawn man chawi a ngai tawh lo ang a, min pe phal mai ang chu maw ! Min pek phal loh leh falak a ni ka ti ang a; theih tawp ka chhuah ve ang a, ka chang chek ang chu maw a ti rilru ta a.

Chutichuan Darpawngi chuan, Daipawla chu a ngaihven ta a, Daipawla pawh chuan a duh ve em em a, lal mâkpa nih a peih loh vanga innei lo an ni a, an inchukha ta a ni.

Pukpui angin ka hmu thim ruai e.
Lalrempa run ram ang ka fan leh;
Kan nun puan ang hlui lo ve, tiin hla a phuah a. Darpawngi chuan fa a hring leh ta ngei a, phunchawng zawl atang in thlang an lo tlak thui em avangin, a fanu hmingah chuan Thlangtladiaii a sa a, "Falak a ni" tiin 'Lakteii' tiin a ko zawk thin. Mahse Daipawla chuan a chuh ta a. Darpawngi chuan nangmah chauh i ni lo, mi dang pawh an tel, falak a ni tiin a tang ta a, mahse a tang zo dawnin a inhre ta lo va, Rahsipui Liannawna chu hlain a sawm ta a ni :—

1. *Ka hrai ram lai ang ka chang lo ve,*
   Sappui chhawn thiam Liandanga zu bia i;
   Tawng tin lei anga theitu,

2. *Tawng tinreng hi lei anga theitu,*
   Phunchawng zara kulva reng nen hian;
   Liandang an iniang reng e, a ti a. Liannawnan he hla hi

a lo hriat chuan, theihtawp chhuah a tum ta a ni. Darpawngin Aizawl a thleng a :—

Ka tap ruai ruai sappui daik awmah,
Ka hrai puan ang ka chan ahneh chuan,

Kawrpui ziatial feng nang e, a han tih chuan, Liannawna hnuk a uih ta a ni. "Darpui, nangngai suh, theihtawp kan chhuah ang a, i fa chu i chang chek ang," a ti a Darpawngi chuan a fa chu a chang a, a lawm ta em em a ni. Kum sawm a nihin Tlangrhiniati chu a thi ta hlauh va, a ṭt phah lek lek mai a. Darpawngi setheihzia leh khawngaihthlakzia chu sawiin a siak ta lo va ni. Khuangbung lalpa Manga in hrang fa Thawmpawnga chuan Darpawngi chanchin a lo hria a, a nu Bungsûi a lo nih ve bawk avangin a awmpui ta a. Thawmpawnga chuan, "Darpui, engmah thawk suh, a hminga khua ka reih chhung hi chuan i thawh loh avang mai chuan kan tlachham lovang," a ti thin a. Tin, Thawmpawnga inah chuan tiangval chanhai ve tak Chawngbawnga Khiangte a awm bawk a, mi chaihai ve ve an nih avangin an thu chu a inlawm hle a.

Tin, Vai lian kha kir leh mai lovin Siallukawt Kahrawtah sipai ṭhenkhat an awm tir a. Mi ṭhenkhatte chuan sipai hnenah hmunphiat hna leh hna tenau dangte an thawk a, 1897-ah Darpawngi leh Chawngbawnga chuan an pu phalna hmuin, Siallukawtah chuan hna an thawk ve ta a. An pawisa deh chhuah chhunte chu an pu an thawn ṭhin a. An pu chuan "Nangni aiin ka mamawh lo zawk e, in mamawhah hmang zawk rawh u," ti man sela, tiereuh an hmuh theih apiangte nen paupang lawm turte an thawn zel a. A tawpah chuan an pu chuan, "Tunah zawng Bawi in ni tawh lo ve, ka fate in ni ta zawk e, bawi in nihna hi in ṭhatna avangin ka ban ta e, In duh hunah mi rawn zawng leh ang che u: mahse bawi in ni tawh lovang a, ka fate in ni zawk ang; khawiah pawh awm ula tuma bawi in ni thei tawh lovang, in duh thua in luh leh erawh chuan thu dang a ni ang," a ti ta a ni.

Darpawngi te pahnih chu an lawm ta em em mai a, an innei ta nghe nghe a. Siallukawt khua chu Mizo tlemte chauh awm mah se nuam an ti ṭan ta hle a. Thuhnu awm theih loh nan Darpawngi te chuan intlan nan an pu chu Rs. 40/ an pe lui a. Tin, Siallukawt ram neitu lal nen lah chuan an inbe thiam em em mai a.

1. Chhimah Rengpui ka biak veng ruai e,
Thlangah Darfeng tual hnam ka lenpui;
Kan than vân lai ur maw e.
2. Keimahni Sial khawpui zo dai hi,
Ngûr siam loh tlang a nuam cheng lûr e;
Hrinhniang tualah leng lovin," a ti a.

Ni khat chu Darpawngi chuan a laizawnnu rulin a chuk hlum thu a lo hria a :—

1. A lo thang e, chhingkhual lungrawnah,
Rulpui nun chhia bel sawmin ai i;
Thanghniang bing ang kir leh rawh.
2. Hmanah pi pu'n zathang an doral,
Sappui zalam kawiah zu hmu i;
Rûlpui kângthal zu bân tâng, tiin a lo phuah a.

Tin, Darpawngi chuan a awh ang ngeiin fapa a hring ta a. An nupa chuan an lawm ta em em a, bawi an nih tak loh mawlh kha an lawmna ber a ni fo va, An fa hmingah chuan an zalenna thar chawiin Bawibanga an sa ta a ni. Mahse, kum thum lekah khuhhip a vei ta a; neihthinglung khawngin an thawi ta a. Zan khat chu a thi dawn ta a, Darpawngi chu a mangang em em a, an sakhua chu a nuar niin a ring ta a :—

1. Khuanu nuar e, i tihding loh chu,
Sawntlung sial sawm pai za kan hlan e;
Tiandar bu riate nen hian. ṭah aw ṭeuhin a han ti chhuak phawng a. Bawibanga chu a thi ta a, khumah an muttir a, a nu chuan a en zo lo va, a pua a, hlain a awi tlaivai ta a ni; hei hi a lusun zai ṭanna a lo ni ta :—

2. Awmlai lêngin tlang tin rawn zui,
Vanduai runah ser ang cham na e;
Ka tuai châwnbân a kai e.

2. Ka awih laia ka puak lai ve kha,
Lungrawn a liam zo lo ve zîngphûlah;
Ka chûn ka ngai ti ve maw.

4. Sial khaw baw-âr, Emaw, pau thei lo,
Thangril laiah ka hrai bûng dawntuai;
Fam dairial maw a chan le.

5. Phei sen dâr feng nen kan leng za e,
Fam ngaih lei ang min theihpui lo ve;
Phungrual chinlai ngai ing e.
6. Ka tuai chàwnban a kai Manghauvan,
Suanglung ṭih lo, ngunhnâm chawi ila;
Zûn feiin sial ang chhun i,
7. Kan dawhtling leh kan sumtual kai hi,
Bawibângpuia ngha ang a lènna;
Chhimhlei suar ang chim lo ve.
8. Khua a ri e, chunghkua a ri e,
Bawibàngan ṭhuam ang a do dai e;
Thinlai chhawl ang dam thei lo
9. Thlangah maurua a dawntuai leh e,
Pialleiah vai ang a tham hnu kha;
Bawibânga dâwn thar thei lo.
10. Phungrual a tam hlei ka ngai lo ve,
Hmuh ka nuam e, in rem sa lungbang khar chhung;
Ka tuai chhâm ang a zalna.
11. Ka chûl ruai ruai thinlai dam thei lo,
Ava chan nuam ing e, chung pualhrang;
Tlang tin fang i, lunglen ni'n

Darpawngi chu a ṭap a ṭap ṭhin a, a lusun zai hian Zoiam a pal tlang a, kawtinin an chawisang em em a, lusun nu leh pate phei chuan an ngaina bik a, an ṭah an ṭah pha ve ṭhin a, sak pawh an sa ngam meuh lo a ni. "Hla mittui titla" an ti ṭhin a ni. Chutichuan Darpawngi chuan, a lungngaihna leh vanduaina hla chu a hmingthan zau lehzual phah ta zawk a ni

Darpawngi chuan fa a han hring leh a, an zalenna thar kha an chawi ngam ta lo va, khuahkhirhna hnuai lam hun kha an chawi leh ta zawk a, Bawichhungi an ti ta zawk a ni. Bawichhungi hming hi an puttir fuh hle a ni. He lehkhabu ziah lai hian a la dam a, Khawchheteah a awm a ni.

Siallukawt Kahrawt hmuna sipai chu Aizawlah an dah thla a. Darthlalangpu tlem tê an hnutchhiah a. Hna thawhna a awm tak loh avangin Darpawngi te nupa chu Thentlang Zadeng lal hmeithai khuaah an pem ta a ni.

Thentlang awm lai h'an lal upa min leh Darpawngi'n kêl te an inchuh ta tlat mai a. Lal leh upa chuan, in kelpui tualah thlung ve ve ula, kel note hi mual laiah kan chhuah ang a, a pui chu an hai lo vang," an ti a. An kel pui chu mahni kawtah an th'ung ve ve a, upaho chuan kêl notê chu muallaiah an han chhuah ta a. Darpawrgi kelpui hnute chu kêl notê chuan a va hne ta ngawr ngawr mai a Mahse, lal upa min chu an pe ta zawk a. Ani chuan, a buaithlak e, tiin a talh ta mai a. Darpawngi kelpui chu a no ngaiin a be nasa em em a. zankhuain a no zawng chuan be chungin a vak vel ruai a. Dar pawngi chuan amah a inchan a, a lusûn kha a la reh lo bawk a, tlaivarin a ṭap ve ṭhin a; a kêlpui chu a khawngaih em em a. An dai bul Puallênga râl dannaah te chuan a han be vak vak ṭhin a, Mi rethei nih vang chauhva chang zo ta lovah inngaiin Thihhrim zai a phuah ta a :—

1. Khiangvawn rai kan rah e, (2)
Ka lêng-ṭêlin samtual zawlah,
A chûn a hai lo ve.
2. Ai ka lengkel ka lengkel, (2)
Keimah iangin hrai a ngai e;
Dailung a rawn vel e.
3. Ai ka lengkel ka lengkel (2)
Pi pu'n an hrilh Pualleng ral dan;
Nau ang a ṭahna.
4. Dengpui ka var i ti, (2)
I vangkhua chung si-ar zatin:
Pawlin ka ring lo ve-
5. Keimah chhimtlangthangnu, (2)
Khua lian chalngeng intai angin;
Dêngpui ka tai dawn e.
6. Chhimthlang ka liam dawn, (2)
Khuazanghinnu'n biahthu tûm thing;

Laiah i tan lo ve, a ti a, Sialhau khuaah an pêm ta a. Tin, Sialhauva an awm lai hian a pasal Chawngbawnga kha a thi a, a pu Thawmpawnga kha a lo thi tawh bawk si a. Rahsipui Liannawna chu a lo bang tawh a, a puzawn bêlin Chhingchip khuaah a lo awm tawh a. A fate lah puitling an la awm si lo va A manganzia a hriatin, Liannawna bawk khan a han hruai thla ta a ni. An kalkawnga Tuikum lui chu a lo lian mar pût mai a, tlangvalho chuan pûm kar chu an hlau va ;

Châng tui lian rèm sel, (2)
Pûmlê g chungah Chhimtl ngthangnu;
Thla kan fam kher maw e, Darpawngi chuan a han ti a, hlau lovin an kar kai ta a ni. He hla leh a Kel phuahna te khi 'Darpawngi thinrim zai' an vuah a ni. Darpawngi chuan mi va bêltu, belh leh chhawn chu a lungngai em em a. A faten mi silh leh fen an awt lutuk ang tih a hlau va. Puithiam hna a zir a, a zin paha zawrh atan Aizawl aṭangin naupang lawm leh puitling duhzawng a zuk lei chhuak hram hram a, thiam zawrh pahin, chung tlercuhte chu a zuar ṭan ve ta a ni.

Liankhama ina an zu siak chu, Darpawngi chuan lalin a in hmain thal a tum a; lal chuan, "Rawk rawk a," tiin a hau va.

"Hmâr thlang sîr vatê mahin,
Thingtin par zu an dil e;
Vanhnuaithatpa ningzu ka rawn dil che,"
a ti a. Liankhama chuan 'I duh tawkin thal rawh" a ti ta a.

Darpawngi chu chhim lamah a zin leh ta a. Thiltlang khaw thlen dawn chhovah chuan a chau va, a ṭhu hnawk a, in lama a fate kha a ngai ta vawng vawng a :—

Keimah chhimtlangthangnu, (2)
Ka pal zo lo lamtuah tungkai;
Chhimtlangthang nga ing e, a han tih meuh chuan a kalpuite pawh an ṭap lek lek mai. Tin, Lungchem lam a thleng ta a. Lungchem khaw daiah Hmawng hmingthang, kawng chhak leh kawng thlang a mi, a zar inṭo hnan chu a phuah a ;—

Kan lênlaite iangin, (2)
Chhimah Zamanhmawng indi chu;
Banah an inhmer reng e a han ti a.

Vai lian hmasa kha an hawn leh avangin, tuna mi pawh hi haw mai turin an sawi ṭhin a. Darpawngi vai kalin lammuala sipai lâmlai a hmu a :—

Ni rei châm lai reng an dawn lo ve,
Tuilian khang bung sépin mualrawtah;
Pheisen rual an thlang lâm e, tiin a phuah ta bawk a ni.
A hla phuah hnuhnung ber chu :—
Tûm ang vuai i, hai ang tar na i,
Keimah Vanhnuaithangi khua tin sêl;
Ka zai puan ang chul lovin, tih hi, Tin, Saikuti thluk leh

thluk dang'n a-phuah ţeuh va, ama hla thluk thum: Thlckzual zai. Lusûn zai, Thianim zaite hian tuman an phuakpui ve thei loh avang hian, Darpawngi hi kan upate chuan Zoram hla phuah thiam berah an chhâl tlan a ni. Saikuti hla thlûka a in-phuahna pakhat chu :—

Kan sen siar e val zawng ţanglai kan mawi,
Khingte kan bun, kan lo Saikut ve reng a ni e, tih hi.

Tin, a fanu Lalremi pa kha, Chhingchhip khuaah a awm ve a, nupui a sûn a, Lalremi chuan a pa chu, nupui neih leh a duh chuan amah hringtu ngei nei turin a ngen a. Tin, a nu hnenah chuan 'Ka nu ka pa hi nei mai rawh aw, mi dang a nei leh ang tih ka hlau em mai, nuhrawn hrawn zawng a lo hreawm e mai, ka peih tawh hlawl lo a ni," tiin a nu chu a thlem ţhin a. A ţawpah chuan a fanu a khawngaih vang chuan Phunchawngzawl awm laia nei duh lotu Daipawla chu a nei leh ta a. Tar alamah silai a man leh ta hnuhnawh a nih chu. Darpawngi chu Chhingchhipah Daipawlan a sûn ta a ni.

Thu mal:— *Khua tin chhiar*— (v) Khawtina awm lawr;
Tlangnuam nihliap zar - (v) Hna thawk lova nuam taka awmtir.
Khuai ang khel— (v) Khuai rauhna anga ruak vek.
Lentu chang— (v) Hnim, ngawa chang;
Chawng zil ang— (v) Haw ngei ngei tura ko.
Emaw— (n) Thiani, hmeichhiaten an ţhian bik an kohna.
Hawihkawm— (n) Thian.
Runthian— (v) Hmun phiat.
Chham ang zal— (v) Dam loh vang emaw, thatchhiat vang emawa mu. Chham hi mitthi pathian a ni a, a lal khawp a, leithuah riatnaah tho miah lovin, chhûn zânin a mu reng a; a êk leia lo hnam chhuak pawh 'Chham êk,' an ti a ni.
Zawlaiahdi— (n) Zâwlaidi.
Khuarei tuan thuah— (adj) Kumkhaw sawi tling.
Dur ang lenna— (n) Darbu anga inkawpa lênhona.
Lei ang thei— (adj) & (v) Mahni ţawng anga ţawng dang thiam,
Kangthal ban— (v) Silai kâp.
Darfeng— (n) Sipai.
Van lai ur— (v) & (adj) Sang.
I tih ding lo— (v) Nangmah tih chauh lo chu.
Khiangvawn— (n) Khiangte chhungkua
Puallenga ral dan— (n) Tuai huaisen tak Puallengan ral a danna hmun (Thentlang dai bulan.)

Pawl—(adj) Pe tuar, tam.
Tum thing laia tan—(ad) Thubuai rem thiam, thu lai sawi thiam
Tuilian khang buug sep—(v) Sipai lâm, 'Form four'.
Tum ang vuai—(adj) Tûn kûng tar anga tar vuai, sam tlem tawh.
Hui ang tar—(adj) Theihai kûng tar anga vun phuhlip khawk (tawh.
Khiangte—(n) Tengeng.

DARLENGLEHI

Darlenglehi hi a hming tak chu Dartlnthangi a ni a, Ren thlei hnam an ni a. Thiltlang 300 khuaa awm an ni a, a ngo hle a, a hleitling bawk a, a zahzum avangin, a pasalte inah chaw a ei ṭha ngam lo va, sum a chhuah leh thuai a. Dari dang nen hriat hran theih nan lengleh a nih vangin Darlenglehi tiin a ko ta a ni. Tin, Thiltlang khuaah chnan pian tirh aṭanga mitdel Lalkhawdina Khiangte tlangval a awm a. Tlang-val fiamthu thiam ṭhenkhatin Lalkhawdina hriatah, Darlenglehi chu nasa takin an fak tiam ta ṭhin a, ani chuan tak tak emaw tiin a ngaihven ta a ni. A faktute chuan an thiam khawp a. Thiltlang khaw nula ngo ber, hleitling si, mi biak thiam si niin an sawi ṭhin a. Lalkhawdina chuan a rim ṭan ta a; Dari chuan a lo be ṭha hle a; an sawi ang ngei niin a hre ta a ni. (Thenkhat chuan Darlenglehi hi hla phuah mi a ni lo va. Lalkhawdina phuah vek a ni zawk an ti.) Lalkhawdina chuan Dari chu a rim zing telh telh a, a ngaihzawng ta em em a, a hmel hmuh theih a chak ut ut ta mai a, ni khat chu Dari hmel hmuh a chakzia chu hlain :—

1. Ka chhingmit laikhua a var lo ve,
Thil khaw zathum a chhing zotu;
Hmuh ka nuam Darlenglehi.

2. Atui laiah Thilte tui dawn nuam ing e,
Ami laiah Darlenglehi;
Sakhmel hmuh lai nuam ing e.

3. Val zawng laiah ka riang hleihluan e,
Tlangah kawrvai lungfing a thâwn zu bia i;
Chhingmit kawl ang var thiam awm maw e.

4. Chhingmit lenkawl angin var na se,
Chunnu chawi lai tualah Lenmawii sakhmel;
Pualva tuikhai Darngo zu hmu i, a ti ta a ni.

He hla hi miten an han hriat chuan thiam an ti em em a, Lalkhawdina chu an chawisang ṭan ta a ni. Tin tlangval ve lemina tiang hawla nula a han rim chu a lungawi thei lo va, a hawl lo thei bawk si lo ve, hlain :—

Mauraw lentiang paih dawn leh rem si lo ve,
Chhingmit lova sumtual ka kai;
A zia reng a awm lo ve, a ti ta a A chhungte leh mipui ngeng a chhun ta a, an khawngaih lehzual ta a ni. Dari taima a tihzia chu heti hian a phuah leh a :—

1. Chunnun a chawi a chhing reng an awm lo ve,
Tuk tlaivara zing ar khuanah;
A ri rial Darlenglehi,

2. Rilah lo pû' limnghaite pianna,
Tha var siauvin Darlenglehin;
Chawi na ngai e zingṭianah, a han ti leh ta a.

Lalkhawdina chuan Darlenglehi chu a ngai em em a, vapual tûag rah tlan chu Darlenglehi zûn ngai nia ringin :—

Khu tak khu maw pualva fukhmun bûng nuam chu,
Tukram chulhnu Darlenglehi;
Zûnleng a cham em ni le, a ti a. Chhim lam khua mawi atan chuai lo tura a duhzia chu :—

Lênah chhawkhlei ainawn par a chul ṭhin e,
Chul lote'ta Darlenglehi;
Chhimtlangpui mawi reng e, a ti leh a.

Tin, nupui atan thlem tá ila, duh lo mah se, mi timualpho duh kher dawn emaw chu aw, tin a suangtuah a, hlain :—

1. Tam kum chaw chhâk takin ka chak e,
Darlenglehi nuam tin dil ing;
Chul lotena Darlenglehi;
Tlang ka thang suat em ni le, a ti a.

Tin, Lalkhawdina chuan Choak hnenah zawlaidi a dil ta a.

2. Chung lianâkpa i zawlaidi min hlan la,
Darchumchi fêng sakruang buan ang;
Ka la pawm ve ngai lo ve, a han ti ta chawt mai a ni.

Tin, a phuah leh ta zèl a :—

3. Khua lo ṭhal Leilen Bàwngva ṭumna ngai e,
Zuangṭum na ngai, Darlenglehi;
Lian khaw chawng taikhur hmunah,

4. Haw rawh ṭhiani, ṭuanṭul dawn lovin,
Thangtin chhuah brâng dawnlung chungah;
I nghak ang Darlenglehi.

Tuirial lei chanchhin mi sawi a hria a, Darlenglehi zawh atan a ît thu hlain :—

5. A ri tleng tleng Darngo kal nan a ṭha e,
Rialtui hmingthang mingo valin;
Thirin leisang an dawh e, a ti e.

Marliana laka tlan chhe tura a duh thu :—

6. Darlawithlehriat a au ve ngur daikawmah,
Darpui tlan la, lêntu hnuaiah;
Tang a chû sappui hanin.

Hlim taka nui ve tura a duh thu :—

7. Chungkhaw nin lenkawl a chhai nui hiau ve,
Kei ka tâwrah nuih zai zel lo;
Anrên mi u ngai ing e.

Lalkhawdina leh Darlenglehi hi innei lo mah se, an inngaina ta em em a, khaw khatah an awm zel a. Baichhi khuaah an thi ta a ni. An lungphun pawh hmuh theih a la ni.

Thumal :— *Atui*—(n) Tui. *Ami* -(n) Mihring, mi. *Lianak*—(n), Choâk. *Darchumchi* -(n) Nula kawngchilh dara siam inbât chhawng thliah.

SAIKUTI

Saikuti hi Fanai (Khingtin) Thingsai khua a ni a. Sawr, karin Mizoram a awp hma khan hla phuah thiam berte zinga pakhat a lo ni tawh a, a haupan lai aṭanga hla phuah hi thiam a ni a. A hla phuah hmasa ber chu :—

Zawlbuk hnuaiah buh lem ka ṭhâp chiam a,
Hmarthanga zai kêi bê lo ang e.

Tin, an khaw tlangval rammu turin 'Mi lu tar nan' tiin kawtchhuah thing an zikzuah a, an hlawhchham hawng leh ta si a. Saikuti chuan hlain :—

Ral in rel leh, kai lo vâlnêmate,
In zuah sual e chhuahtlang thing lenbuang, a ti ta a. Tlangvalho chuan an haw ta a. He hla hi a khawhnua nawrhna kaih ṭobtu pakhat a ni ve hial a.

Ni khat chu Saikuti chuan tleirawl pakhat a lawm a, a han inngaihtuah a râl lo kal ta sela, ka lawmpa hi a la naupang em mai a, mi tlansan mai awm mang e, a rilru tihhuai nan, hla ka han phuah teh ang, a ti rilru a, a han phuah ta a :

Tleitir lâwm chu râlah ka ring zo lo,
Pathlawi lungliana ka'n lâwm lo chu, a han ti a. A lawm pa chuan a ngaithiam ta lo va, biak ṭawng zawh pawh chu a ni ta lo va, Saikuti mangang chuan hla bawkin :—

"Mat tui luang chhuak ṭiauvah damte'n a chawl,
Ni chhun ka lawm Thangte ânka biah nêm a chawl e," a han ti leh ta a, a lawmpa chu a ṭawng duh ta chuang lo va. Saikuti chuan tihlawm leh thuai ṭulin a hria a, hla a han phuah leh a :—

"Dawn chhawng tuiburlai zûk ka mawi emaw,
A al emaw chhuibthang tem teh le," a han tih pawh chuan a sawt thei ta lo va :—

"Saisên naunâwn fâng fah angin,
Burtui al lai ka fah ang che, Vungdâng min ân la," a han tih pawh chuan, sihhuai biak ang a la ni cheu mai a. Saikuti chu a mangang ta em em a, ral an lo kal phut ang tih a hlau ta rum rum a.

"Chûnnu sak loh zaleng ka bûrtui,
Ruangṭha Puallêngan dâwn nuam lo ve," a han ti leh a, 'Ruangṭha Puallenga, tih khan a lawmpa chu a tilawm ta

deuh a ni ang chu, a hmel a lo danglam ta deuh va; mahse a la ṭawng duh ta chuang lo va. Saikuti lungngai chuan ;-

"Tleitira chuan chul thum zo-zâm a tawn,
A mawi zawk e pahrâng thlunglu tanchhâwn kai hnekin"
a han ti leh a, a lawmpa kha a lungawi ta a, an titi dûn leh thei ta a; a lawmpa chuan :—

"Tleitira hi râlah mi ring lo maw,
Leido zalam ṭhuam laiah kan phar dêr e," a han ti ve ta a. Saikuti chuan a lawmpa duhzawng leh lungawina lampang chu a man fuh ta a, pathlawi paihthlain hla a phuah ta a :—

"Pathlawia chu tuiah tla phar sela,
Tleitira chu mauraw pûmlêngah chuang kai rawh se," a han ti leh ta a, a lawmpa tha chu a tho ta a; engpawh lo thleng sela, thih ngam ṭhaka hum peih dawnin Saikuti chuan a ring ta a, hlain :—

"Zathang ralin min buk lênthang chemin,
Fam ka hlau ve chhaktiang ral daiah ram va ṭuan chu," a ti a.

A lawmpa chuan .—

"Lungphâng lo la kan lawm lai lêngtenu,
Ka veng ang che bawltetui ṭum zathang râl kaiah," tiin a a han chhang ta a ni.

Vawi khat chu, an khaw tlangval tam zawk, Saikuti pa sathingzàr hnuin. Saikuti leh a chhungte chungah an nuar ta a; theihtawp chhuahin tlangvalho chu an thlem a, mahse an thlem lungawi zo lo va, Sathingzâr hal turin meichher nen an thawk chhuak dawn ta mai a. Saikuti nu leh pa lahin tihngaihna an hre tawh lo va, Saikuti maongang chu a mittui a tla ta zawih zawih mai a, ṭap chungin :—

Val zawng lungrual pal ang ka dang zo lo,
Chhermei chawiin siahthing tlar bung hâl lai an rel e, a han ti a: hâl an ṭhulh ta a ni. Saikuti nu leh pa chuan tlangvalho tihlungawi lehzual nan, an zu bilh thlum hman meuh lo leh an khuaa zu neite an dap vel bawk a. Chutichuan, an hmuh theih ang ang, a tho chenin an kai chhuak ta a ni. Saikuti'n hlain :—

1. Kanbelpui zu a thlum nem maw,
   Lenrual mu ang kan ngaih lai vangin.

2. Kan khaw lanu in kim ban thal karah,
Lênchhâwm bengin hei zawng zaleng awih lai a nuam e.
3. Nângmah hi maw lian khawpui chhan mihrâng an hril chu,
Khawnlai dan u, Tiau rala hnâm ên valte zawng chu
4. Ral leido lai zatlangah rel ila,
Sat dai ila, Sa khawpui zamual lai thing lovin.

He hlaa Saikuti a han lâm meuh chuan, an khaw tlangval huaisen zawng zawng chu a lamtang an ni ta vek a; an lalnu pawh chu Saikuti chungah a lawm a, a puan thulkhung a pe ta mai a ni. Saikuti chuan a lawmthu chu hlain :—

Kawlngo angin ka thla ka zar dawn e,
Lallianbuknun kâwlah bilhpuan a tial min hlan e;
Liallianbuknu ânka tui ang nem e.

Sai khawpui kan thawm a lian e, hmar kawl a chhun e, a han tih leh ta a ni. Zan khat chu sakei huai daivelah a rum a rum mai a; tuman an bei mai ngam lo va; Saikuti chuan a ngai mawh ta a, hlain :—

Rûm chur churin sakawlin dai a vel,
Tho rawh u le, hrân tum val zawng chu, a han ti a, sakei chu an um tlan ta a ni. Saikuti nutapa khaw danga awm chuan, Saikuti che dan a lo hriatin a haw em em thin a, va kala vuak nekte a ngaihtuah thin a. Vawi khat chu Saikuti kohna remchang tak a nei ta a. Sa a kap a, a ai dawn a, lawmpui turin a sawm ta a ni. A nu leh a pa chuan, "Saikut, va kal reng reng suh, vuak nek atan a ko che a nih hi," an ti a, Saikuti chuan, "Sa aihnaa insawmna, invuak nek thu va awm suh," a ti a, a kal lui ta a ni. A va thlen chuan a nutapa kawt chu sa aihna thingin a lo zîng chuk mai a, a nutapa chuan velh tumin luhkâah a lo thlir a, Saikuti chuan kaitenah a kai veleh hlain :—

1. Tualah ngulchhâwl a zîng tu rûn emaw,
Satin kap dai sakhmingah Thanghlei chhung lo ti u, a han ti ta a. A nutapa chuan, "Saikuti kha nopuiin zu lo pe thuai rawh u," a ti ta zawk a. Saikuti chuan hla a phuah zel a:-

2. Sa tin kap dai Thanghleia lu chungah,
Zo khaw hrân lai tanchhawn an hlan e.

3. Min sêl lo u, Thingsai pathlawi valin,
Ka zawl lo ve Lawhlêng Saihniangin zu ka rui e.

4. Amhi ngul maw zing zawk a sa ngul maw,
   Hrualhrui an ban kherh chiai e, kan tual hmaiah.
5. Hrualhrui an ban kherh chiai e, kan tual hmaiah,
   A zîk a thîm hman lo ve a tual ţo ang, a ti a.

A nuţapa chu a lawm ta a ni.

Thlawhlaiah Thereng a lo hram a, a ţhianten, "Saikut, Thereng hram hi phuah teh," an ti a.

Leng zawng ram ţuan suihlung i hertir e,
Chawmkhuang beng lo, âwnthingah zairem chhung in ni e,

a ti a. Ni khat chu a lawmpain sava no a man a, a pui chu an kiang vel thingah chuan a thlawk vel ruai a, a hram a hram mai a. Saikuti chuan a khawngaih em em a; a mantupa lahin a chhuah phal si lo va hlain :—

Sangthing lerah i chûn ánnempuiin,
Tapin riang thing tin a dil na e, a han ti a; a mantupa

chuan a chhuah leh ta a, a pui chuan thing zarah chaw a pe a, lawm takin an awm dun leh ta a. Saikuti chuan a lawmpui a:

Chunglûm huiva hraite puan ang chan hnu,
A tawng leh e lungduh tinkim chhunrawl a hlan e. tiin

a phuan ta a ni.

Zan khat chu sazuk lu lawmnaah an sawm a, a lo awm rei deuh a ni ang chu, a pa thinrim chuan Saikuti chhipsamah a va ţham chhuak a, Saikuti chuan :—

Zuksiali lu rûnah kan awih laiin,
Chhim thlipui leh kei ka zuapa'n hrân chang an nei e, a ti

a, a haw ve ta a.

Vawi khat chu a ţhianten hla phuah a thiam tak tak em, tiin amah fiah nan a hritlang muhil lai an kai tho va, "Saikut, hla han phuah teh khai, rang takin" an ti a; ani chuan :—

Min tho lo u, tlemin kan zal ang e,
Tawnmang lungmawl ţhadâng buan ang pawm lai a ni e,

a han ti ta nghal mai a ni.

Thingsai tlangval pali sàrah an thi a, an sâr thihna chu: pakhat tuiah a tla a, pakhat thingah, pakhat khamah, pakhat saiin a chil hlum a. Saikuti chuan :—

Hnawmtui hmingthang, siahthing, saipui lunglian,
Khamhrang s'en vung puallenga famna, tiin a phuah ta a.

Tin, Saikuti nuṭapa nupui tur, khuala mi an biak laiin a man tura ruat sialpui chu sakeiin a seh hlum hlauh mai a, a pain hla a phuahtir a :—

Chhingkhuala mi dawi ang kan zawn laiin,
Kan changsialin kamkei lunglian ṭam lai a tawk e, a ti a.

Vawi khat chu Pawi khualin a ngaizawng a, hawn zai rel lovin zantin a rim tlut tlut a; Saikuti ṭawngkam ṭha avangin neih theih a in beisei ta mai a :—

Kan lai chhuatah hrûmsawm a zan châm e,
Changsial lovin tunge thai tura leng i hal le, tiin a han phuah ta a. Chu pa chu a uang ta deuh deuh zawk a, Saikuti chuan :—

I ṭawng tam e chhingkhual val uanga,
Saikhaw lalnu zâwi hlui leng angin,' a ti leh a. Ani chu a uang zual ta a, ngaiin a insawi ta hial a. Saikuti te nufa chuan Dawvan an kai a, thubuai an sawi dawn ta a. An sawi tuk zingah chuan lal inah an lut a. Pawi khual chu lal inah chuan a lo thleng hmasa a, chhuatah a lo dinga, Saikuti te nufa hmel a hmuh veleh a zam a, a khur ta dat dat mai a; Saikuti chuan a nu a kawhhmuh a :—

En teh ka nu hrumsawm val uanga kha,
A ngur run rem dawhthing laichhuatah val a khur e, a ti a.

Pawi khual chu a zak hle a, an khaw lama a haw dawn chuan :-

Bela zu leh Saihniangi zai ka rui,
Ka kal tang e ka khua danga e, a ti ta a ni.

Tin, hengte hi Saikuti phuah ngei nia hriat a ni bawk :—

1. Saikut ka hming khuavel mah thang sela,
Ka ngai lovang uan hmang val zawng chu.
2. Hraitè ka chawi ramloh pangpar a ngen.
Nichhun ka lawmin zai a ngen e.
3. Chung turni lea Ṭhadâng zun ṭang kawp e,
Ka tuar zo lo, phai khaw zopui ḥlim thing ka bel e.
4. Ka kal tang e ngaih zawng lo dam ula,
Kan chhuahtlang puan ang lo hlui lo u.
5. Maurua lawngleng tuipui lian cham chungah,
Zalam phei duai an rẹm thiam e, Puallêng val rualin.
6. Awmlai emaw, ṭhapui zunleng emaw,
Tang a vuan e, ka nu ramṭuanah min tir lo la.

7. Sa tin lu leh hrinhniang awih nan ka ti,
A kal ruai e, ka zai leng zemin.
Tin, Saikuti chu kum 80 miin 22. 4. 1921-ah Thingsai khuaah a thi ta a ni.

CHENGMALUAIA

Chengmaluaia hi Tut thlang, Zotlang Hrangkhupa khuaa awm, hla phuah thiam hmingthang a ni a. A hla hi a nupui then Chawngpuii phuahna vek a ni. A thluk chu Darlenglehi zai nen a inang deuh ber a, a hla kal dan a inang bawk.

Chengmaluaia hi pa tideuh ṭne ṭhu, nelawm loh tak a ni a; mahse mi lungleng thei tak zai thiam tak a nih avangin, miten an kawm chian hnuin an rel em em ṭhin a ni. An lalpa chuan a zinna apiangah a hruai tih theih a ni. Heti taka a lunglenna chhan hi, a nupui nen fa ramvak thei an neih hnuin, a nupuia pain man a ṭ'ṭing a. Chengmaluaia chuan a neihchhun, ṭhi leh Awlan puakbung pek a tum a, ani chuan a duh lo va; Chengmaluaia hian pek tur dang engmah a nei si lo va; a puzawnpa chuan a nupui chu a chhuhsak a, an khua Nalzawlah a hawnpui ta daih mai a ni.

Chengmaluaia chuan a nupui Chawngpuii chu a ngai ta em em mai a, a lungleng chuan awm ngaihna reng reng a hre ta lo va, hna a thawk thei ta lo va, zanah a muhil thei lo va, a tlaivar ta zak zak mai a. "Englai pawh hian ka lum pup pup reng a, ka sahal a ni ber mai, chhun leh zan hi a lum lam a inang reng a ni. Zing dai pawh hi a awm chuang der lo a ni," a ti a. Chuti taka a tuar avang chuan, miten an khawngaih hle a, a hming tithangtu a lo ni ta a. Chengmaluaia chuan awlan leh ṭhi a pek tawha Chawngpuii a pain a hruai lui chu hiain a phuah ta a :—

"Hmanah lungrualin ka leng dun e,
Ka Chengrang leh ka ṭhi ṭang mawi;
Chawngpuii kal kham zo lo ve," a ti a: a mittui a tla zawih zawih a. Chawngpuii a ngaihzia chu heti hian a phuah leh a :—

"Chawngpuii nen suihlung lam kan rual hmun e,
Di ngaihthangpa zunleng ngaiin;
Tah ruai ruai a awl ṭhin e," a ti a. Chengmaluaia chu

amahin lovah a feh dawn fa a, a lunglen avang chuan a lum pup pup mai a, hnathawh zai pawh rei thei lo a inring lo va, zing ni chhuak a en a, hla a phuah leh ta a :—

"Turni lo chhuak a eng ruai e, Chawngpuii hmel lo ang e,
Tuanpui lova suinlung lam lên,
Zing dai reng a awm lo ve," a ti a. Tukthuan ei kham chuan feh turin a chhuak ta a. Kawtchhuah a thleng a, a lung a leng lehzual ta a, hlain :—

"Hei hi tumkawng kai em lo ni le ?
Chawngpuii zûn leh pi pu sulhnu,
Chûl ta hian ka lung min len e," a ti a. Thli nafêtin a lo tleh a, mahse, thingtang chhem thlak em chu a nei lo va, hlain :—

"Thingtin tangin chhim thli hrâng a tuar dai e,
Chawngpuii zûnleng chhuihthangvalan,
Tuar rualin ka vei lo ve," a ti a. Lo a thlo peih lo va, thlâmah a bawk reng mai a. Chawngpuii nena an feh dunna a ni si a, a hawi vel a, a mittui a tla zung zung a; hna thawk lovin, losûl haw rualin a haw ve ta a ni. Zanah chuan rei lo te a mubîl a, a mangah chuan an lo inkawm dun a, zing a han tho chu a lung a leng zual ta em em a; hlain :—

"Chawngpuii nen lunglen thudi kan sawi za,
Zantiang tawnmang, rauthla lungmawl,
Titê hian kan lengdûn e," a ti a. He hla hi Chengmaluaia chuan a duh bik a, an sak phawt chuan a lâm lai hian a kut zungchal leh zunglai hi a kherh vet vet reng mai a ni. A nu chu a nupui Chawngpuii ko turin a tîr a. A nu chuan, "Kan neih ang ang kan hlan pawhin a pain a hruai haw lui a ni a, heu mai chuan kan ko haw thei chuang lo vang, tawngkam thiamin a tlin chuang lovang," a ti a. Chengmaluaia chuan Tualvungi kotu vahui kha a hre chhuak ta a, hlain :—

Zawlpal thlafam chungleng hnivain a au ve,
Kha mi iangin ka chun riangtê,
Ka thai Chawngpuii va au rawh, a ti ta a.
Chengmaluaia chuan a mumangah, a pa thlarau a lo hmu a, "Chawngpuii chu kan ko haw leh mawlh tur a ni" a lo ti a, a lawm hle a, hlain :—

Ka tawnmangah ka zua fauthla ka bia e
Chawngpuii êng au nâng a t;
Suihlung lam ang awi mang e, a ti a. Chung lai chuan tangka hi a la hlu lo va. Chawngpuii pain a lo duh mail law maw tiin, laichhin neih an puk a. Chawngpuii pa chuan tlem tiin a lo pawm duh si lo va Heti a nih chuan ka dam chhungin nupui ka nei dawn lo a nih hi; mahse fapa ṭha tak Dingaihthanga te leh a naute pawh an awm tawh a, nupui lovin ka tar hlum mai a ni ang chu a ti a, hlain :—

"Ka tangka cheng rothangpuian zaleng a zâwl zo lo ve,
Kumtluang thai lo Dingaihthangpa,
Ka lêng ai a lo ni e," a ti ta a ni. Pawlkût a lo hnai ta a, nuho puak leh kaih fawma Chhâwnghnawt tura lungdawh lam pana kal tur a ngaihtuahin a mangang lawk a, a lunglen lah a ngai reng a la ni si a; chutichuan Chengmaluaia chu engmah ti peih lovin khumah a ni thum ngawt a mu ta a. A ṭhian pakhat chuan, a dam lo a ni ang, tiin a in chu a va en a, kawngkhar a hawng a, Chenga khum mu chu a hmu ta a, hlain a au va :

Ka rawn zawng che Dingaihthangpa,
Awmlai i vei em ni le," a va ti a. Chengmaluaia chuan hlain —

'Awmlai vei lo chhamang zal e,
Luaithli ka dang zo lo ve" tiin a chhang lêt a.

Kûtni vangthla chu a lo thleng ta a, mi nute chuan an fate chu an cheimawi a, ei tur tui ṭhate nen lungdawh lam panin Chhawnghnawt turin an kai hlawm a, Chenga rilru chu a buai ta map mai a, hrehawm a ti em em a, hlain :—

Kû pui serhkhua an kham ni'n e, kei chu lunglêm ka nei lo;
Mi nuthai tualah an lêng e.

Hrinhniang bânah an kai e" a ti a. Tin Chengmaluaia chuan a hla hi chul thei lo se, miin ram pumah sa reng se tih a duhzia a phuah leh a :

"Thlanga lo chhuak Chenga zaiin Chhaktiang kâwlvêl dêng
Kumtluang te'na hlui lo reng a, [rawh maw,
Chawngpuii awih nan a ṭha e," a ti a. Chengmaluaia chu a nu chuan a manganpui ta em em mai a, mi ṭhenkhatte pawhin heti ema lung êng reng mai, tihrehte pawh a tum duh lo a nih hi, mipa meuh hmeichhe pakhat ngaia hetia awm tak mai, tia an rel

ruknate pawh a hre ta a, lunglen natzia leh an khawngaihthlakzia hlain :—

"Thinlaiah aiang a chêng e, lairilah thawh chang nei e,
Suihlunglengin fam awm sela,
Ral nuam ing e, chhingkhualah," a ti ta hial a ni. Kawtchhuah feh inngheahkhawmnaa Chawngpuii nulat laia a lo nghahna a hmuh apiangin a rilru a tithar leh thin a, hla a hau phuah leh a :
'Pi Pu suihnu zalam thuam hi, Thangpuia ni kan nghahna
Neihchangpuan ang kan nunhlui hnu,
Hlân ang a lo thar leh e,"
Suihlunglên chu zatlang lei ang kei zawng ka rel dawn lo ve,
Tha leh zungzâm a rawn chhui e,"
Lairilah thawh chang nei e," tiin lunglen tawrh hrehawmzia a sawi chhuak ta a ni.

Vawi khat chu, an khaw pa pakhatin luhkapui zau deuh maiin a dawh duai mai a, a kawmthlang Nikungi pa in chu a dîp ta hle a. Nikungi pa chuan a ngaimawh ta em em a, Chengmaluaia chuan chu pa luhkapui chu a phuah ta a :—

1. Lenrual chhînin sawngka in dawh zâr dûr e,
   Sumtualah challian a ngir lo;
   Lamthîng a dîm si lo ve.

2. Nikungi pa i ngaimawh ngial a lo nge ?
   Siahthing tualto ram lai luahtu,
   Kâwla ngûahnâm lo lên rawh, a ti a.

Nakinah chuan a fapa pakhat a thi ta hlauh mai a; thi thut a nih avangin Sanu lâk niin a ring a. Sanu chuan mi a lâkin an bânah a vuan tlat a, a thanpui dawr dawr mai thin a ni tih hi Mizo rindan pakhat a ni ve a Chengmaluaia chuan hla a phuah leh ta a :—

1. Sanun bânah kaih loh rêl lo la,
   Enchimlohpui Tuaia thlafam,
   Tumkawng a lai lo kian rawh.

2. Thlafam bian lawi ang a tharg e, ka ngai rianga'e
   Darhaia ningzu kan chhiah hi, [chhinkhualan,
   Rauthla lêngin dâwn maw e.

3. Ka tawnmangah thlafam tawh hnu, a rauthla ka tawng
   Hmanah lungdi chawilai riangte, [leh e,
   A nghilh lai a har mang e.

Nâlzawl khua chu hmun dangah an kai ta a, kum thum hnuah chuan Chengmaluaia zin kal vel chuan a hmu a, a lo hnim bur tawh a, hruite a zam a, a han thlir vawng vawng mai a, a fateho tualchaina hmun hlui a nih avangin a lung a tileng ta em em a, hla phuah lo chuan a kal pel thei ta lo va :-

"Hmun in hrui tin a zàm zo ve, Zawl khawpui a ngui ruai e,
Hmanah ka hrai dawntuai lênna,
Thing hnuchhâwl a zîng riai e," tiin a han phuah leh ta a.

Vawi khat chu Reiek lalpa Lalluaia kha a tleirawl laiin rei fe khumbetin a na a, en turin Lalhrangkhupa chu Chengmaluaia nen an kal a. Chengmaluaia chu hmuh an lo nghakhlel em em a, luhkapuiah an lo thlir ṭhup a. Chengmaluaia lo thleng chu a han hawi vel a, chutia mi tam takin an lo thlir a hmuh chuan hlain :—

Ka hming maw thang ka zai em ni le ?
Angur samtual naufa lêngin;
Min chuan dawhrem sangparah, tiin a phuah leh ta a. In chhung an lut a, Lalluaia chu khumah chuan a lo mu dang bem mai a, Chengmaluaia chuan a han en vang vang a :—

Kawla awmlai a buantu hi thli chhem angin kiang rawh se,
Angur dawntuai a vul lo ve;
Partê angin a chuai e, a han ti a, lalnu chu a lawm ta em em a, puan thulkhung a phawrh sawk sawk a, a pe ta a, Chengmaluaia chuan :—

Darkhamlian nu'n chawilai nempuan min hlan e,
Lungduh zaleng hêl nan a ṭha;
Kawlrgo leng ka iang reng e, a han tinghal a.

Chengmaluaia chuan a fate a kilkawi a, an laichinte hnaihna an khaw chhim lam an pan ta a, an pafazi chuan mi chul ram thei leh thei lova an vahnate chu hlain :—

Mi hluana riang ar ang kan vai chhim tlang zamual kan
Vahduaite chhung nau ang kan ṭap; [ham e,
Mi tukram hnu thing vuanin, a han ti a. An khawngaih thlak em em mai a, Reiek lalpa Sailianpuia chu a bel a. Sailianpuia chu a thi a; Chengmaluaia chuan hla a phuah a, Sailianpuia nupui mák, Lalrumi, Bengkhuaia fanu, Lalluaia nu chu a tilawm em em a, a hla ṭhenkhat chu hengte hi a ni :—

1. Thingpui ker kuaka zal tawh hnu Liandang hai ang lo
I hrai bungdawn a tuai tê hi [ṭhang la,
Tapia tlaini lêng ṭhin e.

2. Tun thla chhung chu thlafam ngaiin thingpui tuahrem
Min dawnpui le, Lalrosiampa; [ka vuan e
Tha leh zungzam ka nei lo.

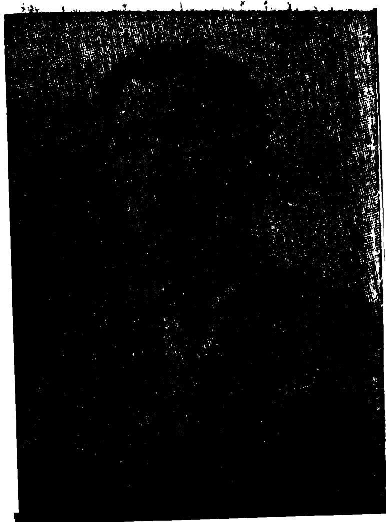
3. Kan ri khum khum, kan ri bung bung, chinlaiin lo nga
Sailo hmunpui Darkhamliannu; [rawh u
Sappui ral ang a lian e.

Vanphunga phuahna :—

4. Fam si lovin, thingbang khar chhungah a zal Laldanga e
Ka chawi hrinhniang Awksarâla,
Ngur a piang Lalmangthawmi.

Chengmaluaia hian a nupui kha a nei lo hlen ta a, Lalluaia nu Reieka mi hi a bel ta zel a ni.

LALAWITHANGPA

Lalawithangpa (Hmarlutvunga) hi Dothanga fapa a ni a. Rolura thlah khua chhim lam atangin hmar lam Kanghmuna an lo pem atangin Hmarlutvunga an sa a ni.

Hmarlutvunga chu naupang tualchai rual a nih lai chuan selem chan hi a at-chilh a, in haihpui tur a neih loh pawhin a luah hrufin a inhling a, kawtchhuah feh kal lunpa laish thing bulah a inthlung a, a tal a tal thin a. Miin an hau vaw fiam a, a tal ta chiam thin a. Chu chu a lawmawng, a nileng hna chu a ni thin. An khuaah chuan pa phut-khat Hmarawna a awm a, an chet dan a ho dun em a; Hmarlutvunga pawh hi koh duhdah nan Hmarawna an ti thin a ni

Mahse, a lo tleirawl meuh chuan, mi fel leh hawihhawm, kawng tinrenga ṭhiante khûm tum mi a lo ni ta zawk hlauh mai a, an hal fapa Khawvelthanga nen an inkawp thiamin, an inngaina dun ta hle mai a. Khawvelthanga chuan Maubuanga a indannaah Aihnahphahpui atan a hruai chho ta a ni. Maubuang khua chu tlem tê ni mah se, Hmarlutvunga chuan hlain a han chawimawi ṭan ta a ni :—

A nuam mang e, Buangkhawpui kan tual lenna,
Dî kan chhai e, zalêng rûnah,
Chhuihthangval ànnêmate'n, a han ti ta a.

Tin, Hmarlutvunga chuan kum 18 a tlinin Bâwlte nula chhuanvawr Laltuahpuii Chalbawk hnam nupuiah a nei ta a ni. Tin, kum 1905 ah chuan fapa duhawm tak a lo piang a, tlangval laia a lo hual sa Lalawithanga a hmingah a sa ta a ni. Mahse, Lalawithanga chu kum khat mi lekin a thi ta hlauh mai a. A tuar nasa ein em a, lusûn zai a phuah ta a, chung chu

1. Puini chu lêm ang zu der ta la,
Nang chu Awithang, ka tuai lungrun;
Hring lamah lo kir leh la.
2. Ka thin hnîm e, ka lungzûr ngawi e,
Piallung khar hawng ila Ainawr;
Chawnpui par chuai ang maw e
3. Ka sa maw nuar, ka chuninu, a i emaw kan sual e,
Ka tuai duh lai banah an kai;
Awmlai a nunrawng mang e.
4. Ka thin zo chhum ang a zing e, ka dawn lem a awm love,
Fam ka ngaih lai takin leltê;
A kiu kan sumtualah e.
5. A khì lenpui khanṭhuam hnuaiah Dochhungpa i kal dun ang,
Awithang thlafam tui ri li-ah,
Kan va tawng dah law maw e.

Ni khat chu Sabual khaw nulate Lalawithanga a thi tih hre lovin en tumin an lo kal a; Awithangpa hnuk chu a ulh a, a chhang thei ta lawk lo va. Nakinah chuan hlain :—

6. Bualthang lanu'n hmuh ka nuam e an ti e,
Lalawithangan a sak hming ṭha,
Rihtlang a liampui lai e, tiin ruah ṭham loh hla mittui tla zawih zawjhin a han sawi chhuak ta a ni. Awithangpa hi patê

deuh, hmel fẹl tak, ţawngkam thiam tak, hawihhawm tak, fing tak a ni a. A hla phuah reng reng hian tuma huatthu a sawi lo va, chawimawina lam vekin a phuah zel a. Hei avang hian a hmingthang bik a ni. Nula chhe deuh pawh hmuh chakawm khawpin a phuah zel.

Tin, Awithangpa en turin Maubuang khuaah a hmei a pain mikhual an lut zut zut a, ţhenkhatte phei chu a lo phuah kur nguai a, an khaw nulate pawh a phuah deuh vek a ni.

Tin, Awithangpa chuan fapa a han nei leh a, a nupui Laltuahpuii nu Lalnipuii hming chawiin Nikhumchhinga a sa a. Ani pawh chu nausen a nih laiin a thi ve ta mai a.

Chutichuan, Awithangpa chuan chawmtu neih loh mai pawh a hlau ta rum rum a. A inngaihtuah nasa ta hle a; fapa a han nei leh a, a hmingah ama hming than zau chawiin Hmingthanzauva a sa a.

Hmingthanzauva chu pi bul siama hlan zai a rel ta a ni. Pi bul atan Thangkung Hmeithai nu Dari kha a sawm a. Nau hlan ni chuan Hmingthanzauva chu a pi bul tur Dari chu a pawmtir a.

1. Dam rawh se, khuanu'n a hual ang e,
   A pi Darngo a zuan e Hmingthanzauva'n
   Tuchhuan parte ang a lo lawm e.
2. Tuchhuan parte ang a lo lawm e,
   Sakawl mi mang a piang e Hmingthanzauva;
   Ka chung thangvanpui khi ţial rawh maw.

tiin a han phuah ta a ni-

A beisei ang ngeiin Hmingthanzauva chu tlangval huaisen tak a lo ni ta a A nau Thankunga pawh fanau maltluan chawiin a pa sûntu a lo ni ta a.

Kum khat chu Thar rang buh a veng a, vaki chuan a buh ven chu an rawn bei ţhin a. a invai buai hle a :—

1. Ritva veng ral ţha chu keimahni,
   Riang kilan ruathlêrin sai ang lian tlangah;
   Nun thiam ang kan zirna mual liai luai.
2. Nun thiam ang zira bân kan vâwrna,
   Mi thar sâwmfang a par lai a rawn lawr e;
   Kêlchalpa pal nâwkin nâwk vel e, a ti a.

Thlawhhmaa thlai leh buh tlantu hrang hrang a phuahna :
Kan sawmfang chhunrawla ring zota,
Zu chang len zawng, Pitte, Kiva, nghalhriama;
Chung leng huiva leh mimsiri kut kut.

Mautam a pauahna :—
Kan rel sual e i mah awm si lo,
Thlangah Maurua dawnlai a rawn famtir e;
Senmei tawng si lo a ro re ru.

Sangha, Chungleng leh hla pianna :—
Limngbate an pianga chângtui kuam.
Chungmu vanlai pianna Bung liai luai zaran;
Awithangpa runpui hi zai pianna.

Rengchal a phuahna :—

1. Buang khawpui val rual hi lungzur maw ?
Lalte nunnem Rodang leng awi a kiu ve,
A vawr e lunglen sang thing lerah.
2. Chawm a ri e, tlang hmingthangah zu kan dawn,
Buang khawpui val kaihnem zai haw rawh siali;
Haulaiah runah i chheu dun ang.

Vawi khat chu, Awithargpa vai kal hawngin Sateek a tlawh a, lal ina zu-innaah a ṭhianten an hruai lut ve a. Rei fe a ṭhut hnu chuan, Awithangpa chu lam turin an kai a, a han lam dawn chuan, hla ruah ṭham loh a han sawi ta a .—

Lal lai thuah riatin a phuar vel e;
Chhuanvawr pa run a sai ngai lo;
Lirpui a nghin si loh chuan, a han ti a, a lâm ta a.

Lalpa Suakhnuna chu hla chuan a tilawm ta em em a, a ṭhut hnu chuan Awithangpa hnenah, "Ka nau, kan khuaah hian lo pem teh khai, upa, kuli awlah ka han siam nghal teh ang che, i haw dawnin ka buhzema buh hi i duh tawkin phur haw nghe nghe ang che," a ti ta hial mai a; a phurh hawtir ta a ni. He thu hi Maubuang lalpa chuan a lo hriatin, a pem tak tak ang tih a hlau riIru ta a. Awithangpa vai kal lo haw hmuak turin a upate a sawm a, kawtchhuahah chuan a lo zu hmuak a. Awi thangpa chuan, an lalin a pemsan mai a hlau tih a hriat chuan :

Tu lal lai zu mah a thlum chuang lo,
Hmawng ang ka pem lo nâng e, Lalawithangpa;
Belh ngai Laldanga ka ṭhen thei lo, tiin a phuah ta a.

an lalpa Khawvelthanga rilru chu haara hlit phawi ang huai a ni leh ta a ni.

A kawngkhar biang pâr a phuahna :—

Lalawithangpa ka vanglai maw ka chuai lam,
Khartung ka sâwn lai a par e;
Mak chang renga mi sêlah.

Nuthlawi Thangkungi a phuahna :—

1 Kan khaw kar lentu a zing reng mai,
Pualva annêm Awithangpan ni chhun lawmah
Zui lai rem thei lo ve Thanghniangi.

2. Huiva lo leng Awithangpa'n ka zawt ang che,
Kungpui ânnem thadâng i chhawn ngai em le:
Liantlâng Darngo chawi Thangnuihiauvi.

3. Hmâr khaw lam thiang thing lenbuang a ngai lawm ni?
Kàwlngo lo leng thla khawng lo ri Awithangpa;
Nun iangin di rawn chhai thangvanah.

4. Kan bawar siangah a lawi em ni bawm in khar le ?
Kungpui biahnem dawng lova Buangkhaw zawlah;
Tuar bar reng rengah khua zing leh thin.

5. Kan vahtlai thli nge maw Thangngo zûn,
Khawilai bungpai rawn chhem che Lalawithangpa;
Chawilai ka nempuan a lêng der e.

6. Ka hawi ang che Awithangpa'n rawmawl nêmin
Ka zâp ang che Liantlang ainawn chawnpui pâr;
Vulmawi Thangkungi Thanghmelthai.

Tuichhin, Maubuang khaw tuikhur a phuahna :—

Kan lai lai siamah a piang reng e,
Darngo bualna Samtlang Tuichhin tui hmingthang;
Sih sial ang kan dâwn a kâm thei lo.

Nula Saingêni a phuahna :—

1. Saw saw Hmuifangpui saw a kalna,
Nikhûmchhingpa Vungdâng ngai lo ang hianin;
Nuihmawi a liam e thlangtlai zamual,

2. A kal ta vai vai e, lung min lên,
Anka khuai ang biak lohvin mual a liam e,
Hantiang hawi ve ang maw Saidâwnin.

3. Tuipui raltiang tluangiam chu i chhui dun ang,
Ka nuam ve e, min hruai kal rawh Awithangpa,
Ngai aw Saihniangi, Saihmelthai.

4 A ṭiahâṭng nêmten ka chul lêm lo,
Khuatin lang tlàng ka zua rûnah Awithangpa'n
Milai pàrte ang ka lo lawm e.

Nula Zairemthangi a phuahna :—

1. Nangmah hi maw khu thlangtianga parmawi ṭhaa an
Ka thai chang la pian tlai Nikhuma chûnah; [hrilh chu,
Kawpzai leh di tuah i rêl dun ang.

2. Buangkhaw dawnlung ngir hmunah mi lo nghak rawh,
Thlangtlai lêntu pal nêm zîng ru riai hnuaiah;
Mahni chuan Thangpuii liam lui suh.

3. Ko kir an kal lawm ni thlangtiangah,
Mi u nunnêm tuipui ṭhiang râl a kai e;
Awithangpa ngai lova lungheri.

4. Ramloh khaulêng palaiah ka tir ang che,
Thlangtlai zamual khûmin lêng dêr dêr ang che;
Kungi û Thanghniangi rûn ngeiah.

5. Mauraw dungdawh Annêmpuii rûn a lang,
Rîtva changi fu lêngah ṭum ka nuam e;
Parva tlang Thanghniangi lêng kaiah.

Kungi u pasal nei pawi a tihzia a phuahna :—

6. Kungi uin thlangkhuan a dim an ti,
Lawi ang lo thang buang khawpui kan sumtualah;
Thinlaiah mi run ka sawi thei lo.

7. Engtin ngai maw Buangkhawpui hu thang valin,
Tan lasi siam hreuthang mual liama ai chuan;
Kungi u khiangawi a pawi zawk e.

Tlawng lui páma an inkarkai a phuahna :—

1. Tuipui lian sen vung ka dai ngam lo,
Mauraw pûmleng rûnthangpui kan vai nêm e;
Khuavel Thanzaupa ka siang lawina.

2. Siang lam zawn rêl ila Nikhumpa'n,
Tuipui sen vung pûmlêng a vawr dawh sangah;
Thlang lâm ṭir chaltuai ka her thul e.

Sailo nu la Lalliannguri a phuahna :—

1. I hnutiang ngaiah mi siam ang maw,
Kan inṭhen nan thlangtiang phai phul a zau ve;
Tuan rêl kal Lalhnian g kir leh rawh.

2. Darkhawtlang, hnlam rawh i sang lua e,
Kûngpui mi ril Lalnemin tahpuan khawng e;
Thlîr ing e, lunglen a bâng thei lo.

3. En teh Bualtlang khuan ka lung min len,
Kep chhing chheng dâr bun mawi Lalhniangi tualah;
Tunah hian lêng maw Thamamziari.

Lalliannguri'n a phuah let ve na :—

4. Kan lêmna chaltuai, a dang tur chu,
Han thlir ang che Dar khaw zo liai luai tlangan;
Thingte hnuhchhâwl ṭhuai a thim ta e.

Tachhip lal nula a phuahna :—

1. Tuite lo luang saw hmar tlang zalam kawiah,
Nikhumchhing pa thinlai râl ang a ṭhawng e;
Dawnin Thanglunghnemi ngai ing e.

2. Nuhrûntui leh saisên têtah chûn kan ngaih,
Tunah nang leng ka ngai che, lungrun mi u,
A sawi hian Thangte ka sawi thei lo.

3. Kâwla virthlilêng chhêm nge ni Lalhniang zûn,
Awithangpa leh samtlâng thingribûk kur e;
Dawnlai an kuai za e ni chhunan.

4. Chhawl ang uaina khua rii riai hi tlang dum dur,
Nuhnûntui ngai sêrlai nau ang Awithangpa,
Sawngpui zau laiah a tlei thei lo.

5. Ka sawm kim e, min hneman vasir lengrual,
Thanghniangi tello hian keimahte'n nau ang;
Tapin lelthang tin ka lo bia e,

Vawi khat chu chhim lam khaw pakhat, Awitkangpa hla ngainatna em em khuaah chuan Awithangpa zin chu a lut ta hlauh mai a. A thlen in pa chuan, 'Khawi khua nge i nih a, eng ti tur nge i nih ? ṭawngkam ṭha takin a lo ti a. Ani chuan "Muabuang khua ka ni a, ka zin khawthawng mai mai a nia," a ti a. A thlen in pa chuan, "Maubuang khua chuan Awithangpa zai a thiam awm si a, zan ina kan zu inhonaah ka hruai ang," a ti rilru ta fan mai a.

Zanriah ei kham chuan zu pok inhonaah hruai a tum ta a. Awithangpa chuan a rawl er ûr thu leh a hah thu chhuanlamin kal loh a tum a. Tan rual a nih loh avangin a zui chhuak a

zu pok inna tur hmun an thleng a, an lo ṭhu ṭhup tawh a. "I ṭhian chu khawi lam mi nge?" an lo ti a. Ani chuan, "Maubuang khua a nih hi," tia a han sawi veleh, Awithangpa zai a thiamin an ring a, an lawm ta hle hlawm a. An zai a, an lâm a, zu an sem ṭan ta a. A hnu deuhvah chuan, "Awithangpa zai i sa tawh ang u le, Nang kan ṭhianpa kha Maubuang khua i lo ni chu kan lawm khawp mai, Awithangpa hmu tlukah kan inngai a nia, Awithangpa hla, khaw dang sak chul hnep tawh hnute hi ruah ṭham loh sakin kan lo sa ve ṭhin a. Awithangpa zai ruah ṭham loh han sawi teh khai." an ti a. Ani chuan, "Awithangpa hla ruah ṭham loh ka hre bik awzawng lo mai, in hriat apiang sa ula, ka hriat ve zâwng a nih chuan ka lo zawm ve dawn che u nia, a ti a. Ani chuan, "Keini ai zawngin i hre reng reng ang, in khuaa in sak chul hnu pawh kan tan chuan ruah ṭham loh ani mai ang. A nih loh leh, Awithangpa hmel hmuh lah hi kan awm hek lo, hmuh kan chak thu chang hi kan sawi thlungdur ût a. Maubuang khuaa zin kan tum leh kan la hman thei si lo va. Awithangpa hmel hmuh hi kan chak em em reng a; zanin h'an a hmêl hmu ang hialah kan inngai asin. Awithangpa chu patê lam nge pa lian lam, in inkawm ngai em?" an ti a. Ani chuan, "Kawm ngai e, keimah tiat lek bawk hi a ni," a ti a.

Titi khawchâng chu i titawp ang u khai, i zai tawh ang u, an ti tlang ta a. Maubuang khua na na na chuan keini ai chuan Awithangpa zai a hre lo thei nang, tiin mikhualpa chu hla sawi turin an phut nawn leh ta a. Ani chuan, 'In hriat apiang chu han sawi ula, ka thiam ve zâwng a nih chuan ka lo zawm ve ang che u, ruah ṭham loh phei chu ka hre bik hauh lo a nia," a ti a.

Tlangval pakhat chuan, "Maubuang khuaa na na na, Awithangpa zai hriat loh thu va awm suh," tiin khuang bengtu khuang chu a chhuhsak a, Awithangpa chu a pe ta a. Khuangbeng la, hla pawh la nghal rawh khai, ka lâm a ni mai, tiin a hmaah chuan a ding ta ran mai a. Awithangpa chuan ṭan hleihtheih a ni lo tih a hriatin, "A nih leh thiam ang ang chu ka han thawh ve a ni ang chu," a ti a; hla ruah ṭham loh tak meuh chu a han sawi ta a :—

Hmel hmuh loh hmel hmuh ka nuam in ti,
Lalawithangpa chawmkhuang bengah min tir e:
Muvanlai tlangchawi val lam rawh le, tiin khuang chu a

han tlir der der mai a. Tlangval khan lam ngaihna a hre ta lo va, a Takam chembo din vel ta mai mai a, a ṭhu bo ta a.

An mikhual pa chu Awithangpa ngei a lo ni zawk tih an hriat chuan, "Hnunglama sa barh" ang mai an ni ta a, an hlim lutuk chu an phawklek a, Lenchungtlo ngaihzawng hmu ang maiin engemaw an ti ta heuh hoh hlawm mai a ni.

Tan an han la ṭha tê tê a, an han zai ṭan ta a: Awithangpa chuan khuang ben a thiam khawp a, Tlawh zai thluk fan laiah chuan a tlir tâ der der ṭhin a. Awithangpa chu zu tawk leh zu leh apui an tam a, a lamah zu no a phei ta zung zung reng mai a. Chuti taka duhsaktu leh chawimawi a hlawh avangin a inthup duh ta bik lo va, anmahni tihlim turin theihtawp chhuah tumin "In zarah ka rui ta hle mai, ka han lam ve ang e, khuang chu a bengtu pargngai pêk pahin :—

Ka rui ta e Awithangpa ka lâm dawn e,
Chinlai autu kan lam khuangpui Hminglianan;
Pathlawi hmel ṭhain châwm bêng leh la," a han ti a. A lâm dan chu an la hmuh ngai loh avangin, a rui lutuk petek emaw an ti a, mahse a lam dan pangngai a lo ni si a. A chang leh vahui hmawng zar zawhin a sir zawngin a tawlh leh zei zei mai ṭhin a. Thiam an ti em em mai a, mit tla lek lekin an en ta ṭhup mai a, a chang chuan zai te a chawl leh deuh duk ṭhin a, zai nachâng pawh an hre ṭhin lo a ni.

Awithangpa lâm dan chu: lâm thiam dangte lâm anga khuang ri rap bet chat lovin, a ri hmihnaah a rap bet chauh ṭhin a, a ri khatna chu rap dawn âwm takin, rap tak tak si lovin a pen ziau ziau ṭhin a, an en ning thei lo a ni.

Vawi khat chu hmunphiah bulbâwk a rap palh a, a tlu ta a. Chutia a tlu han tho leh lai takte chu mawi an ti em em zel a. Awithangpa ho chuan an tlaivar ta zak mai a, a tukah chuan a hawn an phal lo va, an chelh ta a. Awithangpa ar ka talh dawn, ti an awm; vawk ka talh dawn, ti an awm, kel ka talh dawn ti an awm a, hawn theih a ni ta lo va, a duh aia rei a châm phah ta a ni.

Tin, Awithangpa chu ama in Kawnpuiah kum 1965 April ni 14-ah khan a fapa naupang ber Thankungeа a sûn ta a ni.

Thu mal :— *Puini*— Thihna, mitthi khua.
Sa— Sa̋khua, Pathian.
A i emaw— A eng kher nge, a eng ber nge.
Mang— Chawm, duhawm, hmingthang.
Thangvan tial— Sakeiin no a neihin van khi a ṭial ziah tih ngaihdan a ni.
Samtlang— Maubuang khua.

PUMA ZAI

Kum 1871-a Lalburha'n sipai silai 13 a laksak la chhuak tura Manding sap Edgera lo kal khan, kuli tam tak a rawn hruai a. Biate an tel a ni ang chu, Biate hla Puma zai hi Mizovin an lo hria a, an sa ve ta a ni. Mahse, rei lotêah a reh leh ta mai a. Kum 1880 Thingtâm laia Tuirial dunga vai hnena ei tur zawngten Kukiho sak an hre thar leh a, an chîng thar leh a, an phuah belh nual a. Chung chu :—

1. Vaikel hnute rêng in sâwr naw rawh Puma,
Sawr naw rawh sawr naw rawh, eldawng dawng ruai a.
2. Rialtui dung vai tleirawl kan dawrna Puma,
Kan dawrna kan dawrna eldawng dawng ruai a.
3. Ratu Zawlbuk vutin a daih dawn lo Puma;
Ngaii nu ṭingdum a zing em e.

Mahse an tilâr zo lo va, a lo chuai leh ta a; chutichuan Zoram hla mual liamte zinga pakhat a lo ni ve leh ta a. Khawi maw laiahte erawh chuan, nau awih nan an la hmang zeuh zeuh a ni. Thangtharte erawh chuan an hre meuh lo.

Tin, kum 1908-ah khan Zawngin lalpa Lalzika chuan a ṭhian ama pawimawh tihsak turin Lalhleia khua Ratu-ah a tir a, Chu tlangval chuan Khawzadala khua Bunghmun a tlawh hmasa a, chu khua chuan, hmar lam pa pakhat nau awi sak an hriat chu Zawlbukah an lo sa ve a. Zawngin tlangval khan a thluk a chhinchhiah a, an khaw lama an lalpaho chuan an sa ve ta a. Tha an tihzawng tak a lo ni a, lal ṭhian pakhat Thangkunga phei chuan a phuah thiam a, an sa duh hle a; an hla siam thar apiang chu Zawngin khaw chhunga an sak lar ber a lo ni ta a.

Thangkunga chuan Zawngin tuikhur a han phuah a :—

Kan tuikhur hi khur ṭha a lo ni Puma,

Sirte ainawnpari bual kan hmu, a ti a; a sa zawng zawng chu an lâm a, an invai ta huai huai mai a; an lalpa mak ti chuan a va en a, a lo phuah leh ta a :—

Lalbawrhsap pa lal hmelṭha a lo leng e Puma,
I vankhua chung si-ar zat chu kan tlanglam, tiin.

Se talh ngenna a phuah leh a :

Kan lâm man sialin a rel dawn e Puma,

Lallai thansei Lalbawrhsap pa Lalhmelṭha, tia a phuah chu an lalpa chuan a se chal chu zai aih nan a kap thlu ta ruau mai a, silai lah chu a ri chamchi ta a, zanlaiah te chuan a ri zual ta deuh deuh a; hei hi kum 1908 March thla a ni.

Tin, ruai an ṭheh lai chuan tlangvalho chuan hla sa chungin an ei a, an ruai chu thlangra chawpin an chawi a, kawt thler pui deuh deuha kalin an tlanglâm ta a; thlangra zawn nen, a tuihâng ken nen an ri ta bung bung mai a, lâm chunga chaw ni chu nuam an ti em em a, damlai Pialralah an awm a, ni ber awm e. An hlimna chuan tawpintai a ṇei ta lo va, sial leh vawk a tlu ni tin ta a ni. Lalzika chuan a sial a talh zo ta a, a u Vanphunga leh Thangkama hnenah sial puichhuah tur a dil a, an lo pe a, zai aih nan bawk a hmang leh ta zel a ni :—

Zawngin tuikhurin a daih dawn lo puma,
Chawn leh lam sechhun a tam em e.

A ute khan an ngaithiam lo deuh a, Lalzika chuan :—

Ka u Vanphung, Thangkam lo zin rawh Puma,
Sial ren lo tlangchawi a lâm e va en rawh, a ti a.

Vanphungan :—

Sial ren lo nge in duh tlang ren lo Puma,
Tlang ren lo vangkhua a zau zel ang, a ti ve ta a,

Zawngin khua chuan an phuah belh zel a :—

1. Kan thirdeng hi dêng sual a lo ni Puma,
Kahpathir pawh a so kai zo lo.

2. Kan puithiam hi thiam sual a lo ni Puma,
Dâibawl sa pawh a nghak hmin zo lo.

3. Kei chu ṭhiani tlangrel ka dâwn lo Puma,
Lallai par tlan khuavang notê kan tlanglâm, a ti a.

Tin, Vanphunga khua Chawngzawlah Puma zai chu a lut ve ta a; a ... ai a, an ri ta chuk chuk a, Puma zai an phuah ve ta a :—

1. Changzawlah chalngêng a tûm hman lo Puma,
Liankiaupan khua nuam a sam zel ang.

2 Tlang min pe tlang min pe Bawrhsap pan Puma,
Tlang min pe Thlanpial kai rel ing e, a ti a. Bawrhsap tlang pek Vanbawngah an kai ta a. Mahse he hla va paw chhuaktu kha an chhungin Aizawlah an pem ta a, Mission veng Pastor hmingthang tak Pastor Liangkhaia tih a lo ni ta a ni.

Tin, Puma zai chu a darh zau tual tual a, khaw tinah lal leh mi thain an ai zel a, aih lohna khua reng reng a awm lo. Aihna ruai thehnaah lal, sap, babu hlui siam a ni chuang lo va; thlangraah an kil ho vek a, tumah an vui chuang lo a ni. Mi tê leh mi lian chawk rualtu a tling hle a ni. Tin. Puma zai chin laia, tlangval inchei dan ber chu Kamis var êm êm mai. a ban bul leh a ban hmawra nawh chuar, a ban chu lian fe mai, kel dawi rual len theihna a ni a, pangpar leh thil dang tawn theih chi tawh phawt chu an tawn a, kelchal hmul leh nghawngawrh dum an awrh a, an tukkhumah picin nghawngawrh chu an kilh bet a, a chungah dar thi a khat tawkin an awrh leh a, mawi an ti em em a ni. He hla hian Zoram dung leh vang a kal tlang a, mipuiin an hlut em em a ni. Puma zai hian Zoram hnam tin rilru a hneh a. Vai emaw, Sap emaw pawh an sakna hmuna an awm ve chuan, an lam ve zel mai a; an lâm loh pawhin, kut tal an beng lo thei lo a ni. Puma zaiah hian mi zawng zawng an lam a, vantlang lam theihna nia a nih avangin. "Tlanglam zai" an vuah ta a ni.

Tin, hun a lo rei deuh va, Puma zai chu a thlûk ngai chiah siin 'Puma' tih an ban a. Chuta chin chu tuman an ai ta lo a ni, a mak hle mai. Puma telh khan rilru a hnehzia chu hetiang hi a ni—Zawngin khuaa Puma zai uar vanglai hian, Bawrhsap leh Manding sap (Kawlsap leh Manding putara) khaw fang an lo zin a, Zawngin tlangvalin, Zawngin Tlangpuiah Puma zaiin an la hmuak a. Chu sap pahnihte chu an lawm khawp a, se lei nan tangka an thehchhuak nghal a, Bawrhsap chuan, "Laizika khuain kuli an awl ang" tiin thupek a chhuah nghal a ni.

Tin Puma zai aṭang hian Mizo hla phuahtute chuan thlûk thar mawi tak tak, Mizo aw rem em em, sa thiam lo pawh awm theih loh, an siam chhuak ta a ni. Heta ṭang hian Mizoram chu tun hma ai chuan hla thlukah a lo hausa ta a. A AW B la thiam hma rau rau siah chuan, khawvelah hian hla nei ṭha ber kan ni pha hial awm e. Chuvangin kan hla thlûk hi zahpui lova hmasawntir tum hi kawng dik a nih ngei a rinawm hle

Tin, kan nu leh pa leh kan uteho chuan Puma zai chhuah hnu kum 1908 hnu lama Mizo zai chi hrang hrang hi, Puma zai an ti vek a, Puma zai an tih aṭanga hla thluk hi lâk a nih avangin. Tin, mi thil chîk mite chuan Puma zai hi Pathian malsawmna ropui tak niin an ring. Heng avangte hian :—

1 Puma zai tih têla sak lai khan, misual leh lublul, kawhmawh bawl awm lovin, mipui an hlim tlang em em a, an inhmangaihin sualna a tichhuak reng reng lo.

2 Mi rethei zawkte hlim theihna ngaihtuahin, hausa zawkten an neih an ui lo va, an ran talh apiang, a neitu sa awm lovin an ei zawh tir vek ṭhin a ni.

3. Kamding tawh phawt chu kamding lo chungah an nun a rawng a, biak ngam pawh an ni meuh lo. Puma zai lo chhuah lai hian erawh chu chutiang nun rawnna chu a reh vek a ni.

Puma zai a chhuah hmaa kan pi pute retheihzia heng hla aṭangte hian a lang :—

1. Silhpuan chhia leh ṭhing buh bar zawng,
Biakvel kan chang zo ta e.

2. Sappui bâwngte keini min tai chuan,
Lalṭai hrui ang in suih lo vang;
In rûn romei kai rawh se.

Tin, heng hla hian vantlang hrehawmzia a tilang :—

1. Ka hâwng anga ka pem mai awm e,
Sappui phurhhlân ṭângah kai e;
Ka lung rêng a awi lo ve.

2. Hnam tin suihlung a rual si lo ve,
Chhimhlei zau ve, suanglung hei zawng;
Tunge phur zo zai ang le.

3. Thapuii ren kan hraileng ni si lo ve,
Zokai zalam tlang phei dnaiah;
Ṭhlang kawrvai nau ka awi e.
4. Pawite babu, a tawkin min brem ta che.
Chhunrâwl lovin suanglung sai tiat;
Ka phur zo hlei lawnga e.
5. Châm a rei dawn mang e phai zauvah,
Sappui chhawn thiam angur la dang hawn dil la;
Khawtlang kan ngai êm e, vâl rualin.

Heng hla thute ngaihtuah hian, kan pi leh pute khawngaih thlakzia chu, â nileng lo chuan kan hre tnei vekin a rinawm.

Kan pi pute hi an rethei êm a. Siamtu Pathian chuan a lo thlir reng a, a khawngaih ta a; hlimna ropui takin mal a sawm ta niin an ring. Tlanglamna hmunah hi chuan mi rethei leh hausa pawh an inthlei chuang lo va, sap leh babu pawh an dang chuang lo; an hla khan mi thinlung a hneh a, an nih nih an ni ṭheuh mai zawk a ni.

Tin, Puma tih hi Biate hnam ṭawng a ni a, Lalpa emaw, Pathian emaw an tihna a ni. An kohhran hla buah pawh heti hian a chuang a ni :—

Tho, i lâm tlun ei ti (2)
Ei Puma ar hming lian sela;
Ar hming lian sela (2)
Aw kin Puma zuang i rang rawh,
Ni mam i tiam in lang rawh,
Ni kawina ri an riat in chu,
Ri reng rivan bawi a ti;
Khente nangin parang a him.
Ei Pum man lian ni se, Hallelluiah.

Puma zai kan tih hi Lal zai emaw, Pathian zai emaw tih a lo nih zawk chu!

HRANCHHAWNI

Hrangchhawni hi Hmawngkawn khuaa piang, Tochhawng hnam a ni. A pa Tuangchhuahzova, a nu Zakhumi. A pan nupui a thlak a, nuhrawnin a ngeih lo va, Hrangchhawnin a chhuahsan ta a. A chhuah dawn hian hla a phuah a. 'Ka pa, leng leng suh, ka hlau a ni, Pawih pakhatin kan rûnah lal a râwn e. I that ang vaiah i ṭang nghal ang," a ti a, a chhuak ta a. A tleirawl chhuah vel laiin Thentlangah a awm a. He khua aṭang hian kum 1911 khan Aizawlah a chhuk thla a ni. Khawchhak lama a awm laiin Rêcnheih zai thluk a la nei lo a ni ang. Awithangpa kaihnem hi Hrangchhawni zai tiin chhim chhak lama an sawi hlawm avangin. Mautam avang khan Hrangchhawni hian a ṭhian kawm ngeih o ṭhen a ni ang :—

"Kan pian a tlai nge, a hma lam zawk ?
Vanhnuai mi râp mau tampui a len laiin
A intawng Chhingpuii (a) u leng zun nen," a ti a.

Hrangchhawni chu Aizawl khawpuia a awm tak avangin a hming a thang zau ta a, a lam en turin thingtlang aṭanga lo kal vai dawrten an tlawh ṭhin a; a tlawh apiangin a lam thiam zia hahipin an sawi zêl a.

Ni khat chu Lalzika khaw tlangval vai dawrte hnen aṭangin Lalzika Buhban lalpa chuan a lam thiamzia a lo hre ve ta hlauh mai a. Ani hi Zawngin khuaa 1908 kuma Puma zai siala ai hmasa bertu kha a ni a. A khaw tlangval vai dawrtute chu, a khuaah Hrangchhawni lo kal tura thlem turin a chah a, a kawr leh a pawnfen leina tur tangka a thawn nghal bawk a. Hrangchhawni chuan, "Tun maiah chuan ka lo kal hman rih lo va, haw leh ta ula, ka hman veleh ka lo kal mai ang" tiin thu a chah a.

Hrangchhawni Buhban khuaa a kal tur thu chu ngaihdan a inthuhmun lo hle mai: Mi ṭhenkhat chuan lo kal lo se an ti a. Thenkhatin hmuah an nghakhlel a. Kohhranho chuan an duh lo zual bik a; Hrangchhawni lam en miah lo turin Biak inah an

lo puang hial a ni. He tih lai hian a chanchin ziaktu hi Naupang, thingnawi la keuh lo a ni. Hrangchhawni hi nula tê lam sa nghet ṭel ṭawlh, ngo tak, hmaibial lam deuh, a mawi tawk chauhva baksam kir a ni. Tin, nula rilru nei tak, thuhnuairawlh tak leh hawihhawm tak a ni bawk. A ṭawngkam ṭhat avangin amah hawtu leh hmusittute pawh a hmaah an nen zel ṭhin a ni. A rilru hi a zâm ngai lo. Mi tupawh ko sela, ama rualpui te chauh lo chu an hmingin a ko ngai lo va: Chemte. Taite, Ka u, Ka nu, Ka pa, Ka pi, Ka pu tiin a ko ṭhin. Amah tham lo tak leh cheksawlh takin a hmaah mi tawng mah se, a haw duh lo va, ṭha takin a chhang zel a, an nêm nghal zel ṭhin.

Hrangchhawni tlaka lam tham leh hmuhnawm pitar leh putar pawhin Zoramah an la piang lo a ni an ti. A lam thiam hian Chhim leh Hmar, Chhak leh Thlang a deng chhuak tak meuh a, a lam en tur rimawt pawhin mi an kal huai huai ṭhin a, a hun lai chuan Zoram pum tihlimtu a tling hle a ni.

Hrangchhawni hian hla phuah a thiam em em a, Awithangpate ang bawka, hla nalh taka han phuah nghal thei zel a ni a. Rahsiveng hnuaia Khawchhiar, hla phuah mi Chhunkunga inah an leng a, a in neitu tih lawm nan :--

Hei ang val nem reng ka tawng ngai lo,
Rairah riangin Kungpuia in luah lawng e;

In tih chuan, lung reng a awi thei lo; a han ti nghal mai a ni. Hla engemaw zat a phuah ve na a, a lam thiamin a khuh zo zawk a, hla phuah thiam a nih hre lo pawh an awm nual awm e.

Ni khat chu vaube vul laiin, zanriah chhum hun velin Hrangchhawni leh a mi hruai pathumte Buhban khuaah an lo lut phut mai a. Naupang leh Putar in awm chuan, Lal in lamah chuan an zui phei a. Hrangchhawni chu a ṭhiante nen lal lukapuiah an ṭhu a, puanin an thlansa chu an zap dai mek a. Lalpa chu a lo chhuak a, Hrangchhawni chuan —

Filhpui chhip hmingthangah khua kan chuan,
Lalbawrhsap pa lal lai ngur awi lam khuangpui,

Vanrial rum emaw ka lo ti e, a han ti a. Lalpa chu inchhungah a lut a, rei lo teah chuan "Hrangchhawni kha lk lut teh se" a han ti a, a va lut a, Lalpa chuan, a ṭhihna ro hmingthang, a fanute pawh Kutni vangthla chauhva a awrhtir phal,

Thanchhuma Thlanrawn lal an tlanna ṭhihna chu a rawn awrhtir a, lam an ṭan ta a. Hrangchhawni rawn hruai pathlawi pahnih chuan zai an thiamin khuangben an thiam a, an aw a ṭha bawk a, pakhat erawh chu tleirawl a ni.

Mi pathum chuan, ṭang (phur) fahran hian Rêchheih zaiin hla hengte hi an han sa ta a :—

1. Saisênah chunnun mi chawi sual e,
Kawltu chawi leh chawnban ṭang vawn a rual e,
Vuan rual min lo ti u, Hrangchhawni.

2. A tuarah Thangtê ka zuau em ni ?
Dawrkai sahbawn rimtuiin zotui thiangah;
Di zûnlêng kan tlêng a fai thei lo..

3. Tukin chung tûrni a sual em ni ?
A hliahtu vanrang chhumpui hal ka nuam e,
Nempuan ro thei lo, ka val elna.

4. A sawi hian sawi suh ka lung min lên,
A ko kal u, Laldang khua chhan pualhrang vâl,
A ngaiin Hrangchhawni thêm reng mai.

5. Senmei rum vung vung kha lo bang rawh,
Tuah khaw zawl mawi chawnpui par a chuai dawn e,
Nempuan lo zar rawh leng tuaitirin,

6. Senmei rum lianin a hma chhuan e,
Hmanah di nen zalna laikhum dawhrem sang;
Ti hian Darkawlin chûl ruai ṭhin e.

7. Chung muvânlai khua romei leh tlâng kârah a lêng dêr dêr
Tunge Thapui kan karah hmêlma lêng le;
Di tuah sual chaltuai ka thang her e, an ti a. Chutiang thluk leh lam chu piantirh aṭanga kan la hriat ngai loh leh hmuh ngai loh a ni a; mit leh beng chu a tlai ta em em mai a. A thawm hria apiang an lo kal zel a; phung velh chu nep tak a ni ta zawk a. Zem chhung te, pakar te, khanchhuk te lam a khat ta vek mai a. Zawlbuk kawt liama vaube par, tuma lawn theih loh emaw tih par chu hriat loh hlanin lal sutpuiah chuan an lo ṭawn bet reng mai a.

Parah changil ramloh lentu par mawiah,
Thangngo ṭum kawng bellei mualah ṭo ila;
Min thliak dah law maw e naulawmah tih hi an sak lai chuan, inhmeh deuhin a han thliak hmarh hmarh thin a.

"Vâl leh thei reng hian a ring lawm ni.
Sap bawi puipa sumtual hmawnglhai luai zâran;
A lung zur huiva hawihai e," tih a han sak phei chuan a han hawi hai leh hi-he ṭhin a.

A zua rum veng veng e laikhumah,
Ka lo lêng, e Diriallo chawnpui par val;
Zia-âm hlim chhing rawh lengtuaitiri, tih a han sak chuan a mal chu sang fe fe hian a hlim var hei hei mai a. Haw nachang hria reng kan awm lova, chhungten zanriah ei atan min rawn lam deuh ṭheuh a ni. Thenkhat phei chuan, hmeichhe lâm en mai maia tlai tiin an nupuite velh an tum hial a, mahse, Hrangchhawni lam an hmuh meuh chuan Zu an sa a, anmahni in ngeiah an lamtir ve leh lawi si a ni.

Hrangchhawni lâm dan hi sawi thiam an awm lo ang bawkin zir thiam an awm lo. Hrangchhawni chuan a chang changin. "Khai aw le, zawhte chingal rui ang hnepin kan lam teh ang" a ti ṭhin a. A chang chuan, "Vaimawiin min lo hawi ṭheuh rawh u," a ti ṭhin. Vaimawi a tih chu kutphah saisir a saha sah hi zuk ni tlat a! Hrangchhawni lam entute sawi dan chu: mi ṭhenkhatin, "A dirin a dir et et mai," an ti a; ṭhenkhatin, "A sawhin a sawt zeuh zeuh mai," an ti a, ṭhenkhatin "A sukin a su zeuh zeuh mai," an an ti a; ṭhenkhatin, "A phar derh derh mai," an ti a. Thenkhatin, a bai seih seih mai an ti a, ṭhenkhatin "Hma lamah a tlan vak emaw ni ila, hnung takah a lo awm leh lawi si," an ti a.

Putar Tuka chuan hlain chibai a buk a:—

"I hming ka sawina a rei ta e,
Tunah erawh kan tawng che Ngun pangpari;
Khuavel sawi Hrangchhawni dam reng rawh," a ti a.

Hrangchhawni chuan a lam dan bakah Meitei lamdar thleng kutphaha chawi chunga lâm leh chhipchhuana lam a thiam bawk.

An nun tahpuan ang a dang chuang lo,
Phai zawa leng anpai lanu rawn iangin;
Ka tawng ning thei lo ve Hrangchhawni an ti leh a.

Tin, buhban lal in chu timawi zo hlein an hria a,
"Hrangchhawni, Hrangchhawni, Hrangchhawni e, Hmelṭhai,
Phunbung zara pualva thla chan i iang e,
I tô leng, Laldanga run mawiin," an ti leh a. Buhban lalpa chuan Hrangchhawni chu a chawimawi thiam em em a, a khuate

pawhin an hlut p'ui em em a. Mipa tleirawl kum 15 atanga pathlawi hmuihmul ki tawh thlengin, Hrangchhawni hovin zan tin an pawnto mup mup thin. A changin an inlailutê a, a changin an intiramceikai a, a changin an inkingameisah a, a changin an inpâng-aw ziai a, a changin an zawngaleilawndim a. A changin Hrangchhawni chu saket lemah a chang a, an hual thin a. Tin, neinung pain zu an kai chhuak a, a lam nitin bawk. Pathian thu awmo lah a lam en theuh tur tia thu pek ni awm zawk tak an lo ni a. Kohhran upa min ber erawh chuan Hrangchhawni lâm chu a en duh lo mai pawh ni lovin, kawngah Hrangchhawni a tawh pawhin en lovin a pel thin.

Hun engemaw chen a lam hnuin, Hrangchhawni chuan Pathian thu a awi ve ta phut mai a. Inkhawm a pelh ta hauh lo va. Kohhran upa min, amah hmu duh lotu nen pawh Pathian Lehkhabu an keu dun nak nak thei ta a. Mahse, Buhban lalpa chuan Hrangchhawni chu, "Hetianga awm tura ka koh chhoh i ni lo," tiin zanah a hnawtchhuak ta a. Khawruhlianah a kal a. Hrangchhawni chu a dan pangngaiin a lam leh ta mai a.

Khawruhlianah hian reife a awm hnuin Darlawnah a kal ta a. Darlawn khua chuan Hrangchhawni chu an lo lawm em em a, rei tak a cham hnuin Ratu khua a pan ta a. Hrangchhawni chu Ratu khua a thleng tih an hriat veleh tlangval pahnihin rim an tum a; pakhat Vailova an tih chuan, "Mi hur Hrangchhawni chu i rim teh ang aw" a ti vei thawr thawr a, an rim ta a. Hrangchhawni chuan a thlen in te s:r a lo va, a phel a, a velsak ve vo a; Vailova ei tur chu a zai rek nghian nghian a; sec an ei zawh chuan zanriah ei turin an hawng ta a. Zanriah ei kham chuan Vailova chuan Hrangchhawni chu rim leh lo thei lo nia a inhriat avangin a rim zui leh ta a. Chang dang kan thei lovin Keiphung tap chim hmu ang mai a ni ta tlat mai a. Rei lo teah chuan Hrangchhawni tel lo chuan hna a thawk thei ta lo va, a mengang ta em em a, inlawm dun a rawt ta chawt mai a ni. Thian dang telin an inlawm ta a. Hrangchhawni a tel phawt chuan Vailova chu a hlimin hnathawh pawh a chak hle si a. Laksangte an la ho va, an hlim hle a, Hrangchhawni chuan.

"Ramtek laksang laka di kan chhai,
En teh, Thiani, chawilai nau ngei a piang e,
Pathlawi kan luah ngei ang Vailova" tiin a phuah ta a ni.

Reilo-teah chuan Hrangchhawni tel lo chuan Vailova chu a ma-

hil thei lo va, chaw pawh a ei thei hek lo. Vailova chuan Hrangchhawni hnenah, "Innei mai teh ang. i tello chuan chaw ka ei thei lo va, ka mubil thei bawk hek lo," a ti a, a nupui a ma a. An innei ta a ni. Mahse, Vailova lunglen chu a reh thei chuang lo va, a mangang rilru hle a. Vailova chuan "Khuma kan mut duna, kan inpawm reng pawhin, ka lung'en hi a nep thei chuang lo va, a lenin a leng vawng vawng reng tho va, tihngaihna ka hre reng reng lo a ni" tiin a sawi.

Rei vak lovah chuan Hrangchhawni chuan Vailova a ning ta tlat mai a, awm hran leh zai rel a han sawi dek dek a, Vailova chuan, ' Mi chhuahsan dawn chuan ka sat hlum ngei ngei ang che," tiin a vau ta a ni. Hrangchhwni chuan a ni g ngang a ni ang, thih pawh hlau lovin khaw dangah a kal ta a. Vailova chuan chem kengin, ' Kal lui suh, ding rawh i din lou chuan ka sat hlum ngei ngei ang che," tiin a umzui a. Hrangchhawni chu a kal lui zel a, Vailova chuan a umphak pawhin engmah a tih chuang lo. "Chem ka han vilik thin na a, Hrang chhawni sahna rilru ka pu thei hauh lo," a ti a ni.

Vailova chuan a zui ve ta zel a, kawnglaka an chawlh apiangin Hrangchhawni chuan, "Engah nge i lo kal ve roh, ka ning tak zet che a ni, kir leh rawh," tia a han thut tauh salh a, lehlam mi hau hawisan a a han tum hmak hi chuan, ka lunglen chu a nep sawt thin a; mahse, rei lo têah a ngai a lo ni leh thin," a ti a ni. Ratu atanga a chhuak kha Suangpuilawn an thleng a, tuma ngaihsak hlawh lovin amahin a tei ta mai mai a, zahthlak a ti a, Vailova chu an khaw lamah a haw ta a. An inah chuan engmah a thawk thei lo va, chaw a ei thei lo va, a muthei bawk hek lo: a zawltlingvawnnat ta char char mai a, a mangang, lutukin Aizawl Doctor leh Compounder a zu rawn a, an damdawi pekin kawngro a sut theih si loh avangin :

1. "Damdawiin Vala ka dam dawn lo,
Aitenawnpar min koh rawh aw Compounder;
Tichuan Valmawia ka dam zawk ang.

2. Dawi ang mi dawm thiam ka tawng si lo,
Lunglen reh nan Doctor babu ka rawn e;
Tarpintel min pe ka ring thei lo," a ti ta a ni.

Vailova lunglenzia a lo hre ve a. Hrangchhawni chuan ;—

Hautiang ngaih lunglen a tuar zo lo,
Hrangngo zun ngai hmartiang Vailo a kur e,
Awmlai ang lunglen a vei veng veng, a lo ti a.

Tin, Vailo lungleng mangeng tinngaihna hre lo chuan Aizawl Bawrhsap hnenah Dawvan a kal ta a ni. Bawrhsap hnenah chuan, "Ka pu, Hrangchhawnia zawlaidi min hnawiha a, mi nei leh duh si lo va, neih theih dan mia ngaihtuah sak rawh, lunglenga thih pawh ka hlau ta e," a ti a. Bawrhsap chuan Hrangchhawni chu a ko ta a. Tun an sawi ni chuan an pahnihin, chhochham meubvia 'Tuichhia' an luduntir a Tuichho thuthlung chu "Tun thla lo det thlenga innei leh duh lo zawk chu 'THIHAH'" tih a ni. Thla a lo thar dawn ta a, Hrangchhawni lah chuan innei a la duh chuang lo tih Vailova chuan a hriatin, a thi tak tak ang tih chu a hlau ta a.

"Chhawrthlapui thar tur ka ngai ngam lo,
Sawi lai mi u Hrangngovi fam si chuan;
A letah Vailova fam rawh se" a ti ta then mai zu nia.

Kum sarih hnuah Vailova lungleng chu a reh ta a; Mizorama awm a zak a, Manipurah a pem ta a ni.

Kum khat chu Luangpawn lalpa, a pa kan turin Vanbawng khuaah a kal dawn a, Suangpuilawn khuaah a riak a; chu khua ah chuan Hrangchhawni lam chu a hmu a, thiam a ti em em mai a. "Chhungkim hmuh atan a va jha em" a ti a. Hrangchhawni chu Vanbawng khuaa zionpui atan a sawm ta a ni. Ani chuan, "Min puak peih dawn chuan kal chu ka hnial lo, kea kal erawh chu ka peih lo vang" a ti a. Lalpa chuan, "Kan paw peih ang che, nakruk chu kal turin lo inbuatsaih ang che" a ti a. Lalpa tlangau chuan, "Kan lal zawng i heti leh rawk rawk thin a, i paw peih awm lawp si lova, kan hahna tur ringawtin thil i ti leh thin a," an ti a. Ani chuan, "In puak peih loh loh kaimahin ka paw thleng mai ang," a ti a. A tukah chuan an zinga pakhat chuan lal han puaktir chu mawilo tilo tlawmngaih chhuahin a han paw hmasa a. Hrangchhawni chuan a pawtu chu a chhaih hlim thiam ta khawp mai a, mi dang chuan puak ve an chak ta a, a tam tilo chuan an puak chhawk lui ta a ni. Kawngtluanin puak an inchuh ta zawk a, an lal chuan vawi khat mah puak a chang ve ta lo va, puak lochuhin Vanbawng khua an thleng thei ta a ni. Reife a chem hnuin Senvawnah a

kal a, Seavawn khuaa a awm lai hian kum 1919 July 26 zan inkhawm laia harhna a ruala heng khaw pathum Thingsai Nisapui leh Zotlanga lo thleng chhunzawm zelah khan Pianthar-na, Pathianah a hmu ta. Kum 1920-a Pavachawm Kohhran Inkhawmpuiah hlim lamna ropui tak a awm a. Hrangchhawni chuan hla chang sawiin lam hruaitu a ni a. Kohhran Upa Kum 87 mi phei chuan, "Hetiang reng reng hlan kan hlim leh ngai tawh lo" a ti hial a ni. Seavawn atangin Pherzawlah a kai leh a, Pherzawl atangin Tuisuangah; chuta tang chuan Manipurah a lut a, Churachandpurah a awm ta a, pasal tha tak a nei a. Ringtu rinawm tak, kohhran leh Pathian thua tui tak a lo ni ta zel a ni.

Tin, Rambuai hma lawk khan Vailova hi a thi a. Hrangchhawni chu kum 1976 May ni 9 khan Sialmat. Churachandpurah a thi ta a ni. A uiawm hle mai.

MIZO PUM

Pum hi khawtinah a awm a, Pum lovin khua a awm thei lo, Pum chu hriamhrei chherna leh tihhriamna hmun a ni. Pum neitu chu 'Thirdeng' an ti a. Pum hi khaw lian leh khaw teah a len lam a intiat vek a ni. Khua a len leh pum a tam a, khua a tet leh pum a tlem mai thin a ni.

Pumah chuan Meisi a len ur ur thin avangin a chungah Thilthek emaw Di emaw an chih ngai lo va; Phulraw pum ngil tak tak an phel phawk phawk a, a châng an thel mam leh vek a, insi thapin, a zangthal zawngin, pum chung nakah an kham ve ve a. A hmawr leh lam leh lam chu pum tlûngah a lasi khap a, Tin, phulraw phel, a chang thel mam bawkin, a zangthal zawnga dahte in sikna laiah zêl an zu khaikhup (chhin) leh chhiah a. Tin, tlungah a insikna lai kha phulraw phel a chang thel mamin an chhin leh vek bawk a. Tichuan, a hmawr tlawrah chuan nghet takin an tawn ta a ni Chu mai chu duh tawk lovin, phulraw phel bawk, a chang thel mamin dithlifar-femah tuidawn khamphei an dah a, chu tuidawn chu phulraw phelte chuan an tlawh chhan ta theuh bawk a. Tichuan a lo nghet ta em em thin a ni. He raw phel kham phei hi 'Tu dawn' an vuah. Pum chung hi hetianga chih a nih avang hian, a in sak dan hi Sel In an ti a ni.

Pum chu a pum neitu in kawtah a hawi chhuk zawngin an sa thin. A dung hlam thum, a vang hlam hulha zauvin an sa ber thin. A char bang bulah chuan pum thei, thing, Ui pum tiat vel 2, a chhung kerkuak tlang an phun a. A bul lamah chuan lei seh chin velah an verh pawp ve ve a, chutah chuan mau pum an thun ve ve a, chu mau chuan pum hnar, (mei chhemna) kha a zuk hawlh (zawm) a. Pum thei chhungah chuan, thing phek suih kum, pum theia leng tawk/thawl tawk an thun ve ve a. Chu thing suih kumah chuan Archangkû an vuah ta thluah mai a. Thing suih kum lai takah chuan mau an vuah leh a, chu chu pum theiah chuan an thun ta a. Tichuan, an hawlh tawn ta a, a lo thaw ta em em a. Tin, Pum thei bul lam an verh pawha mau an thun leh pum hnar kha a inzawm avangin a thaw chu pum hnarah a chhuak a. Pum hnara Meihawl an dahah khan meiling an dah ta a, a lo vam ta a Thir sak pui pui pawh a lo ling a, an duh duhin an chher thei ta a ni.

Pum thuk ding lamah chuan Thir dengtu chu a thu a. A hmaah dolung, thir a den chhan tur a dah a. Dolung sir ding lamah chuan, thir sa chiah daihna tur leh, a Thir den sa a tuaihriamna tur Taikuang an dah bawk thin a ni.

Puma thir chher tur neite hian chher tur an neih dan a zirin Meihawl an keng thin a. Pumah chuan thir chher tur pa engemaw zat lo thu thuap tawh mah sela, hmeithai a lo kal chuan, midang ta aiin hmeithai ta chu a siam hmasa thin. Chuvangin "Pumah hmeithai an lal," an ti thin a ni.

Puma thirdentirtute kha 'Pumkai' an vuah a. Puma kaite khan "Pumah ka kai" an ti thin. Tin, pum kaite chuan Kum tin bul hum kho khat thir deng hnenah "Pum hlawh" an pe thin a ni; puma thir chherte that nan hian pum sir ding lam pang bang atanga tang phel vel zauah thutna, phulraw phelin an dawh thin a. Tin, mika pawh zau vak lo an dawh bawk thin.

ZORAM THIL HMINGTHANG LEH AN AWMNATE

1. Chhura fa rep — Lungpho leh Ruallung dai bulah.
2. Chhura Talhtum bung — Vankal daiah.
3. Chhura Talhtum bul lam — Bawktlang leh Lungdar inkarah
4. Chhura leh Naa bahra sukna — N Vanlaiphaiah.
5. Chhura se khalh lungpui awm khawm — N. Vanlaiphaiah.
6. Satina lamthuam (Kungawrhi an venna) — Farkawn daiah
7. Fiaratui — Farkawn daiah.
8. Thasiama se no neihna — Tàn khâm hnuai mual pawng chhipah.
9. Lianchhiari lunglen tlang — Dungtlang daiah.
10. Thangzawra lunglen tlang — Thingsei ramah.
11. Tualvungi puantahna leh vawkthleng — Arthlawrah.
12. Tualvungi sangha khawina leh tui thuhruk — Phulpui ramah
13. Zawlpala thlan — Arthlawr tlangah.
14. Tualvungi thlan — Thenzawl, vacha dil phulah.
15. Kawilam tlo — Ruallung daiah.
16. Rulchawm kua — Ruallung daiah.
17. Chalthanga ruang dahna puk — Luangpawn daiah.
18. Samdala kawn — Teikhang leh Zot'ang inkarah.
19. Lalruanga lungpui khalh chhuah — Suangpuilawnah.
20. Lalruanga chhûm'halna—Tuiruang dung Tipaimuk chhakah.
21. Chhura buh thlirna tlang — Teikhang ramah.
22. Buizova zaina sunhlu kung — E. Phaileng khaw bulah.
23. Thangzaia liam kawn — Tuirini kam thlang lamah.
24. Sibuta lung — Tachhip dai thlangah
25. Lallula te nupa lung — Hreichukah
26. Lalpuithanga lung — Bawngchawmah
27. Kawlawia te nupa lung — Berhvakawnah.
28. Lungphun lian — Tualchengah.
29. Mangkhaia lung — Champhaiah.
30. Vanhnuailiana lung — Champhaiah.
31. Zawng khuang awmna — Pukzing kuaah.
32. Lalruanga pianna — Buhban khuaah.
33. Khuangchera puk — Ailawng dai thlangah.
34. Mura pûk — Biate daiah.
35. Khampat bûng phuntu — Puithiam Puhaa.
36. Liana thlân tlang — Chalfilh chhuah lam pangah.
37. Meitei tlang — Aiduzawl khaw chhip.

38. Puallênga ral danna — Thentlang dai bulah.
39. Lalsavunga ral danna — S. Hlimen daiah.
40. Tam dil — Tualbung daiah.
41. Rung dil — Suangpuilawn ramah.
42. Neihlaia ek — Lungpho daiah.
43. Tuanpuii bung — Chhawrtuiah.
44. Pileri thlana bung — Pilerah.
45. Ngaiteii nu thutna — Reiek tlang chhipah.

MIZO KUM PAWIMAWHTE

1. Burma luh (Chinzua) A.D. 700
2. Burma an chhuahsan (Muk thel kum) 950
3. Khampat chhuahsan (Bûng phun kum) 1250
4. Lentlâng awm lai 1460
5. Sailo lal hova Tian an kan thlak 1720
6. Selesih 7000 khua lal pasarih inlunkhawm 1750
7. Thlanrâwnho rawt 1760
8. Sentlang hal 1850
9. Chhim leh Hmar indo 1856—59
10. Mautam hmasa ber 1862
11. Vailian hmasain Champhai an thlen Feb. 1872
12. Zoluti (Winchester) Bengkhuaian a man 23rd. Jan 1871
13. Zoluti (Winchester) Thanghanau (T. Lawm) a lakchhuah 21st. Jan. 1872
14. Thlichhe tleh (Vuta thih kum) 1876
15. Chhak leh thlang Indo 1877 - 80
16. Thingtam hmasa 1880
17. Arsi tlak 1884
18. Vailian tam hnihna Changsila in kuih 1889
19. Chhim lama Vailianin Khawbel an hâ 1889
20. Khuangcheran Changsil kulh a tlahchim Lianphunga Sailo man, Lianphunga leh Kalkhama lehn Ininghawm Calcutta a tang tura hruai thlak Dec. 1890
21. Sesawng kah leh Pu Buanga (Rev. J.H. Lorrain) Sapupa Rev. F.W. Savidge, William Williams te, Sesawng kah avanga Changsil aṭanga an kir leh 1892
22. British Sawrkar leh Mizo lalten saui an ṭan 1893
23. Missionary hmasa ber-Sapupa Rev. F.W. Savidge leh Pu Buanga Rev. J.H. Lorrain Aizawl lo thlen 11. Jan 1894
24. A AW B siam ṭan 1895
25. Zoram pum Superintendent T. Shakespear I A in a awp 1897
26. Pu Zosaphluia (Rev. D.E Jones) lo thlen 31st Aug. 1897
27. Pu Zosapthara (Rev. Edwin Rolands) lo thlen 31st. Dec 1898
28. Zoram hmelhmang chhinchhiahtu (Survey) lo chhuah 1898
29. Zirna Sikul sak ṭan (Rap in) Aizawlah 1899
30. Baptisma chang hmasa ber Khûma leh Khara 1899
31. Khawchhiarpui hmasa ber 1901
32. Thingtlanga C.I. Bial siam 1902
33. Thingtlang L.P. Sikul hmasa ber Vanphunga khua Khandaihah (Ztu. Hranga) 1903

34. Siku sea hawn leh L.P Exam ṭan, mipa 17, hmeichhia 2, Aizawlah 1903
35. Tirhkoh hmasa, Phaisama, Vanchhunga Dokhama 1904
36. Harhna lo thlen hmasak ber leh Hmeichhe school hawn Upper Primary Exam 1906
37 Pum zai Zawngin Lalzika khuaah March 1903
38. M.E. Exam hmasak ber Aizawlah (mipa 6 an tling) 1908
39. (a) Aizawla Bazar siam. (b) Entrance (Matric tluk) Pu R.D. Leta. (c) Presbytery hmasa bera Upa nemngheh hmasa berte : Pu R sema, Pu R Dala, Pu Darchhinga 1910
40. Mautâm II, Abor rûn I leh Printing Press hmasa ber 1911
41. Pastor hmasa ber (Rev. Chhuahkhama) leh Mission Veng Biak in (Mizorama biak in hmasa ber) luah 1913
42. Thuthlungthar bu neih leh F.J. Sandy lo chhuah 1914
43. Boys M.E. School hawn ṭan 1915
44. Salvation Army Pawl din Pu Kawlkhuma 1916
45. France ram kal (mi 2100) 1917
46. B.A. hmasa ber Pu Hrawva leh Pu Lianhnuna 1924
47. Roman Catholic din (Pu Thangphunga) 1925
48. Thingtam II leh Minpui kum 1929
49. Mizo Zaipawl Pi Zaii hovin Lahore-ah 1933
50. (YLA) Y.M.A. din ṭan 1935
51. M.A. hmasa ber Pu Khawtinkhuma 1939
52. Hmeichhe B.A. hmasa ber Pi Lalsangpuii 1942
53. Seventh Day Adventist Pu Lianzuala 1944
54. Mizo Union din leh (M H F) Hmeichhe hmasawn din 1946
55. Chanchin Tha Dâk zâwn 1947
56. Govt. H School din leh UPC Pu Zakamlova 1950
57. Zoram pum Deputy Commissioner hnuaia a awm 1952
58. Aizawl Lunglei jeep Road Pu Nuhrua'n a tuih 1953
59. M.B.B.S. hmasa ber Dr. Tlanglawma 1953
60. (a) District Council Court Pu Medhia'n a tuih 1954
(b) Lal bàn leh V.C. thlan
61. Mautam III leh Zoṭawng Bible 1959
62. Hla kutpui hmasa ber (Awithangpa telin) Oct. 1959
63. M.N.F. din 1961
64. Zoram buai 1st. March 1966
65. C.M hmasa ber Pu Ch. Chhunga 1972
66. Pi Indira Gandhi-in U.T. a tuih 1972
67. State Games (Winter Meet Part I) ni 5 awh, Mizoramin a thlen hmasak ber 28 Jan. 1985

Published and Printed at the GOSEN PRESS,
Sikulpuikawn, Aizawl C—2000.

Due Date	Due Date	Due Date
22.7.94 (606)		~~22-3~~
		25/1/99 (314)
		[illegible]
		2.6.97
		(115 [illegible])